

33.753

OSZK

8

Tancsics

Mihály
művei

HIT,
PÁROK,
PÁRÁK.

I

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ASZK

Özgenç Süreyya Köşüğü

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK

OSZEK

TÁNCICS MIHÁLY MŰVEI.

8. kötet.

HIT, PAPOK, PÁPÁK.

ELSŐ KÖTET.

*Ezen kötet Baldácsy Antal báró ö méltósága, szélső
baloldali képviselő költségén nyomtatott.*

BUDAPEST.

NYOMATOTT BUSCHMANN FERENCZNÉL.

1873.

IRVOM YAHIM ZOLZVAT

1964

IRV. PAVOR. PAVAK

KÖNYV

M/33753/8

(R
2)

~~33169/7~~

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR		
Növedéknapló		
1957 év	B 408	SZ.

R
1965

ELŐSZÓ.

Én ugy voltam és vagyok még mindig meggyőződve, hogyha a magunk vallását jól meg akarjuk ismerni; ha azt minden más vallásoknál jobbnak kívánjuk tartatni: a többi vallásokat össze kell vele hasonlitanunk, mert csak így láthatjuk, így tűnik ki, mi van benne a többi vallásoktól különböző jeles sajáttság, melynél fogva azt mindenek fölött becsülnünk kell. Valamint például, ha saját hazámat igazán ismerni, méltányolni, szeretni akarom, igen hasznos, sőt némileg szükséges is, hogy más hazákat vele összehasonlitsak, hogy tudjam, mi jobb, mi becsesebb van az én saját hazámban, mint más országban; mert így tanulom becsülni, ha látom, hogy az, mi benne van, máshol vagy éppen nincs, vagy ha van is, nem oly jeles minőségű.

Mikor valamelyik tanító a maga vallását egészben már tanítványainak előadta (s bármely vallásfelekezetű tanító,) itéletem szerint hasznosabbat nem tehet, mint ha végül a különféle vallások rövid tartalmával őket megismerteti.

Mínthogy e könyv az anyáknak is, mint a val-

lás első és legtermészetesebb oktatóinak is van szánva: helyén lesz az ő életökből vett egyszerű, s igen közönséges példával élni; tudniillik midőn az anyák, a nők magoknak valamely szövetet, ruhadarabnak való kelmét vesznek, bár az magában véve is igen szépnek, jónak látszik: de mégis kiváltképp úgy ismerhetik meg annak igaz értékét, tulajdonságát, ha más szövetanyagokkal egybevetik, összehasonlítják; így van a vallással s mindennel a világon.

Elhiszem, hogy ha a szülők ideje korán elkezdi gyermekeiket arra szoktatni, hogyan kell keresztet vetniök, és sokszor elmondják előttük, hány az isten, ki teremtett, ki váltott meg, s a miatyánkat, hiszekegyet stb. szóval ha mindenre jókor rászoktatják, s aztán iskolába adván hol őket a lelkész évek folytán az egész katekizmusra megtanítja; későbbben is, mint fölserdült ifjak különféle alkalmakkor ismételve hallván a keresztény oktatásokat, — elhiszem mondom, — hogy így vallásukat könyv nélkül megtanulják: de mégis azt vallom, hogy ha már érettebb korra jutván, a maguk vallásával más vallásokat is összehasonlitanak, azt sokkal jobban megtanulhatják s ismerhetik.

Némely irók, kik a különböző vallásokról irtak, rendszerint azt tűzték ki czéljukul, hogy a maguk vallását erőködve is minden más vallások fölé emeljék, mint legjobbat kitüntessék, a többi vallásokat, vagyis azok tanait és hitágazatait pedig megczáfolják, sőt nevetségessé tegyék: én ezt nem te-

vém; én még csak távolról sem akartam egyik és másik vallás tanításának czáfolatába ereszkedni, hanem teljesen, részrehajlatlanul adtam elő mindenik nevezetesebb vallás tanítását tisztán csak úgy, mint az életben volt s a historia lapjai fentartották, az elenyészett vallásoknál, és a mint van, az életbenlevőknél.

Hasznosabbnak tartom, ha az olvasó maga ítél, mint ha helyette mások ítélnek; lásson kiki saját szemeivel is, és tanuljon ítélni a maga esze után. A mely ifju már annyira növekedett, fejlődött, hogy kedv szerint könyveket olvas: eszének is ki kellett annyira fejlődnie, hogy maga ítélhessen. És ha eleinte hibásan ítelné meg az előadtam vallások tanításait, utóbb még egyszer elolvasva azokat, jobban megítélheti.

Azon tudósok, kik midőn történeti munkát vagy csak rövid értekezést is irnak s bocsátanak világ elé, állításaikat minél több korábbi más írók tekintélyével támogatják, dicséretesen cselekesznek, főkép ha ebben lelkiismeretesen járnak el; de vannak ám oly írók is, kik csupán fittogtatásból, s igen gyakran még oly írók munkáit is idézik, kiket nevükről alig, s csak valamely könyvrajstomból, vagy más könyvek idézeteiből ismernek, a nélkül, hogy azok munkáinak csak színét is látták volna, így akarván nagy olvasottságukat mutogatni, s annál fogva munkájok becsét emelni: én ezt nem tevék. Ez egész munka vallásokról szólván, illő, hogy

erre nézve is őszinte vallomást tegyek, azt tudniillik, hogy én igen kevés idevágó munkát olvashattam. Azonban a mi keveset olvashatva használtam, azt elégségesnek tartám arra, hogy munkámat olyanná írhassem, milyenné szándékoztam, tudniillik, hogy legyen az rövid kézi-olvasókönyv.

Nem tartám szükségesnek a munka folytatásban laponként idézeteket hozni föl; az bizonyos és természetes, hogy e munka regény nem levén, képzelődés szüleménye nem lehet, hanem a benne foglalt minden pont s állítás a historia lapjaiból van véve.

A munkák, melyeket ezen műnél különösen használtam, következők:

„Beschreibung aller Religionen“ in der Welt (Hausknecht) 8-d r. Harmadik kiadás. Breslau és Lipcse. 1787.

„Ketzer Lexicon,“ oder geschichtliche Darstellung der Irrlehren, Spaltungen und sonderbaren Meinungen im Christenthume, vom Anbeginne desselben bis auf unsere Zeiten. Aus dem französischen übersetzt, vielfach verbessert und sehr vermehrt, von Peter Fritz, Pfarrer zu Hergolshausen. — Három vastag köt. 8-d r. Második kiadás. Würzburg 1838.

„Karl Wilhelm Ramlers kurzgefasste Mythologie, oder Lehre von den fabelhaften Göttern, Halbgöttern und Helden des Alterthums.“ Két kötet. Berlin. 1790. 8-d r.

„Versuch übereinige Gegenstände aus der Mythologie der Griechen und Römer.“ Von C. T. Manso. Lipcse. 1794. 8-d r.

„Compendium Antiquitatum Romanarum. Pro usu juventutis Regni Hungariae. Auctore Abbate Stephano Schönwisner. Budae 1821. 8-d.

„Compendium Antiquitatum Graecarum. Auctore Stephano Schönwisner. Budae. 1821. 8-d.

„Keresztyén katekizmus, azaz a keresztyén vallás ágazatira való rövid oktatás.“ S.-Patakon. MDCCCLII.

„Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für gebildete Stände

(Conversations-Lexicon) 12 kötet, hetedik kiadás. Lipszében. 1830; nagy 8-d rét.

Banier-nek a régi vallásokról szóló munkája II-dik kötete. Mi czime van Banier ezen munkájának, nem tudom, mert e II-ik kötet elől hibázik; csak azt tudom szövegéből, hogy a régi, főkép egyiptomiak, chaldäusok, görögök stb. vallásáról ír; s mivel benne még az 5-ik kötetre is igen gyakran van utalás, tehát nagy munkának kell lennie.

„Magyar Mythologia,“ Ipolyi Arnoldtól, Pest 1854.

Päpstliche Wahl, eine Beschreibung der Gebräuche und Feierlichkeiten bei Erledigung und Wiederbesetzung des päpstlichen Stuhles, nebst einer Chronologie der Römischen Päpste. Augsburgban 1829, harmadik kiadás n. 8 r. képekkel 58 lap.

„Series Romanorum Pontificum cum Reflexionibus historicis contra nonnullos Sacrae Sedis Apostolicae Calumniatores. Auctore P. Gregorio Kolb, e S. J. Universitate Friburgensi Historiae Professore ordinario. — Dum im Alma, Regio-Princip. s. J. Academia Claudiopolitana Positiones universae Philosophiae publice defendendas suscepit Reverendus, nobilis ac eruditus D. Andreas Istvánfi t. A. LL. et Philosophiae Baccalaureus, nec non pro suprema ejusdem laurea Candidatus, e sem. Cl. Al. Ap. Praeside R. P. Nicolao Jánosi e s. J. AA. LL. e Philosophiae Doctore, ejusdemque Professore Ordinario, et p. t. Seniore. Auditoribus oblata Anno salutis MDCCXXVIII. Claudiopoli Typis Academicis societatis Jesu Anno 1738.“

„Speculum Romanorum Pontificum, in quo Decreta cum verbo Dei puguantia, Vitae cursus, Prodigia horrenda accurata brevitate depinguntur, per Stephanum Szegedinum P monium. Ejusdem de Traditionibus Pontificiis quaestiones Anno.“

„Handbuch der Kirchengeschichte“ von Heinr. Ernst Ferd. Guericke, Dr. der Philosophie und Theologie; Professor der Theologie. Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Halle, Gebauer-sche Buchhandlung 1843. Két kötet, n. 8 r. I. k. 822. II. k. 761 lap.

„Abhandlung über die genaue Verbindung der natürlichen mit der geoffenbarten Religion. Als ein Gegenstück zu den Schriften der Freidenker unserer Zeiten.“ Emilian Janitsch. Klagenfurt, gedruckt und verlegt bei Karl Fridrich Wallisser. 1792. 8 r. 76 oldal.

„Thomas Freykirch, oder freymüthige Untersuchungen über die Unfehlbarkeit der katholischen Kirche, von einem katholischen Gottesgelehrten. Frankfurt und Leipzig, 1792. n. 8 r.“

Csak az első kötet, e mottoval: „Nos sequimur, quounque veritas duxerit“ 394 lap.

„Justinus Febronius abbreviatus et emendatus; idest: De statu Ecclesiae tractatus, ex sacra scriptura, traditione, et melioris notae catholicis scriptoribus adornatus, ab auctore ipso in hoc compendium redactus. Coloniae et Francofurti, MDCCLXXVII. 4 r. XLV, és 310 lap.

„Die katholische Kirche, besonders in Schlesien in ihren Gebrechen dargestellt von einem katholischen Geistlichen. „Prüfet Alles, das Gute behaltet.“ Zweite vermehrte Auflage. Altenburg 1827. im Verlage der Hofbuchdruckerei 8 r. XXXII. 424 l.

„Papistische Inquisition Das ist: Historia un Römischen Kirchen und sonderlich von Antichristischen Wesen, in sieben Bücher verfasst, nach der geheimen und doch ausgedruckten

Darzu vieler Päpst eygentliche Contrafacturen oder Anbildnissen, welche vor der Zeit Frater Onuphrius Januinius ausgehn lassen, gethan worden. Anno MDLXXXII. A czimlap vegyesen vörös betüvel van nyomtatva; igen ritka becses munka. 2 rét v. folio. CXXIV. és 728 lap.

„Philophische Betrachtung über Theologie und Religion überhaupt, und über die jüdische insonderheit. Zweite unveränderte Auflage. Frankfurt und Leipzig. 1786. 8. r. 248 lap.

„Unkatholisches Papstthum, das ist: Gründliche, augenscheinliche Erweisung aus Gottes Wort, dann auch aus den alten Patribus, Conciliis Kirchenhistoriis, theils aus dem Jure Canonico, dass die Päpstische Lehre und der vermeinte Gottesdienst missrahten: hingegen aber die Evangelische Religion Ausgb. Confessions gut Catholisch, Christlich und Apostolisch sei. — Durch Jakob Heilbrunnern D. Gedruckt zu Laugingen in der Fürstlichen Pfalzgräwischen Druckerei, durch M. Jacob Winter. Anno MDCVII. A czim vörös betükkel 2. r. Előszó XXX. 765. s a benne foglalt tárgyak lajstroma 50 lap.

„Weder die Christliche Religion, noch die römisch-katholische Kirche ist die Allein seligmachende, aus entscheidenden Schrift- und Vernunftgründen erwiesen. Von einem katholischen Geistlichen, zur Beherzigung seiner theologischen Mit- und Glaubens-Brüder. Dritte verbesserte Auflage. Frankfurt und Leipzig 1792. 8. r. XVI. 144. l.

„Christliche Religions- und Kirchengeschichte von Royko. Prag 1789. Csak az első kötetet használtam. 8. r. 419. lap.

„Die Bibel, als ein Menschenwerk betrachtet. Umrisse zu

einer Geschichte derselben, in Briefen an seine Freunde. Von Claudius. Paris und Leipzig. Verlag von Jules Renouard u. Comp. 1841. 8. r. 204. l.

„Trutz- Rom- und Jesuiten. Ein Gedenkblatt für römisch-katholische Christen. Von Professor Hinrichs-Halle. E. A. Schwetschke u. Sohn. 1845. n. 8 r. 90 l.

„Gräuelsenen, aus der Geschichte des römischen Papstthums. Dargestellt vom Pfarrer G. H. C. Lippold. Leipzig bei Paul Gotthelf Kummer. 1830. X. 318 lap.

„Joh. Henr Heideggeri Historia Papatus: novissimo historiae Lutheranismi et Calvinismi fabro kata biaion reposita. Qua Ecclesiae Romanae, septem Periodis distinctae, origo et progressus, ad nostra usque tempora, pertexitur. Accedit Francisci Guicciardini Patricii Florentini Historia Papatus ex Autographo Florentino restituta, Opus, ob exemplarium tum raritatem, tum caritatem secunda nunc vice recusum accuratius, correctius, juxta editionem priorem, quam nuper adornari curavit Amsterodami Henricus Wetstenius. Anno MDCXCIIIX. 4. r. XXX. 596. Lajstroma 40 l.

„Vitae Pontificum Romanorum ex antiquis monumentis collectae opera et studio Cl. D. Antonii Sandinii J. U. D. et in Seminario Patavino bibliothecae custodis. Pars I. Tyrnaviae, Typis Academicis MDCCLVI. 8 r. 776 lap.

„Jesuitengift wie es unter Clemens XIII. entdeckt, unter Clemens XIV. unterdrückt, und unter Pius VI. noch fortschleicht; oder der Jesuit in fünferlei Gestalten allen Christen zur Warnung vorgestellt, als Probabilist, Beichtvater, Ketzermacher, Fürstenhasser, und päpstlicher Soldat. Philadelphia 1784. 8 r. 91 lap.

„Desperata causa Papatus, Novissime prodita a Cornelio Jansenio Theologiae Doctore et Professore Regio in Acad. Lovaniensi, ubi imprimis magna illa praejudicia de Reformatorum vocatione, successione et secessionem funditus subruuntur. Praemissa etiam velitatione de Magia, aliisque Abominationibus Papatus. Authore Gisberto Voetio, sacrarum literarum in illustri Gymnasio Utrechtino professore. Amstelodami. Ex Officina Joannis Janssonii. Anno MDCXXXV. 4 r. 770.

„Desperatissima causa Papatus. Nuper misere prodita, nunc turpiter deserta a Cornelio Jansenio Leerdamensi Episcopo Iprensi, et postremo . . . auctoris locupletata a Liberto Fromondo Theol. Doct. et Profes. in Academia Lovaniensi. Auctore Martino Schoockio Historiarum et Eloquentiae Professore Ordinario in Academica Schola Davenpsiensi. Durandus, de Comitibus tit. 27 et 32. Desperata est salus Romanae Ecclesiae: de qua verifi-

catur dictum Esaine: „Erit cubile Draconum“ Amstelodami. Typis Joannis Janssonii.“

„Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet von Dr. David Friedrich Strausz. Vierte Auflage. Tübingen, Verlag von E. J. Osian-der. 1830. Két kötet n. 8 r. I. köt. 754. II. k. 719 lap.

„Mysterium iniquitatis, seu Historia Papatus. Quibus gradibus ad id fastigii enisus sit, quamque acriter omni tempore ubique a piis contra intercessum. Asseruntur etiam jura Imperatorum, Regum, et Principum Christianorum adversus Bellarminum et Baronium Cardinales. Auctore Philippo Mornayo Plessiaci, Marliani etc. Domino Christianissimi regis in sacro Consistorio, Cataphractorum turmae Ductore, Salmuniensis ditionis Praeside, domus Regiae Navarrenae Praefecto. — Editio tertia et ultimo recognita. Gorichani. Ex Officina Pauli Vinck, Bibliopolae. Anna MDCLXII. 4. r. 587 lap.

„Katholische Denkschrift, Seiner Heiligkeit zu überreichen. Ein nach dem Tode des Verfassers herausgegebenes Werk. Aus dem Wälschen. Frankfurt und Leipzig 1784. 8 r. 264.

„Versuch einer Anleitung zur Sittenlehre für alle Menschen ohne Unterschied der Religionen, nebst einem Anhang von den Todesstrafen. Zweite Auflage. Berlin 1786. bei Johann Philipp Baum. 4 kötet. I. k. 252. II. k. 294. III. k. 384. IV. k. 366 lap. n. 8. rét.

„Briefe über den Coelibat unserer katholischen Geistlichen. Von K—u—r und W—o—. Als ein Anhang zu dem Briefe über das Mönchswesen. Zweite Auflage. Vermehrt mit einer Vorrede. Oberhausen. 1782. 8 r. 62 lap.

„Ist es dem Interesse der Völker zuträglich den Cölibat der Geistlichkeit aufzuheben? Eine politische Betrachtung von Karl Weichmann 1784. 8 r. 31 lap.“

„Die Vorzüge und Gerechtsame des Römischen Kaisers gegen die Behauptungen der Römischen Curialisten, aus der Geschichte.“

„Wichtige Abhandlung vom Missbrauche der geistlichen Gewalt: oder von dem Rechte der Landesfürsten den durch die Gewalt der Geistlichkeit Gedruckten den Rekurs zu erhalten. Herausgegeben von Joseph Neupauer. Wien, Prag und Leipzig. In den von den Schönfelder-schen Buchhandlungen. 1784. 8 r. 70 l.

„Betrachtungen über die k. k. Verordnung in Ehesachen. Vom 16. Jänner 1783. Wien und Prag.“

„Geschichte des Papstthums, der Päpste und der berühmtesten Bischöfe und Kardinäle. Von Dr. H. A Rudolph. Berlin 1845.

„Lojola und Ganganelli, oder die Jesuiten im Stande ihrer Erhöhung und ihrer Erniedrigung. Dargestellt von Carl Winter. Neustadt a. d. Orla. 1828. n. 8 r. 172 lap.“

„Religion nach Vernunft. Von F. C. Widermann. Dritte verbesserte Auflage. Wien, bei Aloys Doll, 1793. 8 r. 163“

„Kirchengeschichte. Lehrbuch zunächst für academische Vorlesungen. Von D. Karl Hase. Dritte verbesserte Auflage. Leipzig, Breitkopf und Härtel. 1837. n. 8 r. XIV. 639 lap.“

„Geschichte des Papstthums. Mit einigen Anmerkungen, herausgegeben von J. Gurlitt. Dr. Hamburg 1824.“

„Papstthum und Hierarchie gegenüber der Religion des neuen Bundes. Nach dem Englischen bearbeitet und mit historischen-kritischen Noten versehen. Von W. A. Lampadius. Leipzig, Karl Franz Köhler. 1843. 8 r. X. 296. l.

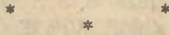
„Des Kardinals Nicolaus von Cusa Dialogus von der Übereinstimmung oder Einheit des Glaubens. Mit Zusätzen von D. Joh. Sal. Semler. Leipzig, bei Georg Emanuel Beer. 1787. 8 r. XXXXVIII. 227 lap.

„Einige nicht zu widerlegende Zeugnisse von der Nichtigkeit des Papstthums aus den bewährtesten Schriftstellern der römischen Kirche und den gewissen unzweifelhaften Rechten des römischen Kaisers und aller übrigen der römischen Confession zugehörigen Prinzen, von einem Bibliothekar verfasst. — 1783. 8 r. 170 l.

„Zwei merkwürdige Aktenstücke zur Kenntniss des Papstthums und der römisch-katholischen Kirche, aus dem sechzehnten und achtzehnten Jahrhunderte nach Christo. Allen Katholiken, denen das wahre Christenthum am Herzen liegt, in christlichem Sinne gewidmet von K. Neustadt a. d. O. 1831. Druck und Verlag von J. H. G. Wagner. 8 r. XV. 41 lap.

„Überzeugende Belehrung vom Ursprung und Wachsthum des Papstthums, nebst einer Schutz-Schrift vor die Reformation aus authentischen Urkunden, abgefasst von Ernst Salamon Cyprian D. Kirchen- und Consistorial-Rath zu Gotha. Im Verlag Moritz Georg Waidmann, Gotha, 1721. 8 r. XXXXVIII. és 1023 lap.

„Weber (Carl Julius) Das Pastthum und die Pápste. Th. 1—3. Stuttgart, 1834. 8r. 3 köt.

A Bachrendszer alatt könyvtáram elkoboztatván, e főlebb említettek is abban foglaltattak; ezek jegyzékét azok nyomán készítettem. „Hit, Papok, Pápák,“ czimű munkával együtt évek folytán föld alá volt rejtve, hol annyira megromlott, hogy némely helyen olvashatlanná vált, s a munkák többé megszerezhetők nem lévén, némelyiknek czime hiányos, miért az olvasók szives elnézését kérem.

En úgy voltam meggyőződve, hogy nem czélszerű a használt forrásokat a munka folytán annyiszor újra meg újra fölemlíteni, mert az a figyelmet megzavarná, tehát a műveket, melyeket forrásokul használtam, csupán fölemlíteni elégségesnek véltem.

A mely olvasó talán kételkednék a fölött, hogy történeti adataim azokban foglaltatnak, szabadságában áll e munkákat műveimmel összehasonlítani, ha rendelkezésére állnak.

A jóhiszemű olvasónak nem jut eszébe a fölött kételkedni, hogy a fölemlített kuttforrásokat szoros igazság szerint, lelkiismeretesen használtam-e?

Most már annyi idő mulva nem bírnám kimutatni ez vagy amaz állítás melyik irótól van véve.

Kinek juthatna eszébe kérdezni akarni, hogy az áldott jó esőnek melyik csöpje, vagy a csöpnek melyik része párologott ki a hortobágyi juhász bográcsából, s melyik királyunk konyhájából?

Vagy józanon cselekednék-e az, ki abban fáradoznék, miszerint megtudhassa, hogy a méznek melyik részét gyűjtötte a szorgalmas méh paloták körül illatozó, vagy a pusztá vadonjában diszlő virág kelyhéből.

A kuttfökből merített ismeretek az ember agyában értelemmé képződnek, a méhek fáradsága gyümölcsét tányérra teszszük, az írók papírra lehelik, így gondolkodik

a szerző.

Bevezetés.

A legelső emberek vallásának szükségképen valami igen egyszerűnek kellett lennie; tudniillik hittek egy valamiféle, maguknál tehetősebb lényt, s annak nevét nem tudhatván, csak úgy „Valami“-nek kelle azt mondaniok, mert a különböző elnevezés, mint Isten, Jehova, Zeus, Jupiter, Deus sat. csak igen sokára történhetett; hit ágazataik szertartásaik nem lehettek, hanem csupán azon gondolatuk lehetett: ki és hogyan teremthette mind azt, a mit látnak.

Az első emberek ismeretekkel nem birhatván, még csupán egyszerű józan eszük szerint itéltek; ugyanis nem levén náluknál elsőbb s tudósabb emberek, kiktől kérdezhették volna: ki és hogyan teremté mind azt, a mit látnak, szükségképen csak a maguk eszét kelle vezérül venniök; s ha mikor ezt kérdezik meg az iránt, kitől van minden? máskép az észvezér nem felelhetett nekik, vagyis, mivel az ész maga az ember, tehát maguk maguknak nem felelhetek máskép mint így: a mit látunk, mind azt nem mi teremtettük, mi nem vagyunk ilyenre képesek, hanem kell egy nagy hatalmu, vagy bölcsességű „Valami“-nek lennie, ki mind ezt teremté.

Ez volt a legelső emberek hite, vallása. Nincs az emberek közt oly fellengős, vagy ha tetszik, oly mélységes ész, mely az ellenkezőt birná megmutatni. Mert ha azt vesszük is föl, hogy volt egy legelső „isteni kinyilatkoztatás“, tudniillik mindjárt az emberek kezdetekor, s föltevén hogy ez nem valamely hamis isten, vagy álpróféta nyilatkoztatása volt, hanem magáé az örökkévaló igaz istené: nem lehetett más, mint az, hogy mindazt, a mi van egy örökkévaló isten (azaz ő maga, a kinyilatkoztató) teremtette, mert azt csak gondolni is képtelenség, hogy ő mást valakit mondott volna a mindenség teremtőjének lenni, s nem magát.

Meddig tartott ez első egyszerű hitvallás, ki birná megmondani? de annyi bizonyos, hogy mindig nem tartott sőt az is bizonyos, hogy még csak soká sem tarthatott, helyét más valamiféle hitvallás foglalta el.

Mert a legelső emberek némelyikeinek agyában előbb utóbb e gondolatkérdésnek szükségképen kellett támadnia: milyen s hol lakik azon „Valami“, azon nagy hatalmu lény, mely a mindenséget teremté? E gondolatkérdésre a felelet már nem lehetett mindeniknél ugyanazon egy; mert lehetséges volt egyiknek azt gondolnia, hogy például a napban lakik; másiknak gondolatfelelete lehetett, hogy a vizekben lakik; harmadik azt felelhetette magának hogy talán éppen maga a nap azon nagy hatalmu lény, minthogy ennek oly sokféle áldását tapasztalhatá, és így tovább; ugyanis az első emberekről csak föl nem tehetjük, hogy ekkép feleltek volna önmaguknak: azon nagy hatalmu lénynek nincs teste, az csupa lélekből áll, következőleg mindenütt van, mindenhol lakik.

E gondolatkérdésnél születtek meg a későbbi különféle vallások; előbb csak néhányan, melyek száma aztán nagyra nevedett, mert egy felekezet másikat szült, ennek megint külön elágazásai lettek

Szép volna kimutatni tudni, melyik volt azon vallás, mely a fölebbi legelsőből közvetlenül származott, melyben már hitágozatként fordult elő: hol van isten lakása; milyen az isten, s minő tiszteletet kíván; s aztán sorban elszámálhatni: miként, mikor, hol, melyik népnél eredtek a különböző vallások egymásután mostanig; mily szép volna ezt bizonyossággal tudni! De ki tudhatná ezt? Oly messzire van tőlünk az emberi nem kezdete, első kora! Csak homályban tapogatódhatunk a legrégebb korbéli vallás-felekezeteket illetőleg, míg majd a végtelenül fejlődhető emberi észtehetségnek egykoron talán sikerülend mindent, vagy sokat tisztára deríteni.

Addig meg kell elégednünk azon töredékekkel, melyeket a történet-buvárok nagy fáradság után eddig följegyezgethettek. De ezeket közölnünk kötelesség, hogy mind azoknak gondolatébresztésre alkalmul szolgáljanak, kik magukban ilyenemű kutatásokra hajlamot, hivatást éreznek.

A kereszténység kezdete, honnét uj korunk időszámálálása eredt, a régi kort elválasztja az ujtól: a régi-ben sok isten, de kevés vallási felekezet, s kevés szertartás, többnyire csak áldozat volt, — az uj korban

egy isten, de sok vallási felekezet a jellemző. Mind kettő tévedés, mert sok isten nem lehet, hanem csak egy; ellenben a sok vallás fellekezet sem lehet mind igaz vallás, hanem csak egy valamelyik.

A keresztény korban nem éppen nehéz a különféle vallásfelekezeteket sorban elszámlálni, a mint egymásból és egymásután keletkeztek, de a régi kor vallás felekezeteire nézve másként van; ott nincsenek még legalább előttünk historiai tények, elvitázhatlan adatok arra, melyik volt az első vallás, tudniillik olyan első, mely már némileg tudományos rendszerben tünt fel; melyben arról volt vélemény, meggyőződés: miként, minő rendben teremté az őslény a mindenséget, s minő tiszteletet kíván értelmes teremtményeitől.

Hogy mégis a régi korban is valami rendet kövessünk, historiai adatok kevés volta miatt okoskodáshoz kell folyamodnunk; tudniillik a melyik népnél az egy őslény hit alapul megvolt, azt kell elsőbbnek vennünk, mert ez áll legközelebb, a legelső emberek egyszerű hitéhez, miszerint egy valami örök istennek kell lennie. A mi meg ehhez áll legközelebb, azon vallás az, melyben két őslényt hittek az emberek; ugyanis kettő mindjárt az egyre következik, és pedig szükségképen következik; de meg a dolgok természete szerint is, mikor az emberek azt tapasztalták, hogy jó és rossz e világon egymást váltogatja, nem vala nehéz azon gondolatra, eszmére jöniök, hogy két istennek kell lennie, egyiktől származik minden jó, a másiktól minden rossz.

E szerint tehát legalább a természetes kezdet az őskor vallásainak elszámlálására megvan — — de nem, ez csalódás: történetben az okoskodás tények és számok helyett semmit sem ér.

Ugyanazon egy időben, mikor az egy istenben való hiten valami vallás, tudniillik rendszeres, szertartásos vallás fejlődék ki: a népek valamelyikénél a körülmények ugy hozhaták magukkal, hogy az valamely teremtett lényt, vagy több istent, vagy csinált bálványokat kezdett imádni; mert midőn a legelső emberekről szólunk, nem érthetünk csak néhány ezeret, hanem népet kell értenünk; ugyanis azon korig, midőn az első

vallások már valamiféle rendszerben szertartásokkal tündek fel, igen hosszú időnek kellett lefolynia.

Mielőtt a már meglevő, kész hitvallásokat előadók, czélszerűnek véljük azt vizsgálni, hogy körülbelül miként támadtak a vallások; mert mikor a legelső emberek mondták, hogy kell egy nagy hatalmu Valaminek lennie, tulajdonképen még nem volt vallás; azaz nem volt olyan, milyet a későbbi emberek a vallás szó alatt érteni szoknak.

Ha csak kissé ismerjük is magunkat, meg kell vallanunk, hogy születésünkkor semmi eszmét vagy fogalmat magunkkal nem hozunk a világra (tehát vallási fogalmat sem). Minden eszme ép érzékeink használatában közben támad, fejlődik ki, tehát tapasztalás által; mert érzékek hiányában nem volnánk képesek valamit tapasztalni.

De a körülmények egészen ugyanazok még csak egy napig is soha nem lehetnek, mert a természet örök munkásságban mutatkozik, nyugvást nem vehetni benne észre; s így a szünteleni mozgást szünetnélküli hatás és változás követi. A hatás még örökké új viszonyokat teremt elő, mik szerint a körülményeknek változniuk kell. Ez így levén, következik, hogy az ember véleményének s meggyőződésének is változnia kell.

Minthogy azonban egész bizonyosságot csak oly valamiről mondhatunk ki, mi érzékeink körébe esik; és mivel a természetet, egész munkásságában kevésbé ismerjük: következik, hogy a vallások eredetének igaz okát, fejlődésének legbiztosabb módját sem ismerhetjük egészen; nem mondhatjuk ki a tiszta igazságot, hogy ez így van és nem másképp; de megközelítőleg mondjuk a valószínűséget.

Midőn a legrégebb emberek bizonyos időszakot már leéltek, észre kelle venniök, hogy az elemeknek rájuk nagy befolyásuk van, s azt tudniök kelle, hogy nem az ő akaratjukból történik, mert talán hideg lett, mikor ők meleget ohajtottak, vagy soká esett, mikor ők száraz időt kívántak sat. Ebből aztán még inkább következteték, hogy kell egy hatalmas valaminek lennie, de következteték azt is, hogy azon hatalmas valami nem mindig úgy cselekszik, mint ők ohajtják. És mivel megvolt bennök az érzés, miszerint azt, mi nekik tetszett,

ohajtották, kérték, az ellenkezőtől pedig féltek; elhárítani, kikerülni törekedtek azt, mi nekik nem tetszett: így lőn a vallásnak legelső alapja: hála-köszönet és félelem; a félelemhöz kérest csatolván, hogy isten ne adja azt, mitől félnek, kérésök után remélvén, hogy isten attól megóvja őket, így lőn az első vallási szertartás, főkép ha még valamit áldoztak is részint hála-ból, részint engesztelés végett.

Az emberek tapasztalhaták, tudhaták, hogy közülük egyik gyöngébb, tehetetlenebb, a másik erősebb, tehetősebb; de továbbá azt is tudhaták (nem lehetett nem tudniok) hogy az erősebb embertől félhetni is, mert tehet nekik olyat, mit nem ohajtanak; lehetett erre okuk, tapasztalásuk; de még azt is tudhaták, hogy az erősebb embernek kedvét, hajlandóságát bizonyos cselekvések, például kérelem, ajándékozás által megnyerhetni. Így tették az isten iránt is, kit nem láttak, nem ismertek, de valahol lenni gondolták, hitték. Nem természetes-e tehát, hogy midőn a nap feljött, hozzá fordultak kérelmekkel, vélvén őt ama hatalmas lénynek, hogy ne süsse őket oly nagyon, vagy midőn szél kerekedett, hogy ne okozzon nekik nagy károkat.

Valamint minden egyéb, ugy a vallási fogalmak is legelőször fizikai tárgyakra támadtak, melyek aztán az ész fejlődésének fokához képest szükség és körülmények szerint módosultak. És mivel a fizikai tárgyak kitünőbbjei is számosak, nem természetes-e, hogy utóbb az egy istenlény helyett többeket is képzeljenek, aztán hidjenek, a szerint, a mily alakban történt rájuk a jótékony vagy ellenkező hatás?

Midőn láták az emberek, hogy némelyek közülük nagy dolgokat visznek végbe, miket ők lehetetleneknek, csodáknak tartottak, nem természetes-e, hogy együgyűségükben e néhányat valami felsőbb lényeknek, félisteneknek tartják? Így már kezdetben, mikor egyik nép csak egy istent hitt, a másoknak már több istene lehetett.

Eleinte az emberek a természetnek mesterkéletlen ölében kevéssel megelégedve éltek; egyenlően részesültek a természet adományaiból; még legközönségesebb eledeleket, a gyümölcsöt, a fák munka nélkül adák, s míg változatosságból az ittott elejtett vadak húsát evék, s egy

helyről máshová költöztek: nem voltak templomaik, tehát papjaik sem, kik helyettök az isteneknek szánt ajándékokat, áldozatokat benyujtsák, hanem kiki szive szerint egyszerűen rebegé hozzájuk köszönetét, háláját, vagy kérelmét, miként a jó vagy ellenkező hatás melléből kisajtolá, s természetményéből áldozott nekik.

De az emberek nem elégedhettek meg mindig csak avval, mit a természet önként nyujtott, hanem egyik másik nép előbb állandóan valahol megtelepedett, a földet megmivelte, barmot tenyésztett, kézmesterségekhöz fogott, hogy így élelmét biztosítsa; szóval polgári társasággá alakult, s benne többféle osztályok voltak külön, melyek mindegyike csak a maga foglalatosságához látott; így némelyek magoknak azt a foglalatosságot választák, hogy majd a többit tanítják, s pedig tanítják arra is, miként kell az istent méltó módon tisztelni. E tanítók utóbb a papok osztályává fejlődtek ki.

Ekkor aztán ezek vallási rendszereket készítettek; ekkor támadtak a vallási felekezetek, egyszerre is alkalmasint több helyen, tehát a régi kor vallásait úgy adni elő, miként fejlődtek ki sorban, egymás után, történeti adatok s évszámok nélkül, teljes lehetetlenség, hanem csak valószínű sorozatban adjuk elő.

Azonban előbb még két észrevételt kell tennünk, egyik ez: nencsak egész Ázsiában, hanem a többi világ-részekben is az istent nagyobb részint a nap képében tisztelték, sőt imádták, mert magát a napot gondolták istennek; másik észrevétel ez: azon hit, hogy egy főlény van, nem tartott igen soká, hanem arra módosult, hogy két főlény, vagyis két isten van, egy jó és egy gonosz. Ámbár annyit kivehetni a régiek gondolkodás módjából, hogy többnyire a két istent nem tarták egészen egyenlő hatalmunak, hanem a jó istent hitték főbbnek, kitől a gonosz isten némiképp függött, de az való, hogy egész Ázsiában, Egyiptomban és Európában is el volt terjedve a hit, hogy a jó istenen kívül egy gonosz szellem (sátán) is uralkodik, sőt fen van e vélemény némiképp maig is.

Az ó kori vallásokat tehát azokon kezdjük meg, kik a napot imádták isten gyanánt, vagy ha nem is éppen a napot imádták, hanem a láthatatlan istent a napnak látható képében.

Az őskori hit s vallások. — Napimádás.

Azok vallása, kik a napot imádták, s a bismusnak mondatott. Mi jelentése volt tulajdonképen e szónak: s a bismus, nem tudni, azaz helyesebben szólva, én nem tudom; alkalmasint valamelyik keleti s igen régi nyelven a napot nevezték s a b a-nak. A mely népek — legalább tudomásomra — a napot imádták, azok közül egyik sem nevezi s a b a-nak, vagy ehhez hasonlóknak sem, mint alább látandjuk; honnét vette tehát magát e nevezet, nem tudom, de annyi elvitázhatlanul áll, hogy napimádást jelent. — Hogy egyik másik nép nem egyedül a napot, hanem a holdat és csillagokat is hozzávéve tisztelé, alig szükséges említeni is, mert természetes; de az megint még inkább természetes, hogy a sok apró (azaz aprónak látszó) csillagok mellett csakugyan főképen ama legdicsőbb égi testet, a napot imádták, melyet oly felségesnek láttak, s melynek annyi hasznát tapasztalniok kelle.

Az őskornak legtávolabbi, legrégebbi időszakában a külön vallási felekezetek nem keletkeztek csak egy bizonyos országban, mint keresztény korunkban történt és még mindig történik; s a kik egy valamely vallási véleményt kigondoltak vagy elfogadtak, nem tartoztak egy össze, nem képeztek oly összefüggő felekezetet, mint aztán később történt; a napimádókról legkevésbé állíthatni, hogy azok csak ebben vagy abban az országban támadtak s ott képeztek volna vallási felekezetet.

Az ok, hogy mért nem támadhattak csak egy bizonyos országban, bizonyos népnél, igen egyszerű s természetes; tudnillik ez: a csillagok minden nép fölött egyenlően ragyogtak; a nap minden népekre egyenlően árasztá világitó, melegítő, szóval életető sugárait. Tehát

a mint támadt egy helyen a hit, hogy a nap maga az isten, ugy támadthatott ez más helyen, egymástól távollevő népeknél egyszerre, vagy ha nem is éppen egyszerre de később, a nélkül hogy e hitöket azon néptől kölesönözték volna, melynél az legelőször megvolt; mert az ok mindenütt az volt; már pedig tudjuk, hogy ugyanazon okoknak (előbb utóbb) mindenhol ugyanazon következményei szoktak lenni.

És így most már bizvást állithatjuk azt, hogy a sabismus a legrégebb időben minden nevezetes népeknél el volt terjedve; de állithatjuk azt is, hogy tehát ez volt a legelső, legrégebb vallás, már szorosabb értelemben vett vallás; mert ha azt elismerjük (pedig kénytelenek vagyunk elismerni) hogy az első emberek vallási eszméje csak ebből állhatott: kell egy valaminek lennie, azt is el kell ismernünk, hogy mihelyt ennél egy lépéssel tovább mentek, azaz mihelyt az előttük ismeretlen „valami“-nek nevet adtak, vagy azt valaminek formájában, képében magoknak ábrázolták, más hozzá méltóbb kép, forma vagy ábra nem lehetett, mint a nap, hold és csillagok, mert ugyan mit láthatnak volna valami felségesebbet mint a nap és csillagok? nem vala-e természetes, hogy e dicső égi testet képzeljék amaz ismeretlen „valami“-nek? vagy ha nem is éppen ezt, de hát nem vala-e ez természetes, hogy legalább lakásaul, képeül higgyék a napot?

Minden írók, kik az őskori vallásokról szóltak, azon népeket bálványozóknak mondák, a zsidókat kivéve: az én hitem és meggyőződése szerint a nap képében magát az istent tisztelték, imádták. Csak azután lehettek bálványozókká, midőn maguk maguknak faragtak képeket, képszobrokat s azokat imádták; a napot, holdat és planétákat nem ők faragták; és ha készíttetek is maguknak oly képformákat, milyennek az istent lenni vélték, még ekkor sem voltak bálványozók. A római katolikusok is tartanak istent ábrázoló képeket, de azért ki mondhatná esztelenség nélkül, hogy ők bálványozók. Még azon legbigottabb katolikusról is, ki valamely istenkép előtt leborulva, vagy térden csuszva imádkozik, józanon senki sem állithatja, hogy az, azon lelketlen képtől vár segedelmet vagy kegyelmet, hanem, elméje, szíve, gondolata az istenhez van intézve. A tiz-

parancsolat elsője így szól: „Én vagyok a te urad istened, idegen istenid ne legyenek én előttem, faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjád.“ A ki tehát tart is magának képet, de nem imádja, nem bálványozó. Ekkép a sabismus valláson levők sem voltak bálványozók, legalább addig nem, míg a napot istennek tartván, imádták.

De az ember mindenkor és mindenhol gyarló volt, tehát csodálhatni e, ha utóbb magát az istent, mint szellemet, melyet nem látott, elhagyá, elfeledé, s minden figyelmét csak azon tárgyakra fordítá, melyeket látott, melyeknek jótékonyágát közvetlenül egyenesen és szünet nélkül érezte? Az akkori embereknek egészen lelki vagy szellemi istenről nem lehetett fogalmuk; de minden gyarlóságuk és tudatlanságuk mellett sem lehettek annyira kábák, mikép azt birták volna hinni, hogy egy darab kő, vagy darab festett vászon mit maguk faragtak, s készítettek, istenük legyen; tehát más valamit kelle istenükül hinniök.

Mi lehetett azon más? Azt föl nem tehetni, hogy kezdetben egyik ember a másikat, a hozzá hasonlót tartotta volna istenének; legalább közönséges ember nem lehetett tiszteletének, imádásának tárgya; de nem lehetett valamely állat sem; tehát nem természetes-e, ha hogy oly valamihez fordult, mit felséges szépnek, jónak, hasznosnak látott, érzett s szünetlenül tapasztalt. Igen, de mit láthatott, mi őt inkább képes volt volna bámulásra ragadni, mint a csillagok ezrei, főkép pedig a nap? A napnak ragyogó fénye, rendes járása, mikép egymásután mindent megvilágosit; a hová eljut, meleget, termékenységét áraszt, ily tulajdonságok nem voltak-e alkalmasok arra, hogy a még csak érzéki embert arról győzzék meg, miszerint nincs más isten, mint a nap? Nem lehetete semmit szemlélniök, mi az istenségnek ismertető jeleit annyira magán viselte volna, mint a nap.

Nem is lehet arról kételkedni, hogy az őskorban a napimádás vala az első istentisztelet. *Maimonides*, egy nevezetes rabbi, a bálványozás eredetéről irt tudós munkájában ezeket mondja: Azon tudatlanságnál fogva, melyben az első korbéli emberek voltak, semmi sem tehetett rájok nagyobb hatást, mint a nap és csillagok. Azon elv, hogy az istenről való fogalomban a szép-

nek is ben kell foglaltatni, az emberekben, ha bár csak homályosan is, mindenkor megvolt, és mivel elegendő belátással nem bírtak, hogy valami láthatatlan, szellemi lényből álló istenséghez emelkedhettek volna: a természetben pedig csodálatra méltóbb tárgyat a napnál és csillagoknál nem találván, azokat tisztelik. A háladatosság, mi embernek igen természetében van, nem könnyen feledteti az emberrel a jóteteményeket, melyekben részesült; igen, de arról nem kételkedhettek, hogy a bőségnek forrása a nap, hogy annak melegétől származik a földnek termékenysége. A napnak futása, a hold járása, a csillagok mozgása arra a véleményre bírták az embereket: hogy az égi testek lélekkel bíró élő lények. És e véleményt igen sokan táplálták, maga Plato, és a róla nevezett platonikus filozofusok is. Sőt Philo, egy nagyon híres zsidó tudós azt vitatta, hogy az égi testek mind meg annyi halhatatlan lelkek. Origenes is ezen véleményben volt. Aristoteles szintén e véleményhez hajlott, minthogy azt tanítá, hogy a csillagok intelligentiával, értelemmel bírnak.

Banier, kinek munkáját e műnél különösen használtam, Eusebius irataiból ezeket idézé: Hogy az első legrégebb emberek sem templomok építésével, sem bálványok készítésével nem foglalkoztak, minthogy köztük kőművesek, festők, képfaragók s a t. nem voltak, úgy hiszem minden ember ki gondolkodni tud, igen világosan átláthatja. És hogy ők sem istenekről, sem hősookról, kik idő múltával oly híresekké lettek, nem is álmodtak, mindenből kitetszik: akkor még sem Jupiter, sem Saturnus, sem Neptunus, sem Juno, sem Minerva, vagy bármely más ilyenféle isten náluk nem volt, melyek később a görögöknél és rómaiaknál számosan találtattak.

Sok pogány íróra hivatkozhatnám — mond Banier, — kik szintén ezen véleményben voltak, de megeleégsem először Siciliai Diodorus tanusításával, ki azt mondja, hogy az első emberek, kik a csillagok szépsége rendje által elragadtattak, nem kételkedtek arról, hogy azokat istenség kormányozza, s annál fogva a napot Osiris, a holdat pedig Isis néven imádták. Ebből láthatni, hogy Egyiptomban a napot és holdat a legrégebb időben már imádták, mert Osiris és Isis az egyiptomiaknak voltak isteneik.

Másik bizonyosságul Platot hozza fel Banier, ha ugyan az „Epinomis“ czimű beszélgetés Plato könyve, melyben mondatik: „Az első emberek, kik Görögországot lakták, az én véleményem szerint, nem ismertek más isteneket, mint azokat, melyek még mai napig is a barbarusok istenei, tudniillik: a nap, hold, föld, csillagok és ég.“

De semmi sem bizonyítja inkább, hogy az őskori emberek a napot és csillagokat imádták, mint azon gondosság, aggodalom, melylyel Mózes azt tiltá, így szólván az Izrael népéhez: „Órizkedjetek szemeiteket az ég felé fölemelni, nehogy a napot, a holdat, meg a csillagokat és az égnek egész seregét meglássátok, és elesvén (tudniillik az igaz isten tisztelésétől) azokat imádnátok, és szolgálnátok azoknak, melyeket a ti uratok és istenetek az ég alatt levő minden népeknek szolgálatára rendelt.“ Minthogy Mózes ezeket a pusztában mondá, valószínű, hogy evvel az egyiptomiak napimádására célzott, azt népével feledtetni akarván; de meg azért is inté őket, hogy majd nem sokára szintén megint oly népekkel jövendnek közel érintkezésbe, sokféle viszonyba, melyeknél a nap-imádás vala szokásban, tehát hogy meg ne feledkezzenek az egy isten tiszteletéről. Mert akkor időben a napimádás még majd mindenütt, vagy már majd mindenütt megvolt, miként mindjárt látni fogjuk. Jó b, mikor a csapások közt azt akará megmutatni, hogy ártatlanul szenved, ezt mondja: Néztem-e én a világosságot (érti a napot), mikor tisztán világított, és a holdat, mikor töltén volt? Engedé e magát szíven titkon rábíratni, hogy kezemet szám megcsókolja? Melyik azon véték részemről a bírák előtt, melylyel megtagadtam volna istent odafent.

Helyen lesz itt — mond még Banier — négy észrevételt tennünk. Először: ez volt tehát Jó b korában az egyedüli istentisztelet, tudniillik a napimádás, mert ha annak más nemei is voltak volna, magát azok ellenébeu is mentette volna; másodszer: napot imádni, annyit tett náluk, mint azt ismerni el istenükül, és mást kivüle senkit; mert ha mondja: „melylyel megtagadtam volna istent oda fent“ azt jelenti: hogy ki a napot imádtá, azon kívül oda fent más valamely istent nem ismert, megtagadott; — harmadszer: Jó b-nak e szavaiból

nemcsak azt tanuljuk, hogy az ő idejében a napimádás volt elterjedve, hanem azt is, hogy a napisten tisztelét az által vallottak, hogy kezöket szájukhoz vitték, vagyis megcsókolták; negyedszer: mikor a pogányok imádkozásközben napkelet felé fordultak, azt oly végből tevék, hogy a napot istenségnek, az ő istenöknek lenni kijelentsék; és ez okból építék templomaikat is úgy, hogy azok szentélye kelet felé fordulva legyen; a zsidók ellenkező irányban helyezék, nehogy a pogányokat utánozni látszassanak. De a keresztényeknél is szokás a szentegyházakat úgy építeni hogy az oltárok kelet felé fordulva legyenek, anélkül, hogy legtöbben ennek okát még csak sejtették is.

A tudósok nem egyeznek még abban, hol keletkezett először a sabismus; némelyek azt mondják Chaldäában, mások meg azt, hogy Egyiptomban; nehéz is azt kétségtelenül bebizonyítani, hogy éppen csak itt, és nem máshol támadt először, de én azt mondom, mint főlebb is érintém, hogy mivel a nap mindenhol árasztá áldását, és mert mindenhol egyenlően oly dicsőnek mutatkozott, tehát az ember több helyen egyszerre is kelhetett imádására, következésképen mind Chaldäában volt kiváltkép kifejlödve, hol nyomai leginkább voltak láthatók.

Hogy a napot mindenhol, vagy legalább majd mindenhol tisztelék, elég legyen Vossuistal és Jamasin atyával mondanunk, hogy az ammoniták a napot Moloch néven tisztelték, melynek gyermekeket áldoztak; a chaldäusok Beel, vagy Baal vagy Baal-semen név alatt imádták, mi azt jelenti náluk: égnek ura; szomszédaik az arabsok pedig Strabo és Theophrastus tudósításai szerint neki naponként tömjént s más füstölő szereket nyujtának s Adoneusnak nevezék. A perzsák Nyora nevéen imádták; az aethiopiaiak Assabinus-nak nevezték; az indusok Dionysusnak; a görögök és rómaiak Phöbusnak; Pausanias szerint Bachusnak és Phanares-nek nevezék; szóval, alig volt nép, mely a napot nem tisztelte volna, Julius Caesar a régi németekről, vagy teutonokról tudósítván, azt mondja, róluk, hogy más isteneik nem voltak, mint olyanok, melyeknek valamiféle jótékonyosságával éltek, milyek a nap, tűz és hold. He-

rodotus a massagetákról azt mondja, hogy lovaikat áldozák a napnak, avval annak sebes futását akarák jelenteni. — Végre minden utazók, még az ujabbak is, a keleten ismert régi népek vallása felől arról tudósítanak, hogy azok napimádók; kivált pedig állítják ezt a peruiak- és mexicóiakról. Lafiteau szerzetes atya az amerikai őslakók erkölceiről és szokásairól irván, azt mondja, hogy az egész nagy kiterjedésű Amerikában nem találni nevezetesebb ős nemzetséget, mely a napot nem imádná. Maguk a perui yn k á k királyok s utódaik mai napig vallják, hogy ők a napnak gyermekei. Magok a zsidók is gyakran megfélekezve saját istenükről a napot tisztelik; mert az irás mondja, hogy Josiás királyuk a lovakat megöleté, a kocsikat elégetteté, melyeket a napnak szenteltek vala.

Azon Obelisk-en, melyet V. Sixtus pápa sz. János temploma előtt Rómában fölállíttatott, s melynek egyptiai fölírását Hernaxion görögre lefordítá, a nap az ég urának s a világteremtőjének neveztetik. Az aethiopiaiak nem csak istenségnek vallák a napot, mint fölebb mondatott, hanem királyaik azzal dicsekedtek, hogy tőle származnak, minthogy Heliodorus Charikleas ekkép beszélteti: „Nap, az én őseim származásának eredete.“ Hadod, napot, Beuhadod, a napnak fiát jelentí syrus nyelven (Marsham szerint,) s állítja, a syriai királyokról, hogy e nevek azoknak közönséges czimeik voltak.

Ismeretes dolog a tudományos világ előtt, hogy Macrobius feladatául tűzte ki, bebizonyítani, hogy a pogányoknak minden istenei a naptól vették származásaikat, s nemcsak az eddig említett isteneket mondja a naptól származottaknak, hanem azokon kívül szerinte Cölus, Saturnus, Jupiter, Mars, Apollo, Mercurius, Bacchus, Serapis, Adonis, Aesculap, Herkules stb. nem jelentenek egyebet, mint a napot.

Ugyancsak Macrobius és utána Vossius megmutogatják, hogy majd minden istennők a holdat jelentik, mint: Ceres, Diana, Lucina, Venus, Cybele, Isis, Vesta, Juno, Minerva, Proserpina, Hekate, stb. Mind ezen istennők az egyptomiak Isés-e után képeztettek, Isés pedig a holdat jelenté.

Hogy a nap és hold imádásáról utóbb a nevezé-

tesebb csillagok imadására is áttértek, jelesen a planetákéra, melyeknek a földi lényekre nagyobb befolyása észrevehetőbb vala, ez természetes. A csillagzatok mellett legfőképp a napnak imádása volt a Sabismus.

Ugy hiszem az eddig mondottakból eléggé kiválglik, hogy a Sabismus valláson levők felekezete igen nagyon el volt terjedve; de sőt alig lehet ezt felekezetnek mondani, hanem inkább azt vallhatni, hogy az őskor elején ez volt az egyetlen általános vallás az egész földön.

Arról nem szólhatunk, minő szerkezete volt e vallásnak legelőször; minő szertartások voltak szokásban; mert ha meggondoljuk, hogy eleintén templomaik s képszoبراik sem lehettek: kétségtelen, hogy vallási szertartásuk nem igen állhatott másból, hogy neki valamit áldoztak a szerint, a mint hívék, hogy ez vagy más fogott előtte kedves lenni.

Mivel az emberek tapasztalák, hogy a napon és planetákon kívül más elemek is árasztanak rájuk áldást, például a vizek, kiváltképp keleti Indiában és Egyiptomban, tehát — a nélkül, hogy a napimádással felhagytak volna — e mellet azokat is kezdék tisztelni, hívén, hogy a vizekben is lehetnek istenek; s végre, mint a napnál láttuk, hogy magát a szellemi láthatatlan istent feledék, úgy történt a vizeknél is; magáról az istentről megfeledkeztek. Mások meg a napnak csupán melegítő erejét, mint tüzet magasztalák, s támadt ebből a tűzimádás például a perzsáknál és szittyá őseinknél, mint alább látandjuk.

Eleinte, akármilyen volt is maga az imádás tárgya, de a szertartás kevésből állott; semmi pompa nem volt. Bausanias tanúsítása szerint az athenaiak Cekrops idejében Jupiternek valami pogácsafele süteményt áldoztak, minden oltár nélkül; hát a sokkal előbbi sabismus-nál nem kellett-e az áldozatnak szintén csak ily csekély valaminek lennie? De utóbb, midőn némi művészet kezdett fejledezni, képszoبرا készültek, majd minden jeles szobor egy-egy külön istenné vált, az áldozatok is pompásabbak vallának: ekkor kezdődött tulajdonképpen a bálványozás, s az istenek száma sokasodott.

Banier, egy más író, (Agoston) után felhossa, hogy

a muzsáknak kezdetben csak három istennőjük volt. A művészet már a tökélynek magas fokát érte el, jelesen pedig a szobrászat, miben a görögök örökbecsű műveket teremtettek, mikor a három muzsának képszobrát készítették, és e munkát három külön szobrászra bízák. Minthogy pedig a művészeknek mindegyike remek szépségű három szobrot készített, azok annyira megtetszetek, hogy mind a kilenczet fölszentelék, s így szaporodott a muzsák istenasszonyainak száma kilenczre. E példa nagy világot vet arra, miként sokasodott a bálványistenek száma.

Arról szólunk már röviden, hogy a nap és holdon kívül más nevezetesebb csillagokat s planetákat is kezdték az emberek tisztelni; érintettük azt is néhány szóval, hogy az égi testek tisztelete mellett más elemek is tisztelet, sőt imádás tárgyai lettek, tudniillik a vizek és tűz; most arról emlékezzünk, mi az istenek számát rendkívül szaporította; és ez a rendszer, mit a főisten a világok teremtésében követett; tudniillik az őskori tudósok, tanítók, majd utóbb papok véleménye szerint.

Teremtett ugyanis a főisten előbb bizonyos számú első rangu szellemeket, melyek magánál a főistennél természetesen sokkal alsóbb rendűek voltak ugyan, de az emberek irányában mégis hatalmas, nagy dolgokat végbevihető istenek voltak; aztán teremtett isten még alsóbb rendű szellemeket, de az emberekhez képest még ezek is mindannyi istenekké, legalább félistenekké lettek, ezek a jó és gonosz angyalok; számuk temérdek, melyek a főisten és emberek közt mintegy közbenjáróknak tekintettek. Ezekről majd a maguk helyén szólunk.

Végre tekintsük meg magát az embert. Nem nagy megerőtetésbe kerülne azt megmutatni, hogy a régi korbeli vallások isteneinek legnagyobb száma, nevezetesebb emberekből került ki; de szükségtelen arról hosszasan értekezni, tehát csak némely vonásban adjuk elő.

Az embernem fejlődésével egyes férfiak tűntek föl itt-ott, kik vagy testi erejük, vagy tudományuk, jövődőlésük, rendkívüli eszük, vagy valamely hasznos tanulmányuk által lettek nevezetesekké, s őket részint már kortársaik, de még inkább utódaik, mint közönséges embernél valami felsőbb tehetséggel bíró lényeknek kezdék hinni s tisztelni, míg végre azokat is isteneknek

lenni gondolák. Így támadtak idő multával az isteneknek ezrei. És ezen nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy az ily nevezetes férfiak némelyikei fejdelmekké, királyokká lettek, s azoknak utódai minden ivadékban szintén istenekül, legalább félistenekül kívántak tartatni, s e czél elérhetésére minden eszközt fölhasználtak; miket tudatlanság, jó hiszeműség kezökbe játszott.

Hogy a legrégebbi népeknek későbbkori nemzedékei jelesebb férfiakat isteníteni szokták, erről a történet elég tanúságot tesz, csak a rómaiaknál is; de tekintsünk messzebb az őskorba vissza.

Herodotus, Mela, Tertulian állítják, hogy Afrikának több népeinél szokás volt az elhunyt nagy férfiak lelkeit tisztelni. — Háladáfosság és félelem oly két tulajdonsága az embernek, melyek benne támasztják a vallást: hálából és félelemből tisztelik az emberek istent, és ugyan e kettő birja őket a nagy emberek iránti tiszteletre is. —

Journemine szerzetes atya, jeles író, a régieknek emberek iránti tiszteletéről így ír: A tisztelet melylyel az emberek őseik iránt viseltettek, hozta szokásba azt, hogy elhunyt nevezetes rokonaikat pompával, fényes szertartással temették el; azok tetteit dicsérek, gyakran érdemek fölött dicsőíték, és egekig magasztalák. Mikor még alvilágról (tartarus, pokol) és elyzéumi mezőkről semmit sem tudtak, hová a megholtak lelkei mehettek volna, az emberek azt hívék, hogy a lelkek a házakban és azon helyeken bolyongnak, hol még a testtel egyesülten leginkább tartózkodni szoktak; tehát a háznak fő részében valami oltár félének helyet jeleltek ki, hová lefestett képét helyezék s tiszteletben tarták, és neki tömjénnel és más drága fűszerekkel áldoztak. A gazdagabb családok valakit rendeltek, hogy e szolgálatot teljesítse; s a fontosabb esetekben az utódok a megholtak e szelleméhez vagy lelkéhez fordultak, mintegy tanácsot vagy áldást kérve tőle. Az ily szolgálattevők a családotól tiszteletet és fényes díjat érdemelték; ez állapot nekik megtetszett, tehát annak a megholtak életpályáját regényekbe szötek, tetteiket túl magasztalák, közé természet fölötti csudás dolgokat vegyitettek, melyekkel a hitelene-

ket ijeszték, a jámbor hívőket pedig nagyobb buzgóságra hevíték. Ez életpálya-regényeket eleinte titokban tarták, később igaz történet gyanánt elterjesztették. Habár a kortársak az ily regéket igaz történetnek nem hitték is, de az unokák e nagy őseik élettörténetét más-honnét nem tanulhatak (mit pedig tudni ohajtottak), hanem csak az oltár szolgálóinak szájából, végre elhitték.

Igy az oltár szolgálóinak vagy papoknak tekintete nevedezett s tanácsukra a kis oltárokból előbb magánosabb kápolnák, aztán nyilvános templomok lettek; azokban az oltár szolgálói valódi papokká váltak — s megszokták az emberek e tudományos, komoly, jámbor papférfiakat éppen úgy, mint ama nevezetes embereket, kiknek lelkei szolgálatára rendeltettek volt, legalább fél-istenekül tisztelni.

Mit e papok a templomokban, tulajdonképen a velök összekapcsolt collegiumokban miveltek, tanítottak: az titok volt; arra lepelt vontak; a sokaság szeme elől eltakarák. A kit szerencsétlettek is abba tekinthetni, keményen parancsolá neki mindenről hallgatni. Ezért vala például Harpocratesnek ujját száján tartó képszobra a templomokba, vagy azok bejárásaihoz helyezve, melylyel a jámbor sokaságot arra inték, hogy mi ottben végbe megy, arról hallgatni kell; az titok legyen. Utóbb nem csak a léleknek szentelt oltárok váltak templomokká, s szolgálók félistenekké, hanem a gazdagok a megholtak tetemei, hamvai fölé is sirboltokat, templomokat emeltek; s azok, kiknek tiszteletére emeltettek, végre szintén istenekül tiszteltetének. Igy idővel az istenek számának a jelesebb emberek istenitetése által igen nagyra kelle nevedednie.

Továbbá, még közönséges, semmiben kinem tűnt, semmiben nem jeleskedett mindennapi emberek is csupán szerelem által, vagy kegyeletből is lettek istenekké. Némely nő férje és gyermeke iránti forró szerelemből azok képét magának lefesteté, kifaragtatá, kegyeletből fentartá, nagyra becsülé; hamvaik fölé emlékkövet, kápolnát, ki rendkívül gazdag vala templomot is emeltett; azokban tiszteletet végeztetett; s így a nagyon tisztelt férj félistenné lön, mint ezt Alexandriai Kelemen és Eusebius az egyiptomiakról állitják. Azt pedig minden régi író bizonyitja, hogy valamint más

istenek és istentiszteletek, úgy az ilyenek is az egyiptomiaktól más népekhöz átvitettek.

Általános a hit, vagy vélemény, mert igen sok dologban történeti tényeken alapszik, hogy az egyiptomiak és phönitiaiak voltak az elsők, kik meghalt nevezetes férfiakat az istenek közé számították, s hogy más népek e szokás, tőlük tanulták el.

Azonban minden nagy érdemek mellett is botránynosnak tartották az egyiptomiak nagy embereiket, mindjárt a mint megholtak, istenek közé számítani, de segítettek magukon azon vélemény által, miszerint hitték (vagy talán nem is hitték, hanem csak költötték), hogy az ember lelke valamelyik csillagba ment át, honét előbb leszállt volt a testet megeleveníteni. Ekkép aztán könnyebb módon lehetett az embert istenné emelni. E véleményben a phönitiaiak, chaldäusok, görögök és rómaiak is osztoztak.

Igy látható, hogy az istenek száma rendkívül nagyra nevededett, azért mondá Cicero is már, hogy az ég istenített halandokból népesült meg.

A temérdek sok istent aztán szintén temérdekféle mindennemű jelvényekben, képekben ábrázolák, s a bennök lenni vélt különös tulajdonságok szerint tisztelék. Im erre nézve egy igen nevezetes példa: Alexandriai Kelemen állítja, hogy a régi scythák (szittyák, a mi őseink) a hadurt (Mars, hadak istene) kard képében tisztelék.

Szittyá őseink vallása.

Az eddig mondottakból világos, hogy a napot az emberiségnek kezdetén élt családok s azokból lassanként keletkezett népségek kezdték imádni, vagy tisztelni. A mi szittyá őseink ha nem a legelső családok utódai, de mindenesetre az emberiség bölcsőjéhez közel eső népségeknek voltak egyike. A mai tudományos emberek e kérdést gyakran hánytorgaták: valjon egy ember-pártól származik-e az emberiség; vagy nem volt-e az afrikai feketéknek, az amerikai rézszinűeknek más első ősök? Némely mások, kik magokat rendkívül tu-

dósoknak képzelik s hiszik, nem is tartják szükségesnek, e fölött kételkedni, hanem egyenesen állítják, hogy az embernem nem egy, hanem több első pártól származik. Azonban ezek csak állítások, de azt megdönthetlenül megállapítaniok még eddig nem sikerült.

Nekem nem szándékom e fölött elmélkedni; miattam lehetett az embernem egyik és másik fájának más-más őse; én csak ez állítással lépek föl: hogy az ugynevezett kaukazi fajnak ősei a szittyák voltak.

Nem akarom, hogy olvasóim félreértsenek, tehát világosan kinyilatkoztatom, hogy a legrégebbi és időben nem létezett ugyan sem szittyá, sem perzsa, sem arab vagy bármi más nép-elnevezés, mert a különböző nevezetek csak később, századok- vagy talán ezredek múlva keletkeztek; de bizonyos, kétségtelen az, hogy a legrégebbi, vagyis első néptörzsből származtak az utóbb különböző nevek alatt élt nemzetek, melyek egy részének neve végkép elenyészett, maga a nép is töredékekre szakadt s másokkal olvadt össze; más rész pedig a legősibb törzstől való leszármazását mai napig be bírja bizonyítani; ilyen a szittyá-magyar nép.

Van-e még a most élő népek közt más is olyan, mely eredetét az embernem kezdetére föl tudja vinni: nem tudom. A tudós nyelvbuvárok dolga ezt kimutatni.

A főlebb mondottakból is kitetszik, de ha semmi nem mondatott volna is előbb, a tiszta, józan ész szerint kénytelenek vagyunk azt állítani, hogy ha az első néptörzsek voltak napimádók — amit tagadni nem lehet — ugy a mi szittyá őseinknek napimádóknak kellett lenniök.

Mielőtt fejtegetésemben tovább mennék, szükségesnek látom megjegyezni, hogy az őshit nem valakinek vagy valakiknek azaz papoknak tanítása után keletkezett, mert papok kezdetben nem voltak, nem lehetek, — hanem a hitet okoskodásból, — hogy ugy mondjam — tapasztalásból alkoták.

Annai különböző vallások közt, mik idővel keletkeztek, a szittyák vallásáról alig tételik említés. Miért? Ennek következő egyszerű, természetes okai vannak:

1-ör. A legősibb időben, midőn még előbb csak

nyelvet kelle az embereknek teremteniök, sok századnak, talán sok ezrednek kellett leforognia, míg az embereknek eszökbe juthatott a fölött is gondolkodni: mikor, miként létesülhetett mindaz, ami érzékeikre hatott.

2-or. Az emberinem első családjai s az azokból elszaporodott kisebb-nagyobb népek életmódja a dolgok természete szerint pásztorkodás, majd vadászat volt; tehát ezt hosszú idő folytán megszokva, avval megelégedve, nem juthatott eszökbe speculatiókba bocsátkozni; hanem minden, amit tehettek, s a dolgok természete szerint tenniök kellett is, egyes szók fejtegetéséből állott, t. i. azon szókat kelle előbb megteremteniök, mik hosszú idő múlva a vallás alapjainál szolgálhatnak; nem mintha azok megfejtését czélzatosan tűzték volna ki, hanem a szükségtől voltak arra utalva, milyenek: isten, papok, angyal, ördög, mágus, táltos, bálvány, stb.

3-or. A legősibb, eredeti embertörzs megsokasodván, külön kisebb-nagyobb sarjak, mint mellék törzsek szakadtak el belőle, melyek viszontagságok által hanyatva, sajátságos körülmények közé jutva, kalandoros életmódjoknál fogva némi más jelleget vettek föl bizonyos tekintetben; a közművelődésnek némi jeleit vették magukra. ruházatban, szokásokban az ő törzstől magukat megkülönböztették s lassanként más és más népek gyanánt kezdtek feltűnedezni, s így csak magukat tekinték — hogy úgy mondjam — élelmes népnek; következőleg a régi nagy törzset egészen mellőzék, azt említésre sem tarták méltónak, hanem azt csak barbar (bőr-bőr) népnek nevezék. És ezen későbbi népsarjak kebelében támadtak a különféle vallások, speculatiók; ezért nem említették s nem fordul elő a szittyák ősvallása.

4-er. Meglehet azonban, hogy szittyá-őseinknek volt is valami igen egyszerű vallásféle rendszerük, de a hosszantartó hadakozások alkalmával vagy éppen akkor, mikor utolszor Álmos alatt jöttek e hazába, elveszett, mi annál valószínűbb, mert a ker. hitretérésök alkalmával I. István minden pogányságra emlékeztető jelt, oklevelet, s írást megsemmisíttetni parancsolt.

Lássuk ezeket egyenként sorban, hogy ezeket vi-

lágosan, érthetően megfejthessük: a legrégebbi multba, a nyelv keletkezésére kell visszatérnünk.

Egykor valamikor nem volt nyelv, hanem azt egyes hangokból kelle teremteni; semmiféle tárgynak, cselekvésnek nem volt neve. Az ó testamentomban az van ugyan megírva, mit Mózes adott elő, hogy miután isten az állatokat megteremtette, azokat Ádám elé vezette, ki nekik neveket adott. Itéletem szerint ez állítás semmi alappal sem bír, mert nem látszik józan észszerűnek, miért kellett csak egyedül az állatoknak neveket adnia, holott, a nagy természetben annyi mindenféle tárgy létezett, mikre az embernek épen ugy szüksége volt mint az állatokra; de még más részről maguknak az állatok nagy részének csak utóbb tudós emberek adtak neveket, sőt kisebb jelentésű élő lényeknek folytonosan a tudós emberek még csak most adnak neveket; s ami több, némelyeknek még épen nincs is nevök.

Ez csak mellékesen lett legyen említve, s így visszatérek előbbi állításomhoz, hogy egykor nem volt semminek neve.

Mondva volt ugyan főlebb, hogy szittyá őseink hitét nem papok, tanítók, hanem gondolkodásoknak volt az kifolyása: és mégis azt kell vallanom, hogy a hit dolgában első helyen a pap nevezet fordult elő, még mielőtt angyal, isten neve szokásban lett volna.

Ugyanis mikor semmiféle név még nem létezett, annyira, hogy az ember még a természeti hangokat sem használta gondolatának kijelentésére, hanem élt azon természeti állapotban, melyben egyéb szellem nélküli állatok, t. i. minden hangadás nélkül ment oda, hol eledelet látta, s azt megemészté. Ez állapot soká tarthatott, de végre egykor elérkezett azon időpont, melyben a tárgy jelentésére, kijelölésére hangot használt, és pedig a távolabbi tárgyakat **a** —, a közel esőket **e** hangon jelezé; a tárgyak külsejét, alakjuk **o** vagy **ö** vagy **u** és **ü**-vel gondolta kijelenthetni.

Ezek meglevén, még azt is kívánták egymásnak tudtára adni, hogy azon tárgygyal mire szükségök van, mi történjék: a száznak sem levén még neve, tehát mutatniok kelle azon nyilást, hová a tárgy (élelem) tétetik, mit a hang segítségével **b**-nek kelle szükségképen elnevezniök; e két betű: *a* és *b* jelenté az élel-

met, vagyis mind a tárgyat, mind pedig a helyet ahova az tétetik (száj).

E két betű egy szóvá olvadván össze, a beszédnek kezdetét tevő, és mikor ez egyetlen értelmes szónak már birtokában voltak, kevesebb fejtörésbe került hozzá akár ugyanezen hangoknak egyikét, akár pedig mást ragasztani, vagyis új szót teremteniök; itt hozzátevén, azaz ismételvén az *a*-t, hátul hozzátéve, — lett az *aba*, utóbb módosulva *apa*, majd később még inkább és többféleképp módosulva más betűket hozzátéve: *ab-az*, (*ab-ad-az*) tehát utóbb *abas*; *ab-ad-ur*=*abadur*=*apátor*; az *a* néha elmaradván, lett *pát-ur*; az *u*, *e*-re változván, lett *páter*; hogy hosszas ne legyenek, az *aba* szóból lett a *pap*. (Lásd „Legrégibb nyelv a Magyar“ czimű munkámat.)

Alig szükséges bővebben magyarázni vagy fejtegetni, hogy *aba*, *apa* tehát *pap* egy jelentésűek.

Az *anya* név sem létezett egykor; tehát azt meg kelle teremteni; és hogyan? Az *a* jelenté a tárgyat, t. i. a nőt, az *n* jelenté, hogy *nevel*, *nagygyá lehetni segít*; az *a* ismételve hozzájárult és lőn *ana*, mely szóban utóbb nagy sokára a *n*, *ny*-re lágylt s lett *anya*. Ebből módosult *angy*, majd *ángy* az idősb testvérnek felesége, ki az elhalt anya kötelességét teljesíti a kisded gyermekek irányában, s midőn azt végezte, hogy maga saját dolgai után láthasson, *el-távozott*, így maradt fenn a név: *ángyel*, ebből módosult megezzáfolthatlanul az *angyal*.

Az emberi gyarlóság hozza magával, hogy egyik és másik rossz ártani kíván, tehát a másik, vagy másikkal vagyona körül ólálkodik, leselkedik *örködik*, várva a kedvező alkalmat; innét lett *ör-d*; az *ög* (*eg-ag*) a eselekvés ismétlését, illetőleg folytatását jelenté; innét vette *örd-ög* nevezetét azaz ember, ki másnak ártalmára folytonosan törekedett.

Ha az ősi időbeli emberek imádták vagy tisztelték is a napot, de miután sok más tárgy is hatott érzelmeikre: mint a hold, csillagok stb. s az egész természet, utóbb kénytelenek voltak arról győződni meg, hogy mégis nem a nap az, mitől minden egyéb származott; de hogy mi lehet, hol lehet az, természetesen nem tudhaták, hanem képzeletökben rajzoltak egy hosszú vonalt, melylyel azt akarták jelenteni, hogy az a valami igen messze van, tehát azt egyszerűen *í*-nek nevezték.

Tapasztalván az elemek hatását, főleg a *szél* működését, szükségkép e gondolatra kellett jutniok, hogy az a messze levő láthatlan, megfoghatlan valami okozza a szelet, de természetesen csak magát az *sz* hangot értették, annál inkább, mert az egész szó: *szél*, az ebbeli működésnek *el*-multát jelenti, t. i. hogy az a működő *sz el*-mult; tehát csak az előbbi két hang az *i* és *sz* alatt értették azt a valamit, ami felé gondolatuk irányozva volt.

Idővel a *sz s*-re változott és lőn *is*, vagyis az *is-ten* szónak első fele.

Tudjuk, hogy a *t* magában is cselekvést jelent, de még inkább, ha más hangok tétettek hozzá, mint *e*, tehát *te*; azt is tudjuk, hogy a *n* fölötte valót, rajtalevőt jelent; így *is-te-n* annyi, mint *is-tan*; de annyi is, mint *ész-tan*.

Ha már most meggondoljuk, hogy a *n* mindennek fölötte valót jelent és figyelembe vesszük, hogy mi jelentése van e szónak: *tan-it*, *tenn-it*, (*cselekedni*, *oktat*), szükségképen kell következtetnünk, hogy e szó alatt: *is-ten*, *is-tan* azt a valamit értették, már akkor az ős időben, mi az embert mindenre megtanítja.

Ha most azt is tekintetbe vesszük, hogy az *e* hang néha *ö* re, az *s* pedig mint már láttuk *sz*-re módosul, könnyen rájövünk, hogy az *ösz-tön* nem más, mint *is-ten* vagy *is-tan*.

Igy világos, hogy akár *is-ten* akár *ösz-tön* néven kezdék amaz ismeretlen lényt nevezni, ugyanazt jelentették általa, mert lehetséges az *is*, hogy nem egy hosszú vonallal jelenték azt a valamit, hanem kerekbe összefolyó vonallal, mi által azt akarák jelenteni, hogy annak a valaminek sem kezdete sem vége nincs; annál inkább, mert a régi embereket *ös-ök*nek mondák; innét lett az *ösz* szó vagyis oly ember, kinek haja régiség, vagy hosszú kora miatt megfehéredett.

A más nyelvekben létező elnevezései az isten-fogalomnak, mint *iz-dán*, *ez-iris*, *ös-iriz*, *az-iriz*, *iz-iz*, *the-osz*, *de-usz*, *ze-usz* stb. az ős szittyai *isten* vagy *istan* szóból származtak, módosultak.

Szittyai őseinknél a népek vénebbjeit, tudósabbjait, tanítóit, tehát mondhatni *apjait*, *papjait*, *tátosoknak* majd

mágusoknak is nevezték; valjon miért? kétségkívül azért, mert ezek *tan-osok*, *tan-itók* voltak s a gyülekezetekben *magasabb* ponton ültek, foglaltak helyet. Hogy a *magus*, a *magister* a *magas*-ból lett alig szenved kétséget.

Hosszas lenne s nem is ide tartozik magyarázni, fejtegetni, miként módosultak, változtak ez utóbb említett nevek; ezek említett: „*Legrégibb nyelv a magyar*“ című munkámban nyerik megfajtásöket.

Lássuk itt magát a legkitünőbb jelentésű *hisz* vagy *hit* szó értelmét.

Ha az *i* jelezi ama megfoghatatlan, ismeretlen valamit, vagyis azt a messzeséget mind térben, mind időben, mit most már *isten* név alatt értünk, természetesen kell találnunk, hogy ahhoz emelvén föl gondolatukat, mintegy lehelve, fohászkodva keletkezett a *hi*; hozzá értve még azt, mi a működést tulajdonkép tehát szellemet illeti, úgy kelle magokat kifejezniök: *hi-sz*, t. i. azt mind segítségül, mind bizonyságul *híták* s a *sz* itt is *t*-re változott, mint sok egyéb helyen, pl. *tesz*, *tett* vagy *tét*; *visz*, *vitt*; *lesz*, *lett* stb.

Ez említett néhány s még más idevágó szónak összeszerkesztésében állott őseinknek *hite*. Midőn hosszú idő múlva megsokasodtak s élőkre a kedvező sors *Nimród*-ot a híres vadászt, egyébként is hatalmas embert, bátor hadvezért állítottta: hitők nagy változáson ment át, s midőn e nagyhirű fejedelem a Bábel (bál-bél, ba-bil-on) tornyot építteté, szittyá őseinkre nézve új időszak kezdődött, vagyis az egy isten helyett bálványokat kezdetek tisztelni vagy épen imádni.

Midőn szittyá-őseink fejedelme *Nimród* ama híres Babeltorony építéséhez kezdett, akkor ők nagy nemzet voltak, mert az ó testamentomban is azt olvashatni, hogy *Nimród*, a híres vadász, miután sok más népet leigázott, nagy hatalmúvá lett: akkor kezdte a híres tornyot építeni.

Akkori időben legalább náluk mint vadász népnél az írás nem igen volt szokásban: hirlapnak vagy sajtónak talán még eszméje sem létezett, (noha újabb időben angol történetbuvárok és mások is azt rebesgették, hogy keleten, tulajdonkép Chinában sajtó divatozott volna;) törvénykönyvek, codexek sem lehettek; mindannak helyét a bálványnak kellett pótolnia; ugyanis józan ésszel föl nem tehetni, hogy a régi kor emberei czélzatosan,

azért emeltek volna valami akármilyen alakú s anyagu épületkét, hogy azt a sokaság tisztelje vagy éppen imádja. A bálványozást — a dolgok természetete szerint — politikából kellett kezdeniök. Nem így alkotta-e később Mózes is a zsidók hitét politikával egygyé olvasztva, mi főleg az ugynevezett tiszparancsolatban van összeszerkesztve.

Midőn a nép, Nimród fejedelemnek népei igen nagy számra nevedtek, a józan okosság sugta neki, hogy emeltessen valami állványt, hogy abba helyezhessen valamely igen okos, bölcs államférfit, oly képen, hogy ezt a sokaság ne láthassa; és azon bölcs ember által mondatá a sokaságnak, amit megtörténni, teljesíttetni óhajtott; mondatá t. i. azt, mit mai időben a hírlapok s rendeletek mondanak.

Ha ez így volt, — pedig így volt, nem lehetett más-kép, — következőleg azt kell vallanunk, hogy a bálványozás nem annyira vallásos cselekvény, mint inkább politika, országlási tudomány volt.

Ezt hosszasan indokolni, mutogatni fölösleges; de azt mégis meg kell jegyezni, hogy habár a nagy sokaság nem tudta is elgondolni, hogy amaz emelvényből miként hallatszhatik azon okos, bölcs szó, mit helyeselni, jóváhagyni kénytelen volt: de józan eszénél fogva mégsem tisztelheté, mégsem imádhatót azt a burkolatot, honnét a bölcs mondások hozzája intézve voltak. Azonban éppen nem csodálkozhatni mégis a fölött, hogy hosszú idő múlva azzá fajult el, mivé a jó más dologban is igen gyakran el szokott fajulni.

Hiszen tudjuk, vagy akik még nem tudnák, e munka folyamán rá fognak arra jönni, hogy a keresztyénség kezdetekor Jézust nem tartották istennek, hanem miután a niceaeai zsinaton a papok megállapíták, hogy isten volt, e hit utóbb annyira elfajzott, hogy egy kis kerek téstát (ostyát) is istennek hittek s hisznek még sokan ma is.

Ennyit előrebecsátva, azt kérdezni most, miként támadt maga e szó: bálvány s bálványozás?

Ha igaz az, mit főlebb érintettem, hogy legrégebb nyelv a magyar (s pedig igaz,) e szóknak meg kellett benne lenniök: *ba, (be,) áll, van (ba-áll-van;)* ha nem tagadhatni, hogy mindaz eredeti magánhangzók mind pedig mássalhangzók idő folytán jobb hangzás végett másra változnak, módosulnak, s néha egyik-másik el is hagyja-

tik: úgy tagadhatatlan, hogy e három szóban is: *ba*, *áll*, *van* a hangok jegyei módosulván, lett belőlök — egygyé-olvadva a *bálvány* szó.

E szónak alkatrészei külön is tökéletes értelemmel bírnak, melyek szintén más jelentésű szókká fejlődtek, így: a *ba* szó most nem egyéb, mint beható rag, de egykor teljes név helyett használtatott, mert nem levén a helynek még neve, hová a behatás történt, maga ezen rag szolgált szükségképen név helyett, miként ezt számtalan példával lehetne indokolni, de a mi itt célomlhoz nem tartozhatik, hanem a kettőt *ba* és *áll*, együvé olvasztva, állt elő a *bál ba-áll*; és mit jelent e *baáll*, vagy röviden *bál*? Az isten eszméjét fejezi ki, ugyanis a bibliából mindenki ismeri, ki ezt forgatni szokta; hogy néha *bál* helyett *bél* fordul elő; ez csak a hangzók elcsereléséből, egy-más helyett való használásából származott.

Ha a *bál (bél)* alatt isteneszme rejlik, s ha e kettő: *bál*, *bél* együtt vétetik is t. i. *bál bél*; s ha a szónak első részéből az *l* elmarad is, az *é* helyett *i* használtatik is, tehát *bál bél*, azután *bábel*, azután *babil* mondatik is: ez utóbbi szó szintén isten-eszmét rejt magában.

Mózes úgy irt volt a *bábel*-ről, mintha annak építője valami rendkívül magas, felhőkön felül, egekbe érhető tornyot akart volna építeni, de ki merné biztossággal állítani, mi forgott az építettőnek eszében, csak annyi bizonyos, hogy nagy emléképület s környezetén város épült, mi idő folytán el is pusztult, s melynek kiásott romjai az újabbkori régiségbuvárok, *Ar* neveket fődöztek föl, miből következteték, hogy ott s ennek környékén ily nevű népnek kellett akkor élnie s vannak a legujabbkori történetbuvárok közt olyanok is, kik e kérdést merik kockáztatni: valjon nem *mag-ar* volt-e az a nép?

Én azt felelem, hogy igenis a szittyia nagy népnek egyik elágazása, a *mag ar* nép volt az.

Ázsiának régi térképein a Kaspi tengertől dél-nyugatra a vörös tenger felé, nyugatra pedig majdnem a földközi tengerig terjedő földrész *Ar-ia* nak neveztetik, és e föld majdnem az egész ugynevezett Kis-Ázsiát teszi.

Szittyia őseinknek hite szempontjából tekintve, e földrésznek legnevezetesebb tartományát képezte *Syria*, *Assyria*, és ezen tartományban létezett a nagy hírű *Bábel*, *Babilon*.

Minő következtetést lehet és kell ebből vonnunk? Fontolóra véve, miként főlebb is már mondva volt, hogy a hangok jegyei módosultak és pedig sok képen módosultak, bátran következtethetni, hogy *Syria*, (*Suria*,) *Assyria* az *Ar iá*-ból módosultak. Ilyeténképen: az *Ária*, az *Éria*, az *Iria*, *Asziria*.

Végről csak annyit tartok szükségesnek megemlíteni, hogy az istenségnek tetszeni akarván, az állatok közül majd ökröt majd lovat áldoztak, más szertartásaik nem igen levén, magasabb, emelkedettebb hegyre mentek, tüzet raktak és az áldozatra szánt állatot megégeték.

Körülbelül ily egyszerű volt szittyá őseinknek hite, szertartásai és vallása.

Indusok, vizimádók.

Itt keleti Indiák ősi lakóikról van szó. Igen régi időkben Keletindia még nagyobb kiterjedésű volt, mint most, mert nyugotra annyira kinyult, hogy Arábia is hozzá tartozott.

E nagy kiterjedésű földet számtalan folyók szeldeklik, éjszak felől jövén s délnek tartanak, és rendszerint minden évben kiáradván, a földet megöntözik, következőleg nagyon termékenyítik.

Ennél fogva szinte lehetetlen volt az indusoknak a vizek rendes kiáradásait nagy figyelmökre nem méltatni. Midőn így látnák e vizeknek nagy hasznát, úgy szólva áldását, arra a véleményre jötek, hogy talán azon folyókban szintén lakik isten. vagyis a vizek magok tesznek valamely különös istenséget a mint a nap is. A vizek istenét az indusok a világ lelkének lenni mondák, s imádni kezdék, mert azt híveik, hogy az áradást az ő kedvökért teszi, tehát háladatosnak akarák magukat iránta mutatni. Így lön vallásuk *v i z i m á d á s*; mert bár eleinte alkalmasint csak úgy vélekedtek, hogy isten a vízben lakik, azt áthatja, mikor tetszik felduzzasztja, majd meg leapasztja, s a növényeket táplálja: de utóbb megfeledkeztek magáról a vizekben lakni vélt istenről, hanem tisztelék s imádták a vizet magát.

E mellett tisztelék a napot is, de utóbb a napimá-

dás mindinkább hanyatlott náluk, mert mindennap rendszeren látván azt, megszokták, hanem mert a vizek kiáradása csak egyszer történt esztendőnként, figyelmöket inkább csak az érdemlé meg, annál inkább, mert néha az áradás oly nagy lehetett, hogy nem áldást, hanem pusztulást okozott, máskor meg egészen el is maradt, és így szintén kár, szárazság lön következése, tehát mind a két esetben rendkívül el voltak avval foglalva, ki ezeket okozá.

Ha a kiáradás tulságosan nagy, tehát káros, vagy pedig csekélyebb volt annyira, hogy nem termékenyite eléggé: ekkor hívék, hogy a vizek istene, vagy a vizisten meg van bántva, tehát valamikép azt meg kell engesztelniök, e végből ünnepek tartattak, imádságok intéztettek, áldozatokat nyujtának be neki, s erre való nézve processióként tömegesen mentek a vizek partjaira istentiszteletüket végezni. Minthogy azonban a sok imádság, nagy áldozatok daczára is gyakran megtörtént, hogy az áradások pusztítottak, nagy károkat okoztak, majd meg elmaradoztak, néha a vizek ki sem öntvén szárazság állt be: tehát magok igyekeztvén a bajon segíteni, temérdek nagy és sok csatornát ástak, mi által a kiáradás veszedelmét is elháríták, meg a száraz évekre is gyűjtöttek, takarítottak vizeket. A csatornák ásása, a vizek szabályozása mintegy észrevétlenül oda vezette őket, hogy a földmivelést tűznék ki egyedüli foglalatosságukul, mert a rendes kiáradásokra következett termékenység arra mintegy fölhita őket.

A vizekkel végbe vitt üdvös intézkedéseik mellett más felől azt kellett tapasztalniok, hogy vad állatok, az elemek, kártevő rosz emberek miatt szépen diszlő gabnáikban károkat kell szenvedniök: ez ellen ugy intézkedtek, hogy a vadak üzésére vadászokat állítottak, kik sokan levén mintegy vadász-hadsereget képeztek. Más ügyek elintézésére bölcsebb, tudósabb embereiket kiszemelték, ezek tevék aztán a papok osztályát, mely annyira megöröködött egész Indiában, hogy mai napig a papokat félistenekül tekintik s tisztelik; sehol a világon nincs papnak annyi tekintete a népsokaság előtt, mint Indiában. E papoknak egyik legfőbb törekvése már az ősidőben az volt, hogy minden tudományt csak maguk számára szereztvén és rejtven el, a népsokaságot minél vastagabb tudatlanságban tartsák meg; és ez nekik annyira sikerült,

hogy a nép még mai nap is azt hiszi, vétek még csak olvasnia is, mert az csak a papok joga és kötelessége. De aztán igyekeztek is e papok némikép a népnek bizodal-
mát megnyerni, s a végből jótékonytságot, alamizsna osz-
togatást nagyban gyakoroltak; mert volt miből, ugyanis
kezdet óta bő jövedelmi forrásaik voltak.

E papi bölcssek okoskodása a vallást illetőleg ezek-
ben állott: Mind azon lények és jelenetek közt, melyeket
a természetben láthatni, összefüggés van, tehát kell
egy megmérhetlen erőnek lennie, mely a különféle ele-
mekből álló testeket összetartja. A víz minden elemek
közt leginkább eszközli, hogy különféle testek létre jö-
jenek; tehát a víz maga a teremtő erő. E vélemény ki-
fejlődésére természetesen az áradások szolgáltak okul.

De az csak egyik része volt vallási rendszerüknek.
Ha nem előbb, de bizonyosan egyszerre a napot is tiszte-
lék vizistenükkel együtt így okoskodva: Az égi testek
közt nem vehetni észre annyi változást, annyi rendetlen-
séget, mint a földön, tehát az égben valami bölcsőbb is-
tennek kell laknia, mint e földön; és amaz égbeli bölcsőbb
istent a napban lenni vélték, s úgy tarták, hogy a földön
levő, vagy vizisten az égbelinek alája van rendelve, te-
hát alsóbb rendű, kevésbé bölcs, azért van a földön sok
rendetlenség, mert a földi isten nem bír mindig eléggé
eszesen kormányozni. Ez volt vallási rendszerüknek
másik része.

Ebből már némileg kitetszik, hogy a két istenben
való hit a legrégebb embereknél megvolt azzal a különb-
séggel, hogy az indusok nem tarták a kettőt egyenlő ha-
talmunak, s nem nevezék még egyiket jó, másikat go-
nosz istennek, mint más népek, melyekről majd lesz szó.

A tehenet szentnek tarták az indusok, ugyan azért
annak ganéját és hügyát is, mikkel megtisztulás végett
mosakodni szoktak. Idő folytával az indusok vallása
változott, a mennyiben papjaik új rendszert állítottak
fel, de ez is csak abban állt főképp, miként teremte isten
mindent — véleményök szerint. Alább látni fogjuk a Bra-
mánokról szóló czikk alatt.

Perzsák, tűzimádók.

Az első cikkben a sabismusnál láttuk, hogy a napot majd minden nevezetesebb népek imádták, az az istennek tartották, a perzsák Mythra néven nevezték, ez istenüket; de ők nem annyira szépsége, termékenyítő tulajdonsága miatt, hanem melegségeért tisztelték, azaz tűznek tartották, s mint tüzistent imádták.

Perzsiának déli részeiben iszonyu hőség uralkodik annyira, hogy néha a pecsétviasz a napon, vagy lég melegsége által elolvad, s a lakosok kénytelenek olyankor megöntözött árnyas helyekre vonulni. A nap lenyugtával a melegség eltűnik; éjjel hűvös szellők járnak; a nap fölkelésével s emelkedésével a hőség újra megjelenik, ebből azt következtették, hogy a nap csupa tűz, s mivel egyébiránt már, mint a természetben legfölségesebb égi testet imádták, tehát természetesen utóbb mint csupa tűzből álló test, vagy egyszerűen, tűz lön imádásuk tárgya.

Kiváltkép a perzsáknál volt szokás a papokat mágusoknak nevezni, minek az a jelentése, hogy ezek bűvész-mesterséggel bírtak, tudniillik végbe tudtak vinni oly dolgokat, mikről a tanulatlan s együgyű nép azt hívé, hogy ahhoz természetfölötti erő kívántatik meg, maga a mágus szó pedig szittyá magyar; magas azaz emelkedettebb helyen ülve vagy állva kitűntek. Volt e a mágusoknak valami titkos tudományuk, és ha volt, miben állhatott, nem tartozik ide azt vizsgálni, elég hogy a tanulatlan nép a mágusokról hívé, miként ezek varázs mesterséggel bírván, csudadolgokat vihetnek végbe.

E mágusok ekkép okoskodták ki azt, hogy a nap tűz: Minden tűz, bármi csekély legyen is, világosságot terjeszt, s pedig annál nagyobb világosságot, minél nagyobb a tűz, és semmi más nem terjeszt világosságot csak a tűz: tehát a nap nem lehet más, mint temérdek tüzláng mivel annyi világot terjeszt. De meleget sem terjeszt semmi más, csak a tűz, tehát a nap nem lehet egyéb, mint tűz, minthogy oly irtoztatóan melegít néha. — A nap tüze minden testet átjár, azok részét feloldja, szét-

választja, ismét összeforrasztja, megkeményíti; a mag csiráját kifejti s azon felül minden állati lénynek életet ad és halált: ekkép a tüzelem mindent magában foglal, mi arra megkivántatik, hogy a természetből valami élet fejlődjék ki. E tüzet egyébként a világ lelkének is mondák, minthogy ez ad életet mindennek.

Midőn a mágusok tapasztalatból meggyőződtek arról, hogy némely jelenetek előidézésére nemcsak a tűz, hanem más elemek is befolyanak, ezek iránt is némi tisztelettel viseltettek, de imádásuk főtárgya csak a tűz maradt.

A mágusok közül némelyeknek az volt sajátos vagy különös kötelessége, hogy a vizekre, folyókra, kutakra ügyeltek fel a végből, nehogy azokba valami tisztátalanság hulljon, miből bűzös kipárolgás eredne s a tüzet megfertőztetné.

Minthogy a tűz minden éghető anyagot megemészt, úgy tekinték azt, mint valami álatot, mely éhezik, s ez anyagok után vágyik azon okból, mert belőlük táplálkozik; tehát neki kedvezni akarván, mindenféle éghető anyagot hánytak a tűzbe, hogy legyen eledele; néha a királyok, s más gazdagok drága köveket, gyöngyöket, jó illatu fűszereket hánytak neki a tűzbe áldozatul; és ezt „tűz vendégségnek“ nevezék.

A villám is tűz levén, mely néha fákba, házakba csap le, s azokat fölemészt, és mivel tapasztalák, hogy inkább a magasabb helyeken, emelkedettebb tárgyakra csap le, ebből azt következteték, hogy a hegyek, magasabb tárgyak neki kedvesebbek: azért többnyire hegyeken áldoztak, s tisztelkedtek neki. (E hit keleten, azaz Ázsiában, úgy látszik nagyon el volt terjedve. Magyar őseinkről is tudjuk, hogy hegyeken áldoztak — s talán a tűz vagy nap képében tisztelt — istenüknek).

Mivel a villám gyakran élőlényeket, embereket s állatokat is sujtott agyon, azt vélték a perzsák és szittya őseink, hogy tűzistenük ily áldozatot is kíván, tehát áldoztak neki állatot és embert is.

Van egy általános lélek vagy szellem (istenlélek), és abból származtak előbb a tisztán észlények, melyek csak az észnek engedelmeskedtek; aztán származtak az eszes érzéki lények, melyek mind az észnek, mind pedig az érzékiségnek hódoltak; továbbá szár-

maztak a csupán érzéki lények, melyek egyedül vágyaikat, ösztönüket követék; ezek után jöttek a mozgató erők, melyek sem észszel sem érzékiséggel nem bírtak, hanem csupán mozgást előidézni törekedtek; és végre voltak azon lények, melyek semmi tehetséggel s erővel nem bírtak; ezek képezék az anyagot.

Ilyen volt a legrégebb perzsák religioja. Az örök istenlényt tüzelemben vagy tűzforrásban lenni hitték, melyből minden kifolyás által lett. A napot azonban mint a forrást ábrázoló istenképét *Mythra* néven tisztelik. E szerint a perzsák olyanféle jövő életet, lélek halhatatlanságot nem hittek, melyet más későbbi népek hisznek. Bármily cselekedeteknek sem jutalmát, sem büntetését nem várták.

Chaldäusok.

Már főlebb a Sabismus czikk alatt érintettük, hogy a napimádás a Chaldäusoknál is be volt véve, mert istenük *Beel*, vagy *Baal* a napot tevő, de ők a napnak csak egyik tulajdonságát emelték különös tiszteletük tárgyaul, tudnillik világosságát, mert ezeknek hite az volt, hogy a világosság az a teremtő lény, mely által minden lett; tehát ők a perzsákkal nem egyeztek meg egészen kik — mint láttuk — szintén a napot, de mint tüzet tisztelik, mert azt hitték, hogy minden tűz által lett, s a tűzforrásnak képe a nap: a chaldäusok meg azt hívék, hogy a világosságnak képe a nap, de ezek a csillagokat is tiszteletre méltóknak tarták.

A chaldäusok oly éghajlat alatt laktak, hol a nap sohasem, vagy csak igen ritkán homályosult; éjjel meg a többi égi testek oly tisztán ragyogtak mindig, hogy önkénytelenül azok bámulására ragadtattak. Így különös figyelmöket fordítván az égi testekre, ezekből okoskodták ki az istent, a világ származását, következőleg vallásukat is.

A természet világosság által van megelevenítve, mondák a chaldäusok, e tétel volt legfőbb hitelvök, mire építék vallási rendszerüket. A mindenség lelke,

vagyis az isten, világosság által hat mindenre. A napnak és csillagoknak világossága által létesített az isten mindent. Az ős szellem (az isten) a napban és csillagokban tartja lakását, tehát a csillagzatokban kell őt tisztelni, imádni.

Ezekről, azaz csillagzatokról azt tarták, hogy mindeniknek saját rendeltetése kötelessége, befolyása van az emberekre s a természetnek földi tüneményeire. A világosság azon erő a csillagokban, mely mindent mozgásba hoz. Ezen világosság észszel, vagy értelemmel bír. Maga a világ lelke, vagy a legfőbb ész-lény, vagyis maga az isten, nem egyéb, mint tiszta világosság.

Ezen égi testek, vagy csillagok a földtől különböző távolságra vannak. Minél közelebb esik valamelyik csillag a földhöz, annál kevesebb világossággal bír, mert természetesen annál messzebb van a világosság forrásától; tehát azon mértékben fogyatkozik meg az égi test világossága, a mely mértékben távolabb és távolabb van a forrástól.

Ezeket hitték és taniták a chaldäusok. Etannál fogva a világ lelkét, vagy istent egy soha ki nem apadó világosság-forrás képében tisztelik; és e forrás képe volt nekik a nap, mit Beelnek vagy Baal-nak neveztek, mint főlebb láttuk.

Megállapítva levén a chaldäusok vallásában, hogy különféle szellemek, kivált a felsőbb régiókbeli szellemek a földre nemcsak befolyással voltak, de sőt hogy e szellemek alakíták a chaos-ból a földet, s az emberi lelkek e szellemeknek kifolyásai: ebből szükségképen azon következtetést kelle huzniok, s valóban vonták is ki, hogy ama szellemek cselekesznek, okoznak e földön mindent; azok eszközlik a termést, tenyésztést; azok alakíták az emberi testeket is; röviden szólva, a természetnek minden áldásait e jótékony szellemeknek tulajdoníták.

De mivel a természetben sok olyat is láttak, tapasztaltak, a mi nem áldás, hanem csapás volt, a mit nem szerettek, tehát rosznak tartának: ebből azt vonták ki, hogy ama szellemek kétfélék, tudniillik jók és roszak; a rossz történt, például, villámcsapás, földrengés, zivatar, szélvész, tűzokádás, szárazság stb. azt mind, gonosz szellemek munkájának tarták; s úgy hívék, hogy valamint a jó szellemek nagyobb s kisebb ranguak s tehetségűek,

ugy a gonoszok is, melyeket d ä m o n - o k n a k (m a n ó k - n a k) neveztek el; de egyébként mind a jó, mind a gonosz szellemeknek foglalatosságaik szerint különböző nevezeteket adtak.

Mivel a jó szellemekről hívék, hogy azoknak egyik főkötelessége az embereket őrizni, oltalmazni, szükségükben segítségükre lenni, tehát azt is hívék, hogy ezek az embernek nyelvét értik, következőleg kérésére hallgatnak, s végre hívék, hogy minden egyes ember őrzésére egy jótékony angyal van rendelve. Az őrző angyal tehát a chaldäusoktól származik! A mikor valamelyik embert baj, veszedelem érte, mit a manók által okozottnak hittek, csak az őrző szellemet (angyalt) hívak segítségül, úgy vélekedve, hogy ennek csak nevére, vagy hallására is a d ä m o n eltávozik, s megszűnik roszat tenni.

A d ä m o n o k r ó l pedig azt tarták, hogy azok némi organismussal is bírnak, tehát mikor valami baj, veszedelem alkalmával azokat maguk körül lenni gondolák, fegyverrel vagdostak, tüvel szurdoltak maguk körül, ekkép igyekezték azokat maguktól elűzni. De hívék a d ä m o n o k r ó l azt is, hogy köztük olyanok is vannak, kik inkább szellemiek, vagy legalább igen finom testtel bírnak, s hogy következőleg a fegyver nem fog rajtuk, tehát füstöléssel bizonyos varázsszavak elmondása által hívék azokat elkergethetni. Továbbá azt tartották, hogy e gonosz szellemek a nőnem iránt szenvedelemmel viseltetnek, őket megnyomják (lenyomják, i n c u b u s,) alkalmasint innét veszi eredetét a boszorkánynyomásról hiedelem, s más babonás hit.

Midőn a chaldäusok esőt ohajtottak, tiz szüz leányt vörös ruhába öltöztetve tánczoltattak, kik heves mozgalom közt ujjaikat a nap felé kinyujták s bizonyos jeleket csináltak: mikor pedig jégesőt akartak maguktól elhárítani, négy nőszemélynek hanyatt kelle feküdnie, evvel alkalmasint a lenyomó (boszorkány), d ä m o n o k n a k akarván kedvöket keresni, hogy így azok a jégesőt ne bocsássák rájuk. A hanyatt fekvő négy nőszemély ilyenkor bizonyos varázsszavakat mondott s lábait ég felé tartva rázta.

Ennyi a chaldäusok vallásáról s némely szokásukról; most még röviden meg kell említenünk, kik voltak a chaldäusok.

Mint hogy nemcsak egy bizonyos határok közé foglalt népnek volt az hite, mit főlebb előadtam, hanem az több tartományokban is el volt terjedve, tehát itt a chaldäusok neve alatt nem csupán azon népet értjük, mely Chaldäa földét lakta, hanem mind azokat, melyek e hitet tartották; következőleg itt a chaldäus nem valamely nemzetet, hanem vallási felekezetet jelent; de megmaradt a chaldäus nevezet, mivel e néptől terjedt el az itt szóban levő vallás; jelesen Syriába, Arábiába, Phöniciába s aztán Persziában is, sat. De egyébként is ki tudná egész bizonyossággal megmondani, hol voltak, meddig terjedtek a nagyon régi chaldäusok birodalmának határai?

Legelsők voltak a chaldäusok, kik a nap tiszteletére roppant templomot építettek, az ismeretes Béli templomot, mely nemcsak legelső, de egyszersmind legnagyobb szerű volt minden templomok közt, melyek valaha voltak, tudniillik ez, sok tudós állítása szerint nem más volt, mint a nevezetes Babel templom, vagy torony, minthogy a Babel szót ezekből: Baal-Beel, Baabeel, aztán Beel, származtatják. Innen származhatik Babilon is.

Nabucodnézár idejeig csak maga a torony volt meg a benne találtató kamrákkal, melyek mind megannyi kápolnák voltak, de e fejedelem — Berosus állítása szerint — a templom körül nagy épületeket emeltetett, melyek utóbb várossá nevedtek, s azt kőfállal kerítetett be, s kapukkal elláttatá. Xerxes idejében e templom még állott, ki midőn görögországi szerencsétlen hadviseléséből visszatért a templomot lerontatá, mert annak fölékesítésére előbb temérdeket fordított, most aztán a még használható ékességeket mint például az aranyból öntött oszlopokat másra fordítá, mely aranyoszlopok közül — Siciliai Diodorus szerint — egyik negyven lábnyi magas vala.

Hoszas lenne elszámlálni mi minden találtatott a templomban, tehát csak kevés szóval mondjuk, hogy a fejedelmek óriás oszlopai, különféle áldozatokra különkülön oltárok bálvány istenek sat. szinaranyból voltak öntve. — A templom legfelső toronyában levő nagy szobában igen drága ágy is találtatott, melybe feküdni senkinek sem volt szabad, csak azon nőnek, kit a város szép

asszonyai közül a beltemplom főpapja erre naponként kiválasztott, állítólag azért, hogy az istenség jelenlétével megtiszteltessék. Az itt említett népségek ama legrégibb szittyia őseink törzságaiból származtanak, természetesen századok vagy épen ezredek hosszú során át.

Egyiptomiak.

Valamint az indusok, úgy az egyiptomiak is eleinte a vizet hitték azon teremtő elemnek, mely által minden lesz, származik; azaz, hogy a vízben maga az istenlény lakozik; e hitre itt is azon körülmény vezette az embereket, mely Indiában; tudniillik a Nilus folyónak évenkénti rendes kiöntése, mi a földet termékenyíti, s így áldást áraszt a népre. Ezért az egyiptomi nép tisztelet tárgyaul tekinté a Nilust, vagy a benne lenni vélt istenséget.

Az indusoknál, perzsáknál idővel ujitók támadtak, kik régi vallásukat vagy egészen megváltoztatták, vagy pedig lényegesen módosíták, tisztíták, de az egyiptomiaknál nem tűnt fel férfit, ki új vallást kezdett volna, hanem a régi időfolytával annyira megöröködött, hogy azt megváltoztatni, vagy sarkaiból kiforgatni szinte lehetlenné vált, annál inkább, mert annak megtartását az egyiptomi papság collegiuma feladatául ismerte, de lassanként a körülményekhez képest némi változtatást e papok is engedtek meg, nehogy a már inkább elterjedt tudomány fejökre nölvé, egész vallásépületeket halomba döntse. De ezek vallását körülményesebben kell előadnom, hogy megérthessük, miként lön képes ezredekig fenállani, a nélkül hogy valamely erőszakos reform azt felforgatta volna.

Hitalapul ezt tarták az egyiptomiak: szükségképen van öröktől fogva egy általános, nagy hatalmu istenlény, és avval együtt megvolt az anyag is mindenkor; és az istenlény az anyaggal minden kigondolható alakban újra meg újra egyesülni törekszik, s ez örökös egyesülésben áll a folytonos új meg újra teremtés, változás.

Az istenlényt olyannak tarták, mely mindenben szabályosat, tökéleteset akart, de az anyag nem mindenben engedte magát olyanná alakítatni, ellene hatott;

igy történt, hogy szertelen, formátlan lények is kerültek ki az egyesülésből, vagy teremtés alól akkor, mikor az anyag erősebben ellentállott, vagy ellenhatott. De abból, hogy az anyag nem engedte magát mindig tökéletes formába öntetni, vagy is, hogy az istenlény ezt nem bírta mindig tetszése szerint alakítani; azt következtették hogy kell az anyagban is valamiféle szellemnek lennie, és ezt gonosz szellemnek tartották, nevezték. Ekkép azt hívták az egyiptomiak, hogy a jótevő istenlény és gonosz szellem összemunkálása, vegyítése által lett minden, a mi van. Így állíták, hogy a lélek (istenlélek) jó, az anyag (gonosz szellem) rossz; vagyis oda fejték a tapasztalásból hitelvüket, hogy két szellem létezik öröktől fogva: jó és rossz. A jó szellemet Osirisnek, (az-er-is-ten) a gonoszt meg Typhon-nak nevezték el.

Ennél fogva az embert nem tekinték olyannak, ki szabad akaratból erényt vagy bűnt gyakorolhatna, következőleg menyét vagy poklot érdemelhetne, hanem tekinték csupán olyan valaminek, a mivé őt a két ellenkező (jó és gonosz) szellem összehatása tenni tudta. Jövendő boldog vagy boldogtalan életről eleinte nem is álmodtak, csak későbbben kezdettek ilyenfélét hirdetni.

Az egyiptomiak már csak az által is, hogy a Nilus földjüket évenkénti kiáradásaival öntöze, a földművelésre mintegy fölhivatva, ugyszólván kényszerítve voltak: És mi lön rájuk nézve szükséges, hogy a földművelést sikerrel, minél nagyobb haszonnal űzhessék, hogy mindent annak idejében megtehessenek? Az égi testeket, azok forgását kelle ismerniök; ugyanis azoknak időszakonkénti fel- vagy eltűnésére kellett ügyelniök; szóval az évek folyását, hosszát, részeit kelle kikutatniök; mindenek fölött a napnak elhajlására kelle figyelniök, a holdnak fényváltozásait, negyedeit kelle följegyezniök. (Ez a mostani emberekre nézve mind igen könnyűnek, egyszerű dolognak látszik; elhiszem, de a mostani ember ezredeken keresztül élt nemzedékek öszsehalmozott tapasztalásait, ismereteit, jegyzékeit teheté magáéivá, s csak a naptárba kell tekintenie, de az egyiptomiak előtt még nem volt naptár, hanem maguknak kellett azt előbb készíteniök).

Midőn észrevették, hogy az égi testek megjelenésének, változásainak nagy befolyása van a növényzetre: midőn látták, vagy észrevették, hogy a tenyészet minden-

kor bizonyos viszonyban áll egyik vagy másik csillaggal; azt következteték, hogy ezen égi lények, melyek okozzák (véleményök szerint) a termékenységet, vagy ellenkezőt: mind megannyi *geniusok* (a természet vagy tenyészet istenét tarták vagy nevezék a régi népek *geniusnak*), vagy félistenek. Idővel aztán magát az általános lelket (istenlényt), mivel nem láthaták, egészen feledék, s a helyett tiszteletük tárgyaivá a látható, s szinte isteneknek hitt csillagzatok lettek.

Ámbár az indusok földét szintén folyók kiáradásai termékenyíték, mint főlebb az illető czikk alatt látók, minél fogva azok is kiváltkép földmivelésre adták magukat, a kedvező körülményeket fölhasználván; s ámbár a chaldäusok is szintén az égi testek vizsgálatával foglalatoskodtak: mégis kiváltkép csak az egyiptomiakról tudunk valami bizonyosabbat; a chaldäusok, nem tudni hogyan, mi okból, mintegy eltűntek a historia színteréről.

Ha minden kedvező körülményeket tekintetbe vesszünk, melyek a csillagászatot jó eleve kifejlődni segítheték: azok Egyiptomra mutatnak; itt vannak ennek legrégibb emlékei. Egy francia tudós, Dupuis a csillagászat eredetéről irt munkájában azt igyekezett megmutatni, hogy annak mintegy tizenkét ezer esztendeje hogy Egyiptomban a csillagvizsgálás már szokásban, gyakorlatban volt. Ha Dupuis nek ez állítása nem volna is bebizonyítva, mégis azt mutatja, hogy e tudomány Egyiptomban igen igen régi.

Mi a csillagászatra egyik legkedvezőbb körülményt illeti, az, hogy Egyiptom az egyenlítő alatt fekszik, hol sem köd nem uralkodik, sem felhő nem takarja el szem elől az égi testeket, hanem örökös derült napok és éjék vannak. Az éghajlat egészséges; föld-mivelésre természeti alkotásánál fogva igen alkalmas; nehéz munka nélkül is termékeny; földmérők, vagy mérnökök, a mathematicában jártas férfiak mindig szükségesek voltak, mivel a Nilus kiáradásai az ország nagy részét évenként elönték, tehát mindig újra meg újra kellett a földeket mérni, s az elrontott, kitörölt határokat helyrehozni, kijavítani sat.

De mikor már ismerték is a csillagok közül azokat, melyek a földi lényekkel közelebbi viszonyban lenni látszottak, a nyelvnek akkori állapotában nem tudtak nekik

alkalmas neveket adni, tehát másképp kelle magukon segíteniök.

Minthogy mindenik égi test gömbölyü, legalább kereknek látszik, így egyik a másiktól más jelek által nem különbözik, hanem csak annyiban, mennyiben egyik kisebbnek, másik nagyobbban látszik: az ismeretes csillagokat tehát a hozzájuk közelebb álló apróbbakkal (ilyeneknek látszókkal) együtt csoportosan vevék, s így valami földi lényhöz hasonlítanak, legalább képzeletükben igen hasonlóknak találták, és a szerint nevezték el. (A mi éghajlatunk alatt vagy nem igen vannak oly csillagcsoportok, vagy nem annyira kivehetők, vagy nem ügyeltünk rájuk, mert nem vala rá szükségünk, mint az őskorban volt; de azért nálunk is ismeretes az ugynevezett gönczölszeker, három kaszás, fiastyúk sat.). — Más csillagoknak meg akként adtak neveket, a mint bizonyos földi tárgyakkal legközelebbi viszonyban lenni látszóttak; sőt némelyeket az ő földmívelési foglalatosságuk szerint nevezték el; például: azon csillagot, melynek feltünésekor a Nilus kiáradása kezdődött, vizöntőnek mondák; azon csillagot, melynek feltünésével szántani kellett, ökor vagy bika néven nevezék; az aratás közeledtét a szüz jelentette, kinek az előtte álló csillagalak sarlót nyújtani látszik; ráknak mondák azt, hol a nap a téritőhez érve visszamegy; mértéknek mondák azon csillagot, mely akkor látszik az égen, mikor a nap és éj egyenlően hosszú sat.

Ebből idővel az következett, hogy az égi testek földi lényekkel összeolvadtak, vagy legalább összekeveredtek, mind az által annyi különbséget köztük tettek, hogy az égi testeket felsőbbeknek a földieket alsóknak, és amazoktól függőknek tartottak.

Igy igen természetesen metaphorákkal kezdettek beszédökben élni, miszerint a bika megtermékenyíti a földet; azaz ekkor tavasz van; a juh (kos, bárány) megszabadítja az eget a gonosz szellemtől, mely télen a növényzetet elpusztítja, és megszabadítja a világot a kigyótól (ez az évnak ködös, tehát egészségtelen részét jelenti, vagy is a kigyó a rosznak jelképe), s a jóknak országát hozza el; tudniillik a nyarat, az élvezetet, a gyöngyörök időszakát, és így tovább.

Ez eleinte minden káros következés nélkül így folyt,

de később, naptár készülvén, a nép nem tartá szükségesnek az égi testekre ügyelni s a kifejezések okát szem elől téveszté, — de a nyelvben az allegoria megmaradt.

Megszokván a nép az eredeti égi képekkel a symbolismokat ugyanazonosítani, az égi képek, azaz lények (némely állatok, melyeket képzeletükben a földi lények hasonlatosságán helyeztek oda) végre e földre szálltak vissza, de azzal a különbséggel, hogy ama tehetséget, mit nekik az emberek csak tudatlanságukban tulajdonítottak, magukkal hozák. Most már azt kívánta a nép, hogy például a bika, nyáját termékenyítse meg, s mivel oly közellenni látá, hozzá folyamodott, kérte: így kezdődött az állatok istenítése, mi aztán az emberiség nagy részét lassanként képtelenségek örvényébe sodorta. Ekkép lón az egyiptomiaknak egyik főistenük Apis (ökör, bika); ekkép kezdék a Nilusban lakó gyilt (krokodil) tisztelni, hívén, hogy ennek alakjában lakik isten ama nagy hasznu folyóban, vagyis hívék, hogy ez állat eszközli évenként az üdvös áradást, minthogy a Nilus folyóban lakik.

Ezekből nagy zavar támadt, főkép azért, mert akkor a nyelv még sokkal tökéletlenebb volt, a tárgyakat, s azoknak egymáshozí viszonyait nem bírták az emberek kellően kifejezni, képlegesen szóltak, hieroglyphokkal éltek; így például az áradást nem így betűkkel: „áradás”, (mert nem tudták vagy talán a papok nem akarták) hanem csónakat festettek; a szelet madár szárnya jelenté; az örökkévalóságot a nap, az eszdendőt pálmafa, a hónapot pálmaág, a holdat iv, a napot golyóbis fejezte ki sat.

Midőn utóbb az efféle jelek igen megsokasodtak, s a tárgyak és azok viszonya, hasonlatosságánál fogva szükségkép kellet is szaporodniok: természetes, hogy oly zavarnak kelle támadnia, melyen maguk sem bírtak eligazodni, annál kevesbé a későbbkoriaiok.

A társadalom utóbb mind inkább kifejlődvén, rendszeresedvén, külön osztályoknak kelle támadniok, miszerint némelyek erre mások arra adták magokat; hivatalok állítottak mikre némelyeket kiszemeltek, így támadt a tudósok külön osztálya is (eleinte még nem neveztettek papoknak); ezekről a társaság gondoskodott, őket mások fölött megkülönbözteté, tisztelé. A tudósok osztálya hivatalosánál fogva idővel mindig mélyebbre hatott a tudo-

mányokba. Más közlekedési eszközeik még nem lévén, a tudósok csak előszóval közölték tudományukat, s természetesen csak a hozzájuk közellévő, velök lakó rokonokkal közölheték, mivel rendes iskoláknak, melyben a népnek gyermekei tanitattak volna, még hire sem volt.

Ebből az következett, hogy a tudományok titkai-ban csak néhányan hatottak csak kevés család avattatott be. Ezek észrevevén, hogy így igen jó lenne tudományukból titkot csinálni, mi nekik majdan bő jövedelem kutforrásul szolgálhatand: a mint gondolák, úgy cselekedtenek. Ettől fogva az egyiptomi bölcssek, vagy papok (így nevezhetjük már őket) szabályul vagy törvényül tevék, senkinek el nem mondani tudományukat, mi aztán annál inkább titokká vált. A kit társulatukba vagy czéhükbe tanítványul beavattak, megfogadtatták vele, hogy arról hallgatni fog. Ezt mondja Herodotus, ki az egyiptomi papok iskolájában tanult, hogy magának törvényül szabta Egyiptomnak vallási dolgairól hallgatni.

E tudományokból a nép közé semmi sem szivárgott ki. Midőn tehát a még vastag tudatlanságban levő nép látta, hogy hozzája hasonló emberek oly jeleneteket képesek elővarázsolni, miket csak felsőbb szellemektől várt, melyek például napfogyatkozás, üstökös-csillag megjelenése (mert ilyenekről hívék hogy papjaik idézik elő), betegek meggyógyítása sat. babonába süllyedt. mert a bölcs és tudós papokat isteni hatalmuaknak nézte, ügyében hozzájuk folyamodott, tőlük várt segítséget.

Az első alap meg volt téve oly intézkedésekre, mikből aztán sok nyomor áradt az emberiségre. Bár főlebb említettük, hogy a perzsák papjai közönségesen mágusoknak mondattak, de nem tudni bizonyossággal hogy azok már előbb voltak-e, vagy pedig azok nevezettek mágusoknak, kik az egyiptomi papok iskolájából némi bűvész mesterséggel kikerültek; de aztán valószínű, sőt bizonyosnak mondhatni, hogy az egyiptomi papok iskolájából jöttek ki olyanok, kik csodafele dolgokat vittek végbe, ez volt a mysteriumok (titkok) és oraeulumok bölcsője s hazája.

És ha az egyiptomi papok semmi egyéb titkos tudomány birtokában nem voltak volna is, csak az az egy dolog, hogy a hieroglyphokat csupán ők értettek, mint-

hogy ráérték avval foglalkozni, el nem feledni, össze nem zavarni, holott a nép ebből utóbb semmit sem értett: ez magában is nagy tekintetet kölcsönzött a papoknak.

Midőn láták vagy tudák az egyiptomi papok, hogy körülbelül fél évig (tudnillik a nyári hónapok alatt) minden tenyészik, él, ellenben az évnek másik felében minden pusztul, elhal: a hitelvőkben levő két uralkodó hatalom létezését új erősítésekkel támogaták, de módosíták is: elébb a világ lelkét, jó szellemnek, az anyagot gonosz szellemnek nevezvén, most azt mondák, hogy a jó szellem nyáron uralkodik, mindent éltet, tenyészít, áldást áraszt: a gonosz szellemnek uralkodása pedig télen van, ki mindent pusztít, ront, enyésztet s kárhozatot terjeszt.

Igy módosult az egyiptomiak hitelve a szükség-höz képest s ez által állandósult.

Utóbb az egyiptomiak, bár maguk inkább csak földmivelő nép voltak, némi kereskedést is űztek, legalább termékek fölöslegét adák s vivék más kevesbé termékeny földdel bíró népeknek, így hazájukból távolabbi országokba is eljutottak, s tapasztalák hogy a földnek gömbölyűnek kell lennie, de tanulák ezt más népektől inkább, például a phöniciaiaktól, kik legelsők merészkedtek messze a tengerekre hajozni. Így a földet két fél gömbre osztván, a nyári, vagy déli félen más csillagok látszván, azokat felsőbb rendűeknek hitték annál fogva, mert mikor e csillagzatok látszóttak, a napok hosszuk voltak, tehát természetű, jó, bölcs lényeknek mondák, angyaloknak, sőt isteneknek is nevezék: a téli hónapokban más csillagzatok valának láthatók, és mivel ekkor a rövidebb napok miatt több sötétség volt, az élet hanyatlott, haldoklott, e csillagzatokat sötétség, pusztulás anyalainak (ördögöknek) mondák. A földnek egyik fél gömbjét felső boldog országnak mondák, a másikat alvilágnak nevezék. (Meg kell jegyeznünk, hogy ezeket az egyiptomi tudós papok nem annyira csak magában Egyiptomban tapasztalák, mert hiszen az, az egyenlítő alatt fekvén a napok hossza és rövidege nem sokat különbözheték, hanem érték ezt a földgömbről egészben).

Ide járult még az, hogy részint maguk kereskedésénél fogva is, de főleg Phönícia, s általában Ázsia nyugoti részét lakó népek kereskedéséből tanulák, hogy

a messze tengereken, majd szüntelenül viruló szigetek vannak, és e szigetekből lettek az elyezeumi mezők, hol kifogyhatlan gyönyörben élnek az emberek; még távolabb az éjszaki földszark felé pedig, hol éj vagy sötétség uralkodik, ott nyomorban, szenvedésben telik az élet. E két ellenkezőből a képzelődés erejénél fogva öröm és bánat országot teremtének maguknak, vagyis az üdvösség és kárhozat megszületett.

Továbbá az egyiptomi hőség természetesen kora rothadást, abból támadható penész, döghalált okozván, azt rendelék magok közt, hogy a megholtak hulláit valahol messze pusztaságban temessék el, mely hely nyugotra feküdt; oda pedig a Nilus folyónak mindenfelé elágazó egyik vagy másik csatornáján kellett eljutni, tehát bárkába, vagy csónakba szállni, de a hajósnak vitelbér járt, különben nem vitte át a hullát, hanem vadak prédájául vettetett ki.

E szokásból új eszközök eredtek, melyeknél fogva a nép erkölcsére ijesztéssel és ígéretekkel hatalmasan befolytak azok, kik annak jámborságával, tudatlanságával visszaélvén, nem irtóztak, s tulajdon érdeküket mindig a sokaság elámitásában keresték és találták is; tudnillik a temetkezési helyet fekete sötét váraknak nevezték, s idővel, ha mikor a megholt ellen még élteben kifogásuk volt, annak testét onnét kirekesztették, vagy drágán kellett az oda temetkezhetést megvásárolni. Így támadt aztán a visszaélés, hogy az egyiptomi papok magok ítelték el, ki érdemes arra és ki nem, hogy oda temettethessék, hogy holta után oda juthasson.

Később a temetkezési helyet is elyezeumnak, vagy elyezeumi mezőknek nevezték el, tehát az emberek még életükben minden módon és áron igyekeztek papjaiktól megvásárolni, kieszközölni az oda juthatást, kivált a mindenkép elnyomott nép törekedett ezt elnyerhetni, mert földi nyomoráért ott remélt kárpótlást. Így az egyiptomi papok új eszközt fődöztek föl hatalmuk, befolyásuk nevelésére, s megörökítésére; és evvel megöröködött a vallás is, mert az egyiptomiak vallása nem egyéb volt, mint papjaik vallása, — azaz érdeke, uralma.

Azonban az emberi ész fejlődése hozá mágával, hogy később az égi testek, égi jegyek, s földi állatok istenítésében nem találtak megnyugvást, hanem vizsgálódva

ismét valami hatalmasabb istenhez tértek vissza, de régiebbi két istenük helyett csak egyet fogadtak el, és ezt olyannak hitték, melynek három fokozata van, tudniillik egyik a legfőbb, maga a teremtő mester; másik az ész (logos); harmadik a tulajdonképi szellem.

Igy módosult az egyiptomiak vallása időről időre s állandósult ezredekre, míg más népekéi elenyésztek.

Legfőbb istenüket, tudniillik magát a teremtő mestert, vagy a világlelkét utóbb Jupiternek nevezték el, s ezt a többi istenekkel együtt a rómaiak, vagy még előbb a görögök is az egyiptomiaktól kölcsönözték. Herodotus azt mondja, hogy az egyiptomiak már előbb ismerték a tizenkét főistent. És valóban minden oda mutat, hogy a görögök leginkább Egyiptomból vitték át vallásukat és isteneiket, természetesen azoknak a maguk nyelvén más neveket adtak.

Bramánok vagy Braminok.

A bramánok vagy braminok felekezete igen nagy, és Keletindiában van elterjedve. Főlebb az Indusokról, mint vizimádókról szóltunk; e bramánok azoknak utódai, de mennyire más most már vallásuk, mely szent könyvekben foglaltatik, azelőtt még semmi könyv nem volt szükséges. Mily hosszú időnek kelle lefolynia, míg ennyire változott vallásuk, milyennek lenni mindjárt látjuk.

A szent könyvek ezek: négy Vedam, tizen-nyolcz Paranas, s az öt (vagy talán már hat) Schastros. E könyvekben legrövidebb tartalommal ezek foglaltatnak, mint a bramánok vallásának alapja.

Egy véghetetlen örökkévaló és gömbölyü szellem-lény (isten), miután végnélküli hosszú időt csupán önmaga szemlelésében töltött volna el, végre, hogy magát kinyilatkoztassa, a benne azelőtt együttlétező férfit és nőt erőt külön választotta, s ez által nemzési vagy alkotási cselekvést vitt végbe; ennek jelképeül maradt a Lingam. Ezen műtételből három hatalom veszi eredetét: Brama, Wischnu és Schiwa. Az örökkévaló szel-

lemlény e három alsó rangu istennek külön kötelességet szabott. Az elsőnek, azaz Bramának hivatása teremteni, természeteni; a második Wischnunak az a kötelessége, hogy a mi már megteremtve van, azt fentartsa; a harmadik, Schiwa dolga pedig az, hogy mindent rontson, pusztítson, változtasson, enyésztesen, szóval mind annak, a mi megvan, idővel más alakot adjon, miként minden rothadásnál vagy revesedésnél látjuk. — E három másodrendü istenlény tetteinek, kalandjainak sorozata a főlebbi könyvekben foglaltatik. — Azokból mint legnevezetesebbet ezt olvashatni ki :

Brama büszkélkedvén arra, hogy ő teremté a világot, testvérének Schiwának föléje emelkedett; ebből harc kerekedett köztük, melyben Brama győzetett le, mi által oly mélyen süllyedt le fenségéből, hogy győzedelmes testvérének Schiwának zsámolyaul alacsonult, Wischnu pedig, a második testvér kilencz izben testsülvének meg, állati s halandó alakot öltött magára, hogy a világot megtartsa; először hol képébe öltözött s a vízözönből egy családot mentett meg, mely család a földet ismét benépesíté. Később egy fekete juhász képében Krichna néven testesült meg, s a világot Halengam nevű mérges kigyótól megszabadította; de mivel lábát a kigyó megcsipte, ennek fejét széttiporta.

Az örökkévaló, vagy főisten dicsőségének hirdetésére különböző osztályu angyalokat is hozott létre; ezen angyaloknak egy része dicsvágyu vezetője alatt maga a főisten ellen föllázadt, annak hatalmát magához akarta ragadni, s ő szándékozott uralkodni, de a főisten őt társaival együtt a sötétségbe taszította, hogy ott lakoljanak vakmerőségökért. Később megszánta őket mégis a főisten és elhatározta magában, hogy őket onnét kihozza s kegyelmébe fogadja sat.

A bramánok a másodrangu hármias istennek elsejét, t. i. Bramát az örökkévaló szellemlénynek személyesítője vagy helytartójául tartják. Egyébiránt a törvények tudományát is Bramának nevezik azért, mert azok alatt magát a Bramát, mint a világ teremtőjét értik, ki a világokat a természetnek törvénye szerint rendezé. Azonkívül a Bramát a sors istenének is tartják, ki ámbár az örökkévaló isten akaratja szerint működik, de mégis magának is van annyi hatalma, hogy a terem-

tett lények életének hosszát, korát ő határozza meg; tehát nemcsak az életet adja, hanem a halált is tetszése szerint ő osztja. Az állatok közül a hattyu van a Bramának szentelve; ez tehát a bramánoknál szent állat, sérteni nem szabad.

Szent könyveik közül a négy Vedam-ról azt tartják a bramánok vagy bramaisták, hogy azokat maga Bra ma írta. Őt hiszik India legelső törvényhozójának s tanítójának. Négy fejünek és négy karunak festik. A bramaismust tartják Indiában a legrégebbi religiónak, tudniillik amennyiben a vizimádással egynek veszik, vagyis amennyiben abból közvetlenül fejtett ki, s annak folytatása. Egyébiránt a Bra ma tisztelete már nagyon alászállt; legfőlebb egy kevés vizet önt neki a bramin csak úgy félvállról reggelenként.

Tulajdonképen bramának nem magát a népet, mint vallási felekezetet nevezik, hanem csak a papokat, azért, mert ezek magukról azt hiszik, s a néppel is azt hitették el, hogy ők egyenesen magától a Brámától, jelesen pedig annak agyvelőjéből származtak. Így ők Indiában egy külön, sajátos isteni származásu castot vagy osztályt képeznek. Állításuk szerint egyedül nekik van joguk papi hivatalt viselni, mivel Bra ma csak nekik, mint egyenesen tőle származottaknak tette kötelezővé a Vedam-ot olvasni, másokat arra tanítani; áldozatokat bemutatni, az áldozataknál másoknak segítségükre lenni; szóval az egész szertartást intézni; főképp pedig kötelességek, ha gazdagok, alamizsnát osztani; ha kik közülük szegények, másoktól alamizsnát követelni nekik joguk van.

A bramánok, a főlebb mondottak értelmében rendkívüli nagy tekintete van; akár tudós, akár tudatlan, mint valami félisten tiszteltetik. Még a fejedelem sem merészi a bramának pénzét, jövedelmét megkivánni, azaz abból valamit elfoglalni; mert ha ezt tenné, a bramának hatalma a fejedelmet hadseregével, elefántjaival együtt veszélybe döntheti. Ők azt hirdetik, hogy nincs a földön nagyobb véték, mint valamelyik bramánt megsérteni vagy megölni. És ha valamelyik bramánra minden bűn bizonyul is (ami különben igen nagy ritkaság) a király sem büntetheti meg másképp, csak azzal,

hog az országból kitilthatja — de jószágait le nem foglalhatja.

De a bramanok jobbjai, jelesebbjei igyekeznek is nagy tekintetüket fentartani, mindent elkövetni, hogy az csorbát ne szenvedjen; kivált pedig jótékony cselekedetek által törekednek a nép sokaságot azon hiszemben megtartani, hogy ők csakugyan isteni származásúak. Ők mindig azt hirdetik, hogy minden ember tartozik tehetsége szerint a jót előmozdítani, s a természet adta áldások élvezésére csak annyiban van kinek-kinek joga, amennyiben főlebbi kötelességét teljesíti; ebben a bramán követésre méltó jó példával mén elő; ha jövedelmének legnagyobb részét alamizsnául osztja is ki, nem gondol vele, mert hiszen a mennyire szüksége van, annyi csakugyan magának is marad; a kiosztott alamizsnáért azon öntudat a jutalma, hogy jótékonyaságából mily sokan élnek, s hogy mindazok, kiken segít, neki hű szolgálói, hogy tőle függnek, hogy ha a szükség kívánja, velők tetszés szerint rendelkezik. A bramán-ok ezt magoknak élet-szabályul tűzték ki. Ők mindig munkások voltak, a jóban foglalkoztak. Ha mikor lakomára gyűltek össze, a vénebbek megkérdezik a fiatalabbakat: mi jót cselekedtek napfölkelte óta? s a kik még semmi jó cselekedetet végbe nem vitenek, kimentek s alkalmat kerestek jó cselekedetre.

A bramánok mindig fáradoztak az emberek boldogításában, majd hihetetlen buzgalommal kutatták a növények és ásványok orvosi erejét; a törvényeket, a művészetet tökéletesíteni szorgoskodtak; a szerencsétleneket segítették; jótékonyaságuk annyira ment, hogy állatot leölni vétéknek tartották.

Meggyőződésük lévén, hogy kötelességük teljesítése s jó cselekedetek gyakorlása által bizonyítják be leginkább, mikép ők magasabb rangu lények s magától Bramától származtak: tehát ha e rangról talán gyarlóságból némelyek néha alább sülyedteknek érzék magukat, ily üdvös munkálkodás által remélték ismét oda az onnét le nem sülyedteknek sorába emelkedhetni. Általában hitték azt, hogy erények után, vagyis jó cselekedeteiknél fogva végre az istenség kebelébe vétetnek föl. A mi keresztény hitünk is ebből keletkezett.

Ugy tarták a bramánok, hogy azon emberek,

kiknek már születésükkor (mint már nekik, Brama utódainak) kötelességükké tétetett jót művelni, nem várhatnak jutalmat, ha kötelességeiket elmulasztják és szenvedelmeiknek, érzéki gyönyöröknek élnek, hanem lelkeik halál által a testtől elválván, más testekbe költöznek, a mi által bűnhődnek és boldogtalanokká lesznek. Legrosszabbnak tarták azt, ha ember indulatainak, szenvedelmeinek rabja, ellenben semmi boldogítóbbat nem képzeltek mint a halált, akkor, ha az jó cselekedetekben lefolyt életet zár be, mert míg a rossz ember lelkét egyik testből, másikba vándorolni hívék, a jó, erényes ember lelkéről azt vallák, hogy halál által a testi fogságból megszabadulva, az istenséghez emelkedik.

Voltak is a bramanok közül olyanok számosan, kikre ezen eszme oly nagy benyomást tett, hogy életüknek magok vetettek véget, miután évek során az erkölcsi csősséget, jótéteményt szigorúan gyakorolták, hogy így minél előbb az istenséghez juthassanak. Mások meg, hogy a szenvedelmektől magokat megóvhassák, az emberek társaságát kerülve hegyek közé, barlangokba remetéskedni vonultak félre, sat.

Ilyeneknek rajzolják a bramánokat vagy indus (hindus) papokat. De ha ilyenek, meg nem foghatni, miért nem törekedtek és törekesznek arra, hogy a szerencsétlen páriák, kik köztük élnek, szintén emberekké váljanak? Miért nem eszközlik törvények által, hogy azoknak is jogaik lennének, miként a többi embereknek?

De, mert India igen nagy kiterjedésű föld, talán a nyomoru páriák csak egy bizonyos kis részen élnek, hol más vallás van, hol nem a jótevő bramanok laknak, hová jótékonyosságuk el nem hat?

Igy kell lenni, hogy vannak hindus felekezetek, melyek bár a főistent és az alsóbb rangú hármas istent hiszik talán, de egyébként mégis sokban eltérnek egymástól. Nem ismerjük az Indiákon lakó népeket kellőképen.

Azonban általánosnak lenni látszik azon vélemény, miszerint hiszik, hogy a rossz emberek lelkei állatokba mennek át, és ez elkárhozásuk vagy büntetésük, és némelyek azt tartják, hogy éppen bogarakba, férgekbe költöznek a rossz emberek lelkei; sőt még isteneiket is ilyen apró állatokban lenni hiszik. Ezek isten tiszteletére tehát ganéjjal és hűgygyal tisztogatják magukat, s azon hiede-

lemben vannak, hogy ha más vallásu emberekhez érnek, az által tisztátalanokká válnak. Szájukon hálót viselnek, mert azt hiszik, hogy valami légyben egy szenvedő lelket nyelhetnének el, s az által nagy bünt követnének el, de hogy a szegény páriát maguk közül kitaszítva éhen halni engedik, sőt kényszerítik, azt nem tartják bűnnek.

A második és harmadik isten testvérnek t. i. Wischnu- és Schiwának külön imádói is vannak; némelyek Wischnu, másik Schiwa zászlója alatt szolgálva remélnék üdvözölhetni. A Wischnut vadkan és oroszlán képében imádják, amint ez állat az embernek beleit szaggatja ki. Néhol pedig kardot tartva kezében, hiszik róla, hogy midőn így kardosan mén, a jelen időt megsemmisíti, a csillagokat meghomályosítja, a földet megrázkódtatja, s a nagy kigyót tűzokádásra kényszeríti, s hogy e tűz az égi testeket megemészsze. — Schiwának legtöbb tisztelője van. Imádói a szüzességet és szemérmet nagy becsben tartják, tisztelik: holott Lingam-nak meztelen képe előtt ájtatoskodnak; ezt virággal hintik be, s tejjel és mézzel öntözik.

Buddhisták.

A buddhismus Tibetben, s általában keleti Indiában van elterjedve. Magát az istent nevezik Buddhának, nem pedig valamely próféta vagy vallás alapítónak neve ez. A buddha vallásnak rövid tartalma ez:

Kezdetben vala egy önálló isten, ki egész örök időt töltött el, anélkül, hogy valamit cselekedett volna; végre hogy tökéletességeit, hatalmát kimutassa: e világnak anyagát, a négy elemet teremté, de azok nem voltak elkülönözve, hanem összevegyülten a chaos (zür vagy gyurma) képezék.

Ezután isten a vizekbe fujt és megmérhetlen nagyságu gömbölyü hólyaggá dagadtak; midőn aztán ez kifejlődött, abból lett az ég boltozata.

Megteremtván isten a földet, vagy elválasztván a vizet a száraztól, teremté a rajta levő különféle anyagi lényeket. Ekkor az isten a maga valójából egy részt elvett, s azt az általa teremtett lényeknek adá, beléjük le-

helte, s az által megeleveníté őket. Mivel pedig azoknak lelkei, kik e földön élnek, az általános szellemnek vagy istennek (istenlélek) egy részét teszik, egy sem veszhet el belőlük, hanem csak formájukat változtatják, a mint különféle testekbe mennek át, azaz hiszik a lélekvándorlást.

Minden földi lények közt istennek főképp az ember tetszik, mert ez leginkább közelíti meg az ő isteni tökéletességeit; ugyanis ha az ember érzékiségeit, indulatait féken tartja, vagy azokat egészen levetkezi s önmagának szemléletébe vizsgálatába merül, ebben az istenséget födözheti föl, s hozzá emelkedhetik.

Az isten több ízben megtestesült, s mindazon megtestesülések közül, melyeknek magát alája vetette, legnagyobbszerű, legünnepélyesebb volt az, mely ezelőtt sok ezer évvel Kaschemirban történt, a mikor isten Buddha néven jelent meg e földön.

E Buddha királyi vérből származott szüztől, még pedig annak is jobb oldalából kívánt születni, és a szüz még akkor is szüzen maradt, midőn már anyává lön. Buddha megjelenésének célja volt, hogy az embereket a maga példája által jóra és önsanyargatásra intse. A mi keresztény hitünk is ilyféle elveken alapszik.

De azon országnak királya, hol a megtestesülés végbe ment, a miatt nyugtalankodni kezdé, országát félté tőle, tehát őt megöletni szándékozott; és hogy célját el ne tévessze, megölette mindazon kised gyermekeket is, kiket vele egyidősöknek gondolt, mert nem tudta melyik legyen Buddha, de ez mindazáltal a megöletést kikerülte, pásztorok mentették meg, s aztán köztük nevedett föl és élt harmincz éves koráig. Ekkor a pusztából a nép közé megjelenik, hogy küldetését bebizonyítsa, az embereket tanítani, felvilágosítani, a gonosz lelkektől megszabadítani kezdé. Sok csudát vitt végbe; szigoruan böjtölt; testét sanyargatta, s a mint meghalt, tanítványainak egy könyvet hagyott, melyben egész tanítása foglaltatik.

A könyvben ilyenek vannak:

Ki atyát és anyát értem elhagyja, hogy engem kövessen, az tökéletes samanaüs, azaz: mennyei szent ember.

Ki az én tanításomat a tökéletességnek negyedik fokáig megtartja, oly tehetséggel ruháztatik föl, hogy a levegőben röpkölhet; éget és földet mozgásba hozhat; az

életet megrövidítheti és meghosszabbíthatja; halottakat támaszthat fel.

A s a m a n ä u s megveti a gazdagságot; neki csak a legszükségesebb kell, testét sanyargatja, indulatait szabályozza, az igaztalanságot békével türi; felebarátját nem gyűlöli.

Az ég és föld elmúlnak, tehát ne legyen gondotok a mulékony négy elemből álló testetekre, hanem gondoljatok a ti halhatatlan lelketek üdvösségére.

Ne hallgassatok a testre! a szenvedélyek rettegést és boszuságot okoznak, tehát fojtsátok el azokat: akkor a rettegést és boszuságot kipusztítandóttátok.

Az embernek földi élete csak álom, melyből a halál által ébred föl; az emberi test tisztátalan fogság, vagy durva hüvely, mit önsanyargatás, bőjtölés által lehet megtisztítani.

Ilyen a buddhizmus.

Egyébiránt a tibeti nép magát Buddha istent majd nem egészen mellőzi, s főpapját tiszteli helyette.

A b u d d h a i s t á k papjai azt hirdetik, hogy sárga kalapot szükséges viselni, ez kívánatik meg az örökéletre. Fő valóságukat, vagy Buddha istent gyermek képében tisztelik, s úgy tartják, hogy istenük ebbe költözött át: és e gyermeknek D a l a i - L á m a a neve, azaz véghetetlen pap.

Schamánok.

A s c h a m á n o k felekezete a chinai birodalomban van elterjedve. Ezek ugyan azon istenlényt tisztelik, melyet a tibetiek, de náluk F o -nak neveztetik.

A shamánok vallási tanítása igen kevésből áll; — ők ezt hiszik:

Maga F o, halálos ágyán nyilatkoztató ki tanítványainak a következőket: Minden vallásban kétféle tanítás van: t i t k o s vagy belső, mit a papok csak maguknak tartanak fen, és k ü l s ő, a nép számára.

Ó, tudniillik F o azt mondá, hogy mind azon sokféle theologiai vélemény, csak ábránd. Az istenek természete, tulajdonságai, tettei s életök fölötti beszédek csak allego-

riák, mythologiai jelképek, melyek alatt különféle morális fogalmak rejlenek.

Csak annyi igaz, hogy minden a mi van, első eredetére, a semmiségbe mén vissza; minden csak csalódás, látszat és álom.

A lélek, az életnek legelső csirája, mely ugy kezdődik, hogy az anyagnak tulajdonságai és az elemek játéka valamely testben visszahatván mozgást ébresztenek, s a mozgás a lélek, vagyis az új lény. Azt tenni föl, hogy a lélek, mely az elemeknek játékműve, még azután is fennmarad, midőn már a test szétbomladozott, talán kellemes de valósággal csak a képzelődő tehetségnek chimárai álmadozása.

Maga az isten nem egyéb, mint ama legelső éltető erő, mely a lényeket különféle viszonyaiban mozgatja.

A keresztény térítő (missionáriusok) kiknek Chinába juthatni szerencsájük volt és midőn a s c h a m á n o k a t, mint csupa materialistákat, sőt atheistákat (azaz istentagadókat) fedték s a keresztény hitre téríteni törekedtek, így feleltek a s c h a m á n o k: Meglehet, hogy tévedésben vagyunk, az embernek egyik legelső tulajdonsága, hogy csalódásnak van alája vetve. — Ha mi büntetésre méltók volnánk csak azért mert nem azt hisszük a mit ti keresztények hisztek: az ég nem árasztaná ránk áldását, pedig éppen ugy feljő értünk is a nap, mint ti értetek, s hullatja ránk az ég harmatját, mint rátok. Ha isten irántunk kimélettel van s más véleményünk miatt eltűr, megszenved: miért erőködtök ti minket más véleményre birni?

Ti oly elbizakodva beszéltek istenről, ugyan sziveskedjete hát nekünk is megmondani, de nemcsak megmondani, hanem minket arról meggyőzni, hogy tehát mi ő, ha nem az a minek mi hisszük, s ha nem olyan, a milyenek mi tartjuk? Eszközöljétek bennünk azt, hogy mi is megfoghassuk mi ő? Vagy ismeritek őt tökéletesen vagy nem. Ha igen: közöljétek velünk a módot, miként ismerhetjük meg őt mi is: ezt tenni némileg vallástok szerint, mennyire mi azt ismerjük, erkölcsi kötelességtek; ha pedig ti sem ismeritek, hanem csak vélitek ismerni, minő kábaság csalódástokat ránk erőszakolni akarni.

Hitfelekezeti töredékek.

E czikk alatt keleti Ázsiának s belsejének azon népeit foglaljuk egybe, melyeknek vallásáról csak alig alig tudunk még valami hiteleset. Az valószínű, hogy egy istent imádnak de különböző nevezet alatt, tehát alakját is különbözőleg festik, de tulajdonságaira nézve ugyanazon egynek hiszik.

A chinai Fo név alatt imádjá; a japani Bud s onak nevezi; a zeilandi Bud ha névvel tiszteli, mint a tibetiek és indusoknak egy része. Ezek, és alkalmasint még más felekezetek is, némely pontban mindnyájan megegyeznek, abban tudniillik, hogy istenük egy bizonyos időben emberi testet vőn magára, hogy prédikált, tanított, penitenciáskodott, megkínóztatott, bűntölt, hogy mint közbenjáró és engesztelő működött; mindnyájan tisztelik azért, hogy egy ellenséges szellemmel harcolt s rajta győzedelmeskedett; — ezt benne dicsőítik; — ebben mindnyájan megegyeznek: de egyenetlenek a külső tiszteltet megadásának módjára nézve. Ebből is azonban csak egy egy vonást ismerünk némelyeknél, mint például:

A japani b o n c (pap) azt állítja, hogy e közös istenüknek másképp nem tetszhetni, hanem csak sárga ruhában, és hajadon fővel kell a léleknek öröklétét és egy testből másikba vándorlását prédikálni.

A s i n t o n i s t azt prédikálja, hogy a lélek, test vagy organismus nélkül nem létezhetik.

S i a m lakosa szemöldökét leborotválja, mert hite szerint ez által istennek igen kedves dolgot cselekszik. Papjuk ernyőpálmalevelet tart kezében s alamizsnát osztogatni ajánl.

A c h i n a i a k egy része ősei lelkeinek áldozik, hívén, hogy azok érte az istennél közbenjárnak.

A k a l m u k o k (Tibet szomszédságában) főpapjuk szarát szent ereklye gyanánt őrzik.

A t a t á r o k, egy főistenen kívül két alsóbb rangú istent hisznek, egyiket jónak, másikat gonosznak tartják, és ezek kormányoznak, mert hiedelmük szerint maga az öreg vagy főisten semmivel sem gondol. Ezeknek papjai igen sajtászerűen bőrköntösbe öltözködve kis harangok-

kal, csengetyűkkel, vasból készült bálványképecskékkel, madárkörmökkel, kigyóbőrrel, bagolyfejjel sat. fölczifrázva, mesterséges rángatódzással, varázsszavakkal tisztelik isteneiket, kiket négylábu állatok, madarak és bogarak képében festenek.

Mózes és a zsidók.

A legrégebbi népeknél, mint előadtam még nem volt arról szó, hogy isten maga nyilatkoztatta volna ki, mit higynének ő róla az emberek, minő tiszteltetést kíván ő, hanem maguk az emberek gondolták ki józaneszük sugallatából azt, mi utóbb, s a dolgok természete szerint, igen hosszú idő folytán a gondolkodók agyában azzá fejlődött, ugyszólván képződött, mit végre hitnek, vallásnak neveztek el: csak Mózesnek, a zsidó vallás kezdőjének jutott eszébe azt állítani, hogy neki egyenesen, közvetlenül maga az isten nyilatkoztatta ki mind azt, mit ő népének, hogy azt higgye, eléje adott.

A józanész, természetes okoskodás szerint a régebbi, tehát sokkal kevesbé mivelte népeknek inkább szükségük lett volt volna arra, hogy tudatlanságukban maga az alkotó isten nyilatkoztassa ki, miként vélekedjenek, mit higynének lelki üdvözülhetésüket illetőleg.

Olyan egyenes kinyilatkoztatás, vagy isteni nyilatkozat, milyenről a papok annyit beszéltek s beszélnek még ma is: nem volt soha; mert minek öntötte volna isten az észet emberbe, ha nem azért, hogy annak mindenben hasznát vegye, hogy azt, mit ez helybenhagy tegye, kövesse, a mit pedig ez nem helyesel, azt kárhoztassa.

Én részemről azon tanítást, hogy ezt meg azt egyenesen maga isten nyilatkoztatta ki: ámitásnak, más szóval csalásnak, tehát vallástalanságnak nyilatkoztatom, ekképen okoskodva, vagy szükséges üdvösségre az istennek egyenes kinyilatkoztatása, vagy nem; ha igen: úgy isten minden népeknek kinyilatkoztatta volna; ha pedig nem szükséges, a zsidó nép irányában sem kellett történnie.

Mózes Egyiptomban született, ősei, tudniillik Jákob családjával együtt, Kanánból az éhség elől oda költöztek, ott maradtak és megsokasodtak. Jákob ma-

radékai Egyiptomban nagyon elszaporodván, a pharaok (királyok) attól kezdettek félni, hogy e vendégnép majd az ősi vagy törzsökös lakók fölé kerekedve, uralkodni fog akarni, tehát mindenkép nyomták, sanyargaták őket, s úgy bántak velök mint rabszolgákkal azért, hogy szaporodásukat akadályozzák, de mivel ez nem használt, azt parancsolá a pharaók egyike, hogy minden figyermekök vízbe fojtattassék. E sors érte Mózes is, de ő történetesen a vízből még élve kimentetett, s a pharao udvarában nevelkedett föl s az egyiptomi papok collegiumában tanítatva, azoknak titkos tudományába beavattatott.

Megszánván Mózes zsidó rokonait, Egyiptomból kiszabadítá őket, s vezeté egy nekik megígért földre; de mivel az ígért földet más nép már lakta, tehát oda máskép nem mehettek, hanem azt fegyverrel kellendett legyőzniök s onnét kiűzniök, erre pedig nem valának mindjárt Egyiptomból történt kiszabadulások után képesek, tehát Mózes negyven évig (vagy ha nem éppen ennyi évig is, de mindenesetre soká) szoktatá, készíté őket a pusztában hadviselésre. Más részint meg azért is időzött velük a pusztában ily hosszan, hogy az alatt elfeledtesse velök az egyiptomi szokásokat és vallást, minthogy maga ada nekik oly új törvényeket, melyek mind polgári, mind vallási dolgokban egyenlően alapul szolgáljanak.

Ekkor már mind Egyiptomban, honnét rokonait kivezeté, mind pedig az ígért földön, melyet velök elfoglalni szándékozott, de máshol is mindenütt s jelesen Chaldaában, honnét legrégebb őse, Ábrahám kiköltözött, s a szomszéd tartományokban is, a bálványozás volt elterjedve: ő egy igaz isten imáadására szoktatá és tanítá nemzetségét. Azonban maga Mózes, mielőtt szándékát végrehajthatta volna, a hosszas készüllet közt meghalt s utóda Josue vezette be népét a megígért földre, hol aztán a zsidók idő folytával nevezetes nemzetté fejlődtek ki.

A zsidóknak szent könyvei ezek: Az eléggé ismeretes Biblia (melyet utóbb a keresztények szintén elfogadva, ó-testamentomnak neveztek el) ebben van Mózesnek öt könyve, s vannak a próféták s mások irásai; aztán van a Mischna, ez mind azon hagyományokat (traditio) foglalja magában, melyek Mózes ideje óta a nép hitében szájról szájra fenmaradtak, szaporodtak

s éltek a kereszténység II-ik századának közepeig; ezeket J u d a nevű rabbi (pap) szedte össze; egy másik J o c h a n a n nevű rabbi még sokkal későbbben a Mischnához commentárt (magyarázatot) irt, ez G e m a r a nevet visel; ez utóbbi két könyv (tudniillik Mischna és Gemara) együtt Talmudnak neveztetik. Mind azt, mi a Bibliában foglaltatik, a zsidók isteni kinyilatkoztatásnak tartják, tudniillik mind Mózes, mind pedig utána a proféták azt irták le, mit nekik egyenesen isten maga jelentett ki. Mi foglaltatik a zsidók Bibliájában, nem szükséges előadnom, hiszen közkézen forogván kiki tudja, vagy legalább tudhatja. Mi van a T a l m u d b a n, lehetetlen itt még csak meg is kísérteni, mert e könyv maga 12 nagy kötetből áll; itt tehát csupán alapját adhatni elő a zsidó hitvallásnak, a mint Mózes könyveiben meg van írva, mi ebből áll:

Egy isten van, ki a mennyet és földet teremtette. Egyedül őt kell az embernek egész lelkéből, minden erejéből szeretnie; egyedül őt kell mindenek fölött félnie; nevét szentelnie, imádnia. Ez isten mindent lát és hall; ő jó, igazságos és irgalmas; ő az embert szabaddá teremtette s választására hagyta jót vagy rosszat cselekedni; az embernek minden jót háladatosan kell fogadnia, mert az istentől jő, s minden rosszat békével kell tűrnie, mert az nem egyéb, mint istentől az emberre bocsátott atyai fenyték. De azért, bár isten irgalmas és kegyelmes, a zsidó nem kecsegtetheti magát avval, hogy bűneit isten föltétlenül megbocsátja, hanem csak akkor, ha az ember maga vétkeket töredelmesen megbánja.

Az egy igaz isten öt nap alatt teremté mindent előbb, aztán a hatodik nap teremté az embert az ő képére és hasonlatosságára: „formálta vala pedig az ur az embert a földnek porából és lehelt vala az ő orrába életnek leheltét és lett az ember élő lélekké,“ — aztán mély álmod bocsátá rá, mi alatt egyik oldalbordájából asszonyt formált, hogy lenne neki társa és segítője; az első embert nevezé Á d á m n a k, az asszonyt pedig É v á n a k. A hetedik napon megnyugodott isten és rendelte, hogy e nap mindenkor megszentelve legyen. Ezután É d e n nevű kies kertbe helyezé isten a két első embert, hol nekik a jó és gonosz tudás fájának gyümölcséből enni megtiltá. De ők a tilalmat megszegték, ezért büntetésül kiüzé őket a pa-

radicsom-kertből s kimondá rájuk isten, hogy Ádámnak verejtek közt kell kenyerét keresni és ennie, Évának pedig fájdalommal kell szülnie.

E véték miatt az első emberek halhatatlanságukat elveszték; s vétükük és annak zsoldja a halál, átszáll minden utódaikra. Az első emberek maradékai annyira elfajultak, hogy isten eltökélte magában az egész emberi nemet vizözön által elveszteni, csak egy családot, Noet gyermekeivel együtt, tartott megmentésre méltónak, s ennek megkegyelmezett. De Noénak maradékai szintén elfajultak és bálványozókká lettek. Ezek közt csak egy jámbor, szent férfiú maradt ment a bálványozástól, Ábrahám; ezt isten magának kiválasztá, s mondá neki, hogy hagyja el Chaldaát, születés helyét Háránt, mivel hogy ott mindenek bálványozók volnának és menjen Kánaánba, és e földet neki és utódainak ígéré; továbbá megígérte neki, hogy maradékait nagy nemzetté teszi s őket mint az ő választott népét különös gondviselése alá veszi; tehát a zsidók, mint Ábrahámnak maradékai istennek kiválasztott népe.

Ez a zsidók szent könyveinek, azaz Mózeséinek lehető legrövidebb tartalma, veleje.

Mi a zsidók vallási szertartásait illeti, legnevezetesebb a környülméletés, mi által minden népektől magukat külsőleg is megismertetik. Istentiszteletük leginkább különféle alkalmakra intézett áldozatokból állott. Legnevezetesebb ünnepük a pascha volt, mit Egyiptomból való kiszabadulások emlékére ültek.

Templomuk csak egyetlen egy volt Jeruzsalembeben; itt kellett az istentiszteletet végezni, az áldozatokat bemutatni; tehát ide kelle mindnyájuknak legalább egyszer esztendőnként öszszegyülniök, hogy az egy igaz istent csak az egy városban, egy templomban imádják. A zsidók vallásalapítójának s törvényhozójának Mózesnek minden intézkedése oda volt irányozva, hogy az egy igaz isten tisztelete fentartassék, s valamiképen bálványozással el ne fajuljon.

A zsidók egy része Perzsiába (Parsea) fogságba vitétt, honnét hetven év mulva visszakerülvén hazájába a fogságuk alatt megismert és magukba szit pogány vallást szintén magukkal vitték. Ettől fogva Mózes népénél először fordult elő: sátán, Mihály arkangyal, lélek halha-

tatlansága, föltámadás stb. most nagy változáson ment át a zsidók vallása.

Meghódítva levén később egész Judoország s bevéve fővárosa Jeruzsálem is, a győzedelmes syrusok egyiptomiak, arabok a magok vallásával hasonlókép el-
 özönlék a zsidóságot: Mózes vallása ekkor még nagyobb metamorphosison (átváltozás) ment át.

Mikor Nagy Sándor Ázsiában diadallal ment tovább, sok zsidó Egyiptomba, jelesen pedig Alexandriába költözött át, hol e hódító és a Ptolemäusok alatt szabad vallási gyakorlásuk volt, de összeköttetésben, szoros viszonyban levén a többi zsidósággal az anyaországban, ez uton is az egyiptomiak vallásából sok szivárgott át hozzájuk: és ekkép a zsidók vallása negyed-szer változott.

Utóbb tehát a kötelékek, melyek a zsidókat hazájukhoz csatolák megtágultak s így szinte észrevétlenül Mózes törvényei iránt is meghültek, az idegenek iránt viselt gyűlöletük csillapult, mert a Machabeusok könyvében már ezt olvashatni: „Ez idő táján Izraelben gonosz emberek voltak, kik a népnek e tanácsot adák: Lépjunk a szomszéd pogányokkal szövetségre, s fogadjuk el isteni tiszteletüket, mert azóta sokat kelle szenvednünk mióta a pogányoknak ellenük szegeztük magunkat.“ E tanács tetszett nekik; s némelyek a nép közül a királyhoz követségül küldettek, ez pedig parancsolá nekik, hogy pogány bölcsesekkel értekezzenek. Erre Jeruzsálemben pogány gyűléseket rendeztek; s a pogány szellem annyira erőt vett rajtuk, hogy a papok a templomra és áldozatra nem ügyeltek többé, hanem a játékházakba siettek; atyáik erkölceit elhagyák s a pogány szokásokat kedvelék.“

Igy törtévéen. a zsidó nemzet vallására nézve szükségépen felekezetekre szakadozott, melyekről külön külön alább szólunk. A felekezetek mindazáltal abban közösen megegyeztek a zsidók vagy Mózes vallásával, hogy egy isten van, de egyéb hitágazatokban egymástól is, meg a törzsök zsidó-vallástól is többé kevésbé eltértek. Maga a zsidó vagy uralkodó vallás utóbb phariseusok vallásának is mondatott.

Mint főlebb láttuk, a zsidóknak egy része fogságba vitetett, és pedig leginkább vitettek az előbbkelők, gaz-

dagok, tudósok, papok kik a népre mindig és mindenhol legnagyobb befolyással szoktak lenni. Midőn a foglyok visszajöttek, a magukba szit vallási új eszméket a honmaradt zsidónépnek egy része nem ismerte el a maga vallásául, azt *Par si*, *Phar si*, pharisi, az az phariseusi (Parsisból v. Perzsiából eredt) vallásnak mondta; utóbb aztán maga a nép is, mely a főpapok befolyásánál fogva azt elfogadta, phariseusok vallásának szokta nevezni. Így tulajdonképi zsidó vallás már nem is volt.

A phariseusok, kik alatt ettől fogva nem annyira a hívők tömege, hanem inkább csak az írástudók főpapok összesége értetett, azt állíták, hogy isten a sinai hegyen adott törvényeken kívül azokhoz még sok szokást, tanítást, szertartást csatolt, de a melyeket nem írva, hanem csak élő szóval adott át Mózes az utódoknak. E hagyományokhoz a phariseusok maguk belátása, érdeke szerint sokat toldottak, tanításokat csatoltak, hitregéket ragasztattak, mik által a vallás maga nagyon elhomályosult, eredetéből majd egészen ki lett forgatva. — A hagyományok tengerével előzönlött zsidó nép; tudniillik a phariseuk alatt levő nép, azt hitte, hogy minden a fatumtól (sorstól) függ; de a mellett még hitte azt is, hogy az embernek szabad akarata megvan erény és véték közt választani; továbbá hitte, hogy a gonoszok lelkei halál után börtönbe vettetnek, ott örök büntetést szenvednek: ellenben a jóknak lelkei kellemes helyre jutnak s más testekbe vándorolnak.

Magában a *Talmudban* a phariseusok hét rendre voltak elkülönözve. Az első rend csak a maga érdeke s haszna végett engedelmeskedett (tudniillik a vallási törvénynek), de a nép dicséretekkel halmozta; — a második, midőn járt, lábát nem emelte föl, hanem csak csoszogott; — a harmadik fejét mindig addig falba verte, míg csak nem vérzett; — a negyedik, fejét kámszával fődé el; — az ötödik daczosan kérdé: mit kell tennem? megteszem azt; — a hatodik az erény iránti szeretetből és jutalom fejében engedelmeskedett; — végre a hetedik csak azért teljesíté isten parancsát, mert különben félnie kellett volna a büntetéstől.

Egyébiránt mind a hét rendbeliek hosszas imádságokat végeztek, sokfélélt önként nélkülöztek, még a szükséges alvást is gyakran megvonták maguktól. Némelyek

keskeny deszkán feküdtek, hogy alvási kényelemhöz ne szokjanak. Mások még ezeknél is szigorúbbak lévén, a deszkát, melyen feküdtek, tövissel, kavicscsal hinték be; hetenként kétszer bőjtöltek, testüket ostorozák; rendesen hosszú beszédeket tartottak, s e közben szemmeresztve néztek s testük meg nem mozdult. — Lehajtott fővel szoktak járni vagyis, mindig lenéztek azon vigyázatból, nehogy lábuk az isten lábához érjen, mely csak négy lábnyira van a földtől; ruházatukra czédulákat szoktak ággatni, melyekre a törvényből bizonyos mondások voltak fölírva; gyakrabban mosakodtak mint mások, azt akarván evvel jelenteni, hogy ők tisztábbak (lelkükre nézve is), mint mások; szóval úgy viselék magukat, hogy a nép higgye felőlük, mintha ők mindig csak az égiekkel volnának elfoglalva; még egyszer mondjuk: szóval, ők phariseusok voltak.

És valóban a nép előtt nagy tiszteletben állottak, s őket a bölcsek czimével illette. De uralkodtak is a nép kedélyén annyira, hogy még a királyok is félték tőlük.

Most lássuk a zsidó vallásból eredt három főbb felekezetet, ezek: Sadduceusok, Samaritanusok és Essäusok.

I. Sadduceusok.

A sadduceusok minden hagyományt elvetettek és szorosán csak a bibliához ragaszkodtak; annak világos szavai mellett maradtak, következéleg a Talmudot nem fogadták el. Mózes könyveit szórol szóra isteni kinyilatkoztatásnak hitték s azok szerint vallották, hogy isten a maga hatalmából a világot nemcsak teremtette, hanem bölcsessége szerint folytonosan igazgatja is; hitték, hogy ő csupán a zsidók kedvéért számtalan csodákat tett, s a jóknak jutalmat, a gonoszoknak büntetést ígért, de azt tarták, hogy mind a jutalom, mind a büntetés csak e földi életre szól; tehát jövő életről nem volt hitük.

E sadduceus zsidók úgy voltak meggyőződve, hogy Mózes törvényeiben semmi afféle nincs, minél fogva azt lehetne vallani, hogy a lélek a halál után test nélkül is fenmaradna, következéleg azt hitték, hogy a lélek a testtel együtt elenyészik, s az nem egyéb, mint az orga-

nismusnak sajátása vagy nyilvánulása. Röviden szólva egyedül az irás szavaihoz ragaszkodva tagadták a lélek halhatatlanságát.

Egyébiránt a sadduceusok azt tarták, hogy egyedül ők az igaz hívők, azaz Mózesnek valóságos, meg nem hasonlott követői.

II. Samaritánusok.

Zsidóországnak azon jóval nagyobb része nevezetett Samariának, melyet a tiz nemzetséggel, vagy törzsökkel Jeroboam, Salamonnak fiától Robamtól elszakasztott.

A samaritánusok következő pontokban különböztek a zsidóktól, vagyis a főegyháztól: 1) Valamennyi canon, vagy szent könyvből csak a Pentateuchot, azaz Mózesről czimzett öt könyvet fogadták el. 2) Ők nem Jeruzsalembe hanem Garizim hegyen áldoztak istenüknek, s azt állíták, hogy ők ebben a Mózes előtti patriarkákat követik. 3) Ők is várták a messiást, hitték annak eljövetelét mint a többi zsidók: de azt tartották, hogy az nem csupán király, vagy világi uralkodó leszen, hanem mint olyan fog megjelenni, kit isten egyszersmind profétaként fog küldeni, hogy őket tanítsa és fölvilágosítsa. 4) Ők Mózes törvényét szigoruan megtarták; a Pentateuchot annyira tisztelik, vagy még inkább tisztelik, mint a többi zsidók: de üldöztetés esetére nem tarták szükségesnek a magok veszedelmével is ahhoz szoroson ragaszkodni. 5) Mindent elvetettek a mi csak hagyományképen tanítatott, s egyedül az irás szavaihoz ragaszkodtak; s így e pontban a Sadduceusokkal megegyeztek, de másrésről ezektől abban különböztek, hogy a lélek halhatatlanságát nem tagadták.

III. Esszusok.

Az esszusok Mózeset, mint a legjelesebb prófétát törvényhozót s vallásalapítót tisztelik; kik Mózes ellen voltak, kik annak törvényeit nem tisztelik: azokat mind megannyi halálra méltó istenteleneknek tekintették. A zsidó vallástól, azaz phariseusoktól annyiban tértek el, hogy a hagyományokat mind elveték miket a zsidók szükségeseknek hittek. De a saddu-

ceusoktól is különböztek annyiban, hogy ők a lélek halhatatlanságát hitték.

Philo és Josephus zsidó történetírók tanúsítása szerint az essäusok a lélekről azt hitték, hogy annak substantiája a legfinomabb aether, és ez a többi aetherből valami természeti varázs által a testbe leidéztetett, s abba úgy mint valami börtönbe van zárva. A halál tehát, mely a testet széteszlatja, a lelket meg nem semmisíti, hanem csak békóit szaggatja le s így a testből kiszabadulva vagyis az anyagot magáról lerázva, az egekbe emelkedik.

Ezen vallási elvből indulva ki, az essäusok mindazt kárhoztaták, mi az érzékiségnek hizeleg, a mi szenvedelmet ébreszt, mert véleményük szerint mindezek a léleknek rabságát nagyobbítják.

A szertartásokat, melyeket Mózes rendelt, úgy tekinték az essäusok, mint oly czélszerű eszközöket, melyeknél fogva az ember a testiséget könnyebben leigázhatja; az indulatokat zabolázhajtja, szenvedélyein uralkodhatik. Azon boldogság, mit Mózes a zsidóknak ígért, nem vala egyéb az essäusok szerint, mint csupán ábrázolatja azon boldogságnak, mi azokra vár, kik a törvény szavai alatt rejlő tanítást hiven megtartják.

Hogy inkább megóvhassák magukat a testi gyönyörúségektől s az abból eredő romlottságtól: a városokból kiköltöztek, azoktól távol laktak s nagyon egyszerűen éltek; aranyt és ezüstöt, vagyis kincseket nem gyűjtöttek; kézimunkával kerések kenyerüket; a mi pedig főkép jellemzi őket az, hogy külön társulatokat képeztek s közösen kerestek és éltek (szóval communisták voltak).

Főfigyelmüket a moralitásra fordíták: isten, erény, felebaráti szeretet voltak a tárgyak, melyekkel foglalkoztak. A szüzességet nagyra becsülték; sohasem esküdtek; minden jót istentől származottnak tartottak, s akármi baj, veszedelem, rossz érte őket, azt sohasem tulajdonították istennek (mint a zsidók). Haszonlesők sohasem voltak; dicsőséget nem vadásztak; minden vigalomról, mulatságról teljesen lemondottak; kevéssel megelégedtek, türekenyek, szerények voltak; a törvényt szentül megtartották; mindenben erős lelkek voltak. Felebaráti szeretetüket azzal bizonyíták, hogy a vagyont megosz-

ták, vagyis együtt élvezék; mert azt állíták, hogy a természet, mint közös anya, egyenlően táplálja gyermekeit s mindnyájukat testvérekül nevelel.

Az, hogy a zsidók vallása elváltozott, holott Mózes azt hitette el követőivel, hogy azt neki isten maga nyilatkoztatta ki, s az, hogy abból külön felekezetek támadtak mint főlebb láttuk: világosan bizonyítja, hogy az nem volt, nem lehetett isteni nyilatkozat, hanem csak Mózes agyában fogamzott; mert oly tanítás mit isten maga szükségesnek látott volna előadni, nem változott volna meg.

Mit következtethet ebből a gondolkodó ember?

Azt következtetheti, s szükségképen kell is következtetnie, hogy a későbbben feltűnedezendett vallásokat egyes gyarló emberek gondolták ki, értvén annak szerzetartásait, mert maga az alap, a szeretet, a jócselekedet, morál megvolt az emberek szívében, hová azt maga a mindenható isten plántálta.

Zoroaster és követői.

Zoroaster ötszáz évvel későbbben élt Mózes után, s a medusok és perzsák az az Szittyá őseink vallásának reformátora volt. Történetét még homály fűdi; semmi nyomozás, kritika nem bírta még eddig tisztára deríteni; csak annyit állítanak (s ez is nem bizonyos, hanem csak valószínű), hogy születésére nézve medus, az az Mediából való volt, és Darius Histaspes korában élt; következőleg hogy vallástanítása is akként ment volna át a perzsákhoz, a mint ezek Mediát meghódítván Perzsiával egy birodalomra olvadt össze. De ez nem valami lényeges dolog, akkor ment-e át a tanítás, mikor az ország meghódított, vagy előbb. lényeges csak az, hogy a perzsák Zoroaster tanítását követik, s miből áll azon tanítás?

Főlebb láttuk, hogy legrégebben a perzsák tűzimádók voltak; de mondtuk, hogy eleinte tulajdonképen nem a tüzet, hanem a tűz képében lenni hitt istent imádták, s csak lassanként feledék a láthatatlan istent, s tiszt-

teletük tárgya maradt a tűz; ez volt az oltár, mely felé fordultak, midőn imádságukat végzik.

Zoroaster Perzsiában nagy prófétaként tisztelik, nem törődve a perzsák avval, medus volt e a proféta vagy perzsa, tulajdonképpen Szittyá.

Láttuk a chaldäusoknál, hogy kétféle, jó és gonosz szellemeket hittek és tiszteltek, tudniillik planetáikban; az egyiptomiakról szólván, szintén láttuk, hogy azok is két szellemet vagy istent hittek, a jót Osirisnek, a gonoszt Typhonnak nevezvén: Zoroaster is szintén két szellemet lenni tanított; a jót Ormuznak, a gonoszt Ahrimannak nevezve. Az egyiptomiaktól kölcsönözte e két istenét, ki tudná megmondani. Ő éppen úgy jöhetett az eszmére, hogy két szellemnek kell lennie, mint jöttek az egyiptomiak, s más népek tanítói.

Hyde, egy angol tudós azt állítja, hogy Zoroaster nem hitt két istent, hanem csak azért engedé ezt meg hogy így a tűzimádók véleményének egy részben kedvezni akarván, könnyebben, ovatosan birhassa uj tanításának elfogadására, az egy istenben való hitre; de ki tudhatná közlünk, mi volt Zoroasternek meggyőződése? Annyi áll, hogy a két istenről szóló tanítása fenmaradt, és nincs nyoma, hogy ő azt megváltoztatni valamikor megkíséرتette volna; pedig ha csak azért engedte volna meg a két szellemet, hogy annál fogva tanításának utat nyisson, hogy a sok bálvány helyett legalább két istent tiszteljenek a perzsákon kivüli népek is, utóbb el kellett volna az egyik istenszellemet hagynia.

Zoroaster tanításának főbb pontjai a következők:

Öröktől fogva két istenlény volt egymás mellett: Ormuzd és Ahriman (Ármány), az általános világ-egyetemnek principiumai. Ormuzd a legtisztább, s mérhetetlen világosság, minden tökéletességnek ősforrása; Ahriman ellenben a sötétségnek s minden rosznak ősforrása.

Ormuzd és Ahriman különböző időszakokban bevégzik a teremtést, melyből a lényeknek különféle nemei származtak. Ormuzd, élő igéje, azaz akaratának ereje által teremté a jó szellemeket és pedig először hat halhatatlan világossági szellemet a maga szolgálatára; aztán teremté huszonnolcz kisebb rangú, vagy aláren-

delt geniust, ezek a hónapokat és napokat képviselik; végre teremté emberi lelkeket temérdek számban; ellenben Ahrimán a maga részéről szintén teremté a gonosz szellemeket, és pedig hat fő dewst, vagy sötétségi szellemet, aztán teremté a kisebbrendű dews-öket, vagyis fekete angyalokat iszonyu nagy számban. A jók Ormuzd alatt világosságban élnek, a roszak Ahrimánnal a sötétség országát lakják.

Ormuzd eleinte 3000 évig csak maga uralkodott jó szellemeivel, aztán a testi vagy anyagi világot soknemű fokozataival alkotá, és pedig az első időszakban (goham) teremté az eget, másodikban a vizeket, harmadikban a földet negyedikben a fákat, ötödikben az állatokat, hatodikban legutoljára formálta az embert; és e munkája után a jó szellemekkel, mint megannyi udvari népével a teremtésnek ünnepét ülő (gahandar); eddig mellette Ahriman csak tétlenül létezett.

Ismét uralkodott Ormuzd 3000 évig; ez időszak alatt az ő testi világa, vagyis a föld minden lakójával az ártatlanság és boldogság világa volt; még ez időszakban is Ahrimán csak szemlélője volt az uralkodásnak.

A következő, s már harmadik időszak szintén 3000 évnyi hosszú volt, de ebben már elkezdődött a harc Ormuzd és Ahriman közt; ez utóbbi vagyis Ahriman magához akarván az uralkodást ragadni; és e harc hosszan tartott.

A bekövetkezendő negyedik időszakban is, mely hasonlóképp 3000 esztendeig tartand, folytatatik, és Ahrimán előbb győzni fog, de utóbb Ormuzd által mégis legyőzetik, a mikor a dews-ök mind megsemmisítenek; fejedelmük Ahriman urául fogja elismerni Ormuzdot, s tiszteli őt; a gonosz elenyészik. A halottak föltámadnak. A jövő élet két különböző helyen folytatatik; egyikben a jutalmazottak, másikban a bűnhődők lesznek. A lelkek egy keskeny hidon mennek át az örök életre.

A perzsák vagy Zoroaster követőinek vallási szent könyve: Zend-Avestának (élő ige) nevezetik, mely őt részből áll, s állításuk szerint ezelőtt 4000 évvel készült és zeud vagy ómedus nyelven van írva. Egyik részét maga Ormuzd nyilatkoztatta ki Zoroasternek; ebben van előadva mind az, mi magát Ormuzdot, Ahrimant és a jó s gonosz szellemeket illeti; ebben fog-

laltatik a jövő életéről, jutalomról és büntetésről szóló tanítás stb. Egy másik része imádságokat, dicséreteket, az égnek főbb szellemeihez intézetteket, erkölcsi mondásokat stb. foglal magában. (Lásd: Rhode-nak: „Die heil. Sage und das sogenannte Religions-System der alten Baetrer, Meder und Perser. Frankfurt a. M. 1820.)

Ujabb időben tudós utazók, kik keleten vizsgálódtak s a perzsák vallásával, papjaival, tudósaival némileg megismerkedtek, állítják, hogy azok szent könyvében sok olyan foglaltatik, mi az ótestamentomban sőt az új testamentom, vagy keresztények szentírásában van, tehát állíták, hogy Zoroaster azokat Mózes könyveiből kölcsönözte, mivel ez ötszáz évvel korábban élt, mint Zoroaster. De a perzsák papjai s tudósai ellenkezőleg azt vitatják, hogy Mózes könyveiben eredetileg semmi sem foglaltatott abból, mi utóbb benne találtatott, mi Zoroaster tanításával megegyez; hogy Mózes azokról semmit sem tudot, nem is tudhatott, mik jelesen a Genesis, vagy világ teremtéséről szóló könyv, a lélek halhatatlansága, jövő élet, pokol, mennyország, vagy paradicsom, az arkangyal föllázadása, jutalom, büntetés; hogy a lélek keskeny hidon men át; a kovásztalan kenyér, a kis gyermek megkeresztelése, Éva kigyója stb; hanem — mondják — Zoroaster kezdé ezeket tanítani; s állítják tovább a perzsa papok, hogy akkor ismerték meg e tanításokat a zsidók, mikor őket a perzsa király fogságba hajtá, hol új zsidó nemzedék támadt, mely fogsága alatt a perzsák szokásait vallási nézeteit fölvette, s a maga zsidó-vallásával összeolvasztotta. Midőn Cyrus király az ifjú vagy új zsidó nemzedéket hazájába visszabocsátotta, s otthon vallási könyveit újra kidolgozta, szerkesztette: akkor vette föl azokba Zoroasternek hitágazatait.

Melyik félnek van igaza, az európai utazóknak-e vagy a perzsa papoknak, ki bírna még most elhatározni?

Confucius és követői.

Confucius (kon-fu-cse) a chinaiak nagy nevű reformátora, Krisztus előtt 551évvél született. E jeles férfiú, úgy mint előtte Mózes és Zoroaster igen nagy befolyással volt religio és erkölcstanítása által nemcsak az akkori nemzedékekre, hanem az utóvilágra is; nemzete évezredek után is nagy tiszteletben tartja nevét és emlékét.

Confucius királyi vérből származott, s a királyi udvarnál mandarin volt, és Lu királyságban élt, mely tartomány még akkor nem volt a chinai birodalommal egészen egygyéolvasztva (most e tartománynak Schang-Jong a neve). Midőn Confucius látta, hogy a király nem igen hajlandó az ő tanácsát követni, mandarini méltóságáról önként lemondott, Sum tartományba ment és ott lépett föl mint erkölcstanító. Későbbben első ministerré neveztetett, de utálván és kárhóztatván a zsarnokságot, e hivataláról is lemondott. Attól fogva semmi hivatalt nem vállalt, hanem mint erkölcstanító vándorolt a tartományokban s végre 73 éves korában halt meg Lu-ban a hol született s ifjabb korában élt.

Egész életében Confucius igen békés, józan, böles férfiú volt, ki sem a fenálló alkotmányt felforgatni nem szándékozott, sem ámitás által az emberek kedélyén uralkodni nem vágyakodott, sem pedig egészen új vallás alkotásával dicsőségre, hirnévre nem törekedett, hanem mindenek fölött csak erényt, moralitást hirdetett; az embereket okosságra intette, tanította. Főképen városokban s a fejedelmek udvaraiban adta elő tanításait. Igen sokan gyűltek köréje, s követék tanítását, kikből aztán külön felekezet támadt, mely Chinában mai napig fennvan, de nemcsak fennvan hanem majdnem egész Chinában Confucius tanítása lön uralkodó vallássá, s még a chinai birodalom határain túl is elterjedt.

Mivel China az európaiak elől elzárkozott, s csak kereskedőknek volt megengedve oda bejutni, azaz még ezeknek sem az ország belsejébe, hanem csak tengerparti városba; a missionariusok pedig, kiknek okkal móddal sikerült oda bejuthatni, nem gondolták Chinának

régi történetében céljukhoz valót találni, tehát azt nem vizsgálták: nem értek rá; őket az nem érdeklette; hanem feladatuk levén csupán a chinaiak közül a mennyit lehet a keresztény vallásra téríteni: tehát nem tudhatni még, hogy Confucius az ősi vallást gyökeresen megváltoztatta e, és azt sem tudni, mi vagy milyen volt ősi vallásuk. A mit Confucius istenről tanított, nem tudni, hogy az már előbb is életben volt e, vagy pedig ő kezdette.

Csak valószínűnek állítatik, hogy e következőket ő kezdé hirdetni:

Vannak felsőbb és alsóbb rangu jótevő isteni lények, ezek az elemek fölött uralkodnak és a földnek különböző részein örködnek s az embereknek segítségére vannak; ez istenlényeket tisztelni kell. Az emberek sorsát az istenek előre elhatározták (tehát szerinte van praedestinatio). A proféták jövendöléseit hinni kell. A lélek halhatatlan.

Igen nevezetes Confuciusról az, hogy abban nem törte fejét: hány isten van, s milyen az isten? hanem vallotta, hirdette, hogy kell valami felsőbb isteni szellemeknek lenniök; s fölállítá, mint alapot, hogy a lélek halhatatlan, erre építé tanítását, azaz hirdeté, ajánlá mindenek fölött az erényt, vagy moralitást. Ez már nem csak valószínű, hanem bizonyos, mert könyvei tanúságot tesznek róla.

És ez Confuciusnak rendkívüli bölcsességét árulja el; mert ő — a mennyire eljárása után megítélhetni — szükségképen így okoskodott:

Hány az isten, és milyen az isten, vagy ha többen vannak, milyen tulajdonságokkal birnak, nem tudom; de ha csupán egy mindenható isten volt öröktől fogva, tehetségében kellett lenni, más kisebb rendű szellemeket is teremtenie, kik ő hozzá képest csekélységeknek látszhatnak, de az emberekre nézve mégis mind meg annyi félistenek, magosabb rangu, tehetségű lények: tehát bizvást állithatom azt, hogy jótevő szellemek, felsőbb hatalmu lények (a többes számban) vannak; és ezt annál inkább tehetem, mert a népek különben is több istent hisznek, következőleg maguk megerőtetése nélkül fogadhatják el az én tanításomat. — Én jóra akarom az embereket birni, hogy boldogok legyenek — már e földön; de sok-

kal nagyobb sikerrel eszközölhetem, könnyebben birnatom jóra, erkölcsösségre, ha azon hitet tudom bennök ébresztetni, hogy a lélek halhatatlan, következésképen, hogy erényességüknek nemcsak ez életben veszik jutalmát, hanem még a siron túl is; mert az által lelkük boldogságát, vagy üdvösségét is eszközlik egyszersmind. Ugyanis én sem azt nem vagyok képes embertársaimmal tökéletesen megismertetni, mi és milyen az isten az ő valóságában, sem tökéletes meggyőződést bennök az iránt teremteni nem bírok, hogy a lélek halhatatlan, tehát a halál után is önállóan fenmarad, de ha ezt csak elhíttetni bírom is velők, sokat használandottam nekik: mert ha ezt elhiszik, és e hiszemben erényesekké válnak, mind e földön boldogulnak, mind pedig halál után lelkeik is üdvözülnek. Ugyanis képtelenség nélkül mást nem állithatunk mint azt, hogy ha van jövő élet s boldogság, az inkább azokra vár, kik e földön erényesek voltak, mint a gonoszokra.

Ilyenképen kellett Confuciusnak okoskodnia, mielőtt tanítói nagy hivatásához fogott; ő a szertartásokkal keveset gondolt; mikép tiszteljék a hivek istenüket, magok tetszésére, belátására hagyá, mert azt hívé, hogy különbnél különbféle szertartásokkal sem maguknak nem használnak, sem az isteneknek különös tetszését az által meg nem nyerhetik.

A mi már Confuciusnak erkölcsi tanítását illeti, mik könyvében foglaltanak, azokból a következőket emeljük ki:

Hathatósan hirdeté, ajánlá a felebaráti szeretetet, mondván: tegyétek azt embertársaitoknak, a mit ti is akartok, hogy ők nektek tegyenek; és ebben a maga jó példaadásával buzdítá embertársait. Ezt szívökre kötő tanítványainak, mutogatván nekik, hogy midőn ekkép cselekesznek, kölcsönösen önmaguknak használnak. Inté tovább tanítványait, hogy őseiket tisztelni kötelességüknek ismerjék. Mindenkor és mindeneket arra hit föl, hogy legyenek igazságosok, őszinték, becsületesek; a már egyszer bevett jó szokásokat tartsák fen. — Az ifjúsághoz és gyermekekhez fordulva arra tanítja, hogy az öregeket tiszteljék, becsüljék, s oktatja őket arra, miként kelljen az ébredező indulatokat fékezni, hogy veszedelmesekké ne fajúljanak, s az emberen utóbb erőt ne vegyenek. —

Majd meg a családi élet szelid erényeit magasztalja, majd meg aztán a fejedelmeknek, más főhivatalbelieknek tart erkölcsi leczkét, intvén őket, hogy szigoruan igazságot tartsanak szemök előtt minden cselekedeteikben, s a felebaráti szeretetet gyakorolják. Dicséri a barátság boldogságát, s tanítja a megbántásokat feledni, megbocsátani.

Mint törvényhozót nem magasztalják Confucius-t annyira, mert hibájául róják fel neki, hogy az atyái hatalom határait messze kiterjeszté, minthogy a szülőket feljogosítja gyermekeiket eladhatni, úgy okoskodva, hogy a gyermekek maguk magukat eladhatják, tehát miért ne tehetnék a szülők is? — A házasságot nyomósan ajánlotta; a földmivelést, mint minden foglalatosságok közt legüdvösebbet, sürgette, pártolta, s tehetése szerint előmozdította, mert úgy hitte, hogy a földmivelő nép legkevésbé legkésőbbben fajul el erkölcstelenségre; de még arról tökéletesen meg is volt győződve, hogy csak a jól kifejlődött földmivelés képes minél több embert boldogítani; a kereskedésnek nem volt hő pártolója, mert tudta, hogy az, a milliók közül inkább csak néhány egyeseket szokott boldogítani — vagy nem is annyira boldogítani hanem gazdagítani — e kettő közti nagy különbséget igen jól ismerte. Innét van az, hogy Chinában a földmivelés a tökélynek oly magas fokára fejlődött, milyenre máshol sehol.

Confucius irásai közt legnevezetesebb a „Schu-King“, ebben van tanítása; aztán a „Schi-King“, ebben a régi énekeket rendezte el, s javította meg; — tovább a „Jo-King“, ez a muzsikáról szól; — negyedik a „Li-King“, melyben a mindennapi közéletre szolgáló életszabályok, jó tanácsok foglaltatnak. Végre a régi symbolumokhoz magyarázatokat (commentár) írt, ezt „Y-King“-nek czimezte. — Így támadt Chinának 5 Canona, vagy szentkönyve.

Confucius mint erkölcstanító, legnagyobb ember volt a régi világban. Az egész chinai nagy birodalomban mintegy 300 millió lakos van, és e temérdek népnek körülbelül fele Confucius tanítását követi. Tanítványai közül legnevezetesebb volt: Meng Tsen (Mencius), ki néhány évtizeddel Sokrates után élt, és 84 éves volt. Ez Chinában az volt, ki Sokrates Görögországban.

Marshman angol nyelven kiadta Confucius

munkáit (Serampore-ban) 1809-ben. Marshmant németre fordítva Schott Vilmos adta ki. (Hálában, 1826-ban). Meng-Tsen munkáit Julien Stanislaus fordította latinra, s kijöttek Párizsban 1824-ben.

Görögök.

A) Vallásuk keletkezése általában.

Már a fölebbiekben is említettük, de megemlítés nélkül is világos, hogy a vallást, kivált a régi korban nem mint pusztán vallást kezdték a tudós férfiak fölállítani, hanem vizsgálódtak, filosofáltak a fölött: miként támadhatott a világ? és evvel kapcsolatban szükségképen kelle azon „Valami“ ről is legalább vélekedniök, mi által a világ létesült. Így tőnek a görög bölcssek vagy tudósok is; és a vélemény lön a vallás alapja.

Tudva van a történetből, hogy Görögország kiváltkép Ázsiának nyugati részeiből népesült, honnét egész gyarmatok telepedtek oda át; de egyesek költöztek be Egyiptomból is. Az meg természetes, hogy mind azok, kik bár honnét telepedtek Görögországba, vallási véleményöket, szokásaikat oda magukkal vivék.

Az is természetes, hogy a nemzetek nagyobbodván, egymáshoz közelebb értek, köztük a kölcsönös érintkezés gyakoribb, könnyebb lett, következésképen egymással vallási eszméiket még tudtuk és akarattuk ellen is közölheték. Így ismerkedtek meg a görögök más népek vallásaival, annál inkább, mert már akkor, midön még csak kezdődtek nemzetté alakulni, voltak köztük férfiak, kik öket készíték a vallási jobb eszmék elfogadására; ilyenek valának: Prometheus, Linus, Orpheus és Musäus.

Továbbá tudva van az is, hogy közölük némely tudósabb, bölcsőbb férfiú Egyiptomban, Perzsiában, Indiában utazott, hogy ott tanuljanak, ismereteket gyűjtsenek, ilyenek voltak: Pherecides, Thales, Pythagoras stb. Ezek ama népektől magukkal hozák a vallási eszméket; tehát így szükségképen az első görögök vallása az említett népek vallásaiból kölcsönzött, s magok által is kigondolt eszméknek oly keveréke volt, hogy lehetetlen vala

tisztán kivenni, hogy az tulajdonképen minő főszmék-
ből áll; míg aztán sokára a keverékből kifejlett, valami
egészsze olvadt össze. Legyenek itt a görög tudósok kö-
zül némelyek megemlitve, kik saját véleményeikkel lép-
tek elő.

Thales, az egyiptomi bölcsék véleményét fogadta
el s tanítá azt tudnillik, hogy a víz az általános elem,
melyből minden testek származnak, és egyes részeit egy
véghetetlen szellem hozta mozgásba és rendbe.

Pherecides véleménye a régi perzsákéval vala
egy, vagy is azokét fogadta el, miszerint tűz az őslény,
mely által minden származott.

Pythagoras, ki mint Thales, szintén Egyiptom-
ban, Perzsiában, Chaldaában és Indiában utazott, azon vé-
leményben volt, hogy van egy legfőbb intelligentia (észből
vagy értelemből álló lény), és azonkívül van egy mozgató
erő intelligentia nélkül, végre harmadszor van a pusztá
vagy durva anyag; e három elemből lett minden, a mi van.

Xenophanes véleménye volt, hogy valami igen
picziny testeskék, porányok (atomi) léteztek, melyek
mozgó erővel birtak s szünetnélküli mozgásuk által ösz-
szébb-összebb érték néha egymáshoz végre össze is ragad-
tak, és így e porányokból támadtak végre minden lények.

Anaximander azt állitá, hogy van egy véghe-
tetlen lény, mely éppen azért, mert véghetetlen, mindent
magában foglal, mindent létesít, s természeténél fogva
szükségképen ő maga minden.

Anaximenes úgy vélekedett, hogy azon végte-
len lény, nem más mint a lég, azaz levegő, mely mindent
betölt.

Archelaus azt vallá, hogy a hőség és nedvesség
összemunkálva létesítettek mindent.

Sokrates positiv véleménynyel nem lépett föl, az-
az nem állította, hogy így vagy úgy támadt a világ, s ilyen
vagy olyan az örökkévaló istenlény, hanem azt mondá:
mivel a természet mindenhol és mindenben áthatlan tit-
kokat mutat, nem kell azokat hiában feszegetnünk, hanem
hagyjuk azon titokfátyol alatt, melybe burkolvák; le-
gyünk jók, erényesek, a többivel ne gondoljunk.

Ocellus és **Empedokles** azt álliták, hogy a
világot különféle ellenkező erők teremték, melyek ész,
és szabadság nélkül szükségből működtek.

Timäus, három fölényt fogadott el, melyek: mozgató erő, intelligentia és eszme. A mozgató erő szerinte a tűz volt; ezen tűznek egy részét a csillagzatok sugárai a földre veték, vagyis áraszták; az behatott az organicus testekre, s így létesített lelkes lényeket. Az intelligentiának egy része egyesült a mozgató erővel, s képezett lelket, mely a test és szellem közt úgy szólván középen állott stb.

Ily egyes vélemények összeségéből, s a már más országokból görög földre telepedetteknek magukkal vitt sokistenes vallásaiból természetesen Görögországban nem támadhatott más vallás, mint polytheismus (sokistenü vallás). Mert habár ama népek, melyekről eddig szoltunk, egy vagy két, vagy három legfőbb isten szellemet vallottak is, de a hit általános volt, hogy a fő istenen kívül más kisebb hatalmu istenlények számosan vannak, melyeket vagy csillagzat, vagy állat képében, vagy emberi alakban tiszteltek.

Egyébként általában el van fogadva, vagy el van ismerve, hogy Orpheus, ki Thraciából származott és Egyiptomban is hosszasan tartózkodott, kezdett Görögországban vallást terjeszteni, hová a maga hazájabeli és egyiptomi isteneket, s azok tiszteltetését bevitte; s vele majd egy időben Cecrops is, ki Egyiptomból többet magával Görögországban telepedett, terjeszté a maga vallását; de ezek mellett mégis leginkább maguk a görögök alakíták vallásukat és szaporíták isteneik számát részint az által, hogy a szomszéd népek isteneit ők is elfogadják, részint pedig maguk is majd égi testekből, majd emberekből fogadtak el némelyeket isteneikül. Mi az istenek tiszteltetésének módját, templomok, oltárok építését illeti, részint Egyiptomból származott Phoroneus, részint pedig Phöniáciából oda költözött Cadmus ismertette meg velök; s az első nevezetesebb templomok, pompás istentiszteletek Athenai-ben kezdődtek.

Az isteneknek négy seregét feloszták égiekre, földiekre (hová a vizeket is számíták) és földalattiakra (tartarusbeliekre, vagy pokolban levőkre). A sok közül azonban volt hat főistenük, és hat főistennőjük, kiket minden más istenek fölött különösen tiszteltek, melyekről ezennel szólnunk. De lássuk az alapot, a mire vallásukat építék; azaz hogyan lett szerintök a világ,

miként ment végbe a teremtés. A görögök ezt igen emberi módra adták elő, mintha csak valamely családról beszéltek volna, mikor az istenek származásáról szóltak.

B) A teremtés és istenek.

Öröktől fogva, vagy megszámithatlan idő óta létezett a chaos, azaz minden elemeknek vegyüléke; ebből támadt előbb a Gaëa (föld), aztán Uranos (ég). Utóbb Gaëa, a maga erejéből hozá létre a napot, éjet, léget, tengert, hegyeket, Eróst (szerelem isten) és tartarust, vagy poklot. Aztán Uranossal egybekelve nemzék együtt a százkezü gigans-okat (óriás), Ciclopsokat, négy Titant, az Oczeant és Chronost (latinul Saturnus, egyébként időt jelent); végre szült még Gaëa hat Titanidest; tudniillik ezeket: Thiam, Rhea, Temides, Mnemosyne, Phöbus és Thelides. De Uranos attól félt, hogy nemzettei, azaz gyermekei majd nagyon elhatalmasodnak sőt uralkodásából kiforgatják tehát a gigansokat és ciclopsokat a tartarusba taszítá. Azonban Uranos hiában igyekezett uralkodását biztosítani, mert utóbb egyik fia, Chronos őt az uralkodástól mégis csakugyan megfosztá, de Chronost meg későbbben Zeus győzte le s kezdett maga uralkodni; tehát a görögök hálátlanul a legfőbb két istenüket (Uranost és Chronost) elhagyván csak Zeus-on kezdik isteneiket.

1. Zeus (Jupiter, latinul. *) Ennek atyja Chronos, anyja meg Rhea volt. Hogy atyja Chronos (máskép az idő) el ne nyelhesse, Creta szigetben Ida nevű hegyre vitétt, hol kecsketejjel tápláltatva nevededett föl. Háladatosságból a kecskének szarvát avval áldá meg, hogy az mindennel bővelkednék; innét vette eredetét a bőség szaruja (cornu copiae). Miután Zeus magát a többi istenek és emberek atyjává s az égnek urává nevezteté, sok jeles dolgot vitt végbe; tudniillik a titánokat és óriásokat legyőzte; atyját Chronost, mert utána incselkedett s uralkodását visszaszerezni igyekezett, megkötöztetve száműző, s az országot, mint ösiséget testvéreivel megosztá, Poseidonnak (Neptunus) a tengereket engedé át a szigetekkel együtt; Adesnek (Pluto) a tar-

*) Minthogy a görögök isteneinek nevei latinul nevezve ismeretesbek, világosság okáért rekesz közt ide mellékelni szükségesnek látszott.

tarust juttatá; magának az eget tartá meg. A földet mind a hárman együtt közösen birták. — *Lycæon*t, Arcadia királyát azért, hogy vendégeinek emberhúst adott enni, farkassá változtatta. *Promethæus*t, mivel agyagból emberi alakot formálván a napból lopott tűz által megeleveníté, a Kaukasus hegyen kősziklához lánczoltatá, keselyüt támasztott melléje, hogy az éjjelenként mindig újra megnölt májját naponként kiszaggassa s megegye. — *Pandorá*nak egy szelenczét ajándékozott, mit a többi istenek az ő tudta nélkül készítettek, s a melybe mind azon rossz volt zárva, mi a természetben csak találtak, mely szelenczét midőn férje *Epimethius* vigyázatlanul kinyitott volna, abból mielőtt hamar becsukhatta volna, minden rossz, mi benne volt, kiömlött s az egész földre szétáradt, csupán a remény maradt még meg fenekén.

Zeus háromszor házasodott. Első felesége *Metis* volt, ki minden istennők közt okossága által kitűnt, de e feleségét elnyelte, mikor viselős volt, félvén a fiutól, kit szüendő vala. Masik neje *Themis*rék neveztetett, ez szülte a *Horák*at és *Parcák*at. Harmadik felesége *Here* (*Juno*) vala. *Zeus* különféle alakokban más nőkkel több gyermeket nemzett, jelesen *Aphroditet* (*Venus*), *Persephonet* (*Proserpina*), a *Gratiák*at, *Phöbus*t, *Hermest* (*Mercurus*), *Dionysost* (*Bacchus*), *Heraclést* (*Herculest*) s a t.

2. *Poseidon*, a tengereken uralkodott, tehát különösen a hajókázóknak volt választott s megkülönböztett istene, de azért mások is tisztelik.

3. *Apollon* (*Apollo*, *Phöbus*). *Zeus*nak *Leta*-val (*Latona*) nemzett fia. Sok különféle mesterségekre, hasznos dolgokra tanítá az embereket, nevezetesen gyógyítani, jövendőlni, énekelni. Ezért a *Muzsák* elnöke volt. De mivel fiát *Aesculap*ot menykőütés által veszté el, ezt meg akarván boszulni, a menyköveket kovácsoló *cyclop*sokat megölte: ezért őt *Zeus* a főisten az égből letaszítá s a halandók sorsára jutott.

4. *Hephaestus*; (*Vulcanus*) ez is *Zeus*nak, *Here*-vel nemzett fia, s a kovácsok istene. Rutsága miatt anyja az *Olympusról* vagy égből leveté, *Semnus* szigetbe esett és lábát kitörte. Ettől fogva adta magát a kovácsságra; sok helyen nyitott műhelyt, de kiváltkép az *Aetna* hegyen *Siciliában* volt leghiresebb műhelye (a tűzokádó);

kovácslegényei az egyszemű ciclopsok voltak. És mivel Zeusnak kovácsolt kiváltkép menyköveket vagy villámokat, ez ismét befogadta az égbe. Ámbár minden istenek közt a legrutabb volt mégis az istennők legszebbikét Aphroditet bírta feleségül.

5. Ares, (Mars) szintén Zeusnak és Here-nek fia. A hadaknak és csatáknak volt istene.

6. Hermes, ez is Zeusnak Maja-val, a mauritániai királynak lányával nemzett fia. Hermes a többi valamennyi isteneknek közös követe volt. Más kötelessége vala a meghaltak lelkeit érdemlett helyeikre elvezetni. Egyébként az ékesszólás istenének tarták, mert Hermes annyit tesz, mint magyarázó, mindent értelmesen tudott előadni, megmagyarázni. Azonkívül ő volt a kereskedőknek és tolvajoknak is istene.

E hat férfiúi főistenen kívül volt a görögöknek szintén hat fő istennőjük; és pedig nevezetesen a következők:

7. Here, (Juno) Zeusnak nővére és neje, az istenek és istennők királynéja. Here egyébként a vajudók és haldokló nők istenasszonyának tartaték, minthogy különösen a szülésnél s a nők haldoklásánál szokott segítségül lenni.

8. Athene (Minerva, Pallas); ez Zeusnak agyvelejéből született; mint a bölcsességnek, művészetnek istennőjét tisztelték, de azonkívül a hadak és fegyverek istenasszonya is volt. Örökös szüzességben élt. Az ő tiszteletére Athenai-ban emelt templomot Parthenon-nak nevezék. Atyjának Zeusnak, midőn a gigansok ellen harczolt s a többi istenek ijedtségükben elfutottak, Athene nagy segítségére volt. Ugyan ő egy Aegis nevű szörnyeteket, mely Phrygiát, Kaukasust, Egyiptomot pusztítá, megölt és annak bőréből áthatlan köntöst készített, s hozzá Medusa főt vett, melyet mikor az ellenség megpillantott, kővé változott.

9. Demeter (Ceres) Chronos és Rheának lánya tehát Zeusnak nővére. Ő találta fel a földmivelés mesterségét, azért is a földmivelés istennőjeként tiszteltetett. Minthogy azelőtt az emberek fűvel, makkal éltek, Demeter Siciliában tartózkodván, kezdé az embereket arra tanítani, miként kell szántani, vetni, aratni s a gabonát haszonra fordítani; és mivel ennél fogva a megmivelt földek határai miatt csakhamar vizsgálódások, veszekedések tá-

madtak: ő hozott erre nézve legelőször törvényeket, melyek által a határokat s jogokat elintézni lehetett. Mint-hogy ekkép igen nagy hasznára volt az emberiségnek, csakhamar egész Görögországban mindenhol tisztelték, s imádták.

10. *Artemis* (*Diana*), *Zeus*nak és *Leta*-nak lánya, egyhasi vagy iker volt *Apollonnal*. Még gyöngé gyermek korában kérte *Zeust*, hogy engedné meg neki mindig szüzen maradhatni, s adna neki vadászatra ijjat és nyilakat és tenné őt az erdők istennőjévé. *Zeus* teljesíté kívánságát. A cyclopsok ijjat és nyilakat, *Pan* vadászebeket ajándékoztak neki, mikkel fölkészülve *Parrhasio* hegyen négy szarvast fogott, s azokat kocsijába fogta. *Acteont* azért, hogy őt, mikor nympháival fürdött, szemtelen kíváncsiságból nézte szarvassá változtatta, s aztán kutyáival szétszaggattatá. *Niobet*, thebai király *Amphion*nak nejét azért, mert hat fiára és hat lányára büszkélkedve *Letá*-t lenézte, kegyetlenül megbünteté; tudniillik bátyja *Apollon* segítségével *Niobe*nek mind a tizenkét gyermekét és férjét *Amphio*-t agyonnyilazta, maga pedig *Niobe*, ki ezt látta, kösziklává változott.

11. *Aphrodite*, ez is *Zeus*nak lánya; de némelyek szerint a tenger habjából származott; kagylóban ülve *Cyprus* sziget partjára hányatott, honnét *Cythereába* vitetett, hol a *Horák* nevelék föl, s aztán jutott az egekbe. Ámbár valamennyi istennők közt a legszebb volt, tehát e miatt minden istenek feleségül kívánták: mégis — félelemből — a legrutabb *Hephaestus*t választá férjül. Neve *Aphrodite*, annyit tesz mint habból született. Előbb a szépség és tiszta szűz szerelem istennőjeként tiszteltetett, de utóbb legkivált csak a buja szerelem istennője lön. Férjétől nem volt gyermeke, hanem másoktól többeket szült; legnevezetesebb volt gyermekei közt *Aeneas*. *Párizs* neki ítélte az almát mint legszebbnek. A nagy számú templomok közt, melyek Görögországban tiszteletére épültek, legnevezetesebb volt az, mely *Paphiában*, *Cyprus* szigeten állott. *)

*) C. J. „Versuch über einige Gegenstände aus der Mythologie der Griechen und Römer“ czimű könyvében, mely Lipcsében 1794-ben jött ki, 120 várost számlál el, részint Görögországban részint más országokban fekvőket, hol *Aphrodite*-nek tiszteletére templomok voltak szentelve.

12. *Hestia* (*Vesta*). A görögök két *Hestiát* tisztelték: egyiket mint *Uranos*nak nejét, és ezt máskép *Cibele*-nek is nevezték s úgy tartották, hogy ez volt maga a *Gaea* (föld). A másik *Hestia* *Chronos*nak és *Rheának* volt lánya. Ezt a tűz-istenként tisztelték és pedig azon tűzistenként, mely a föld gyomrában van. Azon kívül e *Hestia* a szüzességnek is istennője volt. Ez istennőnek különös, vagy sajátságos foglalatosságú papnői voltak, a vestaszüzek, kik a szent tűzre ügyeltek, azt mindig táplálták, hogy el ne aludják.

E tizenkét főisten közül Görögország városainak egyike ezt, másika amazt választá különös pártfogó isteneül. Így például *Sparta*, *Herenek* pártfogása alatt volt; *Athenai*-nek gondviselője volt *Athene*; *Ciprus* szigetnek *Aphrodite*, s így tovább.

A kisebbrendű s ugynevezett félistenek közül, hová az istenített nagy emberek is számítattak (heroes) némely nevezetesebbeket említünk meg. Ilyenek a következők:

Dionysos, *Zeus*nak és thebai *Semele*-nek fia. Anyját, mikor vele viselős volt, a villám sújtá agyon, tehát rögtön méhéből *Dionysos* kivétellett, s atyjának ágykába varrták, hol addig maradt, míg érettségre jutott. A mint aztán világra jött *Hermes* *Nysa* szigetre vitte, hol a nymphák fölnevelték, *Silenus* mesterségekre és tudományokra tanítá, s ennek kíséretében aztán az országokat bejárta, s az embereket bort természeteni tanítá. Innét a bor isteneként tiszteltetett.

Perseus, *Zeus* és *Danaë* fia. Őse *Acrisius* anyjával együtt tengerbe vetteté, de halászok kimenték. Miután fölnevelkedett, őst megölte. *Minerva* paizst, *Hermes* szárnyakat, *Hephästus* kardot adott neki. *Medusa*-nak fejét levágta, ennek véréből támadt a *Pegasus* nevű szárnyas ló, erre felülve, hazájába visszatért, s utjában *Andromeda*-t, az aethiopiai király lányát, ki egy szörnyetegnek volt kitéve, attól megszabadítá. *Mauritania* királyát *Atlant*, ki őt vendégeül be nem fogadta e medusafő által hegygyé változtatta, mely nevét maig viseli. A *Pegasuson Helicon* hegyre felnyargalván, ez körmével a sziklából forrást nyitott, mely a muzsák szent forrása lett.

Heracl, *Zeus* és thebai *Alkmen*-nak fia, az egész régi világnak leghiresebb s legerősebb hőse. Még

csecsemő korában már nevezetessé lett az által, hogy azon két kigyót megölte, melyeket Here rábocsátott. Fölnevekedvén, kénytelen volt Eurystheusnál, Mycena királyánál szolgálni, hol 12 nevezetes dolgot vitt végbe; tudniillik 1) A Nemea erdőben tartózkodó és sérthetetlennek hitt oroszlánt megölte, aztán annak bőrét szokta magán viselni, erejének jeléül. 2) Lerneo tóban lakó sokfejű sárkányt (Hydrát) megölte. 3) Arcádiában az Erimántus nevű hegyen élő kegyetlen vadkant elfogta és Eurystheusnak elevenen küldé el. 4) Az érczlábu és aranszarvu nőstény szarvast, mely szinten sérthetetlennek tartatott, elfogta s Mycenába elevenen vitte. 5) A Stymphalides nevű madarakat, melyek emberhussal szoktak élni, részint elűzte, részint megölte. 6) Augias királynak három ezer ökorre való s harmincz év alatt ki nem tisztított istállóját Alpheus folyót vezetvén bele, három nap alatt kitisztította. 7) A tartarus (pokol) kapuit őrző három fejű kutyát (cerberus) elfogta, s Eurystheushoz vitte. 8) A Hesperides szigeteken tűzokádó sárkány által őrzött aranyalmákat elvitte, a sárkányt leölte. 9) Az Amazonokat legyőzte. 10) Creta szigeten egy iszonyu bikát elfogott s azt Eurystheushoz vitte; 11) Diomedest, ki lovait emberhussal tartotta, megölvén, lovait Eurystheusnak vezette el. 12) A háromtestű Geryot Spanyolország királyát hadban legyőzte, s ökreit — az óriás pásztort s kétféjű kutyáját leölvén — elhajtotta.

Theseus, Aegeus athenai király s Aethra királynénak fia, az által híresült el leginkább, hogy a Minotaurust megölte, midőn hatod magával sorshuzás által a szörnyetegnek áldozatul küldetett, hogy az őket meggye. Ez irtoztató nagyságu szörnynek emberi teste és bikafeje volt és a Creta szigeten Minois király parancsára Daedalus által csudálandó tekervényesen intézett és Labyrinthnak nevezett kertben lakott, melyből Theseus a szörnynek megölése után csak úgy tudott kimenetelt találni, hogy neki Ariadne, a király lánya fonalat adott, tehát e fonal után juthatott csak az ajtóhoz. Visszatérvén hazájába, hol azalatt, míg ő távol volt, atyja őt elveszettnek tartván, bujában a tengerbe ugrott, s róla az Aegeum tengernek neveztetett el, aztán Theseus foglalta el a királyi széket. Sok érdemeinél fogva az

athenai-ek az istenek közé sorolák s tiszteletére templomot építének, melyben neki áldozatokat mutattak be.

Castor és Pollux, Zeus és spartai Leda-nak iker gyermekei, közösen Dioscori néven neveztetnek. Jasot, az ugynevezett argonautica expedicióban Heraclessel és Theseussal együtt követték. Onnét visszajövn hazájukba, Spartába, Leucippi lányait akarták elrabolni, kik már másoknak valának eljegyezve, de Lynceus, az egyiknek vőlegénye Castort, ki nem birt halhatatlansággal megölte. Pollux tehát ez alkalommal kérte atyjukat, Zeust, hogy Castort elevenitené föl s halhatatlansággal, ajándékozna meg az t is; de Polluxnak kérése sükeretlen volt, csak annyi engedtetett meg neki, hogy a maga halhatatlanság részét testvérével megoszthassa. Tehát csillagzattá lőnek változtatva e név alatt kettősek; hol mikor az egyik feltűnik, a másik lenyészik.

Ades (Pluto), Saturnus és Rhea fia, az alvilág vagy pokol istene. Mivel az alvilágban az istennők nem szerettek lakni, tehát erővel ragadá el magának Demeternek lányát Persephonet. Az évnek második hónapja, azaz februar és jelesen ennek második napja volt Adesnek szentelve, melyen neki fekete kecskét vagy bikát áldoztak.

Persephone (Proserpina), Zeus és Demeter lánya, Adesnek felesége. Fél évig az alvilágban férjénél kelle mindig laknia, de az évnek másik felét szabad volt a földön töltenie. Némelyek a holdat értik alatta, hogy ez járásának felét a láthatár alatt (mintegy az alvilágban) végzi, másik felét pedig felül; ismét mások a gabonát jelenték általa, minthogy ez fél ideig földben (alatt) van. Főkép varázs asszonyok tisztelték és hiták segítségül, kik fekete bárányt szoktak neki áldozni.

Eros (Amor, Cupido;) szerelem istene, mindig Aphrodite-vel szokott együtt előfordulni, azaz együtt szokták rajzolni vagy festeni.

Pan (latin- Lupercus, farkasűző), a pásztorok és marhák istene. Félig embert, félig kecskét ábrázol. Ez találta fel a nádsipot, vagyis tanítá a pásztorokat sipot csinálni. Ennek nevéről eredt a „Panicus terror“ páni félelem“, vagy ijedtség, kifejezés. Tudniillik mikor a görögök az indusok ellen hadat viseltek, melyet Bachus vezér-

lett, Pan is kíséretében volt. Itt ő e hadi eselhöz nyult, egy erdős vidéken, hol sokszoros vízhang volt. éjjel megparancsolá kis csapatának hogy minden erejéből kiáltson, a harsonás- vagy trombitásoknak is parancsolá, hogy fujják harsonáikat úgy mint csak birják, s minden egyéb hadszerekkel is nagy zajt s lármát üttetett: ez által a nagy számu ellenség úgy megfélemlött (megrémult), hogy sebes futásnak eredt. Innét van szokásban mondani: pani félelem. — P a n, Arcadiának hegyes és erdős vidékein szokott tartózkodni. Lába, szakálla, füle, farka s szarva (volt) kecskét ábrázolt, kezében sipot tartva; ilyennek szokták rajzolni.

Nymphák. Háromfelékre voltak osztva: égiekre, földiekre és tengeriekre, vagy víziekre. Ezek minden főisten körül néhányan mintegy szolgálatukra voltak felosztva. Az égi nymphákról azt hitték a görögök (a keletiektől tanulták) hogy ezek mind megannyi lelkek, szellemek, s az égi sphaerák elnökei, s az égi testeknek, azaz csillagzatoknak a földi lényekre való befolyását igazgatják.

Muzsák. Zeusnak és Mnemosyne-nek (az emlékezés istennőjének) voltak leányai; e Mnemosyne pedig Uranos és Gaeanak volt lánya. A muzsák a széptudományoknak vagy művészeteknek istennői valának. Szokott ékességük babér koszoru volt, eszközük pedig lant. Három hegy volt különösen nekik szentelve, hol többnyire tartózkodni szoktak; tudniillik: P a r n a s s u s, mely Phocis és Böotia közt fekszik; ennek tövéből buzgott ki a kastaliai forrás; ki ennek vizéből ivott, vagy e hegyen aludt, azt lelkesedés szállta meg; — másik hegy a H e l i c o n, mely Böotia táján kezdődik s egész Phocisig terjed; ezen hegyből erednek a Hippokrene és Agarippe két folyók, melyek szintén a kastaliai forrás erejével bírnak, vagy állítólag akkor időben bírtak; — harmadik hegy a P i n d u s, mely Thessalia, Macedonia és Epirus közt fekszik. Ezeken kívül még nekik szentelt hegy volt az Olympus is, Thessaliában. A muzsák kilenczen voltak, s mindeniknek külön hivatása volt. 1) K l i o, ez a történetnek istennője vagy muzsája. 2) M e l p o m e n e, a tragoedia vagy szomorujáték pártfogója. 3) T h a l i a, általánosan a színészeté. 4) K a l l i o p e, a hősköltemények muzsája. 5) T e r p s i c h o r e a táncz muzsája. 6) E u t e r p e, a zene

istennője. 7) Erato, a szerelemdalok és menyekzői énekek muzsája. 8) Urania, a csillagászat muzsája. 9) Végre Polyhymnia (Polymnia), a némajáték, arczjáték tagjáratás (pantomín) muzsája.

Hébe, az ifjuság istennője, Zeus és Here lánya. Miután Hercules az istenek közé fölvetetett, Héber adták neki nőül. Evvel azt akarák a görögök értetni, hogy ifjuság és erő együtt szoktak lenni.

Nem szükséges itt a görögöknek még több isteneit is elszámolni, minthogy mythologiai könyvekben untig olvashatni. Minden nevezetesebb dolognak saját istene volt; elég legyen itt megemlíteni, hogy Hesiodus az ő korában, a Mózes szerint vett teremtésnek 3084-ik év táján a görögök isteneinek számát 30000-nél többre teszi. Egyébiránt a rómaiaknál még némelyeket a fölebbieken kívül elszámolunk, melyek szintén a görögöknek is csak ugy isteneik voltak, mint a rómaiaknak.

C) Istentiszteletre szolgáló szent helyek, templomok, oltárok.

A legrégebb időben nem voltak templomok, hanem kün a mezőn vagy szántó-földön, vagy erdőben egy kis helyet kijeleltek, és azt az isteneknek, vagy azok közül valamelyiknek különösen szentelék; e kis téren nyujták be neki áldozatukat, mi vagy gyümölcsből, vagy a földnek más valami termékéből állott, néha s néhol állatot is áldoztak. Az ily kijelelt tért egyébiránt megmivelní is szokták, s a mi rajta termett, az fordítaték közös áldozatra, s az ily helyen termett gabna ugyanitt hordatott össze és tartatott el. — Voltak azonkívül berkek is e célra kijelelve, melyek közepén oltárokat emeltek; arra tevén áldozataikat, de ez oltárok eleinte csak egyszerű mesterkéletlen darab kőből vagy kövekből állottak. Első, és igen egyszerű kis templomaik, melyekről hívék, hogy azokban maguk az istenek lakoznak, a helységekén kívül, hegyeken vagy legalább halmokon, aztán kertekben álltak, hogy így közel levén, azok termékenységét előmozdítsák; majd meg források, folyók mellé, vagy a tenger partjára építék. Később aztán nagyobb templomokat is emeltek, míg utóbb a legpompásabbak építésében a városok egymással vetélkedtek. Ezeknek ajtaja rendsze-

rint keletre szolgált, hogy a nap besüthessen, s arra fordulhassanak. A papok számára külön bejárás volt hagyva, mit *A dyton*-nak neveztek, ezen senki másnak ki s bejárni nem volt szabad. Nálunk is a pap rendszerint nem külön a segrestye ajtaján mén-e be?

Oltárok kelet felé fordítva háromfélék voltak: az első rendbeliek magosabbra voltak emelve; ezeken a legfőbb isteneknek áldoztak; a másodrendbeliek alacsonyabban, hol a kisebb isteneknek nyújták áldozataikat; végre az alvilági isteneknek kiásott mélyebb helyen, gödrökben áldoztak.

Az istenek tiszteletére képszobrokat is állítottak, e szokást *Cekrops* kezdette Athenai-ben. Ezek kezdetben csupán durva, formátlan kövekből állottak, de később a képfaragás tökéletesedvén, nagyszerű ily műveket állítottak a lehető legszebb emberi alakban; készítettek ilyeket fából, érczből, aranyból, ezüstből, elefántcsontból is, de mégis leginkább kőből.

D) Papok, áldozatok, imádkozás, fogadás-tétel, átok.

Eleinte minden görög maga nyújthatá be egyszerű áldozatát istenének, később aztán különös osztály alakult, a papok osztálya, vagy oltár szolgálinak osztálya, melyre bízott az istentiszteletet végezni; ez osztályt *mystaeknak*, és *Sacerdotes*-eknek nevezték (*Sacerdos* annyit tesz, mint *szent adomány*, tehát kik e szent adományt az isteneknek benyújtják). E papoknak kötelességek voltak a szent helyeken jelenlenni, azaz felügyelőséget viselni, az isteni tiszteletet végezni, az áldozatokat bemutatni, szokásokat vagy szertartásokat elrendelni; hogy minden a maga rendén törtenjék, elintézni; az egész nép helyett és nevében az imádságokat elmondani; az oraculumok feleleteit megmagyarázni, jövődőt mondani stb. Ily nagy és fontos kötelességeknél fogva a papi osztály igen nagy tiszteletben állott; azért e tisztséget más nem is nyerheté el, csak az, ki minden tekintetben jeles, kivált pedig érényes, testi és elméleti hiba nélkül volt.

Mi az imádságokat illeti, mindig a fölkelő naphoz, vagy napkelet felé fordulva s vagy állva, vagy térdelve, vagy egészen leborulva végezték. Nagyobb ünnepély al-

kalmával a földet megcsókolák, kezüket az égre vagy képszobor felé emelik. Mikor pedig alvilági istenhöz esedeztek, kezüket lelógaták, lábukkal a földet tapodák vagy kopogtaták.

Az imádságokhoz tartoztak a processiók is; ezeket *Theoriae* néven nevezték. Évenként intéztek ilyet vagy *Delphosba*, vagy *Delum* szigetbe, hol a tulajdonképi ájtatosság végeztével vendégségek tartattak s játékok rendeztettek. A költségeket azon város vagy község viselte, mely a processiót rendelte vagy küldötte. Ily alkalmakkor fogadásokat szoktak tenni az isteneknek; vagy templomot építeni vagy más áldozatokat ígértek fogadásból, csak az istenek nekik irgalmasak legyenek. Az ily fogadásokat a görögök lelkismeretesen, szentül teljesítették. — Végre az imádsághoz tartozott még a megátkozás is, ez *Dírae*-nek nevezteték. Az ily religio átok borzalommal tölté el a kebleket, s hitték, hogy az átok beteljesedik. Legnevezetesebb volt a szülők, papok és királyok átka.

E) *Oraculum*, jövendölések, ünnepek.

A görögök, isteni tiszteletükhez számíták az *oraculum*-okat is, vagy istenek feleleteit, miket kétséges esetekben az istenektől kértek. Az *oraculumok* oly nagy tekintetben voltak, hogy semmi nagyobb, nevezetesebb dologhoz nem fogtak, mielőtt az *oraculumot* meg nem kérdezték az iránt, tehát temérdek nép szokott azokhoz összegyűlni. Ha új kormányformát akartak behozni, ha új törvényt kelle hozniok, ha háborut kellett kezdeni, vagy békét kötni stb. az *oraculumoktól* kértek tanácsot. A tanulatlan nép erősen hitte, hogy az *oraculumoktól* nyert feleleteket maguk az istenek adták, de a felvilágosodott emberek, papok s kormányférfiak jól tudták, hogy azok által igen okos és nagyeszű férfiak adták a feleleteket. Eleinte csak néhány ily *oraculum* volt, de utóbb azok száma egész Görögországban kétszáz hatvanra ment föl. A következők voltak a leghiresebbek:

Dodonai oraculum; ez legrégebb és *Epirus* városban volt.

Delphusi oraculum; a hely *Pythium*-nak a papnő pedig *Pythia*-nak neveztetett. Régi hagyó-

mány szerint eredete következő: A Parnassus hegyen Delphos hoz közel egy szűk torku barlang volt, melynek szájához vagy nyílásához ha a körül legelésző kecskék közel mentek, elkezdtek ugrálni, táncolni, s egészen szokatlan hangokat mekegni; ez történt a pásztorral is, ki véletlenül a barlang torkolatjához közel lépett; mintegy dühbe jött, s jövendölni kezdett. E hir elterjedvén, aztán a barlang szája fölé tripod (háromlábú székfélét) csináltak, utóbb Apollonak tiszteletére a barlang nyílására templomot építettek. Pythia jósnő azon tripodra ült s elragadtatva tajtékozó szájjal jövendölt. Eleinte szüz lányok voltak itt a jósnők, utóbb ötven éves asszonyok; s évenként csak egy hónapig lehetett tőle feleleteket nyerni, de később minden hónapban, hanem csak egyszer egyszer havonként. Kik ez oraculumhoz fordultak, természetek ajándékot kellett adniok; azon kívül Apollon tiszteletére áldozatokat; ennél fogva a Delphusi templom a többiek fölött gazdagsága által különösen kitűnt. A kérdéseket írva és lepecsételve kelle hozzá intézni. A mely feleletek itt adattak, annyira igazak voltak, azaz teljesülésbe mentek, hogy példabeszéddé vált a görögök-nél így szólni: oly igaz, mint a tripodra mondott felelet.

Triphoniai oraculum. Kik ezen oraculum barlangjába leereszkedni ohajtottak, előbb áldozatot kelle bemutatniok, aztán olajjal magukat megkenniök, Hercyna e folyó vizével megmosakodniok, aztán böjtölniök, meleg ételtől magukat megtartóztatniok kellett.

Amphiarai oraculum. Ez Atticában volt és Amphiarus alapította, ki a mágusok titkos tudományában jártas volt, s az álmot szokta magyarázni. Halála után az istenek közé számíttatott, s tiszteletére itt templomot építettek, melyben álomban kapták az ohajtott feleleteket. Ki ez oraculumhoz folyamodott, huszonnégy óráig kelle böjtölnie, három nap bort nem volt szabad innia, Amphiarus-nak kost kellett áldoznia; ennek bőrét magára vennie, abban lefeküdni s aludnia kelle, s így álmában kapta a feleleteket.

Kiváltkép az ünnepek tevék a vallásnak egyik nevezetes részét. Kezdetben csak az aratás és szüret bevégezésekor szoktak hálaünnepet ülni a vett áldásokért, ennél fogva legelső ünnepük volt mit Demeter tiszteletére aratás, és Dionysos tiszteletére szüret után tar-

tottak. De aztán nevededett a népesség, szaporodott a városok és istenek száma, avval az ünnepek is sokasodtak, melyeknek költségeit a status a dúsgazdagokra róta fel azért, hogy tulságos vagyonuk nevededését némikép akadályozza, nehogy avval a nép kárára utóbb visszaéljenek; ez intézkedés kiváltkép Athenai-ben volt szokásban.

F) Versenyek, játékok.

Némely versenyek és játékok az istenek tiszteletére valának intézve, tehát a valláshoz tartoztak, miknek neve *Agones* volt. A verseny ötféle volt: futás, hajítás, ugrás, öklözés és birkózás. Ki a többiek fölött e versenyek akármelyikében kitünt, jutalmat nyert, mi ugyan csekélységnek látszó fagalyból font koszoru vala, de azért nagy megtiszteltetés jele volt.

De nevezetesbek voltak ezeknél ama hires, az olvasók előtt legalább nevükről ismeretes *Olympiai*, *Pythiai*, *Isthmiai* és *Nemiai* játékok; ezek tulajdonképen ugyanazon egyneműek voltak, csak hogy négy különböző helyen, majd egyikén majd másikán tartattak. — Legszebben, legünnepélyesebben e játékok azonban *Olympusban* tartattak, tehát kivált ezek lettek nevezetesekké, de egyébiránt *olympusi* játékok alatt a másik három helyen tartattak is értetnek.

Az *olympiai* játékok az *olympiai Zeus* tiszteletére voltak rendezve, kinek ott egy igen gyönyörű erdőben a leghiresebb temploma állott. E játékok minden ötödik évnek kilencedik havában öt napig tartottak. — A versenyzőknek maguk által szabott rendjök volt; senki a versenyre nem bocsáttatott, kinek erkölcsi magaviselete ellen valami kifogás volt. Előbb a nőknek sem volt szabad azokban részt venni, de utóbb megengedettett nekik. Kik e játékokban versenyezni szándékoztak, tiz hónapig kelle törvény szerint testi gyakorlással azokra készülniök. A győztesek jutalma olajágból font korona vagy koszoru vala; és e jutalmak *Zeus* templomában igen nagy ünnepélylyel osztattak ki. Az olajág csekély jutalom volt, de avval halhatatlan hirnév s örök dicsőség vala összekötve; ugyanis azoknak, kik e játékokban győztesek voltak, *Olympusban*, s jelesen pedig a *Zeusnak* szentelt erdőben emlékoszlopokat

emeltek. Mikor eloszolva hazatértek, virággal hinték be utjokat s legnagyobb öröm s tapsok közt fogadák őket. Néha s néhol tiszteletükre áldozandó marhákat vágtak le, mint az isteneknek; szülővárosaikba az olympiai győztesek többnyire négylovu diadalocsin vitettek; kiknek szülővárosát kőfal keríté, azokat nem a kapun vezették be, hanem a város a kőfalnak vagy bástyának egy részét lerombolá s a győztesek azon vonultak be; ezzel azt akarák jelenteni, hogy a városok, melyeknek ilyen polgárai vannak; a bástyákat könnyen nélkülözhetik. Mekkora megtiszteltetés! s mekkora ösztön nagy férfiak nevelésére!

Az olympiai játékok hírét kiváltképp nevelé az, hogy ide nemcsak Görögországnak egész ifjúsága s a többi népnek nagy része gyült össze, hanem még Egyiptomból, Lybiából, Siciliából, s más országokból is özönlöttek a nézők. A verseny itt nem csupán a Pentathlomból állott, hanem sok másféleből is; futtattak lovon, kocsin is; versenyeztek a költők, szónokok, építésszek, festők, képfaragók vagy szobrászok stb. Körülbelül ilyek voltak a többi három helyen tartott ünnepélyes játékok is, csak hogy azok nem voltak annyira népesek.

G) Halotti és temetési szertartások.

A görögök a haldoklónak üstökéből egy részt le szoktak vágni, s azt az alvilági isteneknek ajánlották; Hermeshöz pedig imádkoztak. E közben a jó barátok, rokonok az ágyat körülvették, a haldoklót átölelték, csókolták, utolsó istenhozzádot mondtak neki; végső szavait nagy figyelemmel hallgaták és utolsó lehelletét nyitott szájjal várták, s így mintegy lelkét elnyelni szokták. Igen különös az, hogy e szót „m e g h o l t“, mindenképp elkerültek, hanem ezt szokták mondani: élt, elaludt volt, elment, stb.

A halottnak szemeit barátjai szokták befogni. A hulla meleg vízben megmosatott, aztán megkenetett, s drága fehér vagy bíbor ruhába öltözteték. Kinyújtóztatva a bejáráshoz helyezteték lábával kifelé; szájába nyelve alá O b u l u s t (kis pénzdarab) tettek C h a r o n számára vitelbérül; kezébe pedig mézes pogácsát tettek, hogy avval a C e r b e r u s t engesztelje meg. Az ajtó elé vízzel töltött edényt

helyeztek, hogy azok, kik a hullával érintkeztek, megmosakodhassanak.

A görögök az alvilágot Tartarus-nak nevezték, s azt hitték, hogy a megholtak mind oda mennek; e helyet némelyek a föld gyomrában, közepén lenni hitték; mások meg napnyugotra, valahol Spanyolországon túl. A Tartarusban, szerintök, e folyók voltak: Styx, Acheron és Phlegethon; ez utóbbi a Tartarust körül folyó s tüzes folyam volt. A Styxen egy haragos, vén Charon nevű hajós vette át a lelkeket, ki Erébus- és Nox-nak (pokol és éj) volt fia. A Tartarust körülvevő folyó partján egy barlangban volt a háromfejű Cerberus (kutya), melynek kigyó farka, s nyakán szőr helyett kigyók voltak. Ez a lelkeket mind bebocsátotta, de ki többé egyet sem eresztett. A Tartarus előtt térségek voltak azok számára, kik maguk magukat végezték ki. A tulajdonképi Tartarust vagy poklot hármassal kerítette, melynek kapuja előtt a furiáknak egyike mindig őrt állott.

Az athenaiak a temetést napfölkelte előtt szokták végbe vinni; a többi görögök csak arra ügyeltek, hogy az éppen éjjel ne történjék. Ha a hulla nem eltemetendő, hanem megégetendő volt, fáklyákkal kísérik ki. A virágjában elhalt ifjút kora hajnalban szokták kivinni. A közönséges embert harmadnap, az előkelőket, vagy főbb rangukat nyolczadnap szokták eltemetni; s pedig a legrégebb időkben koporsó nélkül vállukon vitték ki. — A rokonok ott is már fekete gyászt öltöttek. Athenában Solon törvényénél fogva tiltva volt a temetésre menni oly nőknek, kik a hatvanadik évet még el nem érték — hanem ha a halottnak közel rokonai voltak.

Legrégibb időben mindenkit (földbe) eltemettek, s pedig fejét nyugotra fordítva, hogy képével kelet felé lásson, és ezt szentül megtartani szoros kötelességüknek ismerték, a hullának megégetését Herakles idejében kezdek, de kinek tetszett, aztán is a temetés mellett maradt. A maglyát, vagy farakást, melyre a hullát tevék, Pyranak nevezték; a hullán kívül állatokat is szoktak a tűzbe hányni; szagos olajt is öntöttek rá; a halottnak ruháját, s ha katona volt, fegyverét is beleveték a tűzbe. Miután a hulla elégett, a tüzet borral szokták eloltani; aztán a közel rokonok összeszedék csontjait, borban meg-

mosták, olajjal bebalzsamozták, s többi hamvaival együtt urnába (edény, hamuveder) tevék. Az urnák, a megholt-nak sorsa vagy tehetsége szerint néha igen drágák is szoktak lenni; tudniillik czedrusfából, márványból, ezüstből sőt aranyból is.

Rendszerint a halottakat a helységen kívül szokták eltemetni, s kivált országutak mellett, de néha megengedettett, hogy azok, kik a hazának nagy szolgálatokat tettek, a városnak kebelében, nyílt téren temettethessenek el, s utóbb az ilyenek sirja fölé nagyszerű emlékoszlopot is emeltek. Némelyek azon hitben éltek, hogy a meghaltak házi istenei, s lelkei (manes) addig nem nyughatnak, míg nekik sirszobrot nem emelnek, tehát sokszor és sok helyen oly sirszobrok is álltak, melyek alatt nem voltak a megholtak hamvai vagy porai (mert már régen s más valahol temettetett el); az ily szobrokat *Cerotopia*-nak nevezék.

Igen nagyhirű és jeles férfiak halálát annyira gyászolák, hogy nemcsak színházak zárattak be s országgyűlések szüntek meg miatta, hanem még a templomok is zárva tartattak. — Kik csatákban estek el, azok fölött halotti beszédek tartattak a sirnál, sőt néha nyilvános játékokat is intéztek tiszteletükre. — A meghaltak legközelebbi rokona vagy örököse vendégséget (halotti tort) szokott adni. A mi ilyenkor az asztalról lehullott, az a házi isteneknek lőn szentelve, áldozva.

Különös szokásaik a görögöknek, melyekkel főbb halottjaikat megtisztelik ezek voltak: 1) Néha a sirbolta égő lámpást tettek, s állíták, hogy az el nem aludt, mert néhány század mulva is, mikor ily sirboltra történetesen akadtak, a lámpás még égett bennök, s csak akkor aludt el, mikor kivették. 2) Nagy ünnepélynél a koporsót fűvel, virággal, amaranthussal, rózsával, myrthussal stb. hinték be. 3) A megholtak tiszteletére árkokban áldozatra fekete juhokat, fekete és meddő teheneket öltek le, homlokukról szőrt vágtak s azt a meghalt házi isteneinek áldozák; azon kívül vért, bort, tejet, főkép mézet is áldoztak azt hívén, hogy ekkép a házi isteneket megengesztelik. 4) A gyermek sirjába gyermek, a szüzebe szüz, a nős férfiúba asszony öntött vizet. Az ily szertartásokra a temetés utáni kilenczedik és harminczadik nap volt határozva; s ezt évenként februárban ismételték.

A görög törvények s vallási szokások tilták eltemetni 1) a hazaárulókat, felségsértőket, s a városból valami nagy vétkök miatti száműzötteket; 2) szentségtörőket; 3) kik nagy gonoszságaik miatt gyalázatos halálra ítéltettek — s e gyalázatos halál a keresztre feszítés volt; 4) olyanokat, kik magokat kivégezék. El nem temettetni pedig a régieknél a büntetések legnagyobbika volt; ugyanis azt hitték, hogy azoknak lelkei, kik eltemetve nincsenek, az egész földön bolyongnak s a démonoktól szüntelenül zaklattatnak s kínoztatnak. — Ugy ellenben szörnyű véteknek tartották, ha valaki őseinek sírboltját, szüleinek sírját elhanyagolta, tehetsége szerint föl nem ékesítette; az ilyeneket az athenai köztársaság minden nyilvános hivatalokból kizárta.

Ime, ilyen volt a régi görögök vallása. — A mennyivel kevesebbet mondhattunk a többi még régibb népek valóságáról: annyival többet tudunk a görögökről. És ez igen természetes, mert ezek mind időre, mind térre, vagy távolságra nézve sokkal közelebb voltak hozzánk.

Említve volt főlebb, hogy Mózes kezdé azon hitet terjeszteni, miszerint Isten maga nyilatkoztat ki oly dolgokat, mik az üdvösségre szükségesek, s jelesen, hogy ő is magától az Istentől vette azokat, miket megtartani rendelt.

Vessünk most egy tekintetet arra, mi ama régi időben történt s vizsgáljuk, ugy történt-e, mint elő van adva.

Mózes 1530 táján Kr. e. vezette ki rokonait Egyiptomból; 1490-ben meghalt, tehát e két évszám közti időben írta ama könyvet a teremtésről.

Görögország még csak ezután jóval későbbben népesedett különböző tájakról odaköltözött telepek által. Deukalion (1513.) Minos (1433.) A heraclidek (1098) Kisázsziából jöttek Görögországba, s még csak ettől fogva kezdődött az ország lenni, s ott a miveltség keletkezni, terjedni. Mily dicsővé fejlődött még csak ezek után Görögország, a történelemből tudjuk; mily nagyhirű tudósai voltak, és mégis semmit sem tudtak arról, hogy Mózes isteni nyilatkoztatás következtében irt volna könyvet a teremtésről, következöleg még csak nem is álmodák, hogy Isten maga adta volna elő Mózesnek, miként vitte ő végbe a teremtést; pedig ha az könyvben ugy meg volt volna már írva, mint

velünk gyermekkorunkban elhitették, a görög tudósoknak, bölcseknek, lett volna arról tudomásuk. Igen, de arról sejtelmük sem levén, magok okoskodtak a fölött, hogyan keletkezhetett a mindenség.

Görögország népének nagyobb része a közel szomszédságból, a túlnépesült Kisázsziából, hol Mózes rokoni is laktak, költözött át, tehát szükségképen kellett volna Mózes tanait a teremtésről ismerniök, és hogy arról a görög bölcsek mégis nem tesznek említést, vagy azt jelenti, hogy azt (ha ugyan ismerték) egy gyarló ember agyában születettnek tartották, s isteni nyilatkoztatásnak el nem ismerheték, vagy pedig azt gondolhatni róla, hogy későbben írta meg valamely tudós zsidó ember.

Bár miként, s bármikor történt legyen az, tagadhatlan, hogy a szerző jeles ésszel bírt, s nemzete jövőjének szempontjából tekintve böles politikus volt, s nemzetének feldicsőítését eszközölni tűzte volt ki magasztos céljául.

A legrégebb szittyá őseink bálványai s utóbb a görögök oraculumai jó, üdvös célból jöttek szokásba, mert ezek segélyével bírhaták a népet nagy tettek végbevételére, és ha nem kárhoztatjuk szittyá őseinket s a görögöket azért, hogy ily módhoz folyamodtak: Mózeset sem kárhoztathatni, (vagy bár ki más volt volna is) hogy azon ártatlan ámitáshoz folyamodott, miszerint neki egyenesen maga isten nyilatkoztatta, mit írjon, miként cselekedjék.

De ha meggondoljuk, mivé fejleszté a papság századok hosszu során át azt a politikát, mi eleinte csak ártatlan fogás volt; s ha nyomrul nyomra követjük az uralkodásra törekvő papság működését, minő eszközökhöz nyult az isteni kinyilatkoztatási tan megörökítésére: el kell borzadnunk; s az erényes, nemeslelkű emberbarátnak nem igen lehet magasztosabb feladata, mint az, hogy törekedjék a népeket arra nézve fölvilágosítani, hogy Isten nem lehet olyan, mikép egy vagy más gyarló embert bizott volna meg a végből, neki nyilvánította volna, hogy a többieknek mondja el ezt meg azt, hanem Isten megadta emberi teremtményének az ésszt, hogy ez vezérelje mindenben s ennek használása mellett ne engedje magát másoktól elámitatni, megcsaladni.

Rómaiak.

A) Teremtés, istenek.

Mielőtt a rómaiak vallásáról szólnánk, igen helyén lenni látjuk Ciceronak, a rómaiakhoz különös alkalommal intézett beszédéből ezeket szórul szóra eredetiben idézni: „Adsunt Athenienses, unde humanitas omnis, doctrina, religio, fruges, jura, leges ortae, atque in omnes terras distributae esse.“ Ennek értelme az, hogy Athenaiból — tehát Görögországból — származott s terjedt el az egész földre a műveltség, tudomány, religio, jog, törvény.

Tárgyunk csupán a religio vagy vallás levén, erre nézve saját ismeretünk szerint is, de még Ciceronak e fölebbi állítására is hivatkozva, bizvást vallhatjuk, hogy a rómaiak religiója is egyenesen, közvetlenül a görögöktől származott s terjedt el s majd nem éppen csak az volt, olyan volt, mi és milyen a görögöknél, csak isteneik száma szaporodott, s a görögöktől átvett isteneket a maguk nyelvén másképp nevezték el.

A rómaiaknak az öslényről, vagy örökkévaló istenszemletről, világszármazásról vagyis teremtésről semmi saját véleményük vagy elvük nem volt, hanem hitték, elfogadták csupán azt, mit a görögök hittek, erről tartottak, tudniillik hogy mindenkor megvolt a chaos, minden elemeknek keveréke, valami durva anyag, s abból lett előbb a Tellus (Gaea), aztán a Cölus (Uranos), ezek aztán egybe kelve, együtt nemzének isteneket, s hozának létre mindent a mi a földön van.

Ekkép nincs más mondani való, csak az isteneket kell elszámlálni, s azok tiszteltetésének módját, vagy szertartásokat, religioi szokásokat kell előadni.

Isteneiket osztályokra különözik el, miszerint volt tizenkét fő vagy többenél hatalmasabb istenük, tudniillik hat férfi isten, és hat istennő; aztán nyolcz választott isten, ezekből szintén hat férfi isten és két istennő; továbbá voltak a kisebb rendű istenek, kiket részint magok költöttek, vagy nevezetes emberekből formáltak, részint az általuk meghódított népektől fogadtak el.

Fő- vagy hatalmasabb isteneik ezek, melyekről már a görögöknél is szóltunk :

1. **Jupiter**, némelyek úgy vélekedtek, hogy a zsidó **Jehova**-névből alakíték, de Cicero azt állítja, hogy latin szó, s ebből támadt: **Juvans Pater**. Varro három szón Jupiteret is említi, való, hogy Jupiteret sokfélekép nevezték el, de az nem való, hogy a hány megkülönböztető melléknévvel előfordul, mind megannyi külön Jupiter isten volt volna. Nevezték őt sok más néven is.

Hogy Jupiter szó, mint „Legrégibb nyelv a magyar“ czímű munkámban kifejtém, ősz szittya szó, alig szenved kétséget. Ugyanis nem egyéb az mint: **Jó-ab-ad-ur**, vagy is: **Jó-apátur**.

2. **Neptunus**, Jupiternek testvére, a vizek istene, vagy inkább a kisebb vízi istenek fejedelme. Azt hitték felőle a rómaiak, hogy ő tanácsolta Romulusnak a város népesítése végett, hogy Sabiniai nőket raboljanak el. Továbbá hitték Neptunusról, hogy ő tanította a lovakat szelidíteni, s azokat lovaglásra használni.

3. **Mars**, a hadak, vagy hadakozók istene, Jupiternek és Juno-nak fia. Leginkább **Mavors**-nak szeretik nevezni. Azon hiedelemben voltak felőle, hogy ő volt Romulusnak atyja. Két temploma volt Rómában; egyiket akkor építék, mikor **Cassius** és **Brutus** legyőzettek; másikat pedig akkor, midőn a győzedelmi jeleket, zászlókat visszafoglalták, melyeket előbb tőlük **Crassus** legyőzve s elfogva a **Pártusok** elvettek volt. **Mars**-nak szentelt állatok voltak a farkas, szarka és ló.

4. **Mercurius**, Jupiternek és Maja-nak fia, **Atlas**-nak unokája, a többi isteneknek követe, csillagászat, ékes-szólás, minden tudományok, kereskedők, nyereség, utak, tolvajok istene. Fején és saruin vagy topánjain szárnyai voltak, azaz így festették le.

5. **Vulcanus** vagy **Volicanus**, Jupiternek Juno-val nemzett fia. Mivel igen rút volt, az Olympusról vagy égből a földre letaszított, midőn **Lemnus** szigetre leesett, lábát eltörte; itt tehát kovács mesterséget tanult, e szigetről aztán Lemnusnak is nevezték. Aztán Aetna hegyen gyakorlá mesterségét, hol a Cyclopsok és Gigansok voltak segédei, s Jupiternek s más isteneknek számára is fegyvereket gyártott; innét **Aetnanus**nak is mondatott. A föld gyomrából kitörő tüzet is **Vulca-**

nusnak szokták a rómaiak mondani. Rómában több templom volt Vulcannak szentelve.

6. **Apollo**, Jupiternek és Latona-nak fia. A rómaiak őt sokféle mesterség, s tudomány feltalálójaként tisztelik, mint: orvosi tudomány, hangászat, költészet, nyilazás, jövendölés, oraculum; ennél fogva a kilencz muzsa elnökeül tartatott. Jobb kezében ijat és nyilakat, baljában lantot tartva rajzoltatik.

7. **Juno**, Jupiternek huga és neje, az istenek királynéja. Mint főlebb mondva volt, a vajudók és haladokló nők istenasszonyának tartották. A rómaiak azon felül a menyekző és házasság istennőjeként is tisztelték. Mint Rómának védője különös tiszteletben részesült.

8. **Minerva**; a rómaiak azt hitték róla, hogy Jupiternek agyvelejéből felfegyverkezetten született vagy ugrott ki. A bölcsesség és fegyverek istennőjének tartották, különben a szüz istennők közé szamíták. Ennek tiszteltetését Aeneas kezdte, ki Trójából Latiumba költözött. Minervát a rómaiak még Junonál is nagyobb tiszteletre méltaták. Ennek őrzésére volt bizva a pallasium, mely égből hullott volt alá. Három nagyobb templom volt neki Rómában szentelve. A bagoly volt jelvénye; azért is akár mint rajzoltatik, a bagoly mindig vele látható.

9. **Ceres**, Saturnus lánya s Junonak huga. Azt hitték róla, hogy ő tanítá az embereket földművelésre, s a gabonának használására. Legifera melléknevet is viselt, minthogy véleményük szerint ő hozott először oly törvényeket, melyeknél fogva az emberek vad állapotjukból polgáriás társaságokká alakultak, s törvények szerint élni kezdetek. Hogy Rómában temploma volt, alig szükséges említeni is.

10. **Vesta**, ez istennő egyszersmind a földet és tüzet jelentette; de meg azt is gondolták némelyek, hogy tulajdonképen két Vesta volt, egyik az idősebb, az Uranos vagy ég neje, Saturnus anyja, s mint ilyen, Cibebe, Rhea, Ops, Tellus-nak is neveztetett; másik kisebb vagy fiatalabb, ki Saturnusnak és fiatalabb Opsnak lánya volt volna, és ezt tartották a tűz istennőjének. Ennek tiszteltetését is Aeneas kezdette Latiumban, honnét aztán Rómába is átvitetett. Tiszteletére Numapompilius állított Rómában legelső templomot, mely kerek formájú volt, s melynek közepén égett az örök-

kévaló tűz, mint a birodalomnak záloga, mit szüz lányok tápláltak, hogy el ne aludják, kik Vestaszüzeknek, vagy Vesta papnőinek nevezettek.

11. Diana, Jupiternek és Latona-nak lánya; a vadászatnak, erdőknek és hegyeknek istennője. Rómában az Aventinus hegyen állott temploma. Lefestve ijjat, nyilakat tart, szarvasok, kutyák vannak mellette.

12. Venus, Jupiternek lánya, a szépség és szerelem istenasszonya. Ugy tarták a rómaiak, hogy Aeneas, Venusnak volt fia. Sokféle neveket adtak neki, de szépségtelennek látszik azokat elszámlálni. Hogy az istennők közt legszebb volt, s neki ítélte Párizs az almát, s hogy Vulcannak volt neje, már fölebb láttuk; ugy szintén azt is, hogy 120 külön városban voltak tiszteletére templomok emelve, már mondottuk.

Ezek voltak a rómaiaknak főisteneik és istennők; most következnek a kisebb rendű vagy rangu istenek.

Janus, legelső a kisebb rangú istenekből kiválasztottak közül; és ezt az esztendő istenének tarták; erről nevezetik az első hónap januarius-nak; két ábrázatunak festették, azt akarván evvel jelenteni, hogy egyik képével előre néz a jövőendőbe másikkal vissza, vagy hátra a múltba. Ez istenről neveztek a bejárást is januá-nak (ajtó); egyébiránt Claviger (kulcsbordó, nyitogató) néven is neveztek azon tisztéről, melyet viselt; tudniillik ő volt kapus, ő bocsátott be bárkit az egekbe Jupiterhez, vagy a tartarusba Plutohoz; az esedezők csak általa juthattak a többi istenekhez, és ugyanazért minden áldozatoknál legelőször ő hozzá esedeztek, neki áldoztak. Rómában templom volt neki állítva, mely csak akkor volt nyitva, mikor Róma valaki ellen háborút izent és viselt; béke idején zárva volt. Egyébiránt Janus a régi vagy Ó-Latium-nak (ó-lácziium, ólacz. olasz) királya volt valaha; ezt hitték róla a rómaiak.

Saturnus; minthogy országát kénytelen volt fainak (t. i. Jupiternek, Neptunusnak és Plutonak) átengedni, Olaszországba hajózott és jelesen Latiumban kötött ki, hol éppen akkor Janus uralkodott. Ez őt nemcsak szívesen fogadta, hanem magánál marasztalva, vele az országlast is megosztotta. Itt Saturnus oly jótevően s bölcsen kormányzott, hogy alatta a nép aranykorát élte. Tullus Hostilius király Rómában templomot emel-

tetett neki, melyben az álladalom kincstára, nyilvános emlékek, hadi jelek sat. őriztettek. Bal kezében kaszát tartva szokták rajzolni, mi azt jelenti, hogy ő mindent lekaszál. (Láttuk a görögöknél, hogy Chronosnak nevezték, mi időt jelent, tehát mindent megemész, elnyel.)

Genius, a természetnek istene; ennek volt tehetőségében, hatalmában mindent természeteni; azért is a régi igéből: geno, aztán gigno (termeszt) nyerte nevét. Ezen fő geniusnak más számtalan kisebb rendű geniusok (a görögöknél dæmon-ok) voltak alája rendelve; a rómaiak hite szerint minden országnak, népnek, városnak, sőt minden egyes embernek, s némely más dolognak is különös geniusa volt. Servius ugyanis Virgiliusnak e mondását: Quisque suos patitur Manes, így magyarázza: „Midőn születünk, mindenikünk mellé azonnal két genius van rendelve, egyik jóra int, másik rosra ingerel s vezet.“ A keleti népek vallásában, jelesen a chaldäusoknál már láttuk, hogy minden embernek egy geniusát, vagy őrző angyalát hitték. Némely helyütt a geniust kigyó képében tisztelték. Ujabb időben a geniust, őrző-angyalnak, a dæmont pedig gonosz szellemnek különböztették el.

Sol, (a nap) a csillagzatok fejedelme; Hyperio (ki Saturnus testvére vala) és Thiának fia. Ennek (t. i. a Solnak) fia volt Phaëton. Solt sugaras fejünek rajzolták. Ezen idegen istent azaz képét és tiszteltetését Antoninus keletről, jelesen pedig a perzsáktól vagy chaldäusoktól vitte át Rómába, s parancsolta, hogy minden istenek fölött tiszteljék s magát ezen isten szolgálatára rendelt papok fejevé tette.

Bacchus, kit Liber Pater-nek is neveztek; azért nevezték pedig így, mivel hitők szerint ez tanítá az embereket bortermesztésre, és ismerteté meg a bornak természetét, tulajdonságát, minél fogva mikor az ember bőven iszik belőle, akkor szabadnak, minden gondtól mentnek érzi magát. Többnyire egészen meztelenül festik annak jelentésére, hogy a bor nem ismer titkot, minden lepelt lefoszt.

Pluto vagy Orcus, Saturnus fia, Jupiter testvére és Proserpina férje, az atyai ősi birodalom felosztásakor neki az alvilág jutott osztályrészül, tehát ő a tartarus fejedelme, vagyis a poklok és az oda jutott megholtaknak

főistene. Diodos írja hogy a halotti szertartásokat, temetést Pluto hozta szokásba. Néha Summanus néven is előfordul, mi azt teszi, hogy ő Summus Manes, azaz legfőbbike az alvilági isteneknek. Plinius állítása szerint a római nép azt hitte, hogy az éjjeli villámlásokat Pluto okozta. Rómában képszoبرا állott Cicero szerint, de azt a villám lesujtá. Plutót a gazdagság istenének is mondák. Templomot Titus Tatius emelt neki Rómában. Közöségesen ugy szokták lerajzolni, a mint kétfogatu kocsin Proserpinát, Jupiter és Ceres lányát Siciliában elragadván, sebesen viszi; vagy pedig földön ülve fejét fekete diadema födi, kezében fekete királyi pálczát és a pokol kulcsát tartva, mellette levén a Cerberus.

Tellus, ennek többi nevei: Vesta major, Ops, Rhea, Cybele, mind a földet jelentik. Phrygiában kőalakban tisztelték, honnét a római tanács a sybilla könyvek intésére a követ Rómába vitette, s előbb a Victoria (győzelem) templomába helyezte, mig aztán számára külön templom épülvén, oda tétetett át. Fekete sertést szoktak neki áldozni.

Luna (hold) Hyperio király és Titea királyné lánya, Sol-nak huga. Lunát Noctiluca-nak is neveztek. Rómában két temploma volt; egyik a Palatinus, másik Aventinus hegyen.

Hercules, Jupiternek, Thebai Alkmena-tól született fia, legerősebb hős, kit sok nevezetes tette miatt (lásd főlebb a görögöknél) Rómában isten gyanánt tisztelték. Midőn Spanyolországból Látiumba tért vissza, itt egy igen elhiresedett, s veszedelmes Caco nevű zsványt ölt meg, kitől az egész tartomány rettegett; ez által nagy érdemet szerzett magának, melynek megjutalmazásaul Evander a Palatinus hegyen (hol azután Róma kezdett alapulni), ki akkor e területnek birtokosa volt, oltárt emeltetett neki, s azon egy szelidithetlen vad bikát áldozott tiszteletére. Herculesnek volt egy másik oltára is, melyen maga tizedet szokot volt áldozni, ez oltárt a rómaiak: ara maxima-nak nevezték, s a marhavásárhoz közel állott; ezt a római polgárok legnagyobb tiszteletben tarták: erre szoktak esküdni; kötéseiket, alkuikat evvel erősíték, sőt néha vagyonuk tizedét ez oltarra vitték áldozatul Hercules tiszteletére. Ezen nagy

erejü emberisten tiszteltetett ugyan már az előtt is Rómában, de mint muzsák barátját Fulvius Nobilior vitte Görögországból Rómába Hercules Musagetæ melléknévvel s a Flaminius Circusban neki templomot emeltetett, és a kilencz muzsa szobrait ennek oltalma alá abba helyezte.

Castor és Pollux, láttuk a görögöknél, hogy Zeusnak iker fiai voltak s égi jelekké emeltettek. Azon hit terjedvén el róluk, hogy a csaták fölött lándzsával fölfegyverkezve gyakran megjelennek, s a rómaiak mellett harcolnak: ezért Posthumius dictator templomot építtetett számukra. A római nők Castorra, a férfiak Herculesre szoktak esküdni; innét támadt ezen isten bizony: Mecattor és Mehercle.

Romulus, Marsnak, Rhea Sylvia Vestaszűzszel nemzett fia, Rómának alapítója. Miután az istenek közé számíttatott, Quirinus-nak kezdék nevezni; mely elnevezés a sabinusok nyelvén Quiris, hasta (lándzsa) szótól eredt. Utóbb mikor a sabinusok Romával özszeolvadtak, a római főbb emberek közönségesen szintén quirites-eknek mondattak. Romulus haláláról ez volt a hiedelem: Midőn uralkodásának harmincznyolczadik évében hadserege fölött szemlét tartana, véletlenül támadt nagy szélvészben eltűnt s az égbe szállt. Némelyek ezt sehogy sem akarván hinni, Julius Proculus a többi senatorok fölött nagy tekintettel bíró férfiú a forumra (piacz) ment és esküvel erősíté a népsokaság előtt, hogy neki Romulus megjelent és azt mondá: Az istenek akaratjából tért vissza az egekbe, hogy könnyebben eszközölhesse ott ohajtása teljesülését, azt tudniillik, hogy az istenek tegyék az általa alapított Rómát legnagyobb birodalomná s dicsőségét halhatatlanná. Ezt elhitte a nép Julius Proculusnak, s nem sokára templom emeltetett Rómában Romulus Quirinus tiszteletére.

Sylvanus, (erdei) azért neveztetett így, mert erdőkben lakott s azokat őrzé. Majd nem egészen Pánhoz hasonlóan festék, melylyel néha el is cserélik, noha ez nem tart sipot kezében. Ugy tisztelték a rómaiak, mint a mezők, szántóföldek, erdők istenét, s a határok őrzőjét. Tejfel vagy pedig disznóval szoktak neki kedveskedni.

Pales ez a marhák, pásztorok, rétek takarmány istennője volt.

Silenus, Satyrus-ok, Faunusok, mind mezei kecskelábu, körmöskezű istenek voltak. Silenus Bacchusnak nevelője s hű kísérelője volt; majom orru, hosszú fülű, picziny testű kövér istennek festik. Ezt a Satyrusok atyjuk gyanánt tekintették, mert midőn megvénültek ők is Silenusoknak neveztek. A rómaiak hiedelme szerint, mind a Faunusok, mind a Satyrusok Saturnusnak unokájától Faunustól származtak, ki azokat huga- s ne-jével Fauna-val nemzette. E nő annyira szemérmes volt, hogy férjén kívül maga elé soha senki más férfit nem eresztett; de mivel egyszer a boros kancsó kezébe kerülvén megrészegedett, ezért őt férje myrtus vesszővel úgy megvirgázta, hogy meg kelle bele halnia. Azonban e cselekedetét a férj megbánta s nejét istennőként tisztelék. A rómaiak Bona Dea (jó istennő) czimmal tisztelék meg. A neki tett tiszteletet csak nők, és titkos helyen végezzék, s azt Mysteriák-nak mondák. Férfiúnak még csak az épület körül sem volt szabad mutatkoznia, hol s mikor e mysteriák tartattak. Utóbb ez istennőnek férje Faunus is az istenek közé számított, a Tiberis szigeten volt neki kápolna emelve.

Nemesis, azelőtt Leda volt neve, Jupiter segéde, egyébként isteni bosszút jelentett. Rómában különösen azok s akkor tevék meg iránta tiszteletüket, kik mikor háboruba indultak. A Capitoliumban volt neki temploma. Az Igazság lányának tartották. Szárnyakkal festék, s mellette kerék volt, vagy pedig lábai alá festének kerekeket, mi a gyorsaságot jelenti, tudniillik hogy a boszu vagy büntetés a vétket hamar utoléri.

Portunus, Neptunusnak hatalma alatt volt, s a kikötők valának alája rendelve. Két temploma volt Rómában.

Bellona, a csatákba menő Marsnak volt szolgálója, lovait s kocsiját készíté arra. Ez istennőnek papjai Bellonariusoknak neveztek. Kik dühbe szoktak kitörni s akkor saját vérökkel engesztelék ki istennőjüket.

Aesculap, Apollo fia, az orvosi tudományok pártfogója s terjesztője. Azt hitték róla, hogy tudományával a halottakat föltámasztotta; de ezért Jupiter megharagudott rá, hogy miért meri a sorsnak vagy természetnek rendét felforgatni, tehát menykővével agyonsújtá. A görögök kigyó képében tisztelék, és ez alakban vették

át tőlük a rómaiak is; a Tiberis szigetén volt neki temploma.

Penates és **Lares**, Geniusnak a természet istenének voltak segédei. A **Lares**-ek egyes házaknak vagy családoknak voltak istenei (házi istenek), a **Penates**-ek pedig egész városoknak, sőt kerületeknek és tartományoknak voltak istenei.

Gratiák, (a görögöknél *Charites*) Venusnak voltak kísérői s társalkodónői; neveik **Aglája**, **Thalia**, **Euprosyne**; Jupiternek **Eurynome**-vel az oczean lányával nemzett lányai. Legrégibb időben a jótékonyság istennőinek tartattak. Meztelenen, vagy csak mintegy árnyak lepellel fődve és egymással karöltve vannak rajzolva.

Parcék, hárman voltak nőtestvérek, az alvilágban éltek s az Éj lányainak tartották őket. Ezek az emberek születése, élete s halála fölött rendelkeztek; szóval a sors vagy fatum istennőinek hívék; s nevezék őket: **Klotho**-, **Lachesis**- és **Atropos**nak. Ezek fonták az életnek fonalát, s nyujták rövidre vagy hosszúra. **Klotho** a legifjabbik forgatta az orsót, **Lachesis** ereszté vagy nyujtá a fonalt, **Atropos** pedig a legidősbik ollóval elvágta, mikor az embernek meg kelle halnia.

Eris, a vizálykodás istennője; az Éj lányának lenni, hitték mind a görögök, mind a rómaiak. Mivel egykor valamely vendégségre a többi istennők nem hitták meg, ezért nagyon megharagudott, s hogy rajtuk boszut álljon, azt eszközölte, hogy egymással vizálykodjanak; e végre egy aranyalmát gurított közéjük, melyre ez volt írva: a legszebbiké legyen. **Juno**, **Minerva** és **Venus** mind hárman legszebbeknek akartak tartatni, tehát hoszszasan vizálykodtak e fölött. Az istenek nem akarták elítélni, melyik lenne a legszebbik (alkalmasint tartottak feleségeiktől), tehát **Páris**hoz küldék őket al almával, hogy az ítélje el; ez Venusnak ítélte oda. **Eris** almája tehát annyit tesz, mint vizálykodás.

Hy men, a házasság istene. Kezében fáklyát tartva rajzoltatik.

Amor, a szerelem istene, Venussal együtt rajzolva szokott előfordulni.

Serminus, (görögül *Sermon*) a határookra felügyelő isten.

Aeolus, a szelek istene stb. stb.

A rómaiak istenei — mint már fölebb említettük — éppen azok voltak, melyek a görögökéi; de a rómaiakéinak száma sokkal nagyobb volt, mert ők minden meghódított, s a római birodalomba beolvasztott népek isteneit is, irántuk való kedvezésből, meghagyák; így hogy csak egy példát mondjunk, az egyiptomiaknak elszámolt isteneiket is mind elfogadták s tisztelték.

Végre meg kell említenünk, hogy a rómaiak legrégibb korokban még azon jó tulajdonságokat is, melyeknél fogva valakit istenek közé számláltak, szintén istenekül tisztelék, s nekik templomokat emeltek, mint például: Elme vagy Ész, Erény, Kegyelet, Hűség, Tisztelet, Győzelem, Gazdagság, stb. Magát Róma városát, s jelesebb császáraikat is istenekül tarták. Első volt Julius Caesar, ki a császárok közül a rómaiaknak istene lön.

B) Papok.

Kezdetben maga a fejedelem nevezett ki néhány férfit, hogy az istenek iránti tiszteletet végezzék, kik aztán papoknak neveztettek. Tudniillik Romulus, minden Curiába két papot rendelt, kik feleségeikkel együtt ügyeltek az isteni szolgálatra. Numa Pompilius az egész statusbeli papságot nyolcz osztályra különözte el. A köztársaság idejében a legfőbb papot a Comitiák (országgyűlés) nevezték ki, és azon legfőbb pap Pontifex Maximus-nak czimeztetett. A császárok idejében ezek ismét maguknak tarták fenn a jogot Pontifexeket kinevezni. Egyébiránt kezdet óta régi törvény volt arról, hogy egy nemzetségből ketten nem lehettek a papoknak egy ugyanazon osztályában. Másik szintén régi törvény volt, mely szerint a papok minden adózás, hadviseles alól fel voltak mentve. Viseletük többnyire hosszú fehér toga, de a rangok szerint mégis némiképp megkülönböztetve.

Némely papok közösen mindennemű isteneknek szolgáltak, mint a főpapok, jelesen a pontifex-ek; egyebek pedig csak egyik valamelyik istennek szolgálatában álltak; de ezek aztán mind együtt bizonyos céhet képeztek. Lássuk sorban a papok czéheit vagy collegiumait.

1) **Pontifices.** Ezek voltak a legfőbb papok; s együtt testületet, czéhet vagy collegiumot formáltak, és e collegium intézte az egész birodalomban a vallási ügyeket. Romulus idejében még nem voltak pontifex-ek. Numa király négy pontifex-et nevezett a patriciusok nemzetségeiből. Ezekhez utóbb az alsórendű néposztályból, plebejus-okból szintén négy neveztetett. Később Sullá dictator még hetet adott hozzájuk; így a pontifex-ek osztálya, vagy collegiuma tizenöt tagból állott. Ezen collegiumnak elnöke volt a Pontifex Maximus. E collegiumban intéztek el minden nagyobb, nevezetesebb vallási dolgot. A Pontifex Maximust mindig a comitiák nevezték ki a collegium tagjaiból, és pedig Róma építésétől kezdve 500 évig csak a patricius nemzetségekbeli tagok közül; ettől fogva a plebejusokból is lehettek. Utóbb Augustus császár maga viselte a Pontifex Maximus hivatalát, s utána minden császárok egész Constantinusig (kit nagynak neveztek). A Pontifex Maximusnak hatalma, hatásköre a lehető legkiterjedtebb volt; mindkét nemű (férfi és nő) papok s egyháziak fölöött korlátlan jurisdictiont gyakorolt; a vétkeket egyedül belátása, tetszése szerint bünteté; szertartásokat rendelt, másokat eltörölt. — Az új korban, vagy kereszténység korában a római püspökök is Pontifex czimvel éltek; sőt mint ismeretes dolog, a római pápák latin vagy római nyelven mai napig is pontifex-eknek neveztetnek.

2) **Augures** (jövendőelő papok). Romulus csak három augurt nevezett volt ki; minden tribus számára egyet egyet; tudniillik eleinte Rómának egész népe három tribusból állott; azaz három különböző néposztályból; egyik Ramnesia, másik Tatia, harmadik Luceria nevet viselt. De utóbb az augurok száma is Sulla dictator alatt szintén tizenötre szaporodott; és ezek szintén külön testületet, czéhet képeztek; e collegiumnak elnöke Magisternek czimeztetett. Az augurok igen nagy tiszteletben állottak, ezért még a consulok is törekedtek auguri czimet vagy inkább hivatalt nyerni. Az augurok-nak kötelessége volt az ünnepélyes és nyilvános nagy ügyeket jövendőléseiknek megfelelően kezdeni s intézni. Jövendőlteik pedig a madarak röpküléséből, énekéből, evéséből; menyörgésből, villámlásból stb. Mikor az augurok jö-

vendölés-tételre mentek, valamely alkalmas nyílt téren, minél tágosabb helyen állapodtak meg, honnét messze és szabad kilátás volt, itt kelet felé fordulva görbe botjukkal az égnek egy részét kijelelék, s azon kijetelt részen tevék vizsgálódásukat. Innét nagy figyelemmel néztek, honnét, merre s miféle madarak repülnek. Ha ezen helyzetükhöz képest balra repültek, az jót, ha pedig jobbra, az rosztat jelentett. Segítségül vevék a csirkéket is, ha más madár nem mutatkozott. E czélra volt egy bizonyos hely, hol csibék mindig készen tartattak. Ha ezek a nekik hintett szemet mohón ették, jót jövendöltek, ellenkező esetben rosztat. — Az auguroknak segédei voltak az Aruspex-ek vagy Haruspex-ek; ezek az oltárra tett áldozott marhákat szemlélték meg, innét nyerték nevüket (aram inspicere). Kötelességük volt az áldozatra szánt marhárul míg élt, egészben, aztán levágva belső részeiből, a lángokból, füstből, s más oly körülményekből, melyek az áldozáskor véletlenül előfordultak, jövendölteni, a nagy dolgokat magyarázni, és úgy intézkedni, hogy azon roszt, mit észrevételeik szerint történni hittek vagy sejtettek, a közjóra nézve káros ne legyen.

3) Sibylla papjai. Tarquinius Superbus a három Sibylla könyv birtokába jutván, két papot rendelt azok őrzőül; utóbb tiz pap, még későbbben tizenöt neveztetett: honnét aztán Quindecim viri nevet nyertek. Ezeknek egyéb tisztükön kívül főkötelességük volt a sibylla könyv verseit, s a római nép tetteit magyarázni. A három sibylla könyv a Capitoliummal együtt elégett. Aztán a római tanács intézkedett, hogy minden oraculumok megkérdeztessenek a sibylla könyvek iránt. Az adott feleletek nyomán a Quindecim viri czimü papok collegiuma új sibyllakönyveket készített, melyeket Augustus császár Apollo templomának talpkövei alá rejtetett, minél fogva a tizenöt tagu papcollegium egyszersmind Apollo papjaivá is lett. Ott őrzék az álsibylla-könyveket. De ezen fölül e papok kötelessége volt az istenekhöz intézett nyilvános vagy ünnepélyesebb könyörgéseket intézni, rendelni.

4) Feciales. E néven a főpapoknak azon sajátos osztálya, tulajdonképen collegiuma értetett, kiknek kötelességük volt arra felügyelni, hogy Róma más hábo-

rut ne kezdjen, ne viseljen, csak olyat, a mely jogos, törvényes. Tehát e papok a háboru üzenést és békekötést intézték. Ha valamely nép a rómaiak ellen jogtalanságot követett el, egy a Feciales ekből oda küldetett elégtételt követelni, az eltulajdonított dolgokat visszakivánni, vagy a talán oda menekült vétkesek kiadatását eszközölni, s megfontolásra harmincz nap adatott. Ha a követelés sikeretlen volt, a szabott idő elteltével azon nép ellen a Feciales-ek háborut üzentettek, mi ekkép szokott megtörténni: ugyanazon Feciales az ellenséges nép határáig ment, ott egy véres lándzsát némi formalitás közt hajított át annak földére; s ezzel a háboru üzenet megtörtént. E papi collegium húsz tagból állott.

5) *Septem viri epulonum*; mint nevük, mutatja ezen hét személyes collegium papjainak kötelelenségök volt az áldozásokkal, isteni tisztelettel, főkép pedig nyilvános, ünnepélyes szent játékokkal kapcsolatban tartatni szokott lakomákat elrendezni, intézni, s arra ügyelni, hogy ott minden megkívántató bőven legyen. Ha valami hiányzott, tartoztak arról a pontifexeknek jelentést tenni. Egyébiránt jogukban állott éppen oly szövetü togát viselni, melyet a pontifex-ek viseltek. E collegium papjai a római nép előtt szintén igen nagy tiszteletben állottak.

6) *Rex sacrorum* vagy *Rex Sacrificulus*. Ennek hivatala a köztársaság kezdetekor állitatott. Azelőtt a királyok idejében némely legnagyobb fontosságú dolgot az isteni tiszteleteknél maga a király szokott végezni; most nem levén király; tehát helyette neveztetett egy főpap, „áldozattevő király“ czimmal, de hogy ily nagy czimre el ne bizza magát a Pontifex Maximus-nak alája rendeltetett, és semmi más hivatalt viselnie, vagy a néppel érintkezésbe jönnie, arra befolyással lennie nem volt szabad. Tehát mihelyt az áldozatot bemutatta, vagy az őt illető szertartást végezte, azonnal el kellett a templomból távoznia.

7) *Arvales fratres*. Ezek következő módon támadtak: *Larentia Acca*-nak, Romulus dajkájának tizenkét fia volt, kikkél némi egyszerű isteni tiszteletet szokott végezni, mi abból állott, jámbor földmivelők módjára, hogy kérték együtt az isteneket, adna földüknek

bő termést, s halából természetményükből némi áldozatot is mutattak be; de egyik fia meghalt, tehát annak helyébe magát Romulus ajánlotta s fölvetetni kívánt közéjük, azaz fiává fogadtatá. Ettől fogva Romulus magát dajkájának fiaival együtt a *fratres*eknek nevezé; mi annyit tesz, mint földmives testvérek. Romulus aztán ezeket külön papi collegiummá alakítá. Ezeknek kötelessége volt nyilvános könyörgéseket tartani a végett, hogy az istenek a földnek bő termést adjanak. Jelvényök (*insigne*) kalászkoszoru vagy korona volt.

Ez eddig elsorolt osztálybeli papok nem egy valamelyik istennek szolgálatában voltak, hanem közösen minden isteneknek szolgáltak, s intéztek minden nagyobb ügyet, mint főlebb mondatott s különös kötelességeikből kitetszik.

Aztán ezeken kívül voltak más papok és pedig nagyszámban, kik különösen csak egyik vagy másik istennek szolgálatában állottak. Így Jupiternek, Marsnak, Romulusnak, Lupercusnak (*Pan*), Herculesnek stb. külön külön voltak papjaik. Igen hosszas lenne, s czélunkhoz képest szükségtelen is volna mindnyájáról szólni, tehát a sok közül csupán *Vesta* papnőiről emlékezünk röviden.

*Vesta*nak szolgálatára hat papnő volt rendelve, kik *Virgines Vestales*eknek (*Vesta* szüzek) nevezettek, de ezeket nem a rómaiak állíták föl, hanem már korábban *Róma* építése előtt, az *Albaniai Latinok*nál megvoltak, s állítólag *Romulus*nak anyja is *Vesta* szüz vala. *Numa* király négy *Vesta* szüzet nevezett ki; *Servius Tullius* azokhoz kettőt adott, attól fogva a szüzek collegiuma mindig hat tagból állott. Tizenhat évesnél idősebb és tiz évesnél fiatalabb szüz nem választathatott meg. Eleinte maguk a királyok nevezték őket ki; a köztársaság idejében a *Pontifex Maximus* választá, vagy válogatá a jelesebb családok leányai közül, kiknek minden legkisebb hibától is menteknek kellett lenniök. Törvény szerint a ki egyszer megválasztatott harmincz évig kellett papi hivatalát viselnie, akkor kiléphetett s férjhez mehetett. Viseletük fehér toga s azon fölül egyik vállrul lefüggő bő biborpalástból állott. Kötelességük volt fogadott szüzességet szentül megtartani; ki azt megszegte, a *pontifex*ek ítéleténél fogva elevenen ás-

tak a földbe. A mi pedig papi hivatalukat illeti, az oltáron Vestának tiszteletére gyújtott tüzre kelle vigyázniok, hogy az el ne aludják, s Róma palladiumát kelle őrizniök. A melyik közölük a tüzet elhagyta aludni, azt a Pontifex Maximus csupán ümöggre vetköztetve, megkorbácsolta. — A vesta szűzeknek némely kiváltságaik voltak, melyek közül nevezetesbek: először, hogy nem voltak atyai hatalom alatt, következöleg mihelyt hivatalukba léptek, ha csak tízévesek is, végrendeletet tehettek; másodszer, előttök lictorok mentek, miként a consulok előtt; harmadszer, ha olyanal szembe találkoztak, kit éppen vesztöhelyre vittek, a haláltól megmentheték; negyedszer, eskütételre nem kényszeríthettek.

C) Templomok, isteni tisztelet.

Maga Róma város régenten tele volt templomokkal, mi onnan is kitetszik, hogy nemcsak majd minden nevezetesebb istennek volt ott temploma, hanem némelyiknek kettő sőt több is. A legrégibb templomok többnyire kicsinyek voltak, de midőn Róma később oly nagy hatalomra emelkedett, a templomok építtetésében is megakarta a világnak nagyszerüségét mutatni. A legnagyobbszerü két templom Jupiternek tiszteletére épült, egyik Pantheonnak neveztetett azért, mivel benne voltak Mars, Venus, s más több istennek képszoibrai föllállítva. Ezen templom oly erőssé építtetett, hogy mai napig épségben van fen, Maria-Rotunda név alatt. — Más hires templom volt Apollo tiszteletére a Palatinus hegyen. E templomban voltak Augustus császárnak aranyból és ezüsből öntött szobrai. — Meg kell említenünk a Béke templomát; ezt Vespasianus császár építteté annak emlékére, hogy Zsidóországot meghódította s általában keleten szerencsésen hadakozott. E templom nemcsak nagysága s pompája által volt nevezetes, hanem még hiresebb az által, hogy minden drágaság össze volt benne gyűjtve s a legszebb rendben elhelyezve, azok közt az elpusztított jeruzsalemi templomból elvett szentelt aranyedények is. E drágaságok látása végétt messze földről gyűlt oda temerdék nép; a rákövetkezett században e templom leégett.

Más kisebb szent helyeket, kápolnákat stb. külön-bözően szoktak a rómaiak elnevezni; például: *Aedes sacra* (szentház, szentegyház), közösen mondatott minden oly épületről, mi istentiszteletre szolgált. *Fanum*, a templomhoz tartozó tért, udvart jelentette. *Delubrum*-nak mondák azon elrekesztett helyet, hová valamelyik istennek vagy több isteneknek képszoibrai voltak helyezve. *Laraczia*-nak mondatott a magán, gazdag családok házaiban azon elkülönzött hely, hol házi isteneik voltak. *Lucus* neve volt oly kis erdőknek, vagy berkeknek, melyek isteneknek voltak szentelve. *Asylum*-nak nevezték oly szent helyet, hová bűnösök s más üldözöttek menekülhettek, honnét senkit elhurczolni nem volt szabad. De általában minden templom vagy oltár ily *asylum* (menhely) volt, biztos helyül szolgált. Ki egyik vagy másik templomba, oltárhoz futhatott, mentve volt üldözöje elől. — Egyáltalában minden templom, kápolna ugy volt építve, hogy homlokzata nyugotra szolgált, a *sanctuarium* (szentély) pedig kelet felé fordítva.

A mi magát az istentiszteletet, imádságokat, könyörgéseket illeti, ilyféle szertartás volt náluk szokásban: Lefödött fővel napkelte felé fordulva álltak s ugy imádkoztak. A pap irásból mondá elő az imádságokat, a nép utána. E közben az oltárt vagy a bálvány térdét kezökkel megérinték s aztán szájukhoz emelték kezöket (*ad ora*, innét eredt *ad ora*, *adoratio*, imáadás). Mit az isteneknek följánlottak, azt táblára irták s az istenkép térdeire akaszták, függeszték.

A nyilvános istenimáadásnak két neme volt; egyik az, melyet a hadvezérek megtiszteltetése végett tartottak, kik midőn nyert győzedelmekért a senátustól *imperatorok*nak czimeztettek: ekkor a templomok mind megnyiltak s hálákat adának isteneiknek a győzedelmekért; ezek néha két három sőt több napig is tartottak, mi alatt az egész nép örvendezett; másik neme volt a nyilvános, vagy ünnepélyes istentiszteletnek, tulajdonképen könyörgéseknek az, melyben isteneiket kérték, könyörögtek, hogy tőlük ezt meg azt a veszedelmet, csapást eltávoztassák.

Mikor áldozatokat nyujtottak be, majd éppen azon szertartásokat követék, miket a görögök. A szertartások

egy része az áldozókat, kik az áldozatra való állatot adták, s a papokat, kik azokat bemutatták, másik része pedig magukat a föláldozandó állatokat illette. Az áldozattevő személyeknek régi törvénynél fogva tisztán, tehetségük arányában ünnepiesen kellett öltözködniök; főkép pedig a mosakodás, legalább kezük megmosása mulhatlanul megkívántatott; mely czélra a templom mellett vízzel tölt edények voltak. Ruhájuk fehér toga volt, ha csak valami különös ok miatt más színűt nem kelle öltetniök. Fejükön korona volt, azon istennek szentelt fa galyából fonva, melynek éppen áldoztak. A papoknak infulában, ornatusban kelle megjelenniök. — A föláldozandó állatnak hibátlannak kelle lennie, a papok vizsgálták meg, s a tán hibásat visszaveték. De a templomnál rendesen marhavásár tartaték, s a visszavetett hibás állat helyett mást leheté venni. — Különböző isteneknek más meg más állat volt kedves. A hostia és victima különbözött egymástól. A mit akkor áldoztak, mikor ellenségre, harczba mentek, az hostia volt, s ezt mindenki tehette; mit pedig győzelem után hálaképen áldoztak, az victimának mondatott; ez áldozatot csak az mutathatta be, ki az ellenséget legyőzte; egyébiránt a hostia többnyire csekélyebb valami volt, mint a victima. Megjegyzendő, hogy mind a két rendbeli áldozatra vitt állatokat infulával s koronával ékesíték föl, szarvaikat pedig megaranyozák.

Az áldozat így ment végbe: Azon istennek saját papja, kinek tisztelkedtek, süvegét levéve ment az oltárhoz, s ruhájával fülét, szemét eltakará mikor a bálványhoz imádságát intézte; azért, hogy valami szomorító se ne lásson, se ne halljon; azonban Saturnusnak történő áldozásnál nem takará el fülét szemét. Megkezdvén a tiszteletadást a pap, vétkeiről magát vádolván, arczával a föld felé hajlott s istentől bocsánatot kért. Aztán az elővezetett áldozatot mola salsa val behinté; ez pörkölt, vagy süttött liszt, azaz sóval behintett pogácsaféle volt, és pedig árpalisztból, mert mind a görögök, mind a rómaiak az árpát legrégebb gabonának tartották. Ennek megtörténtével a pap megizlelé a bort, s a jelenlevőkkel is megizlelteté, s aztán az áldozat szarvai közzé önté; aztán ennek homlokáról szőrt tépett, vagy vágott ki s az oltár tűzébe veté. A tüzet oly

fából kelle rakni, mi annak az istennek volt szentelve, melynek éppen áldoztak. E közben jószagu szerekek füstöltek. Ennek szerzegéséből, füstjéből a jövendőt igyekeztek előre megmondani. Aztán a papok, vagy áldozási szolgák félig meztelenen a marhát az oltárhoz vezették, mely csak tágan vala kötve, nehogy erőszakosan hurczoltatni látszassék; mert ha e miatt makacszkodva, a marha menni nem akart, rossz jelnek tartották; legrosszabbat jövendöltek abból, ha midőn köteléből már kiszabaditva, véletlenül az oltártól elszaladt. — Ezután a popa az áldozatot késével megütvén, e kérdést tette: megöljem e? s kevés várakozás után nyéré e feleletet: öld meg. Ekkor bárdal, vagy fejszével föbe veté, aztán késsel nyakát vágta el; vérét edénybe fogván föl az oltár tűzére önték. Az állatot *Anclabris*-nak nevezett szentelt asztalon megnyúzták, földarabolták (mikor nem egészen kelle megégettetnie) s az istenekkel megoszták; azaz egy részét megégeték, a többiből lakomát intéztek s barátjaikkal vígan voltak. A popa a neki jutott részt otthon el szokta adni s mellette bort is mért, tehát innét eredt némelyek szerint a *popina* (koresma). Az áldozás mosakodással s némi imádsággal bevégezödvén, a *Praeco* ezt szokta fenszóval mondani: *Ilicet* és *Ex templo* (azaz: *jam ire licet ex templo* — már kimehetni az egyházból), és erre a nép sietve tolongott ki.

Ha az áldozás nyilvános, azaz nagyszerű, ünnepeles volt, a *septem viri epulonum*, általános nagy vendégséget rendeztek.

Valamint a görögöknél, ugy a rómaiaknál is különbség volt az áldozás közt; tudniillik 1) mikor a főbb s égbeli isteneknek áldoztak, fehérbe öltöztek és fehér állatokat öltek le, s fejüket fölfelé tekerék s felső részén vágták vagy metszék: ellenben mikor az alvilági isteneknek áldoztak, feketébe öltöztek s fekete állatokat öltek, s azok fejét föld felé lenyomva alulról vágták meg; 2) a kik a főisteneknek áldoztak, azokat egészen megmosták, vagy megmosakodtak maguk; kik pedig az alvilági isteneknek áldoztak, azokat csak meghinték vízzel; 3) az égbeli fő isteneknek való áldozásnál a vér a tűzbe öntetett: az alvilágiaknál pedig a vért gödörbe vagy árokba folyaták; 4) mikor a felső

istenekhez imádkoztak, kezöket égre emelék; ellenben az alvilágiaknál lelógaták; azon kívül az edényeket, melyekből az alvilágiaknak áldoztak, tűzbe veték.

D) Ünnepek, vallásos szerü játékok.

A rómaiaknál éppen úgy mint a görögöknél némely nyilvános, ünnepélyes játékok az isteni tiszteletnek kiegészítő részét tevék, vagyis az ünnepek némelyikei játékokkal voltak összekötve. A nevezetesebb ünnepek a következők voltak:

1. Saturnáliák. Ez ünnepeket évenként Saturnus tiszteletére, s az aranykornak emlékére, melyet Italia népe ő alatta élt, decemberben ülték s öt vagy hét napig tartottak. Ekkor Rómának majd egész népe, nyilvános fölhívásnál fogva az Aventinus hegyre szokott kiköltözni. Itt ekkor szabad volt a szolgáknak uraikkal tréfálni, játszani; sőt a szolgák akkor asztalhoz ültek, ettek, ittak, s nekik uraik szolgáltak; evvel a Saturnus alatti aranykort akarák jelenteni, a midőn tudniillik az emberek tökéletesen egyenlők, egyenlően szabadok és boldogok voltak. Ez ünnepet Tullus Hostilius király kezdette, ki Saturnus tiszteletére templomot is építtetett. Bár egyébkor is vigaságok közt ünnepeltek, de legkivált ezen ünnepek a legnagyobb vigadozás közt teltek el; s még mai napig is tartják ezeket Rómában, s általán Olaszországban.

2. Janus ünnepe. Ezt januariusban szokták tartani azért, hogy maga e hónap is Janus-ról neveztetett el annak emlékére. Ez ünnepet még sokkal nagyobb vigalom közt ültek, mint a Saturnaliákat. Ugyanis azt hitték a rómaiak, hogy ha ez ünnepet vigan, vendégeskedve töltik, Janus egész esztendőben nem engedi nekik szükségét szenvedniök, hanem mindennel bőven ellátja őket. E napon kivilágíták házaikat, sütöttek, főztek, hegyen völgyön lakodalom, azaz minden háznál vendégség volt. Kik adóság, vagy idegenektől elorzott pénz miatt fogságban voltak, e napon szabadak voltak. Azon különös vallási szokások volt a rómaiaknak, hogy Janus ünnepén, könyörgések tartatván, nem összevegyülten, hanem külön külön mentek a templomba imádkozni: a senatorok, censorok, plebe-

jusok, idős matronák, vesta szüzek; külföldi követek, idegenek a hadi foglyokkal sat. mind külön külön csoportban. A fejedelmek pedig minden ily ünnep alkalmával valami kegyelmet szoktak osztogatni.

3. *Liberalia* k. Ez ünnep Bacchus tiszteletére volt intézve, könyörögvén neki, hogy adna bő szüretet. Ez ünnep aprilisben tartatott; mely alkalommal az idős asszonyok a városnak, azaz Rómának minden részeiben, utcáin, piacain ülven az arra menőket bizonyos süteménnyel kínálták meg, mi tejjel, mézzel készült. De ez ünnep különbözött az ugynevezett *bacchanatiáktól*, melyeket éjjel szoktak tartani, a mikor minden szemérmert levettek annyira, hogy a *senatus* utóbbkénytelen volt azokat eltiltani — de éppen azért, mivel éjjel szoktak tartatni, ki bírta volna egészen megszüntetni.

4. *Palilia*, vagy *Parilia*. Ez ünnepet májusban szokták tartani *Pales* istennő tiszteletére, éppen Róma város évnapján. Minthogy *Pales* tarták a marhák, takarmány s pásztorok istenasszonyának, tehát e napon különösen a pásztorok, marhatenyésztők szokták neki különféle szertartások közt áldozni, s kérték, hogy a marhákat épen megtartaná, és számukra bőven adna takarmányt. Istentisztelete ebből állott: Először *suffimen-t* vettek *Vesta* oltáráról; és e *suffimen-t* borju hamvaiból, lóvérből és babszalmából szokták készíteni. Aztán kora hajnalban a juhokat, marhákat, aklot, istállót leestrálták ily módon: a juhokat s marhákat vízzel meghinték, az aklot, istállót pedig kifüstölték; a füstölőszer kénből, *sabina*-ból és babérből állott. Ezután magának *Pales* istennőnek nyujtának áldozatul tejet, kölest és *sapa-t*. Estve tüzet raktak, azt háromszor átugorták, s a nyáját, csordát *Pales* istennő gondviselése alá ajánlották.

Voltak még ezeken kívül más ünnepek is, mint például a *Cerealia*, *Ceres*; — *Faunalia* *Fauna*; — *Floralia* *Flora* tiszteletére stb.

Ide tartoztak a nagy, ünnepies és szintén istenek tiszteletére rendezett játékok, mint *Circus*, *Cursus*, *Luctra*, *Venatio*, stb.

Mi halotti, temetési szertartásaikat illeti, azokban majd éppen nem, vagy csak kevésben tértek el a görö-

gök szokásairól, tehát szükségtelennek látszik azokat még csak röviden is előadni.

Az őskori vallásokból csak a főlebbi néhány ismeretesebbet emeltem ki, s azokat is csak rövid vonásokban.

Ha a józanész fáklyájával világítjuk meg, legokoszerűbbnek, legtermészetesebbnek kell azok vallását neveznünk, kik a tűz képében tisztelik a mindenható szellem-lényt. Láthaták ugyan a halandók a teremtés mindennemű műveit, de volt e azok közt egy, mi figyelmüket, bámulásukat nagyobb mértékben magára vonhatta volna, mint a felséges nap, a föld kebeléből kiható öröktűz a naftaláng s az égből hullott villámok által gyújtott tűz?

És valószínű is, hogy a legrégebb őskori emberek istenének jelvénye a háromféle tűz volt; ez szolgált leghosszabb ideig istentiszteletük tárgyaul. Szittyia őseink még akkor is, midőn már harmad izben költöztek e mostani lakhelyünkre, emelkedett helyeken tüzet gyújtván a körül áldoztanak istenüknek.

Ha a nagy természetben semmi mást nem tekintettek volna is, csak a napot, mint tűzgolyót, ez elegendő tárgyukul lehetett volna nekik arra nézve, hogy általa, benne tiszteljék a teremtőt: de az ember gyarlóságában ezzel nem elégedvén meg, mást keresett.

Csak a főlebb említett vallásokból is kitűnik, mi mindenre vetemedett a gyarló ember kétségkívül a legjobb szándékból elejénte, míg aztán önérdékből.

A többi népek közepette a zsidók tűntek fel mint olyanok, kik először vallák, hogy nekik maga Isten egyenesen kinyilatkoztatá miképen tiszteljék őt.

A görögök és rómaiak isteni kinyilatkoztatással nem állottak elő, hanem készíték vallásukat saját véleményök, belátásuk szerint, és a miveltségnek magas fokára emelkedtek; mi által azt bizonyíták be, hogy akkor, midőn az egész nagy természetnek művei hirdetik az isteni mindenhatóságot, nincs szükségük arra, hogy egy hozzájuk hasonló gyarló ember mondja nekik, miszerint neki, és csak neki nyilatkoztatta ki Isten, minő tiszteltetést kíván eszes teremtményeitől.

AZ UJKORI VALLÁSOK.

Első században.

A római katholika vallás.

A zsidóknak állítólagosan egyenes isteni nyilatkozatra alkotott vallása elfajzott; pedig ha az isteni nyilatkozatra alapított, nem lehetett elfajulnia. A zsidó vallástanítók papokká lettek, a papok urakká emelkedtek; vallásuk szelleme elhomályosult, kihalt belőle a szeretet lelke, s csak oly eszközzé süllyedt, mely főképp az urpapok érdekeinek előmozdítására, fentartására szolgált.

Az őskori vallások mindennemű képtelenségek zür zavarává lettek; köztök a zsidóké is mintegy elavult; tehát támadt a zsidónép kebelében férfi, ki hivatva érezte magát arra, hogy ősei vallását salakjából kitisztítsa, a visszaéléseket megszüntesse; ki úgy volt meggyőződve, hogy minden más szertartás szükségtelen, csak e két dolgot kell szentül megtartani, mik embert mind e földön, mind pedig a siron túl is boldogíthassák, ha lelke halhatatlan: és a két dolog egyike: szeresd az Istent mindenek fölött, és felebarátodat mint tenmagadat, ezt prédikálni, hirdetni tette föl magában; a mi tulajdonképen nem is vallás volt, hanem szavakba öntött szeretet. És mivé fejleszték az utódok e egyszerű szavakon alapuló vallást!!

Az újabb kori vallások rövid vázlatából ki fog világlani, mi volt céljuk a vallás palástja alá rejtezett némely egyes nagyravágyóknak. Századról századra,

fokról fokra fogom előadni, de a dolgok természete hozza magával, hogy az első században sokat kell előre bocsátani, mi csak később történt; a világos áttekinthetés ez eljárást mulhatlanul szükségessé tette; főleg pedig a pápa czimet már kezdetben az első század folytán használnom szükségessé vált, holott az csak későbbi századokban támadt és állapított meg.

A keresztény vallás alapvonalainak sommázatát az első században előadni szükségessé vált, s annál fogva a pápa czim abból ki nem maradhat.

E pár sor szolgáljon itt az ujabbkori vallásokhoz mintegy előszó gyanánt.

Születvén Jézus Zsidóországnak Bethlehem névű városában — kit Nazareti Jézusnak is szoktak mondani — harmincz éves korában elkezdett tanítani, prédikálni; szóval elkezdé az isten igéjét hirdetni. A mit tanítványai közül némelyek, tudniillik az ugynevezett evangelisták leirtak, Jézusnak csak élő szóbeli tanítása, hirdetése után, az lön az uj, a keresztény vallásnak alapja. Ez uj vallás kezdetben még sem rómainak, sem katholikának nem mondatott, hanem csak egyszerűen, általánosan keresztény vallásnak.

Mit tanított Jézus, és mit tanítottak utána tanítványai az apostolok, nem szükséges előadnom, hanem elég az olvasót az evangelisták s még némely más apostolok írásaira utalnom, mely írások együtt, mint kiki tudja az uj testamento mi szentírást teszik; és e szentírásban található mind az, mit Jézus tanított.

De minthogy Jézus nemzetiségére, születésére nézve zsidó volt, s nemzetének szent könyveit tisztelé (mert azokban is az egy élő örökistenuól szóló tanítás foglaltatik, hanem csak az azok mellett becsuszott visszaélések ellen kelt ki) tehát az apostolok és első keresztények a zsidók szent könyveit tiszteletben megtarták, és az uj tanítástól megkülönböztetve ó testamento mi szentírásnak nevezték el.

Miként a zsidók általánosan hitték, hogy szent könyveik, kiváltkép pedig Mózes könyvei egyenes isteni kinyilatkoztatás szerint, isteni sugallás után irattak (és Mózes írásaira nézve a zsidóknak felekezetei is mind megegyeztek), Jézus is ilyeneknek tartá, utána ilyeknek tarták az apostolok és első keresztények is; de ha

ilyenekül ismerék az első keresztények a zsidók szent könyveit, még inkább, vagy legalább szintőly isteni kinyilatkoztatásnak kelle tartaniok az új testamontomi szentirást.

Elfogadva levén a zsidók szentirása s megírva levén az evangeliomok s más apostolok munkái, levelei, a keresztény vallás evvel életbelépett. Ennél több az első században nem igen történt. A mi tanításokkal a keresztény vallás még gyarapult, az a következő századokra tartoznék, de összefüggésben, könnyeb áttekinthetés végett itt előadom akként, a mivé a későbbi századok alatt fejlődött.

A keresztény egyháznak legelső s legfőbb hitágazatául ez tekintethetik:

Mind az ó, mind az új testamentomi szentirás az egy élő istennek részint egyenes, közvetlen, részint közvetett kinyilatkoztatása.

E hitágazat szolgál az egész, közönséges keresztény anyaszentegyháznak alapjául. E hitágazat nincs ugyan formulázva, hanem azért minden igazhívő keresztény azt tartja, hogy ez magától értetik. Demiként tudva van, a római katolika vallási tanítás nemesak azt foglalja magában, mi az új testamentomi szentirásban van, hanem annál többet, mert az sok más üdvös tanítás által gyarapodott. Ezt tudva önkénytelen azon kérdés támad: kik gyarapították az új vallást a szentiráson kívül még más üdvös tanításokkal? és ha erre megfelelünk: hogy az első keresztényektől kezdve több századon át az akkori szent atyák, egyházi gyülekezetek, és azok élén a római pápák gyarapíták: ebből szükségképen kellett a másik főhitágazatot kifejteni, megállapítani tudniillik ezt:

A római pápa Jézus Krisztusnak helytartója, s mint ilyen, esalhatatlan. A mit tehát ő az egyházi gyűlésekkelegyetértve tanít, rendel, intéz, közvetve szintén isteni kinyilatkoztatás gyanánt kell tekinteni, hienni s megtartani.

Ha bár ez sincs mint formulázott hitágazat a többi hitágazatokhoz sorolva, de itt is azt mondhatjuk, hogy ez magától értetik, e hitágazat él minden igazhívő ró-

mai katolikusnak keblében, ha nincs is a többi hitágazatokkal együtt elsorolva. *)

Midőn a keresztény egyház keblében némelyek vagy másképp értvén az apostolok tanítását, vagy nem lovén az egyházi atyák és római püspökök határozataival megelégedve, saját véleményökkel álltak elő; s midőn véleményök miatt őket az egyházi gyűlések s a római püspökök kárhóztaták, de azok saját véleményök mellett maradva azt tehetségök szerint védék; végre midőn ebből versengések támadtak, s a versengő felek nem tudának egymással megegyezni: ekkor meghasonlás történt, ebből külön vallási felekezetek támadtak; és ilyek támadtak mindjárt kezdetben, a kereszténységnek első századában is, mint majd alább némelyeket megemlítve látandjuk.

Az ily vallási külön felekezetek keletkeztével, és az általuk s miattuk támadt versengések, viszálykodások következtében kellett a keresztények egyházát katolika egyháznak elnevezni az ujon támadt de azért szintén keresztények felekezeteitől való megkülönböztetés végett.

Ezt előre bocsátva, most már a „katolika vallás“ kifejezéssel élhetünk, de világosság okáért evvel élnünk kell is.

Mint hogy kitűzött czélunk e munka második részében minden nevezetesebb keresztény felekezeti vallást röviden előadva megismertetni, és csak magát a vallást, annak tanításait, nem pedig történetét: tehát a katolika vallást is csak úgy adjuk elő, a mint az most megállapítva van, és a mivé idő haladtával kifejlődött nem pedig azt, hogy miként terjedt minő viszonyosságokon ment keresztül; azaz történetét mellőzzük, mert az még röviden előadva is több nagy kötetre terjedhetne. — Azonban legalább néhány vonást a történetből is veszünk, hol az érthetőség azt multhatlanul megkívánja.

A kereszténység első századaiban főképp Jézus istensége fölött támadtak versengések, s annak következtetésében felekezeti szakadások. Konstantin ró-

*) Kérjük figyelembe venni, hogy e munka husz évvel ezelőtt készült.

mai császár, minthogy valamennyi keresztények az ő ropant birodalmának határain belül laktak, átlátta, hogy neki a versengésekbe beleszólnia nemcsak lehet, de kell is, ha maga nem vala is keresztény. Császári személyes tekintetével igyekezett tehát a versengő feleket egymással kibékíltetni, kiengesztelni, de nem boldogult, hanem conciliumot kelle összehivnia, s annak helyéül Nicæa-t (Bithyniában) jelelte ki, hová Krisztus születése után 325-ik évben 300 püspök gyült össze; s a gyűlésen maga Konstantin császár is jelen volt. E conciliumban szerkeszték a Jézus istenségére vonatkozó hitformulát, mi szerint meg lett állapítva, hogy Jézus Krisztus az atyával valóságosan egyenlő isteni személy, azaz hogy ő valóságos isten.

Későbbben, azaz 337-ben Kr. után maga Konstantin császár is megkeresztelkedvén, s utódai annál fogva szintén keresztény fejedelmek levén, a keresztény katholika hit a hatalmas római, s keresztény császárok oltalma alatt akadály nélkül terjedhetett.

Pipin, francia király 754-ben Kr. u. II. István római pápának ajándékozván azon darab földet, mit a Longobardoktól elfoglalt, támadt a pápa világi statusa; e kis álladalmat Nagy Károly, szintén francia király (utóbb császár) 774-ben más darabbal nevelte. Így a pápa hatalma nevedett, s az ő hatalmával a katholika hit uralkodóvá lett, miként ezt alább részletesebben fogjuk látni.

Midőn Photius, konstantinápolyi patriarka a 9-ik században, jelesen 858-tól fogva 886-ig a keleti püspökökkel a római pápától elszakadva volt (ez vala az első Schisma): akkor kezdődött a római nevezet használatni, tudniillik így: római katholika egyház, a keleti egyháztól való megkülönböztetés végett; mert ekkor a katholika azaz közönséges kitétel nem vala elég-séges, mivel a keleti egyház magát szintén oly katholika vagy közönségesnek tartotta, mint a nyugati egyház, állítván, hogy a keleti püspökök és keresztény hivek száma szint oly nagy, mint a nyugatiaké. Sőt a keleti püspökök még többet állítottak, tudniillik azt vitaták, hogy tulajdonképen csak ők képezik az eredeti keresztény egyházat, s hogy a nyugatiak attól már eltértek, s nem valódi keresztények. De hagyjuk ezt. Elég, hogy

ettől fogva, tudniillik Photius patriarka elszakadásától fogva neveztetett a nyugati egyház: római katolika vallásnak, vagy egyháznak.

A mi már e fölebbi módoknál fogva nagyon és könnyen terjedhetett római katolika vallást magát, azaz tanítását illeti, a Tridentumban 1542-től 1563-ig tartott concilium által megállapított hitágazatokban foglaltatik, mely hitágazatokat V. Pius pápa a világiak számára 1566-ban adott és hirdetett ki, melyek attól fogva maig változatlanul fen vannak.

A tridentinumi concilium határozatai értelmében készítettett katekizmusban a főhitágazatokra vonatkozó ilyen pontok foglaltatnak:

„A római katolikusknak mind azt igaznak kell tartania, mit az isten kinyilatkoztatott és az anyaszentegyház, hogy higyjük elénk adott, akár írva legyenek azok, akár nem.“

„Minden embernek, ha már eszével élhet, tudnia és hinnie kell, hogy üdvözüljön: 1) hogy egy isten van; 2) hogy az isten igaz bíró, ki megjutalmazza a jót és megbünteti a gonoszt; 3) hogy három isteni személy van egy állagban és egy természetben: atya, fiu és szentlélek; 4) hogy a második isteni személy emberré lett, hogy bennünket halála által megváltana és örökké üdvözítene; 5) hogy az ember lelke halhatatlan; 6) hogy az isten malsztja az üdvösségre szükséges és hogy az ember e malszt nélkül semmit, a mi az örökéletre érdemes volna, nem tehet.“

Ezen pontokban van rövid foglalata a római katolika hitvallásnak. Világosan, félre magyarázhatatlanul ki van mondva, hogy mind azt hinni kell, mit az anyaszentegyház elénk ad, akár írva legyen az, akár nem; azaz: akár foglaltassanak azok a szentírásban akár nem. A mik a szentírásban nincsenek, azok hagyománynak (traditio) neveztetnek.

Bővebben van mind az előadva, és egyenként van elszámlálva, mit a római keresztény katolikusknak hinnie kell, az ugynevezett apostoli hitvallásban, mely tizenkét hitágazatból áll, miként a tridentinumi conciliumban azok elfogadtattak.

Az apostoli hitvallásnak ágazatai pedig a következők: 1) Hiszek egy istenben, mindenható atyában,

mennynek és földnek teremtőjében. 2) És a Jézus Krisztusban, ő egy fiában, mi urunkban. 3) Ki fogantaték szentlélektől, születék szűz Máriától. 4) Kínzaték Pontius Pilátus alatt, megfeszítették, meghala és eltemetteté. 5) Szálla alá poklokra, harmad napon halottaiból föltámadta. 6) Fölmene mennyekbe, ül a mindenható atya istennek jobbjá felül. 7) Onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat. 8) Hiszek szentlélekben. 9) Közöséges keresztény anyaszentegyházat, szenteknek egyeségét. 10) Bűneinknek bocsánatját. 11) Testnek föltámadását. 12) És az örök életet.

De még ezekben sem foglaltatik mind az, mit a római katolikus hisz, sőt még sokkal több az, mit ezen hitágazatokon felül hisz, a miket, ha nem is az üdvösségre mulhatlanul szükségeseknek, de mégis hasznosoknak, üdvösöknek tart.

Összefoglalva s rendbe hozva mind azt, mit a római katolikusknak, ha tudniillik igazhívő (orthodoxus) s buzgó keresztény, hinnie kell, ideértve természetesen az ótestamentomi tanításokat is, a következő nevezetesebb pontokból áll:

1. A római katolikusok hiszik, hogy a kettős szentírás (ó és új testamentom) isteni kinyilatkoztatás. És e kettős szentírásból merített tanításnál fogva

2. Hiszik, hogy egy isten van. ki a mennyet és földet és mind azt, a mi van, teremtette; hogy ez isten öröktől fogva van, hogy bölcs, mindenható, igazságos, ki a jót megjutalmazza, a gonoszt megbünteti, s hogy ez isten csupa lélek.

3. Hiszik, hogy isten az első embert agyagból formálta, abba elevenítő lelket lehelvén Ádámnak nevezte, s ennek oldalbordájából formálta Évát, az első asszonyt, és ez első emberpártól származott az egész emberi nem.

4. Hiszik, hogy az első emberpár vétke, az eredendő bűn, minden utódaikra átszállt. és ennél fogva kell minden embernek meghalnia, mert ha Ádám nem vétkezett volna, minden ember halhatatlan lenne; a halál Ádám bűnének zsoldja.

5. Hiszik, hogy a lélek halhatatlan, de hogy az, Ádámnak vétke miatt eredendő bűnben levén, örök

kárhozatra jutott volna, hanem az új testamentom tanításánál fogva

6. Hiszik, hogy isten megváltót küldött, a ki Jézus Krisztus volt, ki csodálatos módon szüztől született, meghalt, harmadnapra föltámadott s mennyekbe ment, miután szenvedése és halála által az eredendő bűn miatti elkárhozástól az egész emberi nemet, azon föltétel alatt, ha tanítását követi, megmentette vala. De mégis a mellett

7. Azt is hiszik, hogy a keresztség az üdvösségre mulhatlanul szükséges, nélküle senki nem üdvözülhetvén.

8. Az anyaszentegyházról hiszik, hogy annak képviselői a püspökök és az egész római katolika egyháznak feje, a római pápa, intézkedhetnek, tanításokat adhatnak, miket éppen úgy meg kell tartani, mint azokat, mik a szentírásban foglaltatnak; s hogy a szentírás igaz értelmét senki egyes ember föl nem foghatja, hanem csak az egyházi gyűlés és pápa; mert a pápa Krisztusnak helytartója, s mint ilyen csalhatatlan.

9. Az anyaszentegyház tanításánál fogva, s jelesen a Nicäa-ban tartatott concilium határozatainak nyomán hiszik, hogy Jézus Kristus istennek fia, isten és ember egyszersmind, s az atyával valósággal egyenlő isteni személy, s hogy három isteni személy van egy állagban és egy természetben: atya, fiu és szentlélek.

10. A tridentumi egyházgyűlésben megállapított hitágazatok szerint hiszik a testnek föltámadását, s hogy Jézus a föltámadás és ítélet napján ismét eljövendő ítéletet tartani jók és gonoszok fölött. Ennél fogva

11. Hisznek jövendő, azaz örökéletet, még pedig két-félét; tudniillik hiszik a jóknak örök boldogságát mennyországban, s a gonoszok vagy elkárhozottak örök szenvedését a pokol tüzében. De

12. Azt hiszik, hogy Jézus szenvedésén, halálán és a keresztségen kívül még jó cselekedetek is szükségesek az örök boldogság elnyerhetésére. Hanem

13. E mellett azt hiszik, hogy az ember isten különös kegyelme nélkül az örökéletre érdemeset nem cselekedhetik, azaz: hogy a szentlélek malasztja arra, hogy jót cselekedhessünk, mulhatlanul szükséges. — Továbbá

14. Hiszik, hogy a gonoszok is elnyerhetik az örök-

üdvösséget, bár előbb jót nem cselekedtek is, ha bűneiket a lelki atyának elszámolva, meggyónják és töredelmes szívvvel megbánják, s erős fogadást tesznek arra, hogy többé nem vétkeznek. — Azon fölül

15. Hiszik, hogy ha a bűnös csekélyebb, azaz bocsánandó bűnben hirtelen hal meg, a nélkül hogy meggyónhatott s bűneit megbánhatta volna, nem kárhozik el örökre, hanem ha más világon e bűneiért kisz szenvedni fogott, aztán az örök üdvösségre jut. Tehát

16. Hisznek a másvilágon egy oly helyet lenni, hol a bűnökért eleget tehetni, azaz: hiszik a purgatoriumot (tisztító hely), mert ez azon hely, hol a megholtak csekély, vagy bocsánandó bűneikért egy bizonyos ideig kisz szenvedvén, mennyországba jutnak. De

17. Azt is hiszik, hogy e purgatoriumban levő lelkek szenvedéseit jócselekedetek: főkép imádság által meg rövidíthetni; azaz: ha értők imádkoznak és mise áldozatok mutattatnak be, isten előbb megszabadítja őket a purgatoriumból.

18. Hiszik a szentek egyességét. A szentek egyessége pedig abban áll, hogy az anyaszentegyháznak minden tagjai a lelki jókban részesülnek. A tagok pedig, kik közt egyesség van, ezek: 1) az e földön levő vagy élő hívek; 2) a szentek mennyországban, és 3) a purgatoriumban szenvedő lelkek. Ennél fogva

19. Hiszik, hogy a szenteket tisztelni, segítségül hívni hasznos és üdvös, mert mind az élőkért, mind a megholtakért istennél esedezhetnek; következőleg a szenteknek képeit tartani szintén üdvös és hasznos.

20. A római katolikusok 7 szentséget tartanak, melyek: 1) Kereszttség; 2) Bérálás; 3) Oltári szentség; 4) Penitencziatartás; 5) Utolsó kenet; 6) Egyházi rend; 7) Házasság.

21. A keresztiségre nézve azt hiszik (miként fölebb a 7-ik pontban láttuk,) hogy az, az üdvösség elnyerhetésére mulhatlanul szükséges, mert a nélkül, senki, még a ma született gyermek sem üdvözülhet; s hiszik, hogy a keresztiség, az eredendő bűnön kívül minden cselekedendő bünt is lemos, mi talán keresztiség előtt követtetett el; tudniillik olyanoknál, kik nem keresztény valásról a római katolika hitre térvén át, későbbben keresztelkednek meg.

22. A bérálás szentségét nem tartják éppen szükségesnek, hanem csak hasznosnak, anyiban, mert ez az emberben a hitet megerősíti.

23. Az oltáriszentségről, vagy urvacsoráról hiszik, hogy abban a kenyér és bor színe alatt Krisztusnak valóságos teste és vére jelen van; de ebben részeseülni nem mulhatlanul szükséges az üdvösségre; mert lám a gyermekek is a nélkül halván meg, üdvözülhetnek.

24. Mi a penitencziatartást illeti, ezt mind azokra nézve, kik keresztség után halálos bünbe estek, azaz isten törvényét nagy dologban szegték meg, éppen oly szükségesnek hiszik, mint a keresztséget; tudniillik hiszik, hogy a halálos, vagy nagy bünöket egyenként sorban el kell számlálniok a gyóntató atya előtt, azután töredelmes szívvvel azokat megbánniok, végre erős fogadást kell tenniök, hogy többé nem vétkeznek, és hiszik, hogy csak e három föltétel alatt engedtetnek el büneik; azaz csak anyiban engedtetnek el, hogy miattuk örökre el nem kárhoznak, de még teljesen megbocsátva nincsenek, hanem előbb értök eleget kell teni, vagy ez életben még, vagy a más világon, tudniillik purgatoriumban. Az elégtétel pedig ezekből áll: imádság, miseáldozat, böjtölés, alamizsnálkodás, s a bünökért a pápától meghatározott taxa, vagy díj; továbbá a purgatoriumban egy ideig tartó szenvedés más elégtétel hiányában; végre a szenteknek (mint főlebb a 18. és 19 ik pontokban láttuk) esedezése és jóságos cselekedeteik érdemeinek fölöslege; mert a kik igen jámbor, szent életet élve, sok jót tettek, tudniillik szükségén fölül tettek, maguknak vagy éppen nem, vagy csak kevés vétök levén, annak fejében érdemeik beszámíthathtak volna, tehát fenmaradt érdemeiket isten mások büneinek elégtételként számítja be, s a purgatoriumban levök szenvedésének idejét ez érdemek arányában megrövidíti. De az anyaszentegyház tanítása után

25. Hiszik, hogy a római pápának egyedül magának van hatalma a bünöket nemcsak elengedni, hanem valósággal tökéletesen meg is bocsátani, azaz, a még fenlevő büntetést elégtétel nélkül is elengedni, mit az ugynevezett teljes búcsu (jubileum) engedéssel visz végbe.

26. Az utolsó kenet szentségét hasznosnak hiszik, a nagy bűnösökre nézve pedig még szükségesnek is vallják, mert ez által a haláltól való félelmek kevésbé irtózatossokká válnak.

27. Az egyházi rendet, azaz papi felszenteltetést és a papok nőtelenségét az egyház tanításánál fogva szükségesnek hiszik.

28. A házasságot nem mulhatlanul szükségesnek hiszik ugyan, hanem csak hasznos cselekedetnek tartják; de ha mégis férfi és nő papi áldás nélkül együtt élnek, azt halálos bűnnek tartják.

29. Hiszik, hogy rokonoknak összeházasodniok nem szabad, de egyszersmind azt is hiszik, hogy ezt a római pápa bizonyos díj mellett, vagy a nélkül is megengedheti; azaz: megengedni vagy eltiltani teljes hatalmában van.

30. Átaljában a szentségekről azt hiszik, hogy azok csak úgy s akkor teszik meg hatásukat, akkor fogatosak, mikor az azokat kiszolgáltató pap szándéka az anyaszentegyház értelmével megegyez; annak szándéka vagy akarata, ki a szentségeket fölveszi, vagy azokban részesül, nem jó tekintetbe.

31. E három szentségről: keresztség, bérálás és egyházi rend, azt hiszik, hogy kitörölhetlen jelt nyomnak az ember lelkébe, minél fogva egyszernél többször azokban részesülni nem szabad.

32. Hiszik, hogy minden más jó cselekedetek fölött isten előtt legkedvesebb a miseáldozat, s hogy ez bármily prédikácziónál, könyörgésnél és imádságnál többet ér, mert ez vérnélkülvaló áldozat; a pap benne a kenyeret és bort, a rájuk kimondott igék által Krisztus Jézusnak valóságos teste és vérevé változtatván, azt istennek áldozatul bemutatja.

33. Miután a római katolikusok azt hiszik, hogy köztük, s a már mennyekben levő szentek közt egyesség van, s hogy őket tisztelni üdvös dolog, következetesen azt is hiszik, hogy azok nevére ünnepeket ü'ni, egyházakat szentelni szintén üdvös és hasznos dolog; továbbá hívén, hogy a penitencziatartás a bűnökért való elég-

tétel végett multhatlanul szükséges az üdvösség elnyerhetésére, tehát természetesen.

34. Hiszik, hogy a bűjt üdvös dolog, mert ez a testsanyargatásnak, vagyis penitencziatartásnak lényeges részét teszi.

35. Hiszik azt is, hogy a klastromi szerzetes élet szintén üdvös, mert ebben is testi sanyargatás által a bűnök megbocsátásáért való elégtétel a cél.

36. Ugy szintén hiszik, hogy búcsujárások, processiók, zarándokság hasonlókép hasznosak, sőt némiképe szükségesek az üdvösségre, mert ha a bűnök elégtétel nélkül meg nem bocsáttatnak, mind azt el kell követni, mi által elégtétel eszközölthetik; igen de a búcsujárások, zarándokság, processiók, mind testsanyargatással, azaz bűjtöléssel, imádsággal, fáradsággal vannak összekötve, tehát a bűnökért való elégtételnek nemét teszik.

Ebből áll a római katholika hitvallás, hogy némely kisebb jelentésű pontokat ne emlitsünk, melyek különben a főlebbiekből önként érthetők. A szertartásokat előadni hosszadalmas, de szükségtelen is lenne, minthogy azokat mindenhol kiki saját szemeivel láthatja, s egyformán láthatja, mert mindenütt egyformák, ugyanazok.

A római egyház keletkezésének s alakulásának kezdete.

A kik Jézushoz, követői közül, közelebb állottak, kik vele jártak, kik szorosabb értelemben tanítványai voltak: midőn a mester Jézus meghalt, még ha mondotta volna is nekik, hogy menjetek el és tanítsátok a népeket, maguktól is ezt teszik vala, a dolgok természete szerint; mert ha meg nem lettek volna arról győződve, hogy Jézus tanítása jó igazi tanítás, nem csatlakoztak volna hozzá, de mivel őt követék, azt tanúsíták, hogy tanítását elfogadták, ha egészen föl nem fogták is példabeszédbe burkolt szavai értelmét. De ennél fogva azt terjeszteniök kelle, mert az embernek természetében van azt másokkal közölni igyekezni,

mit jónak ismer; tehát a tanítványok elszéledtek, ha eleinte nem is messze földre, de utóbb mindig messzebb jutottak, s terjeszték az új tanítást; ha nem is mindig és mindenütt nyilvánosan, hanem legalább a körülményekhez alkalmazkodva ovatosan ismerőseik, s barátaik között.

Ekkép azokból, kik az apostoltanítványokhoz csatlakoztak, mindig új meg új tanítványok váltak, az új tanításnak terjesztői támadtak, kik magukat szintén apostolokul tekintették. Így lassankint, de csak sokára keletkeztek egyes kis keresztény községek. Ha néha néhol üldöztetés elől biztosítva levén, valamelyik apostolnak megrázó szónoklatára a sokaság tömegesen tért is az új hitre, de bizonyos az, hogy legtöbb helyen a hivek száma eleinte csak egyes családok tagjaiból állott. És ily egyes családnak feje, kitől vagy ki által abbau a helységben az új hit elterjedt, észrevétlenül, önként azon családfő a többinek, hit dolgában, választás nélkül is tanácsadója, előljárója, szóval főnöke lett.

Hol a körülmények kedvezők valának, egyik másik terjedelmes városnak nagyszámu népe előbb tért az új hitre, de mégis legtöbb helyen évtizedek teltenek bele, míg a helységnek egész népe keresztény községgé vált; ekkorra a főnök, ki arra az új hitet terjeszteni kezdé, s annak terjesztésében folytonosan buzgólkodék, előregedhetett, meg is öszült. Sőt megvénülhettek vele némely mások is, kik a foglalatosságában mintegy segéd társai valának. De évek folytán a keresztény új község a vénekhez, kik első tanítói, vénei voltak, hozzá szokott; bizodalommal volt irántuk. Tehát a hol melyik keresztény község szükségesnek látta, hogy legyen rendes választott oktatója, mint hitbeli előljárója természetes vala, hogy rendszeren az ily vénekből választott meg valakit, s a község nagyságához képest egy főbb előljáró mellett választott több vagy kevesebb másodrendű előljárókat is. Ha a fő-tanító elhalt, helyébe megint rendszerint a vele szolgált idősbek közül választott mást. Röviden szólva az ily tisztos vének voltak az első korban a keresztény községeknek természetes vezetőik, és pedig nem mint papok, hanem mint világiak; mert hiszen Jézus és az apostolok csak egy árva szócs-

kával sem tesznek papokról említést. Innét a vallási előljárókat csak véneknek (presbyter) nevezték. Hogyan juthatott volna tehát valakinek eszébe azt állítani, hogy egy valamely legfőbb püspök (pápa) nevezzen a nagy község számára más püspököt, holott ezen eszme pápa (püspök, pápa) előttük teljesen ismeretlen vala?

Az első korban, midőn a keresztény községek vallási ügyeikben intézkedés vagy ajtatoskodás végett öszszegyülekeztek: mindenik tag hozzászólhatott; ki arra hivatva érezé magát, vagyis értelmesebb, buzgóbb, lelkesültebb volt, a gyülekezethez beszédet, oktatást tarthatott, mert hiszen nem volt még arra külön megbízott egyén, legkevesbé pedig papi személy, mivel hogy fogalmuk sem volt arról, mi a pap, (tudniillik mostani szokott értelemben veit pap) hanem papának, mondák az öregeket, s ebből lett későbbben a pápák, papok külön osztálya.

Az első nagy buzgalomnak utóbb természetesen meg kellett szünnie; gyülekezeteket nem tartottak oly gyakran, s a mikor tartottak is, nem jelentek meg oly számosan, napi foglalatosságaikhoz kelle látniok: tehát hogy legyenek, némelyek, kik vallási ügyeiket intézzék, a szegényekről gondoskodjanak, az ifjúságot a keresztény erkölcsökre vezéreljék, az árvákat gyámolítsák (mert az új tanításnak az igen lényeges részét tevő) tehát választották a vének közül alkalmas értelmes férfiakat arra, hogy a község nevében mindent a legjobban rendezzenek; ugyanis természetes, hogy rendszerint ehhez a vének legjobban értenek. De mondom szabadon választották az ilyeneket, mert hiszen az apostolok tanításában szó sem volt arról, hogy a községnek oktató-előljárót valaki más nevezzen; hisz ez a keresztény vallás szellemével merőben ellenkezett; ez új vallásnak éppen az volt egyik legfőbb pontja, mely azt foglalta magában, hogy az emberek egyenlő természeti jogokkal és szabadsággal bírnak.

De az ily előljáróknak a községek nagyobbodása szerint, s az ügyek szaporodtával segédek kellettek, kiknek tartásáról szintén a községnek kelle gondoskodnia. Azonban az ily segédek habár a község választá is, az

előjárótól némikép függöttek, tehát utóbb megkülönböztetésül az előjárók magokat felügyelőknek (episcopos, püspök,) a segédekét szolgálattevőknek (diaconus) nevezték el. Így fejlődött hoszas idő alatt az egyházi szolgálat, kormány, vagyis papok osztálya; hogy pedig némikép a többi néptől megkülönböztetve legyenek, részint a zsidóktól, majd meg a pogányoktól, fogadtak el bizonyos öltözeteket, miket az istentiszteletnél magukra öltöttek.

A nagy községek, városok közül levő kisebb községek előjárói néha némely ügyben a városi, tekintélyesebb előjáróhoz (püspökhöz) folyamodtak, annak tanácsát kikérték, utóbb az kéretlenül is osztogatá jó tanácsát, a jó tanácsból utóbb utasítás lett, mi még utóbb parancsosa fajult el. S kezdődött a nagyobb városi előjárónak a kisebb községekre való befolyása. Előbb csupán ajánlott valakiket akis községek tanítóiu, aztán az ajánlás kinevezéssé fajult. Így alakult meg lassankint, alig észrevehetőleg a nagyvárosi keresztény községek papjainak nagyobb tekintélye, befolyása, hatalma; így keletkeztek aztán különféle czimek.

Az ut meg volt törve; a viszonyok, körülmények sokképpen változtak, hoszas évek folytán szükségképen változniok kellett, és a melyik városi főpapnak a körülmények kedveztek, s ha vágyat érzett magában a többiek fölött kitűnni, uralkodni: e vágyát betölté s a környékbelieknek hatalmas urukká lön. Hogy azonban ez csak igen sokára történhetett, természetes. Az időt nehéz volna meghatározni, mikor kezdtek némelyek a többiek fölött uralkodni, de bizonyos az, hogy a papi uralkodás akkor vert első gyökeret, mikor az egyházi személyek bizonyos polgári kötelességek alól fölmentve lettek, azaz szabadalmakkal ruháztattak fel, s hogy a világiaktól megkülönböztetve legyenek a clerus és laicus szók (egyházi és világi) kezdetek használtatni.

A mi már azt illeti, mi oknál fogva terjedt el annyira a keresztény új tanítás, tagadhatlan az, hogy főkép a benne foglalt demokrata s republicanus elvek eszközlék, miszerint az emberek egyenlő joguaknak ismertettek el. Napkeleten, hol a keresztény vallás keletkezett, mind a zsidóknál, mind a pogányoknál a ki-

rályok s császárok zsarnoki önkény szerint bántak a népekkel, a nyomtatást pedig senki sehol sem örömet tūri, s ha alkalom kínálkozik, azt siet megragadni, hogy szolgaságából szabad polgárrá emelkedjek. Ezt a keresztény új tanításban remélték sokan megvalósíthatni, annál inkább, mert eleinte az volt a közhit, hogy Jézus majd a zsidókat a római járom alól felszabadítván, maga alkot oly államot melyben szabad polgárokul élhetnek, annál inkább, mert Jézus ujtásánál fogva az elhatalmasodott zsidó főpapság nyomása alul is felszabadulnak, mi még terhesebb volt, mint a fejedelmi zsarnokság.

Midőn a keresztény vallás már annyira terjedt, hogy a római császár Constantinus maga is megkeresztelkednék, s Róma városnak papja vagy püspöke éppen annál fogva, mert a birodalomnak fővárosában volt püspök, nagy tekintélyűvé lenne: a kedvező körülmények által mintegy fölhíva, arra az eszmére jöttek, hogy jó lenne azt megállapítani, hogy valamint a császár a római nagy birodalomnak feje Rómában lakik, ugy a keresztény egyháziaknak is lenne feje Rómában, hogy így a keresztény községek egy nagy egészet, összefüggő egységet képeznének; mert keleten Kisázsiában, Afrikában már a nagy városok püspökeinek oly hatáskörük volt, hogy külön-külön anyaszentegyházat látszottak képezni. És attól fogva, midőn e magában véve dicséretes eszme megszületett, igyekeztek a római püspökök azt eszközölni, miszerint magába a hitvallásba oltassék az, hogy Jézus a tanító mester rendelte, hogy az apostolok közül Péter legyen Rómában első főpap, s legyen ez feje az egész anyaszentegyháznak. De mivel ez eszme az első korban nem volt meg, következőleg a római első lelkipásztorok emléke ugy eltűnt, hogy még csak nevüket sem tudták egész bizonyossággal: e hiányt később mesterségesen kellett kipótolni, hogy a római első lelkipásztorok sora szakadatlan láncz lehessen, meg legyen egész Péter apostolig, mert csak ekkép lehetett arra utalni, hogy ezt maga Jézus rendelte római főpappá, s az egész anyaszentegyház fejévé, következőleg minden utódai is Rómában az anyaszentegyháznak fejeiül tekintendők.

A római katolikus papság tehát ugy adta elő

tanításában a vallás keletkezését, hogy a római lelkipásztor mindjárt kezdetben Krisztus által oda helyezett legfőbb püspök, azaz pápa volt, s pápák voltak minden utódai. Hogy pedig ne csak névsora legyen meg a római lelkipásztoroknak elejétől fogva, hanem látszások, hogy mint valódi pápák vitéztek is, későbbi korban készültek decretalis levelek, melyek a névsorozatban egyik és másik lelkipásztor nevéhez csatoltattak. Mind ezt alább látni fogjuk.

Ennyit itt előre kellett bocsátanom.

Azt, a mit eddig a római katolika egyház keletkezésére, alakulására nézve elmondottam, csak bevezetésnek, a papi alkotmány rövid vázlatának, somáztatának vegye az olvasó.

Maga az alkotmány századokon át fokról fokra épült, gyarapodott; holott a hívők nagy tömege úgy vélekedett eddig, hogy e vallási alkotmány meg volt teremtvé, s ezelőtt 1873 évvel készen találta a kereszténység.

Most következik maga a vallás alakulása, nevezetesebb tényezők közreműködése szerint fejezetekre osztva.

Első fejezet.

Péter és Pál.

Péter volt az első római pápa a katolikus papok állítása szerint, ki Krisztus születése után 45-től fogva 69-ig volt római pápa, a katolikus papok állítása szerint, tehát 24 évig. Ugyan képzelheti-e elfogulatlan s tudományos ember, hogy a kereszténység kezdetekor Rómában mindjárt pápa, oly nagy tekintélyű főpap volt volna, milyenné az utóbb fejlődött? Hiszen főlebb előadtam, s a dolgok természete szerint kiki maga is átláthatja, hogy eleinte nem is volt a keresztényeknél pap, annál kevésbé lehetett hatalmas pápa, ki az egyház fölött uralkodhatott volna.

A római buzgó katolikusok azt szentül hiszik, hogy Rómában sz. Péter apostol volt az első pápa; és pedig hiszik ezt a tudományos emberek is, kik vallás dolgában nem tartják szükségesnek gondolkodni, hanem csupán hinni; és nemcsak azt hiszik, hogy Péter volt az első pápa, hanem hiszik, hogy őt maga Jézus rendelte arra, hogy legyen ő feje az egész kereszténységnek. Én magam is, a római katolikus hitben születve s nevedve, hittem ezt másokkal. E munka folytán ki fog tűnni, mennyiben helyes, vagy igaz, a római katolikusoknak e hite.

A hitre, vallásra vonatkozó iratokból s kivált magukból az evangéliumokból tudjuk, hogy Jézus 33 éves korában halt meg. Ámbár némelyek szerint nem halt meg a keresztfán, hanem levétetvén előbb, sebeiből gyógyították, s aztán még tovább élt míg végre valóban meghalt, azonban halála idejét nem tudni. De én itt csak a mellett maradok, mit a kereszténység megállapított, hogy 33 éves korában a keresztfán meghalt.

Ha ő, Jézus maga rendelte, hogy Péter apostol első pápa s az egyháznak feje legyen, még pedig hogy éppen Rómában legyen, miért nem foglalta el mindjárt e székét? miért csak 12 évvel később, azaz 45-ben

Jézus halála után? Ha Jézus maga intézkedett arról, ki legyen az egyháznak feje, azt is meg kelle határoznia, hogy hol tartsa az székét, melyik hely legyen az egységnek központja. Mert ha csak annyit rendelt, hogy Péter legyen az egyház feje, nem tekintve azt, hol fog székelni, előre látható vala, hogy halála vizálykodásra szolgálthat okot; ugyanis képzeljük, hogy Péter pápa valamely kisebb helyen üti föl székét s e szék helyét az ellenség elpusztítja annyira, hogy kő kövön nem marad; vagy földrengés következtében összeomlik, sőt el is süllyed, vagy pedig láva borítja el, melyik város leend ekkor az egyház fejének székhelye? Nem természetes e. hogy ily esetben a városok közt, vetélkedés és vizálykodás támad, egyik és másik város is követelvén, hogy az ő kebelében legyen az egyház fejének széke.

De megengedem, hogy nem volt szükséges a székhelyet előre kijelelni, mert az egyházfőnek tetszésére hagyathatott ott lakni, hol akar, mivel a hely nem vétethetik itt tekintetbe, hanem csak maga az egyháznak feje. Hanem mi történjék akkor, ha az egyháznak feje, vagy utazás közben, midőn a hiveket látogatja, vagy ellenség elől menekülve, vagy elpusztított székhelyéről futva, véletlenül valamely csekély faluban hol meghal, törvényes utódja, örököse nem lévén, ki és hol lesz utána a pápa? Megtörténhetik, hogy ott, a hol váratlanul meghal, talán nincs is pap, s ha van is, nem követelvén, hogy most ő legyen az ott meghalálozott pápa utódja, tehát ki és hol lesz a pápa.

Azt hiszem, hogy magok a katolikus papok sem birják azt kimutatni, hogy Jézus a pápának ily kimulása esetére valamit előre readelt volna; nem mondta, hogy Péter halála után ki legyen az egyháznak feje. Ily nem várt esetre háromfélét gondolhatni; vagy azt először, hogy Jézus felhatalmazta Pétert magának utódot nevezhetni; vagy a legtekintélyesebb püspök, ki magában bizik, hogy a többi fölé emelkedni sikerül, maga magát teszi az egyház fejévé; vagy pedig harmadszor, hogy a keresztények belátására hagyatott magoknak egyházfőt szabadon választaniok.

Van ugyan arról említés, hogy Péter maga nevezett volna utódat, de ez csak is említés, és nem egyéb,

mert a római katolikus papság maga sem ismerte el soha a pápának azon jogát, miszerint utódát kinevezhetné, pedig ezen jognak vele kellene járni ama hittanitással, miszerint a pápát Jézus rendelte, és a pápa csalhatatlan; mert ennél fogva ő csak ugyan jobban tudja, ki érdemes arra, hogy utódja legyen, mint a többi püspökök. De ha megengedném is, hogy így volna, azon esetre midőn a pápa vagy hirtelen halt meg, vagy pogány üldözői börtönben végzik ki, tehát nem nevezhetett utódot, ki legyen és mi uton legyen pápává? Mind ebből, mind pedig a fennlevő folytonos pápaválasztási gyakorlatból világos, hogy a pápa utódot nevezhető kiváltsággal észszerűen nem bírhatott; Jézus erre föl nem jogosíthatá.

A mi a másik esetet illeti, hogy valamelyik püspök magát tegye pápává, volt ugyan rá elég példa — mint majd a maga helyén látandjuk — mert bár személyvesztésül választása szertartással ment végbe, de azért mégis csak a hatalmas püspök ármány és cselszövények által maga magát tette pápává, hanem ez a keresztény vallás szellemével ellenkezőleg történt, úgy szolván erőszakkal ment végbe, mint a világi fejedelmeknél számtalanszor; tehát Jézus intézkedéseül ez nem tekintethetik.

Hátra van a harmadik eset, miszerint a pápának megürült helyét választás útján kell betölteni. És mivel erre nézve sem intézkedett maga Jézus, nem hagyta meg, kik legyenek a választók, tehát azt kell következtetni, hogy követőinek belátására, józaneszére bizta. És mit mond a józanész? azt mondja, hogy ha az emberek választási jogának, szabadságának fenn kell maradnia s minden egyes község választ magának csupán a maga számára papot, püspököt: úgy a legfőbb püspököt (pápát) ki minden keresztényeknek feje legyen, az összes keresztény községeknek együtt kell választaniok. Mert valamint például Nagykőrös községe nem választhat oly birót vagy papot, ki lenne csak Magyarországnak magának is főbirája vagy főpapja, de sőt még csak egyetlen egy más község, például Kecskemét számára sem választhat: éppen úgy nem választhat Róma közönsége főpapot más város számára, még kevésbe az egész kereszténység számára.

Ha polgárilag nem helyeselhető, hogy egyik nép a másik nép számára válaszszon fejedelmet, miként lehetne helyeselni, hogy Rómában néhány bibornok válaszszon egyházi fejedelmet minden keresztény országok számára? A főlebb mondottakból már némileg kitetszik, hogy a pápaság nem isteni intézkedés (mert ha az volna, akkor meg kellene abban nyugodnunk, hogy mind jól van az, a mi e tekintetben történik,) tehát mindent csak az ész után kell vizsgálnunk. A mi józan észszerű polgári tekintetben: vallási tekintetben is annak kell lennie; mert nem lehet kétféle józanész, egyik a polgári, másik az egyházi ügyekre nézve.

Ezt ismét előre kelle bocsátanom azért, hogy mindinkább világos legyen előttünk, miszerint mind a hitvallás, mind a papok, pápák nem isteni intézkedésekből származnak.

Annyit már tudunk, hogy kezdetben még papok sem voltak, hanem csak világi tanítók, annál kevésbé pápák; tehát nem lehet azt józanésszel erősíteni, hogy Péter apostol volt Rómában az első pápa. Sőt még csak azt sem lehet egészen bebizonyítani, hogy Péter apostol valaha Rómában volt volna. De megengedem, hogy volt Rómában, hanem azt, hogy ott 24 évig pápáskodott volna, teljes lehetetlenség elhinni.

A ventinus annalisainak (év-könyvek) 2-ik kötetében, a 179 ik lapon azt írja, hogy Claudius római császár uralkodásának 9-ik évében, mi Kr. után 51. év volt, Rómából és egész Italiából a hol találtattak, a zsidókat és keresztényeket kiüzte. Miként lehetett volna tehát Péter ekkor — tudniillik 45—69 ig Rómában, mint csak püspök is, vagy éppen mint pápa? Az ugyan nem lehetetlen, hogy a kiüzetés daczára rejtezkedve némelyek mégis a városban maradtak, s velök rejtezkedhetett Péter is; igen, de nem lehetett nyilvánosan mint püspök vagy pápa; hivatalosan nem működhetett.

Éppen ez időben írja Pál apostol a galateusiakhoz intézett levelében, hogy keresztény hitre térésének harmadik esztendejében ment Jeruzsalembe, és ott találta s látta legelőször Péter apostolt. Utóbb másod izben ment Jeruzsalembe, akkor, midőn Claudius a zsidókat és keresztényeket Rómából (Kr. u. 51. év) kiüzte, s még akkor is Jeruzsalembe találta Pétert. Tehát ebből vilá-

gos, hogy ekkor még csak rejtezkedve, mint a keresztény hívőknek közönséges tagja sem lehetett Péter Rómában, annál kevesbé mint nyilvánosan működő püspök.

Tovább Pál apostol levelében, melyet Rómába a hivekhez későbbben (Kr. u. 55-ben) intézett, a nevezetesebb keresztényeket névszerint elszámlálva üdvözli, de Péterről egy szóval sem emlékezik; már pedig ha ekkor Péter Rómában volt volna, és pedig mint fő-püspök, lehetetlen, hogy róla is meg ne emlékezzenek vala, hogy őt is ne köszöntse vala. Sőt igen természetesen vallási közügyekről szóló levelét egyenesen Péterhez, mint apostol társához, vagy mint az egyház fejéhez intézte volna, ezt illetően leginkább tudni, miként állnak a dolgok a távollevő keresztény községekben.

De még többet mondok: Pál apostol két évig volt Rómában Nero császár alatt (59—60), és tanított magának házban, hol titkon, legalább ovatosan szoktak az üldöztetésnek kitett keresztény hivek ösztöngeni, mint ezt Lukács evangélista megírja, de ő csak Pálról tesz említést, Péterről hallgat, pedig ha ekkor Péter Rómában volt volna, szinte lehetetlen volt volna, hogy erről is ne emlékezzenek, midőn sok csekélységet megemlít! Ha Péter Rómában ekkor már püspök vagy éppen legfőbb püspök volt volna, olyan, milyenül őt a katolikus papok későbbi időkben feltüntették: az egész keresztény világban mindenki ilyenül tartotta volna mindjárt kezdetben; s a ki vallási dologban közügyet illető levelet írt, el nem mulaszthatá őt felemlíteni akkor, midőn más csekélységek is elsorol.

Végre, Pál apostol Rómából sok levelet intéz a hivekhez, barátaihoz, melyekben Péterről nem tesz említést; a kolozszeusiakhoz írt levélben mind elszámlálja, kik voltak segédtársai: Ha akkor Péter Rómában csak mint közönséges segédtársa volt volna is, meg kell vala őt emlitenie, annál inkább, ha ez ott a legfőbb püspök volt volna. Timotheushoz írt levelében mintegy panaszképen mondja, hogy midőn első ízben kérdőre vonatott, természetesen a római kormány által, senki sem kelt pártolására Lucás-on kívül, a többiek mind elhagyák. Miként történhetett, hogy pártját ne fogja, védelmére ne keljen Péter, ha ez akkor ott legfőbb püspök volt? Sőt ha Péter, oly főpap volt volna, milyenül

a katolikus papok állítják, kit maga Jézus rendelt vala földi helytartójául: ennek oly tekintélyvel, hatalommal kell vala birnia, hogy keresztény nyája ellen a római kormány semmiféle üldöztetést nem intézhetett volna, sőt inkább maga Péter az egész római pogány kormányt, mint eretnekeket máglyára hányatta volna, a hogy utódai későbbi korban cselekedtenek.

De általában az írásból annyi világlik ki, hogy Pál a pogányoknál, tehát nyugaton Rómában s környékén apostolkodott, Péter pedig a zsidóknál, tehát keleten Jeruzsalembe s annak környékén.

Hieronýmus és Lyra azon véleményben vannak, hogy Pétert a zsidók végezték ki, következöleg nem is volt Rómában. A fölebb is idéztem Aventinus (a híres zsidó író József után) azt mondja, hogy Jakab apostolt Herodes, Agrippa testvére, Jeruzsalembe végezteté ki a husvéti ünnepek alkalmával (Kr. után 51-ben), s ugyanott akkor Pétert is tömlöczbe vetették. De az itt sem jegyeztetett föl, hogy ő is kivégeztetett-e vagy nem.

Péter a fogságból kiszabaditathatott, s később Rómába is eljuthatott, ebben nincs lehetetlenség; s az is meglehet, hogy Nero üldöztetése alatt rejtezkedve Rómában megmaradhatott: de hogy ő Kr. után 45 től fogva 69 ig, tehát 24 évig egy folytában a római püspökséget viselte volna (ha a fölebbiek igazak), az már teljes lehetetlenség.

Ha már e legnevezetesebb dologban is ily bizonytalanság, kétség és homály uralkodik: természetesen következik, hogy mind az is, mit a római katolikus papok erre építettek, szintoly bizonytalan, kétséges és homályos.

Azonban nem vitatom tovább, volt-e Péter Rómában püspök, hanem megengedem, hogy volt, mint a katolikus papok állítják, mert a római katolikus főpapságnak, hogy uralkodhassék, szüksége volt arra, hogy bármi áron a pápák névsorát egész Péter apostolig föl vigye, hanem mi következik ebből; Péter nem ruházhattott át utódaira oly jogot, a mivel maga nem birt. Fölebb láttuk, hogy még csak az a kiváltsága sem lehetett, miszerint utódot nevezhetett volna, mert kitől nyerhette volna e jogot. Azt sehol föl nem találhatni, hogy isten

különös kegyelemből ruházta volna fel; Jezus sem teheté, hacsak azt, mit egy részről tanított, más részről lerontva, magának ellent mondani nem akart; ugyanis ő a tökéletes jog egyenlőségnek volt barátja.

A szentírásból kitűnik, hogy Jézus nem tartá magát istennek, sem az első keresztények nem tekinték ilyenül (hanem csak mint profétát, istennek küldöttjét) sem pedig végre az akkori pogány népek, görögök, rómaiak; de a zsidók, holott az ő nemzetségükből született, tehát legközelebb voltak hozzá, legjobban ismerheték, s mégis csak prófétául sem igen fogadák el. Így Jézus mint csupán ember, de jeles, minden jót eszközölni szándékozó ember, ha felruházta volna is egyik követőjét, Pétert némi kiváltsággal, jelesen avval, hogy a kit ő akar utódjául kinevezni, legyen az arra alkalmas akár nem, a kereszténység fejéül tartassék: mi következne ebből? semmi. Ha ezen feljogosítást írásban, neve aláírásával erősítve, elferdíthetlen szavakkal adta volna is Jézus Péternek, következne e ebből az, hogy tehát azt meg kell tartani, hogy a római püspökök kiváltsággal bírnak, mit elődeik Pétertől öröklöttek, ez meg magától Jézustól nyerte? Éppenséggel nem következne, hanem kénytelenek volnánk azt nyilatkoztatni, hogy Jézusnak magának sem volt arra joga, s ha mégis talán ezt tette volna: igazságtalanul cselekedett, következőleg a mit ő hibásan intézett, azt jog gyanánt semmiképen el nem ismerhetjük.

(2) Linus Kr. után 69-től 80-ig. A legnagyobb bizonytalanság uralkodik a római első püspökök névsorozatában, csak a 8-ik és 9-ik század közt kezdődik némi bizonyosság, de hiszen ez magában véve nem nagy baj, sőt nyereség és fontos ok arra nézve, ki azt vitatja, hogy a pápaság nem isteni intézkedés, hanem idő folytán magok a papok saját érdekekben építették, mit a népeknek úgy mutattak be, mint istenalkotta művet.

De én meglegszem avval, hogy a névsorozat egész, be van töltve minden hely, és sorban én is elmondom. Rómának az első püspökeiről neveiken kívül igen keveset említhetni. Meglehet, hogy mindegyik igen jóra való, erkölcsös, munkás tagja volt a keresztény községnek, de kinek juthatott volna eszébe ily tekintélytelen lelkipásztornak nevét és tetteit a történet lapjaira föl-

jegyezni; csupán a név maradt fen homályos hagyományban. És mit is tehettek volna az üldöztetés közepette — olyat, mit a történeti évkönyvekbe följegyezni méltó lenne? Egyszerű tanítók voltak, kik Róma töm kelegében észrevétlenül léteztek, mert így kívánta az okosság, ugyanis ha valami fontosabb dolgot végbevive kitüntek volna, vagy fogságot vagy éppen halált várhattak fejökre, hanem minden, amit tehettek az volt, hogy szép csendesen, zaj nélkül valamely magán házba a hívekkel összegyültek, ott azokat Jézus tanításának megtartására buzdíták, s néha emlékére úgy nevezett urvacsorát tartottak. Minő szerepök lehetett volna, midőn őket a zsidóktól, kiket a rómaiak szintén gyűlölték s megvetettek, nem is igen tudták megkülönböztetni. S Vetonius azt mondja róluk Nero-ról irt könyvében, hogy azok az emberek, kik keresztény elnevezéssel élnek, új s gonosz nemű babonát üznek s ezért büntetésekkel sújtatnak. Midőn Rómának nagy részét (Nero uralkodása alatt) tűzvész pusztítá, s a keresztényekre fogták, hogy a várost ők gyújták fel, Tacitus ide vonatkozólag ezt írja (Annal. XV. 44.): “Kegyetlen büntetésekkel sújtá (t. i. Nero) a vétkeket, kiket a római nép keresztényeknek nevezett, s e gonoszságuk miatt gyűlölt. Felekezetük kezdője valami Krisztus nevű ember volt, kit Tiberius császár uralkodása alatt a proconsol Pontius Pilatus halállal büntetett. Az elnyomott veszedelmes babona ismét újra hirtelen kitört.” Ha a későbbben élt igen jeles történetíró Tacitus is a kereszténységet csak veszedelmes babonaterjesztő felekezetnek tekinté, könnyen elképzelhetni, miknek tartá őket a római birodalmi kormány. De ebből az is világos, hogy tehát az első keresztények az egész római birodalomban mint megvetett, üldözött emberek, szegények és szerencsétlenek voltak, mint későbbben Jeruzsalem elpusztítása után a tűzött zsidók.

(3) Cletus Kr. ut. 80–93-ig. Hogy azon olvasóknak, kik a pápák és anyaszentegyház történetében járatanok, fogalmuk legyen arról, mily képtelenségeket irtak e tárgyban össze, kik a pápáknak hizelegtek, itt ott példa-mutatványokat jegyzek föl. —

Sandini írja, (de Pagi után írja,) hogy Rómának első püspöke, tudnillik Péter, meghagyta ezen Cletusnak, osztaná fel Rómát 25 plébániára, szentelne

föl annyi papot, s töltené be velök a 25 római plébániát. Nemde szörnyü képtelenség ezt irni, midön Tacitus után látjuk, hogy ekkor Róma még egészen pogány volt, a keresztények felekezete az üldöztetés közt csak baborás kis társulatnak tekintetett, semmi befolyása nem volt, magányos házban tartá imádságait; s e felekezetnek előljárója, vagy lekipásztora hogy birt volna annyi hatáskörrel, hogy a roppant város fölött intézkedjék, s azt 25 plébániára felossza? Hiszen nincs is tisztába hozva, hogy e Cletus valóban római plébános volt, mert az írók közül némelyek nem is számítják a pápák sorába, például Nigrinus, hanem Linus után mingyárt Anacletus következik: mások meg e kettőt (Cletust és Anacletust) egy személynek veszik, így például Weber is azt írja, hogy e kettőt egynek tartják. De ha Péter szükségesnek látta Rómának 25 plébániára való felosztatását, miért nem tette ezt mingyárt ő maga? És ha Péter 45-től 69 ig volt római püspök, tehát 69-ben meghalt, Cletus pedig még csak 80-ban lett püspök, hogyan mondhatta neki, miként intézkedjék, midön már sokkal előbb meghalt? De hiszen maga az *episcopos* (püspök) görög szó nem is jelentett fölszentelt papot, hanem csak felügyelőt, papi vagy egyházi rend még ekkor nem is volt, hogyan mondhatta volna tehát Péter egy olyanak ki maga sem volt papi személy, hogy 25 papot szenteljen fel? Az teljes lehetlenség, hogy Rómát az üldözött, s csak lappangva létezett kevés számú keresztények előljárója akkor 25 plébániára osztotta volna.

Ha igaz, hogy e Cletus volt Kr. u. 80-tól 93 ig a római keresztény község püspöke, ez időben dühöngött ellenök (Royko: Kirchengeschichte I. köt. 37—42 lap) a kegyetlen Domitian császár, tehát miként oszthatta volna Cletus Romát 25 plébániára, midön maga is kis számú hiveivel ha a halált elkerülte is, bizonyosan csak rejtekben élhetett. De bármily szelid kormányja volt volna is Rómának s a birodalomnak, mely annyi felekezetet eltürve neki szabad vallási gyakorlatot engedhetett, hogy a kis új felekezet a roppant pogány várost és temérdek népet keresztény plébániákra ossza.

Ez időben voltak ugyan már keleten is püspökök, tehát a római keresztény község előljárója is püspöknek mon-

dothatott, habár az üldöztetés miatt rejtezkednie kellett is, de a püspököknek nem lehetett nagy hatáskörük, még kevésbé nagy hatalmuk, egyik és másik csak azon városban hol lakott, volt felügyelő. Royko szerint Alexandriában (Afrika) An n i a n; Antiochiában (Syria) E v o d i u s; Cäsareában (Palaestina) T h e o p h i l u s volt ekkor püspök, de ezek nem olyanok voltak, milyennekké utóbb csak századok múlva fejlődtek. Sőt számosan lehettek más nagyobb városokban is püspökök, mert minden nagyobb község a maga főnökét püspöknek cizimezhette, csak vetélkedésből is, mert nem akará, hogy az ő főnöke kisebb rangu legyen, mint a többi községké; mivel ha maga a község szabadon választá főpapját, azt tetszése szerint püspöknek is szabadon cizimezhette.

(4) I. Kelemen 93–103. Sandini szerint Cletus után Kelemen következik, Nigrinus hátrább teszi. Ha a római keresztények előljárói már ez időben oly nagy tekintélyű és hatalmu püspökök voltak volna, milyennekül őket a későbbi katolikus papok tartatni kívántak, az akkori Róma, mely miveltségének, tudományosságának legfelsőbb fokán állott, sőt már némileg hanyatlani is kezdett, tehát csak találtathatott benne egy oly tudományos ember, ki legalább azt jegyezte volna fel pontosan a később kor számára, hogy melyik mily nevű püspök következett a másik után. De Róma tudományos férfiai természetesen az új vallási felekezet papját oly csekély egyéniségnek tapasztalák, milyen most akár melyik falusi plébános, tehát létezését tudomásul sem véve, följegyezésre érdemesnek sem tarták. A későbbkoriak tehát, érdekük úgy hozván magával, szükségesnek látták a római püspökök sorozatát elkészíteni s a legelső homályos századbelieket csak úgy gondolom szerint összeállítani.

Ez I. Kelemennek már oly decretalis leveleket tulajdonítanak, melyeket sokkal későbbben szoktak a pápák kibocsátani, mik zsinormértékül vagy törvényül szolgáljanak, mikhöz magukat a papok és hivek tartassák. Azonban midőn a sajtó feltaláltatott, s a reformatio bekövetkezett, és sokféle könyvek, melyek előbb részint elrejtve, részint csak kéziratban kevesek kezén forogván kinyomatva napvilágra jöttek, kiderült, s mint-

egy kézzel foghatóan mutogaták meg a tudósok, hogy e Kelemennek tulajdonított levelek más irományokkal együtt több századdal későbbben készültek. Ezt majd utóbb látni fogjuk.

Habár ki van is mutatva, hogy az első századokbeli római püspökök neve alatt kiadott levelek nagyobb része később korbéli is, mégis lehetnek némelyek, miket már ekkor irtak. Nevezetesen valószínűnek tartják, hogy e Kelemen maga is irt egy párt, jóllehet még mások szerint ez nem is volt római püspök, hanem Péter mellett más című segédtanító. Egyébiránt azért irhatott levelet, mint Péternek segéde, vagy irnoka, de ez esetben a levél nem mondathatnék Kelemenének, hanem Péterének, azt pedig senki sem vitatja, hogy Péter decretalis levelet adott volna ki.

Kelemennek két első levele Jakab apostolnak szól. Ezeket nem irhatta úgy mint római püspök, mert Jakab, mint főlebb láttuk már előbb ítéltetett halálra, mint Péter csak Rómába jöhetett volna is, annál kevesebbé irhatta akkor, midőn már ő (Kelemen) volt állítólag püspök, mert Jakab halála óta ez ideig majd félszázad (48 év) folyt le.

De bár ki és bármikor írta e leveleket, jó lesz azok tartalmából némely pontot ismernünk. Az van bennök mondva hogy Péter első római pápa parancsából irattak. Ez csakugyan világosan mutatja, hogy későbbben irattak, mert ez időben pápáról szó sem volt még a keresztény hivek közt; s Jakabhoz nem intézthettek, mert ez már megholt volt. Az első levélben ki van emelve, hogy Péter minden más püspökök fölött való, hogy csak ennek kezében vannak a mennyország kulcsai; de Jakab apostol is ki van benne emelve, mint a ki a keleti püspökök fölött tündöklék: hogy Krisztus a római pápát lelki dolgokban bíróvá tette; hogy az ifju papok megházasodjanak, sőt azon idősebb papok is, kik a nőszerzési vágnak ellenállni nem bírnak; hogy a fülbegyónás igen üdvös dolog, hogy a pátriárkákat, érsekeket miként kell fölszentelni; hogy világi ember a papok fölött nem ítélhet; hogy a megholtak lelkeiért imádkozni üdvösséges és hasznos dolog; hogy a hivek az ő tanítóikat, papjaikat meg nem büntethetik stb.

A második levélben a szentségekről, oltárokról, az

isteni szolgálathoz megkivántató külön papi ruházatról szól; továbbá itt a nőtlenséget ajánlja, ellenkezőleg avval, mit az első levélben mondott. Aztán beszél szentegyházakról, hogyan kell azokat építeni, s elmondja azok fölszenteltetésének módját. Itt ismét kiemeli azt, hogy ő Péter utasításából ír, hogy Jakabot mindenre megtanítsa stb.

A harmadik levélben egyházi törvényekül megtartandó némely pontokat határoz meg, melyekben elmondja, hogy a püspököknek nemcsak a papok, hanem még a világi fejedelmek is engedelmeskedjenek a kik különben cselekednének, azok becteleneknek tartassanak, s az egyházból kirekesztessenek. Főlemlíti, Cäro zsidó főpapot, miként kenetett az fel, miként engedelmeskedett annak minden ember, ebből aztán következteti, hogy a római főpapnak is mindenki akképen engedelmeskedjék; hogy püspök engedelme nélkül a pap ne misézhesen stb.

Negyedik levélben a bérmlásról szól, hogy azt mingyárt a keresztelés után kell kiszolgáltatni, stb.

Az ötödik a vagyon közös használásáról, keresztény jámbor életről szól stb. Jakabot püspök társának mondván, hivatkozik arra, hogy ugy éljenek jövőben is, mint éltek együtt akkor, mikor még ő is Jakabbal Jeruzsalembe élt, — azonban Nicephorus (II. könyv 35. fej.) azt írja Kelemenről, hogy Nero idejében, tehát jóval későbbben tért a keresztényhitre.

Mind az, miről itt e levelekben szó van, még csak századok múlva jöttek szokásba. Egyébkint nem törődve avval, ki és mikor írta, rendelte ezeket s megengedve, hogy Kelemen tollából folytak: a római katolikus olvasók, és pedig a tanulatlanok is könnyen átláthatják ebből, hogy ha ezeket Kelemen rendelte, nem lehetnek Jézus rendeletei, nem lehetnek az üdvösségre szükséges tanítások; mert ha szükségeseknek ismerte volna Jezus, ő maga mingyárt elrendelte volna.

Montanus (Fastor. libr. 2.) azt írja Kelemenről, hogy Trajánus császár Patron szigetre száműzte, hol márványtörésre lőn kárhoytatva, s ugyanott utóbb vízbe fojtatott. E szerint ő nem lehetett nagy hatáskörű püspök, még kevésbé pápa, mert így a császár nem parancsolhatott volna vele.

Azért tartám szükségesnek a római püspökök ez

egyikéről bővebben írni, hogy kivált a katolikus olvasó eszmélkedésre ébredvén, megítélhesse, hogy a katolikus egyház intézkedéseiben minő bizonytalanság, homály, ellenmondás stb. uralkodik.

Második fejezet.

Különféle vallási felekezetek, az első keresztény században. Második századbéli lelkipásztorok Rómában.

Mind a protestáns, mind a róm. katolikus hívek nagy része azt hiszi, hogy eleje óta, Krisztustól kezdve csak egy vallás volt s nem is álmodja, hogy hitfelekezetek már akkor kezdetben lehettek volna; annál fogva szükségesnek látom itt azon első századból némely hitfelekezetet fölmutatni.

Midőn az apostolok Jézus halála után Palaestinában s annak határain túl elszéledtek, s mesterök tanítását terjeszték; s midőn a buzgóbb hívek közt találtak olyanok is, kik azt hitték Jézusról, hogy az nagyobb mint voltak az előbbi próféták, hogy ez több mint ember; szóval midőn hitték, hogy istennek különös kegyelméből küldetett arra, hogy a romlott emberiséget megjavítsa, s végre még azt is hitték némelyek, hogy ez istennek magának lenne valami megfoghatlan módon nemzett fia: azonnal tüntek föl más férfiak, kik a jámboroknak e hitét megtámadták, állítva, hogy Jézus épenséggel nem isteni eredetű, hanem csak olyan, milynek előbb is tündöztek föl, kik több észszel, nagyobb erényekkel tündöklöttek, mint mások: ilyen volt más nevezetesebbek közül Cerinthus.

A görögök már régibb idők óta Krisztus születése előtt mivelte nép voltak; tudományos férfiak híresek voltak az akkori világ nevezetesebb népeinél és sokat törték fejüket annak megfejtésében, hogy mi és milyen az a szellemlény, mely a mindenséget létre hozá? hogyan, mikor és miként származott az anyagi világ? Az ily tudós emberek, kortársaiknál több ismerettel bírtak, gnosticusoknak nevezettek; kivált pedig az utóbb nagy néppé fejlődött rómaiak tudósai neveztek őket

igy, mert római vagy latin nyelven *nosco agnoscere* azt jelenti: ismerem, megismerem.

Ezen *gnosticusok*, vagy tudósok semmit sem vagy igen keveset törődtek Jézusnak új tanításával, mert abban új tudományt nem találtak, hanem csak azt látták, hogy ő jobb erkölcsökre akarja az emberiséget vezetni. Jézus tanítására csak a szegények, tanulatlanok hallgattak, a tudományosabbak nem csatlakoztak hozzája. De midőn a kereszténység inkább elterjedt, akkor a tudósok vagy *gnosticusok* beleszóltak az új tanításba, helyeslőleg, vagy kárhózzátólag. Utóbb némelyek a tudósabbak közül is áttértek a keresztény hitre, ezek a többi pogány tudósok ellenében védelmeztek új vallásukat; de későbbben magában az új vallásban is fejlődtek ki tudományos emberek, tehát ezek is védelmére keltek a keresztény hitnek, miből aztán a pogány és keresztény tudósok közt versengések, viszálykodások támadtak, kivált a következő második század közepe felé, tehát erről vagyis a *gnosticusok*-ról alább lesz szó.

Cerinthus követői, vagy *milénariások* (ezer év hívők). Az apostolokkal egy időben élt Cerinthus, ki zsidóból lett kereszténynyé, s Jeruzsalembe lakott. Ő megtámadta a keresztények némelyikeinek azon hitét, miszerint Jézust istennek vagy isten fiának tartották. Utóbb aztán követőivel külön hitfelekezetet képezett.

Ha Jézus isten volt volna, mit a mostani keresztény felekezetek majdnem mindnyájan hisznek, mit azonban magok az első keresztények nem hittek, hanem csak kevesek voltak közülük e véleményen: minden népek, legalább Palaestina környékén, ezt mintegy kénytelenek lettek volna elismerni, elhinni; mert Jézusnak, mint istennek hatalmában kellett állania azt eszközölni, hogy a népek ezt róla megismerjék, de kötelességül is kellett volna ismernie, azt eszközölni, hogy ezt róla az emberek elhigyék, ha ugyan attól kellett üdvösségöknek függnie, hogy hiszik-e ezt vagy nem. De ezt Jézus nem eszközölte, mert még csak saját nemzete, a zsidónemzet sem ismerte el istenül, annál kevésbé más népek.

És tehát éppen azért támadtak külön hitfelekezetek már akkor, mert rem is álmodtak istenségéről — mint mondám kevesek, egyes rajongók kivételével.

Cerinthus azt tanítá, hogy van egy legfőbb isten-

lény, ez teremté a mindenséget, de a mindenségben egyéb lényeken kívül teremté magánál kisebb hatalmu, „alsóbb rangu, különféle tehetségű istenségeket vagy szellemeket. Krizstusról mondá, hogy az nem lehetett isten fia, mert az ész helyben nem hagyhatná ha ezt mondanók: az istennek egyetlen fia született és szenvedett hanem azt vallá, hogy Jézust éppen azon módon születé József Máriával, a mily természeti uton neveltek más szülők gyermekeiket. De annyit vallott Jézusról, hogy az, bölcsességben és igazságban minden más embert fölülmult.

Midőn Jézus megkeresztelkedett — mond tovább — akkor galamb képében rászállt (tulajdonképen bele szállt) Kriztus az istennek egyik szellemi teremtménye, és ez által vihette végbe a csodákat. A mikor Jézust tanítása miatt a zsidó főpapok elfogatták, s halálra ítélték: akkor a szellem mely beleszállt volt, elvált tőle, és istenhez tért vissza; és e szellem Krisztusnak neveztetett.

Továbbá azt tanította Cerinthus, hogy az emberek halottaikból föltámadnak, aztán ezer évig fognak e földön minden gyönyörűségben boldogan élni. Ennél fogva neveztettek milenariusoknak.

Cerinthus nem szerkesztett össze hitformulát, melynek pontjait követői hitágozatokként változtathatlanul megtarták, tehát felekezetének hitvallása csakhamar módosult, változott, és pedig, mivel hívei leginkább zsidókból lett keresztényekből valók voltak, kik a próféták jövendöléseihöz még mindig ragaszkodtak, úgy szólván zsidó-keresztény felekezetté változtak; s kiváltkép pedig *Isaia*s és *Ezekiél*nek a zsidókat illető jövendöléseikre alapíták hitvallásukat, elfogadván az apostolok tanításából is mi meggyőződésük szerint szükségesnek látszott.

A főlebb említett két próféta a zsidóknak azt jövendölé, hogy őket isten minden nemzetek közül, hová elszéledtek, összegyűjté; a pogány népeket, mint az ő ellenségeiket elítéli, őket pedig tökéletes boldogságba helyezi, teremtven számukra új mennyországot és új földet. Jelesen pedig *Ezekiél* biztatá őket mondván nekik:

„Igy szól az úr: Ime Én megnyitom koporsóitokat s titeket, mint az én népemet, azokból kihozlak s Izrael országába viszlek, miképen meglássátok, hogy Én vagyok

az úr. Izrael gyermekeit visszahozom a pogányok közül, hová költöztek, és újra hazájokba vezetem; mindenün-
 nen öszszegyűjtöm őket, hogy lakjanak ismét azon or-
 számban, melyet az én szolgálómnak Jákobnak adtam.“

A zsidók közül tehát azok, kik Jézus tanítását rész-
 ben elfogadták, a prófétának e szép ígérését szemök előtt
 nem vesztették, hanem azt tarták, hogy ha Jézus most
 nem úgy jelen is meg, mint ők várták és ohajtották,
 de majd eljő másodszer is, és akkor teljesedik be az
 ígérést.

Főbb pontokul ezeket hívék: Jézus nem isten fia,
 azaz nem isten, hanem alsóbb rangu lény, ki majd újra
 eljövend s az ő szentjeivel, választottaival az ujon és
 sokkal dicsőbbben fölépitendett Jeruzsalembe ezer évig
 fog uralkodni; a megkeresztelkedés szükséges arra, hogy
 az ember e cselekvénnyel bizonyítsa, miszerint az iga-
 zaknak tagjukká lett, vagyis, hogy ő is a választottak-
 nak egyike; hogy az ezer évnek elteltével lesz az álta-
 lános föltámadás, a mikor az utolsó ítélet tartatik; a
 milenariusok az angyalokhoz hasonlókká lesznek —
 minden más vallásu népeket pedig isten tűzes-ésővel
 fog elpusztítani.

Cleobiusok. Ezek az apostolok tanításától e
 következő pontokban tértek el: a prófétáknak nem kell
 hitelt adni, azok nem irtak isteni sugallásból; az isten
 nem mindenható; halál után nincs föltámadás, tehát
 nincs örök élet; az anyagi világot nem isten alkotá,
 hanem alsóbb rendű szellemek, angyalok teremték; Jézus
 nem szüztől született, nem volt isten, hanem ember.

Dosithaisták. E felekezetet azon férfutól vette
 nevezetét, ki Samariában lakott és ügyes bűvész
 vagy varázsló volt, sok csodát vitt végbe, azaz oly cseleke-
 deteket, miket a tanulatlan lakosság felfogni nem birt,
 tehát természet fölötti erő által végbevitt csodáknak tar-
 tott. Ez Dosithäus vala.

Samaria lakosai külön felekezetü zsidók voltak
 s Mózes törvényéből még sokat megtartottak s a messiást
 várták, s eleinte azt hívék Jézusról, hogy ő az, de mi-
 vel utóbb várakozásukban megcsalódtak, követék D o-
 sithäust, ki magáról azt vallá, hogy ő a várt messiás.

A kereszténység kezdetekor egész zsidóországban
 tehát Samariában is a bűvész mesterség nagyon el volt

terjedve, valamint már sokkal régebben a szomszéd keleti országokban is, de kiváltképp Egyiptomban, hol tanulta Mózes is, ki mikor rokonait onnét kivezeté, ily bűvész mesterséget űzött. Azt nem tudni, magában zsidóországban találta e meg Jézus is ennek kulcsát, vagy pedig ifjabb korában, mikor róla semmi említés nem volt, Egyiptomban tartózkodva tanulta el.

Dosithäusnak is nagy tökéletességre kellett varázslási mesterségét vinnie, hogy a nép által csodáknak tartott tetteinél fogva magát a várt igazi messiásként adhatá ki. És mivel csakugyan oly dolgokat vitt végbe, miket a tanulatlan nép meg nem foghatott, seregesen követék. Harmincz tanítványt választott ki magának a hány nap van a hónapban, azok közt vala egy nő is, kit Luna-nak nevezett. Hogy követőivel azt hitesse el, miszerint ő a mennybe fölment, a világ szeme elől egy barlangba vonult félre, hol éhség által halálra sanyargatta magát.

Nevezetesebb pontjai a dosithäusok vallásának ezek voltak:

Dosithäus az ígért igaz messiás.

A szüzesség legnagyobb erény, mit ember végbe vihet.

A valódi, igazhitű dosithäistáknak érintkezniök sem kell másokkal, kik nem azt hiszik, mit ők.

A környülméletés szükséges az üdvözségre.

Nem a vasárnapot, hanem a szombatot kell megülni; huszonnégy óráig mozdulatlanul kell azon helyzetben maradni, melyben az embert az ünnep előestéje éri.

Dosithäusnak leghiresebb tanítványa, s halála után a felekezetnek feje Simon volt, ki bűvész mestersége után a kereszténység történetében Simon Mágus néven eléggé ismeretes.

Ezen Simon Mágusról a szent atyák s más egyházi tudósok sokat irtak, bűvészetét valóban bámulandó tökéletességre vitte, s mesterét sokkal felül haladta. Ő is Samariában, jelesen pedig Gitton városban született. Bűvésze által egész Samariát annyira magához hódította, hogy mindnyájan nagyok és kicsinyek, a merre ment, követék skialtozák: Ez istennek ereje (Apostolok cselek. 3. 8.)

Simon Mágus sok tartományt bejárt és mindenütt csodálták, isteniték, és mindenütt az apostolok tanitá-

sával ellenkezőt tanított. Csak például legyen itt felhozva miként vélekedett vallási dolgokban: „Ugyan el lehet e azon állítást fogadni, lehet e azt hinni, hogy maga a legfőbb őslény, az örök isten teremtette e világot? Hiszen ha ő maga teremtette volna az embert, oly valamit tett volna e kötelességévé, a miről előre tudta, hogy azt nem tarthatja meg, nem teljesítheti? Vagy ha azt akarta, hogy parancsait Ádám tartsa meg, miben áll a teremtőnek hatalma, ha az embert esésétől meg nem oltalmazható. Nem, nem, e teremtő nem az a mindenható, véghetetlenül tökéletes és jó lény, hanem egy más lény, mely az embernek ellensége, s mely csak azért szabott eléje törvényt, mert tudta, hogy azt meg nem tarthatja, tehát hogy e miatt megbüntethesse.“ — Továbbá mondá: „Én vagyok az istennek igéje, én vagyok a paraklet (vigasztaló szentlélek.) — Midőn e földön vándoroltam, melyet az angyalok teremtettek, azt tapasztalám, hogy mindenik világot egy külön hatalom igazgatja (talán rosszul idézik szavait a tudósok, talán országokat értett világ alatt, mert tovább folytatva szól): láttam mint viszálykodnak a hatalmak az uralkodás fölött; láttam, mint zsarnokoskodnak váltogatva az emberiség fölött, s eléje fárasztó érthetetlen törvényeket szabnak: megszáván az emberiséget elhatároltam magamban lánczait széttörni s szabaddá tenni; ezért emberi alakot öltöttem föl, megjelentem az emberek között mint ember, Zsidóországban csak színből halált szenvedtem. Eljöttem az embereket arra tanítani, hogy a különféle religiók (vallások) az angyalok munkája (az angyalok alatt tehetetlen, roszakaratu, gonosz szándéku alsóbb rendű szellemeket ért), kik az embereknek folytonos leigázására a prófétákat küldik, hogy tanítsák azt, mikép jó és ros cselekedetek vannak, melyekre jutalom és büntetések volnának szabva. E próféták fenyegetésére az emberek megfélemlettek, ígéreteik által elámitva az élet örömeitől lemondottak és magukat önkéntes sanyargatásoknak alája veték, a zsarnokságot eltürik más jutalom fejében: én föl akarom őket világosítani, hogy e világnak gyönyörét meg ne vessék, hanem élvezzék.“ stb.

Miután Simon Mágus sok tartományt beutazott volna, Rómába ment, hol bűvésze által rendkívül el-

hiresedett. Eusebius azt írja, hogy Péter apostol azért ment Palästinából Rómába, hogy láthassa ott, igaz e az, miket ott Simon Magus végbevisz s attól tartott Péter, hogy a világvárosban a keresztény vallás hitelét veszti, s terjedését akadályozza, tehát hogy ellenében ott az evangyeliomot hathatósan hirdethesse. Justinus, sz. Ambrus, sz. Cyrill, sz. Ágoston, s még mások is megírták, hogy mikor Péter és Pál apostolok Rómában jelenlenének, akkor ott Simon Mágus Nero császárnak megígérte, hogy égbe fog szállni. És valóban a felhőkbe föl is emelkedett, de a legenda szerint sz. Péter buzgó imádságára leesvén, lábát törte vala és ez esés után nem sokára meghalt. Sz. Justinus és mások írják: Simon Mágusnak a Tiberis szigetén Rómában, mint istennek képszobrot állítottak e fölírással: *Simoni Sancto Deo* (Simon szent istennek.)

Mint hogy Simon Mágus még Rómában is a császár jelenlétében és természetesen temérdek más nép szemeláttára csodadolgokat vitt végbe s a felhőkbe emelkedett: ebből is látható, hogy nem természet fölötti csodák azok, miket a tanulatlan nép sokaság azoknak tart és hisz, hanem emberi ész, erő, ügyesség által történnek. A ki azt mondaná, hogy talán még sem igaz az, mit Simon Mágus csodatételeiről irtak, egy másik erre azt felelhetné, hogy ha ezen íróknak nem lehet hinni, kik azt tanusítják, azoknak sem hihetni, kik Jézus csodatételeiről irtak.

Ebioniták. A zsidó név ebionita annyit tesz magyarul, mint szegény, koldus. A keresztény vallás Palästinában kezdődött, mint tudjuk, mert ott élt, tanított, s ítéltetett tanításáért halálra Jézus, tehát első követői palästinaiak, azaz zsidók voltak. És eleinte míg ő élt, nem is neveztetett tanítása keresztény vallásnak, hanem a zsidók vallásának volt reformálása. Ő látta, hogy zsidó nemzeténél nincs is meg az a religioban, mi abban leginkább megkívántatik, tudnillik: moralitas, kölcsönös szeretet, igazság, jótékonyság, hanem vannak hatalmas papurak és pompás szertartások; ő tehát kárhótatván a papi uralkodást, haszontalannak tartván a temérdek szertartást, azt hirdeté, hogy istent lélekben kell tisztelni. De midőn az igazság mellett emelt hatalmas szót, természetesen nemcsak a főpapsággal

jött összealközésbe, hanem a polgári kormányval is, mert — mint fájdalom majd mindenütt — a közigazgatásban sem uralkodott igazság, tehát mind papság, mind pedig világi kormány ellenségeivé lettek. A gazdagok őt egyáltalában nem szenvedheték, tehát ujtását el nem fogadják, hanem csak a szegények ragaszkodtak hozzája, mert szoros igazságot követelve a szegénység érdekét pártolta. Ezért őt követőivel együtt csak a szegények, koldusok guny névvel tisztelik meg. Ekkép Jézusnak első zsidó követői voltak az ebioniták.

De utóbb Jézus halála után a dolgok más fordulást vettek. Syria fővárosában Antiochiában és környékén kezdék Jézus felekezetét Krisztusosoknak, vagy Krisztusistáknak nevezni (ebből lett magyarosan előbb Kirisztus, keresztus, keresztés aztán keresztény.) Az új vallás messze elterjedt, fölvevők a nevet olyan vagyonosok, kik az ebionit, koldus névtől idegenkedtek. Maga az első egyszerű tanítás is változáson ment át, s a kereszténység más alakot öltött, mit a szegény ebioniták kárhoztattak, állítván, hogy ekkép az egész új reform ismét más irányt véve elfajul, tehát ők megmaradtak eredeti egyszerűségükben, s csupán kis felekezetté zsugorodtak.

Az ebioniták, mint reformatus zsidók, elveték a szokásban volt fényes szertartásokat; az egész ó testamentomból csak Mózes öt könyvét tarták meg, mint szükségeset. Egyébiránt a felekezet is utóbb meghasonlott (Origenes állítása szerint), két részre szakadt. Egyik rész megmaradt Mózes öt könyve mellett, egyébkint ragaszkodván Jézusnak moral-tanításához; a másik rész pedig ismét arra a véleményre tért, hogy az egész ó testamentomot szükséges megtartani, mert azt mind isteni kinyilatkoztatásnak hitte; és hitte azonfölül, hogy Krisztus nem közönséges, hanem valami istenember, holott a másik felekezet, mely Mózes öt könyvével elégedett meg, azt tartá, hogy Jézus csupán olyan ember, milyen más.

Ha e két különbséget (Jézusnak emberistenségét s az ó testamentomra nézve eltérő véleményt) nem tekintjük, más szakadás nem levén köztük, a többi keresztények irányában egy felekezetül lehetett őket tartani, mert közösen hitték e pontokat:

Hogy senki nem lehet isten előtt kedves, ha csak már kora ifjúságában meg nem házasodik.

Hogy a sok feleségtartás isten előtt kedves, tehát mindenik férfi annyi feleséget vett, mennyit eltarthatott.

Hogy bármiféle hús étellel élni bűn; de sőt még oly ételtől is szigorúan tartózkodtak, mi husból származik, mint: tojás, tej, vaj, túró.

Nazareusok. Minthogy Jézus Nazaretben nevelkedett, tehát ennél fogva őt nazareti Jézusnak nevezék, s követői az első keresztények **Nazareusok** nak mondattak, mert ebionitáknak csak gunyolódva mondák őket, szokott nevezetük nazareus vala. De későbbben a keresztény nevezet lőn általánossá; s mivel — mint főlebb mondám — a keresztény hit folytonos változásban volt, némelyek pedig ahhoz nem simulva megmaradtak az eredeti tanítás mellett, külön felekezetté alakultak. De, mint rendesen történni szokott, majd itt majd ott külön vélemények merülvén föl, miket összeegyeztetni nem lehetett, Jézusnak első követői két felekezetre váltak el, így lettek külön ebioniták, s külön nazareusok.

A nazareusok állításai, miután külön felekezetté alakultak, ezek valának:

Mind Mózes, mind Jézus isten küldöttje, tehát mindegyiknek törvényét meg kell tartatni; mert mindenik csodákkal bizonyítá isteni küldetését; és mert az igazság magával nem ellenkezik. Ha igaz az, mit Mózes hirdetett, Jézus sem törölhette azt el. (Nemde csak ebből is világos, hogy az első keresztények, mert éppen a nazareusokat lehet azokul tekinteni, nem tarták Jézust istennek, hanem csak olyan isteni küldöttnak, milyen Mózes vala.)

Mind a zsidók, mind a keresztények elferdítették, meghamisították az első eredeti tanítást. Jelesül pedig, hogy azon törvények, melyeket Mózeséinek mondának, nem Mózeséi; nem ő írta azokat; mert ugyan lehet e azt hinni, hogy **Adam**, ki pedig csak nem rég került ki isten kezéből, oly kézzelfogható család által, milyen a genesis elbeszél, magát rászedetni engedte? Érdemel e oly könyv hitelt, mely **Noet** úgy írja le, mint iszákost; **Abrahamot** s **Jakobot** pedig mint oly szemtelen, aljas embereket, kik feleségeikkel üzérkedtek, azokat

ágyasokul adván nyereség, jutalom fejében? De ha azt mellőzzük is — mondák tovább a nazareusok — elvitázhatlan jelekből világos, hogy a Mózesnek tulajdonított öt könyvet nem ő írta, mert magában ezen könyvben ezt olvassuk: „Mózes meghalt, s Phogornál eltemettetett, de e mai napig annak sirját senki sem bírta felföldözni.“ Nem világos e, hogy ezt maga Mózes nem írhatta? Ötszáz év múlva Mózes halála után törvényei a templomba tétettek, hol más ötszáz évig maradtak s aztán mikor Nabuchodnezar a templomot elpusztította, lángok emészték meg; de újra leírták, hanem megmásítva, meghamisítva. S így Mózesnek eredeti törvényei nincsenek meg.

Krisztus tanítását sem ismerjük jobban — mondák még tovább a nazareusok — mert azt csak az apostolok hirdették nekünk, de a kiknek maga Jézus több ízben szemökre veté, hogy őt nem értették meg. (Hát még az evangeliomokat sokkal későbbben írták, s mindenik evangelista másképp írt; de ezt nem a nazareusok mondák, hanem csak az én észrevételem.)

Midőn sem az ó testamentomot egészen hitelesnek nem tarthatjuk, sem az új tanításra nézve tisztában nem vagyunk: semmit mást hitágazatul el nem fogadhatunk, csak azt, mit mind a két felekezet (zsidó és keresztény,) mint kétségtelen igazságot elismerni kénytelen; azt tudniillik, hogy Mózes isten küldöttje volt, kinek tanításai tehát igazak valának, s hogy Jézus Krisztus szintén istennek küldöttje (különösen kedves embere, fia) kinek erkölcsi törvényei jók, igazságosak, melyek szerint az embernek meg kell keresztelkednie, igazságosnak, józannak, jótévőnek, tisztának kell lennie.

A nazareusok e pontjai fölött, tudniillik részint mellettük, részint ellenök sokat vitáztak a tudósok és theologusok, de e mai napig semmi bizonyosat nem bírtak megállapítani. Ezen első keresztények felekezetének pontjaiból látható, hogy a keresztségen kívül semmit sem tartottak; ama temérdekféle szertartás, számtalan hitágazat, miket későbbben a papok alkottak, még akkor nem voltak meg.

Elkesaiták. Ezen felekezetnek az apostolok tanításából elfogadott némely pontokon kívül ezek vol-

tak sajátos hitágazatai, melyek által az ekkori más keresztényektől különböztek:

Egy istent kell imádni; azon egy istent pedig úgy tiszteljük legméltóbban, ha napjában többször mosakodunk.

A messiásnak termete 38 mérföldnyi magas, azonban teste láthatatlan.

A szentlélek asszonyi nem, mert mikor Jézus fejére szállt azt mondá: ez az én szerelmes fiam, tehát a szentlélek Jézusnak anyja, különben nem mondhatta volna fiának; mert atya, a másik, isten tudniillik atya isten: ha pedig a szentlélek férfi, nem mondta volna őt fiának, mert akkor Jézusnak két atyja volna.

Minden igaz, buzgó elkesaita tartozik a felekezet alapítójának két huga iránt isteni tisztelettel viseltetni.

Azon két nő személy egyike Mártha, másika Martena volt. Mikor ezek lakásukról kimenve nyilvános helyen megjelentek: az elkesaiták egész serege kísérte őket; lábbelijökről a port összegyűjték, nyálukat, mit kiköptek, a földről fölszedték, iskátulába tették, és mint betegségek elleni hathatós óvszert maguknál hordák.

Ebből is látható, hogy az igaz buzgó keresztényák sokféle szent ereklyét tiszteltek, s éppen nem csodálhatni, ha Krisztusnak töviskoronájából egy tüskét vagy a keresztfából egy kis forgácsot nagybecsű szent ereklye gyanánt tartottak — sőt tartanak igen sokan még ma is.

(5) *Anacletus*, 103—112. Mint főlebb mondám, ezt némelyek Cletussal egy személynek lenni mondják, de mint egy személy ha akár Cletus akár Anacletus néven előbb már meghalt, másodszor csak nem jöhetett elé a sorozatban, hanem az ő lelkipásztorkodási idejét valaki másnak kellett volna betöltenie. Sandini azt írja, hogy ez már kezdette a sz. Péter tiszteletére emelendett templomot építtetni, mely aztán időről időre nagyobbodott, míg végre azon nagyszerű szentegyházzá nevedett, melyet mai napig Rómában csodál a világ. Már ugyan hogy lehet ily képtelenséget állítani, midőn ez időben még a római keresztény község igen szegény és kicsiny volt, s magánházaiban tartá minden szertartás nélkül istentiszteletét.

(6) *Evanistus*, 112—121. A katolikus írók minden lekipásztor nevéhez irnak valamit, hogy az pusztán ne álljon, s irnak főkép egy pár decretalis levelet — azokból, melyek későbbben készültek: de én nem tartom szükségesnek azokkal helyet tölteni, inkább álljanak itt e nevek pusztán.

(7) *I. Sándor*, 121—132. Erről azt jegyezték föl, hogy a misének némi töredékrészét már ő kezdette volna, s hogy urvacsoránál kovásztalan kenyérrel kellene élni, tanácsolta. Ha megengedjük is, hogy *I. Sándor* tette a kezdetet, de az csak is kezdet, s nem oly mise volt milyen az mai időben. *Sandini* katolikus író maga is azt írja, hogy ahhoz sok püspöknek toldaléka járult, míg azzá lett, a mi az mai időben. Nevezetesen tíz pápát számlál el, kik a misét összealkották, utolsó volt *V. Orbán*, ki azt befejezte. 1362—1370 közt, tehát 238 év folytán dolgoztak rajta; miből annyi világos a katolikus olvasók előtt is, hogy az egész miséből az apostolok idejében, sőt azon innen is egész 121-ik évig csak egy betű sem volt, ebből aztán ismét az következik, hogy a keresztény valláshoz nem is szükséges, mert ha szükséges volna, magok az apostolok azt megalkották volna.

(8) *I. Sixtus*, 132—142. Semmi sem mutatja anyyira kézzelfoghatólag, hogy e korbéli lekipásztoroknak tulajdonított rendeletek későbbben irattak, mint az, hogy *Sixtus* neve alatt kiadott levélben ő magát *Pontifex*-nek czimezi, mert e czimmal csak a római pogányok főpapja élt, maga a császár pedig *pontifex maximus* czimet viselt, s e czimmal akkor kezdettek a római püspökök élni, midőn a császár keresztény hitre tért. Látandjuk a maga helyén.

(9) *Thelesphorus*, 142—154. Állítólag e püspök rendelte, hogy karácson éjjelén éjféli mise legyen, s hogy még az éjfélé misén kívül e nagy ünnepen minden pap még két misét mondjon, s rendelte, hogy a misében „*Gloria in excelsis Deo*“ (Dicsőség a magasságban istennek) énekeltessek.

(10) *Hyginus*, 154—158. *Mantuanus* azt írja e püspökről, hogy üldöztetés miatt hosszas ideig a városon kívül erdőben rejtezkedett. Tehát nem lehetett oly nagy hatáskörű főpap, milyenekül a katolikus papok már

az e korbeli római püspököket tartatni kívánják. Erről állítják, hogy a keresztelésnél a komákat, mint tanukat rendelte volna. Meglehet, mert kezdetben nem volt szokásban, mit az bizonyít, hogy akár ez, akár más későbbi püspök vagy még későbbben valamelyik pápa rendelte. Evvel egy időben élt Cerdo, ki némely dologban máskép vélekedett, mint Hyginus, ezért őt a keresztény községből kizárta; még ekkor csak ez volt a más véleményüek büntetése. Ez is eléggé bizonyítja, hogy ekkor a római püspököknek nem volt hatalmuk, csak mint Rómának főpapjai voltak, milyenek valának a többi nagy városok papjai, egyik a másiktól nem függött, egyik a másiknak nem parancsolt, mert különben Hyginus Cerdot már megégettette volna, mint a későbbi elhatalmasult pápák tevék. E Cerdo-ról alább lesz szó, hol az ekkori tudósok véleményeit adom elő. Állítják tovább a katolikus írók Hyginusról, hogy ő rendelte, ő adott utasítást, miként kell a nagyobb szentegyházakat fölszentelni, s hogy abban felszenteltetése alkalmával misének is kell tartatnia. — Nigrinus azt írja, hogy Adorján császár a keresztények számára már előbb akart néhány kis templomot építtetni, de a pogány papság erről őt lebeszélte. De másutt is azt olvashatni, hogy Rómában ekkor még nem igen voltak nyilvános templomaik. Tertulianus, Apologet című könyvében írja: A keresztények meg volnának a rómaiakkal külsőségökre nézve (azaz érti polgári tekintetben) elégedve, de mi a templomokat illeti, azt mondja, hogy azok mind a pogányokéi, s nem említi, hogy az ő korában csak egy szentegyház is volt volna Rómában a keresztények kezén, holott más csekélyebb dolgokat följegyez, a keresztények szokásait körülményesen leírja.

(11) I. Pius, 158—167. A pápák életéről szóló könyvek egy részében (például Sandini, „Papstwahl,“ Kolb stb.) Pius 158-ban lett püspökké, másokban pedig választása 144-re tétetik (például Nigrinus, Eusebius), ez nagy különbség. Sokszor előfordul ugyan a történetben, hogy a régi időbeli egyik és másik fejedelemtől nem tudni bizonyosan, mikor melyik évben lépett trónra, de a fejedelmek sorában ez csak egyes eset volt, mert mind az előttük élt; mind az utánok következettek uralkodásának kezdetéről nem volt kétség: a római püspö-

köknél pedig végig sok századon át úgy megy, hogy egyetlen egy püspök megválasztásának idejére nézve sem egyeznek meg az írók. Mi lehet ennek az oka? nézetem szerint az, mert ez időben (és még utóbb több századon át is) a római püspökök oly csekély szerepet játszottak, oly jelentéktelen egyéniségek voltak, s maga a keresztények községe is a roppant városban úgy elenyészett, hogy alig tudtak róla többet, mint annyit, hogy valami új vallásfelekezet is van. De egyébkint figyelemre sem méltaták, csak néha néha ébresztének maguk iránt nagyobb figyelmet, mikor egyik vagy másik buzgóbb keresztényt lelkesedése annyira elragadott, hogy vagy szóval vagy írással a fenálló kormányt, rendet, pogány vallást stb. hevében sértőleg illeté; a mikor aztán az illet, akár előljárója volt a községnek, akár csak köztágya, száműzték, vagy ki is végezték; néha pedig egynek hibájaért az egész felekezetnek is lakolnia kellett. Ekkép a keresztények közül senkinek még csak eszébe sem jutott, hogy jó, hasznos lenne följegyezni, melyik prédikátoruk, mikor választatott meg, arról nem is álmodtak, mily nagy szerepe leendő majd egykor a római püspököknek; a római pogányok pedig evvel még kevesebbet gondoltak. De ha polgárilag semmi szerepük nem volt is még ez első századokbeli római püspököknek, annál nevezetesebbek lehettek vallásosságra, erkölcseikre nézve, mert többnyire szent életűek valának, s hitvallásukat vérökkel pecsételék, mert sokan mint mátyrok haltak meg. Platina és Polydorus írják, hogy e Pius szentelte föl az első szentegyházat Rómában; tudniillik egy Praxedis nevű istenfélő asszony kérelmére s talán ő ajándékozta is azt a keresztényeknek, mely épület előbb meleg fürdő vala, s Novati nevet viselt.

(12) Anicetus, 167—175. Platina szerint Anicetus megtiltá a papoknak hosszú haját és szakállt viselni. Ki tudna azon eligazodni, melyik püspök mit rendelt vagy megtiltott, midőn mások a szakáll és hosszú hajra nézve azt írják, hogy az a karthagói negyedik egyházi szinaton tiltatott meg.

(13) Soter, 175—179. Soterről írják, hogy ő volt volna első, ki magát pápának czimezé. Nem tudni bizonyosan, csakugyan ő írta e azon levelet, melyben ez

előfordul, vagy az is a későbben költött levelek közé tartozik; de ha irta is, abból nem következik, hogy ő a többi püspököknél főlebb való volt volna; mert hiszen a tisztos, ősz haju egyházi atyákat, püspököket, kik mint jó apák gyermekeiknek üdvös tanácsokat, intéseket adtak, ekkor már általában pápáknak s popáknak nevezték, mint Cyprián állítja, s pápa meg atya pedig egyet jelent; hiszen nem mondatik e minden egyházi személy lelkiatyának, tisztelendő atyának; hogy a pápa elnevezés igen régi, csak abból is kitetszik, mert maga a pap név is csak innét veszi eredetét. Továbbá állítatik, hogy ő rendelte volna, miszerint a pap ne misézzen maga, hanem legalább két ember legyen vele az oltárnál. Ez talán azért történt, mert a pogányok közt nem volt mindig tanácsos, hogy a pap maga legyen az oltárnál, hanem hogy a két ember mintegy védelmetül, szolgáljon; innét van mai napig a szokás, hogy a két ministráló gyerek szolgál az oltárnál.

(14) Eleutherus, 179—194. Ez nikápolyi görög volt, s az nevezetes róla, hogy mégis éppen ennek idejében, vagy ő kezdé Rómában a keresztények istentiszteletében a latin nyelvet használni, mert előbb, minden a mi a vallást illette, görögül volt. Az ugynevezett egyházi atyák is ez ideig mindnyájan görögül irtak. Aventinus azt írja, hogy Victor a következő püspök és egy Latinus nevű ember kezdték, ki volt azon Latinus, nem említetik; ha ekkép nem bizonyos is, hogy e két püspöknek melyike kezdette, annyi bizonyosnak látszik, hogy ez idő tájban lépett az életbe, Eleutherus megkezdhette és Victor végre hajthatta. A mi időnkől tekintve igen nevezetes fordulatnak tarthatni, mikor a görög nyelv helyett latin nyelv kezdett használtatni, és még ezt sem jegyezték akkor pontosan fel a római püspökökről, miből az következik, hogy még ekkor is a római keresztény község püspökével együtt igen csekély jelentőségű volt, hogy csak egyszerű jegyzőkönyvet sem vitt.

Midőn Eleutherus volna püspök, Gallia (Franciaország) püspökei irtak Rómába, ajánlván neki Irenäust, mint igen tudós, jeles férfit. Brittanian királya pedig Lucius, kérte Eleutherust, hogy küldene Britanniába papokat, kik a népet keresztény hitre térítenék,

miből aztán a későbbi római püspökök azt okoskodták ki, hogy e szerint Brittanian királya a fejedelmek közül első már ekkor elismerte a római püspök felsőségét minden más püspökök fölött, vagyis az egész anyaszentegyház fejéül tekintette, holott ebből éppenséggel nem következett az, hogy a római püspök a többiek fölött elsőbbséggel birt volna; de a római püspökök minden alkalmat ettől fogva megragadtak arra, hogy felsőbbiséget küzdjenek ki. Ekkor még semmit sem építettek arra, hogy Péter volt Krisztus által az egyház fejévé kinevezve, erre józanon nem is hivatkozhattak, mert a többi püspökök erről semmit sem tudván kinevezték volna; az evangéliumnak ide vonatkozható szavait senki sem magyarázta még így, mert valószínűleg nem is voltak azok még akkor az evangéliom szövegében úgy téve, hogy ide lehetett volna magyarázni. De a sors, helyzet, körülmények kedveztek a római püspököknek; lássuk, hogyan, mikép.

Róma az egész nagy birodalomnak fővárosa volt, itt lakott a császár, tehát itt volt udvari környezete, kormánya. A császári udvar körül forgottak a nagy birodalomnak minden gazdagai előkelői, mint ez minden időben, s minden államban történni szokott. Tehát nemcsak a pogányok, hanem a keresztény hívek is úgy gondolkodtak, hogy valamint világi dolgokban legfőbb a császár s az Rómában tartja székét: úgy azon főpapnak vagy püspöknek is, ki Rómában lakik nagyobb hatásköre, tekintélye lehet, mint a többieknek. A keleti főbb városok nevezetesebb püspökei ugyan nem gondolkodtak úgy, hanem abban a meggyőződésben éltek, hogy a keresztény vallás tanításának értelmében nem lehet egyik püspök a másiknál nagyobb tekintélyű bárhol lakjék is, de a sokaság, vagy legalább a nagyobb többség igen hajlandó volt így gondolkodni, és ez némikép természetes is vala.

A római birodalom rendkívül nagy levén, majdnem minden keresztények, a kik még eddig voltak, keleten és nyugaton e birodalomnak határain belül éltek, a római császárnak voltak alattvalói, tehát tőle függöttek. A mint a császárok valamelyikének szeszélye, meggyőződése, s gyakran politikája magával hozta, a keresztényeket egyik vagy másik tartományában, né-

melyik pedig az egész birodalomban is üldözte. Hogy tehát sorsukon könnyítsenek, hogy eltüressenek, kegyetlenül ne üldöztessenek, a császárhoz és kormányához kelle folyamodniok. De azon keresztények, kik igen távol tartományokban laktak, nem mehettek minduntalan Rómába, tehát a dolgok természete szerint megkérték, aztán megbizták a római püspököt, hogy az ott helyben levén őket a császár és kormánya előtt pártfogolja, ügyüket védje. Mert az igen távol lakó keresztényeknek oly fogalmuk volt, úgy vélekedtek, s némileg helyesen, hogy ha maga a császár jellemére nézve kegyetlen is, néha vannak szeszélyes órái, a miket fölhasználhatni, őt megengesztelhetni, de ezt csak az teheti, ki ott közel, a városban lakik, ki a kedvező perczeket kiilesheti, a változó körülményeket fölhasználhatja; ily körülmények egyebek közt, midőn a császár váratlanul is kormányának tagjait változtatja, s juthatnak be olyanok, kik a római püspöknek s általában a kereszténységnek ha nem is éppen barátjai, de legalább az igazságnak, s emberiség jogainak némiképp pártolói; következőleg ilyen alkalmakkor a római püspök részükre jót eszközölhet.

Igy a római püspökök a távollevőknek hitügyeikben mintegy szószólóikká, közbenjáróikká váltak. Ha semmit ki nem eszközölhettek is hitsorsosaik javára, de a távollevők mégis azt hitték, hogy közbenjárásuk által sokat tettek; s ha a császárok saját belátásuk szerint viseltettek is a keresztények iránt engedékenységgel; a hivek hajlandók voltak mind ezt a római püspökök fáradozásainak tulajdonítani; s ezért inkább tisztelék őket, mint más püspököket, hálásak is voltak irántuk. — És ha előbb csak polgári állásuk biztosítása ügyében fordultak a római püspökök által a császárhoz, ekképp lassankint tekintetük nevededett, s utóbb vallási ügyekben is a római püspökökhez fordultak különféle véleményekben tőlük tanácsot kértek. Idő folytával az osztogatott római jó tanácsok, parancsolatokká, rendeleteké fajultak el. Ezt a távollevő hivek, a püspököknek egy része is megszokta, ebből gyakorlat lön. Ekképp az út meg volt törve arra, hogy a római püspökök azon tovább haladhassanak; az ily kedvező körülményeket fölhasználták a magok felsőbbségének megalapítására. Az em-

ber gyarló, de egzsersmind hiu is, és nagyravágyó, hatalomra, gazdagságra törekszik; és mivel a római püspökök is csak oly természetűek, oly gyarló halandók voltak, milyenek a többi emberek, tehát ők is hatalomra, uralkodásra vágytak, de nem csak vágytak, hanem minden módon törekedtek is — és vágyukat utóbb be is töltötték. És ezért őket nem is lehet inkább kárhoztatni, mint a világi többi embereket, kik szintén uralkodásra vágnak, s minden eszközökkel törekesznek: de igen is kárhoztatni a római püspököket azért, hogy a jámbor, tudatlan keresztény hivek sokaságát utóbb elámitották, megcsalták, azt állitva és hirdetve, hogy a római első püspököt (pápát) Péter apostolt maga Krisztus tette az egész kereszténység fejevé, földi helytartójává, s Péternek minden utóda szintén ekképen feje az egész anyaszentegyháznak.

A mit Jézus és az apostolok által kezdett uj tanításban hiában kerestek; mit az evangeliumokban nem találtak, tudniillik, hogy a római püspök a többi püspököknek és az egész kereszténységnek fejeül volna rendelve; azt feltalálták a helyzet viszonyában, a kedvező körülményekben, hogy történetesen Róma keresztény községének lettek tanítóivá, utóbb püspökeivé. Osupán a körülmények és politika tették a római püspököt a kereszténység fejevé, nem pedig Krisztus.

És magát a keresztény vallást is sem Jézus, sem az apostolok és többi szent atyák nem tették azzá, a mi, hanem az idő fejleszté, mint a pápák érdeke, haszna magával hozá. Erről e könyv folytán az olvasó tökéletesen meg fog győződhetni.

(15) I. Victor, 194—203. E püspök már valóban úgy kezdé magát tekinteni, mint ki a többinél fölebbvaló. A keresztények eddig még a zsidókkal egy időben tarták a husvétot, de nyugaton, azaz Rómában úgy gondolkodtak már ekkor, hogy illőbb ha a keresztények a zsidóktól való megkülönböztetés végett máskor tartják, és az idő meg is állapitatván a római keresztények más időben kezdék a husvétot tartani. De a keletiek, azaz kisázsiaiak megmaradtak a régi szokás mellett, tehát Victor parancsolá nekik, hogy ők is fogadják el az ujitást s a rómaikkal egy időben egyék a husvétit bárányt; de a keleti püspökök semmit sem hajtvá Victor rendeletére, mondván, hogy ha eddig jó volt a husvétot akkor ünnepelni, mikor

a zsidók, miért ne lehetne jó utóbb is ezt a szokást megtartani, s mondák tovább, hogy nekik Victor nem parancsolhatja, mit mikor ünnepeljenek, valamint ők sem parancsolhatnak neki, mert mindnyájan egyenlők, s mindenik csak a maga püspöki megyéjében intézkedhetik, de ott is csak annyiban, mennyiben az a bevett keresztény szokásokkal nem ellenkezik. Victort boszantá, hogy a keletiek őt saját megyéjének határai közé utasíták vissza. A viszálykodásnak, mi kelet és nyugat püspökei közt sok századan keresztül folyt, ez volt első magva, mit Victor hintett el. Továbbá azt is kívánta Victor a keleti püspököktől, hogy a börtöket is úgy tartsák meg, mint Rómában szokássá lett.

Ezért irt Victor püspöknek Irenäus, s intette őt, hogy ovakodjék ilyenek miatt a többi püspököket ingerelni, s ne okozzon szakadást, mert a különböző időben tartandó husvét s máskép szokott böjtölés a keresztényeket nem választja el egymástól. Egyebek közt így szól Irenäus levelében: „Mind azon papok (sacerdotes,) kik Soter előtt azon egyháznak voltak előljárói, melynek előljárója most te vagy, értem Anicetust, Piust, Hyginust, Thelesphorust, Sixtust szintén máskép tartották (a husvétii ünnepet és böjtöket) s azok is, kik velök voltak: mind a mellett békében éltek az egyházban, ha nem egyformán tarták is, azért az egyházi közönség nem szakadt részekre, s egymás iránt nem viseltettek gyűlölséggel.“ Így szólt Irenäus a püspöknek, azaz ama legfőbb papnak, kiről a római katolikus papok (pedig Irenäus is katolikus volt) azt tanítják, hogy az elejétől fogva mindig feje volt az egyháznak, és mintha czime már ekkor is: szentséges atya volt volna. — Nem világos e csak Irenäus e szavaiból is, hogy habár a nagyobb városok keresztény községei püspöknek czimezék is főpapjait, azért különös hatalom nélküli papok voltak, mint újabb időkben a protestans egyházak superintendensei, kik szintén püspökök de magok hatalmából mit sem végezhetnek, hanem a község határozatából. Csupán ilyen volt a római püspök is, csak tudománya, szent élete által tünt ki egyik másik a többi püspökök fölött. Mivel Victor az ázsiai püspököket avval fenyegette, hogy őket az egyházból kirekeszti, ha nem akarják a husvétot akkor tartani, mikor Rómában: ebből a katolikus papok azt kö-

vetkeztették, hogy tehát a római püspök csakugyan felsőbbiséggel bírt az anyaszentegyházban. Husvét tartása fölött sok zsinatban versengettek, és végre is csak abban állapodtak meg, hogy nem kell e miatt az egységet veszélyeztetni, tehát a keletiek tetszésére hagyatott, akkor tartaniok, mikor akarják.

A római püspök Victor az által nagyon fölizgatta a kedélyeket Ázsiában, hogy minden püspökök fölött felsőbbiséget gyakorolni törekedett. E miatt külön vélemények támadtak, s a már létezett külön hitfelekezetek számát szaporították.

Második században.

Harmadik fejezet.

Uj hitfelekezetek a második s a most kezdődő harmadik században. A gnosticusok.

Ha mind az, mit a római püspökök utóbb tanítottak megezáfolthatlan igazság volt volna, csodálnunk kellene, miként támadhattak mingyárt a kereszténység kezdetével uj hitfelekezetek. Hiszen ha Jézus isten volt volna, a kereszténység kezdetén, azt minden embernek kellett volna tudnia; és mint ily isten tanításának oly varázserővel kell vala hirtania, hogy minden ember mintegy szükségképen kénytelen volt volna az ő tanítását elfogadni, abban aztán tökéletesen meg kellett volna nyugodnia, következőleg semmi más hitfelekezet nem is támadhatott volna. Pedig éppen ez idő tájban a vélemények annyifelé ágaztak el arra nézve, mi istent, a teremtetést, az isten iránti tiszteletet illeté, hogy ha voltaképen előadni szándékoznám, ez maga vastag könyvre terjedne; tehát csak igen röviden érintek néhány felekezetet, melyeknek sajátos istentiszteletük, vallási szertartásaik voltak, s megemlítek némely oly tudományos férfiakat, kik szertartásokkal nem bibelődve, csupán véleményöket adták elő; s kik abban velök egyenlően vélekedtek követőiknek neveztetethének.

Milenariusok vagy chilianusok. Az apostolokkal egy időben élt Cerinthus, vagy görögösen Kerinthos, ki jeruzsalemi lakos, zsidóból lett keresztény férfiú vala. Cerinthus hitvallásaul azt tanítá, hogy van egy legfőbb istenlény; ez teremté a mindenséget, de a min-

denségen s egyéb lényeken kívül teremtett magánál kisebb hatalmu, alsóbb rangu skülönféle tehetségü isteneket.

Krisztusról azt tanítá, hogy az nem lehet isten fia, mert — ugymond — az ész helyben nem hagyhatná, ha ezt mondanók: az istennek egyetlen fia született és szenvedett; hanem azt vallá, hogy Jézust József épen ugy nemzé Máriával, azon természetes módon miként nemzettek minden más embert. De állítá Jézusról, hogy az bölcseségben és igazságban minden más embert felülmult. Midőn Jézus megkeresztelkedett — mond tovább Cerinthus — akkor galambképében rászállt (tulajdonképen beleszállt) az istennek egyetlen fia Krisztus, és ez nyilatkoztatta ki neki mennyei atyját. Ekkép Jézus a benne lakó Krisztus által vitte végbe a csodákat. A midőn Jézust tanítása miatt a zsidók elfogták s halálra ítélték; akkor Krisztus elvált tőle s az atyához ment vissza a nélkül, hogy szenvedett volna, Jézus pedig fölfeszítettet, s meghalt, de föltámadott.

Cerinthus a keresztséget az üdvözségre szükségesnek vallotta; hitte s tanította továbbá, hogy az ember halottaiból majd föltámad, s föltámadásától fogva ezer évig él e földön, mely idő alatt minden testi gyönyörtséget élvez. — Cerinthus követői ennél fogva Milenarius-oknak nevezettek; azaz „Ezer év-hívők.“ De chilianusoknak is mondattak.

Milenariusok felekezete. Már főlebb a 154—155 lapon többször előfordult Cerinthus neve, s hogy mik voltak elvei. Ő mint filozofus (gnosticus) élt, és nem szándékozott valami új hitvallást kezdeni, hanem bírálta a létezett hitvallásokat, és elmondá azok egyik és másik pontja fölött helyeslő nézeteit, vagy czáfoló véleményét. Ebből állt működése. Azok kik véleményét pártolták, természetesen követőinek mondattak, a nélkül, hogy vallási külön felekezetet képeztek volna.

Azonban utóbb követői felekezetté váltak, mert ő azt hívé és állítá is, hogy az igazi messiás még nem jött el, de el fog jönni, Jeruzsalemét újra fölépité, s attól fogva majd tökéletes boldogságban élnek ezer évig: innét nevezettek azok milenariusoknak, kik ezt vele együtt hitték. Utóbb Cerinthus halálával e hitvélemény lehanyatlott, de voltak mégis, kik ehhez

továbbra is ragaszkodtak, főképp olyanok, kik Ezechiél jövendölésének beteljesedését szívszakadva várták; de voltak mások, kik Jézust messiásnak tartották ugyan, de mivel akkor, bármi okból nem úgy jelent meg, mint ók ohajtották, majd újra másodszor is eljő, s akkor teljeseedik be a próféta jövendölése.

A zsidók közül tehát azok, kik Jézust az ígért messiásnak tartották, a prófétáknak e szép ígérété szemök elől nem vesztették, hanem azt hívék, hogy ha Jézus most nem úgy jelent is meg, mint a próféták ígérete után várták s ohajták, de majd eljő másodszor is, és ekkor teljeseedik be az ígérlet, s annál bizonyosabban, mivel az Apocalypsis 21. fejezetében, vagyis János menyeyi látásában is meg van, hogy Jézus Krisztus e földön ezer évig fog uralkodni.

A mi már a milenariusok felekezetének hitvallását illeti, röviden egybefoglalva ezekből áll:

1. Jézus Krisztus nem fia az istennek, azaz tulajdonképen nem isten, hanem alsóbb rangu lény, ki majd újra eljövend, s az ő szentjeivel, választottaival az ujon és sokkal dicsőbben fölépitendett Jeruzsalembe ezer évig fog uralkodni.

2. A megkeresztelkedés szükséges arra, hogy az ember az igazaknak tagjává legyen, vagy inkább, hogy bebizonyítsa, mikép ő is a választottaknak egyike.

3. Az ezer évi földi boldogságnak elteltével lesz az általános föltámadás, a mikor az utolsó ítélet tartatik; a milenariusok az angyalokhoz hasonlókká lesznek, minden többi népeket pedig az isten tüzesővel fog akkor elpusztítani.

Az ezer év régen eltelt, s a prófétáknak ide vonatkozó jövendölése nem teljeseedett; azért a milenariusok felekezete megis szűnt.

A d a m i t á k. Azok azért mondtak adamitáknak, mivel istentiszteletüket meztelenen végezték, miként Ádám és Éva voltak eleinte. Hitvallási pontjaik, melyek által a többi keresztényektől eltértek, ezek valának: hogy az embernek lelke a legfőbb észnek, vagy isteni szellemnek kifolyása; e lelket aztán a világ alkotója, ki különbözik magától a főistenségtől, megtestesítette, s így lön az ember; — hogy tehát a világ alkotója iránt nemcsak tisztelettel nem tartozunk, sőt gyűlölnünk kell őt, mivel

a lelket romlandó testbe szoritotta; — hogy mindenkinek kötelessége e világalkotótól adott törvényt áthágni, meg nem tartani s bebizonyítani, hogy lelkét, mint az istenségnek részét tekinti, s ennek a testtel való működését csak úgy veszi, mint csupa mozgást, mi magában véve sem nem jó, sem nem rossz; — hogy az imádság haszontalanság; — hogy isten tiszteletére meztelenen kell megjeleni. Sz. Epiphanius tudósítása szerint az adamiták a szentegyház tornácában rakták le ruhájukat s egészen anyaszült meztelenen foglalták el helyeiket, s éppen így tevék papjaik is. E felekezetnek egyik nevezetesebb tagja Prodicus azt a módosítást tette, hogy este végezvén az istentiszteletet, miután meztelenre vetkeztek, a gyertyát elolták, és sötétben ájtatoskodtak. — A házasságot szükségtelennek mondták, tehát nem házasodtak, hanem a nélkül éltek a nőkkel, mint Ádám tett vala.

K a i n i t á k. Némelyek a második századbéli keresztények közül úgy vélekedtek, hogy Kain iránt tisztelettel kell viseltetni, ennél fogva neveztetek **k a i n i t á k n a k**. E felekezet 159. év táján keletkezett.

Ezen időben a tudományos emberek nagyon el voltak e kérdéssel foglalva, hogy valjon a világ hogyan és miből lett? és az a sok rossz, mit a világon tapasztalhatni, honnét veszi eredetét? Általában keleten, Ázsiában már azelőtt igen régi idők óta azon hit uralkodott, hogy két őslénynek (isten) kell léteznie, egyik jó, másik gonosz, és ezek egyikétől származik a jó, másikatól a rossz, mint ezt **Z o r o a s t e r** tanítá; tehát szükségképen kellett az első keresztényeknek is e véleménynyel foglalkozniok, annál inkább mert a teremtésről szóló könyv, mit Mózesének lenni mondottak, nem elégitette ki az embereket, Jézus pedig még csak véleményt sem mondott erről, nemhogy bizonyosságot tanított volna.

Ha sokan megnyugodtak is abban, hogy két őslény létezik, egyik jó, másik gonosz, de voltak ismét mások. kik azt szerették volna tudni, hogy a két őslény egyenlő e; mind a kettő öröktől fogva van e? ezt ki nem kúthathván, abban állapodtak meg, hogy az egyik, még pedig a rossz szellem nem lehet oly nagy hatalmu, mint a másik, hanem némiképp ettől függésben van. Azaz véleményöket ilyféle igazságul állíták fel, tudniillik: Van egy legfőbb jó lény (isten), mely kebléből jó és ártatlan

lelkeket bocsátott ki, de azokat egy másik, alsóbb rangu isten (a rosz szellem), a világ alkotója, életműves testtel felruházta.

Azonban evvel nem birták egyszersmind azt is megfejtteni, hogy honnét van tehát a nagy különbség a testtel felruházott emberi lelkek szellemi tehetségei közt; honnét van, hogy egyik ember erényes, másik hitvány, vagy gonosztevő, holott ha a rosz onnét származik, mert a lelkeket a világalkotó megtestesíté: minden emberi lényeknek egyenlően roszaknak kellene lenniök.

Támadt tehát férfiu, ki magára vállalá megmagyarázni, honnét van az emberek szellemi tehetségei közti különbség. És a férfiu (nem tudni név szerint ki volt, és hol lakott) amaz állítással lépett föl, mi szerint Ádámot és Évát a két őslény közösen teremté, tehát a két első ember ennél fogva jó és rosz is volt együtt. És ez őslényeknek mindenike idővel s időnként testet öltött magára s váltogatva majd egyik, majd másik közösködött vagy ölelkezett Évával s így nemzettek majd jó, majd meg rosz emberlényeket. Midőn Eva a jó lénytől esett teherbe, jó magzatot szült, mikor pedig a rosz lénytől lön viselő, akkor rosz gyermeket hozott világra. E rosz lény a világalkotó volt, ki a szellemeket megtestesíté, s a kainták mind azokat rosz embereknek tarták, kik a világalkotó iránt tisztelettel viseltettek. E magyarázat szerint Kain jó, Abel pedig rosz ember volt; és mivel Kain Abelt agyonütötte, ki a rosz lénynek engedelmeskedett és szolgált: ezért tiszteletet érdemel. De e felekezet nemcsak Kaint tisztelé, hanem mind azokat is, kik az írásban, mint rosz emberek fordulnak elő; például Kore, Dáthán, Judás stb. Ezek szerint jól tette Judás, hogy Jézust elárulta, mert véleményük szerint Jézus roszat mivelte az által, hogy az alázatosságot javalván a bátorságot emberből kiirtani igyekezett. A kainták a keresztelést szükségtelennek tarták.

Cyrenai kusok. Ezek felekezete 175 táján keletkezett, s a többi keresztényektől azon állítás által ütött el leginkább, hogy nem szükséges imádkozni, mert Jézus mondá, az isten mindent tud, a mire szükségünk van; következésképen hitték, hogy tehát jóságánál fogva kérés vagy könyörgés nélkül is megadja embernek, a mi javára, üdvösségére szükséges. Ha megfontoljuk, miként kérnek

az emberek istentől ugyanazon perczben egészen ellenkező dolgokat, azt kell mondanunk, hogy isten nem hallgathat az emberek kérésére; de ha hallgatna is, bár legyen különben mindenható, nem volna képes az emberek ellenkező kívánságait azon egy időben teljesíteni.

Karpokratisták. Karpokrates Alexandriában (Egyiptom) élt. Ő a keleti és egyiptomi mágusok bűvész mesterségének kitanulására adta magát. S midőn maga is már az ilyenekben jártas levén, mint tanító lépett föl, a többek közt azt állítá, hogy a világot, tudniillik e földet, angyalok teremték, s vitatta, hogy az emberi lélek, mivel istenről megfeledkezett, arra lőn kárhoztatva, hogy a földre helyeztetve, emberi testben fogva tartattassék, így elveszté előbbi méltóságát. A föld pedig az angyaloknak engedelmeskedik, mert ezek alkoták; itt a lelkek minden ismereteiket, melyekkel előbb föl valának ékesítve, elveszték; és ez az oka a tudatlanságnak, melyben az ember születik.

„Jézusnak lelke kevésbé feledkezett meg istenről“ — mondja Karpokrates, tehát könnyebben fejtekezett ki a tudatlanságból; s azon természeténél fogva, mely által inkább tökéletesült, Istennek különös kegyelmét nyerte meg; tudniillik hatalmat adott neki arra, hogy az angyaloknak ellenök állhasson, és ezek ellenmunkálkodása dacára is égbe juthasson. Ily kegyelmet ad isten mind azoknak is, kik Jézusnak példáját követik, s minden erejükből a tudatlanságot legyőzni, abból kifejtekezni törekeshenek. Midőn az ember esze, tudománya és erényei által fölemelkedik, magát tökéletesnek tudja s méltóságát érzi: Jézushoz hasonló lehet, ki semmi előnnyel nem bír ily tökéletes emberek fölött.“

Maga Karpokrates felekezetet még nem alkotott, hanem fia, **E p i p h a n e s**, ki atyja helyét elfoglalá, s ennek tanítását bővebben kifejté s terjeszté.

„A mindenségben semmi sem létezik, — így szól ő — mi az isteni jóssággal ellenkeznék. A nap egyenlően világít minden élőkre; a föld különbség nélkül mindenki számára szintén egyenlően osztja kebléből áldását; mindnyájan kielégíthetik belőle szükségüket, következőleg a természet mindenkinek egyenlő módot nyújt a boldogulhatásra; minden emberi lény e földön ugyszólván csak egy nagy családot képez, melynek szükségeiről a természet gondos-

codik. Tudatlanság és szenvedély az, mi e világra a bajt hozza az által, hogy az eredeti egyenlőség köteleit eltépte, s a természet adta javak közös használatának módját felforgatta. A mint az emberek törvényeket kezdetek alkotni, a természeti állapotból kiléptek: s hogy oda visszatérni lehessen, e törvényeket el kell törölni, s az egyenlőségnek helyre kell állítatnia.“

Epiphanes életének virágjában halt meg, s hivei mint valamely istenséget tisztelék. Kephaloníában templomot építettek számára, s oltárokat emeltek neki; minden hónapnak első napján emlékének megünneplésére a templomba gyülekeztek özsze, hol neki áldozatokat mutattak be, s tiszteletére dicséneket zengedeztek.

Mi e felekezetnek hitvallási főbb pontjait illeti, ezek valának: — hogy az egész világon semmi sem történhetik, mi által istent meg lehetne sérteni; — hogy a föld természetet közösen kell használni; — hogy házasságra nincs szükség, hanem férfi s nő tetszés szerint nősködhetnek; — hogy a természettől belénk oltott ösztönt követni jogunk van; — hogy sem az ó, sem az új testamentomra nincs szükségünk; — hogy, ha az emberek törvényeket nem alkottak volna, véték sem volna.

Karpokrates és fia Epiphanes ekkép magyarázák tanításukat: Minthogy a boldogság nem a nélkülözésben áll, hanem abban, ha mind azt élvezhetjük, mit testünk lelkünk kíván (testi lelki javak): természetes, hogy ezt csak úgy érhetjük el, ha minél többet és minél jobban tudunk. A tudatlannak lehető legkevesebbel való megelégedése még nem boldogság. A van a boldogság, a nincs pedig boldogtalanság. Midőn valaki boldog, vagy legalább boldognak látszik: mind a mellett is, hogy markolható, anyagi java nincs, ha csakugyan boldog mégis, nem azért boldog, mert semmije sincs, hanem azért, mert nagy mértékben van neki más valamije, tudnillik szelemi kincse: esze, értelme, tudománya, képessége stb., s ezeknek birtokában levén, könnyen türi az anyagi javak hiányát, csak a legszükségesebbet szerzi meg. Igazságuk volt e bölcseseknek.

Montanisták. Montanus Phrygiában élt. Az írásban azt olvasá Montanus, hogy Jézus követőinek megígéré, miszerint nekik a szent lelket elküldi. Ezen ígéretet felfogva mondá: Én vagyok a szentlélek által

kiválasztott próféta, ki az embereket ama nagy igazságokra megtanítja, miket a keresztény egyház ifju korában az emberek még nem bírtak felfogni.“

Montanus nagy észtehetséggel bírt, tehát igen sokan követék őt. Ő magát az egyház tanítását, milyenné az eddig megállapodott, nem bolygatá, hanem a fenytékre, erkölcsi életre fordítá figyelmét, szigoru erkölcsiiséget követett maga és követelt másoktól. Igazi keresztény az, vélekedése s tanítása szerint, ki a világnak mindennemű gyönyöréről teljesen lemond s csak istenben és istenért él; még a tanulást, tudományt is kárhóztatá. És állítá, hogy az olyan, ki magát ekkép egyedül istennek szenteli, az próféta és az egyházban a püspököknek fölötte áll. A gyilkosságot, bálványozást házasság törést stb. oly nagy bűnöknek állítá, hogy azokat meg nem bocsáthatni, s azokat, kik ilyeneket elkövetnek az egyházból ki kell rekeszteni, és annak keblébe többé semmi áron be nem fogadtathatnak. Állítá tovább, hogy másodszor házasodni nem szabad, az üldözés elől menekülni nagy bűn, mert ez annyi, mint a hitet megtagadni. Három nagy bűjtött rendelt Montanus; s az egyházi atyák némelyikeinek állítása szerint a katolikusoknak husvételőtti negyven napi bűjtje a Montanus által rendelt bűjtöknek egyike.

Mínthogy a püspökök őt és híveit e szigorúság miatt e keresztény egyházból kizárták, Montanus halála után választott főpapjukat patriarchának czimezték, kisebb rangu főpapjaik Kónoneseknek mondattak, de még ezek is főlebb valók voltak, mint a püspökök, s a püspökök csak ezek után következtek, s csak harmadrendű főpapok voltak. Előbb a keresztényeknek nem volt patriarcha című főpapjuk. Utóbb a montanisták patriarchája Jeruzsalembe lakott. Legnevezetesebb volt köztük a későbbi időben Tertullianus. E felekezet annyira elterjedt, hogy nemcsak Ázsiában és Afrikában voltak igen számosan, hanem Rómában is az igen ájtatos püspökök ezekhez szítottak. E felekezet az ötödik század végén még egész Phrygiában fen volt. E felekezetnek egy kisebb töredéke örök hallgatást fogadott, azt hívén, hogy ekkép még kedvesebbek lehetnek isten előtt.

Marcionisták. A marcionisták felekezetének kezdője Marcion Synopeben (Paphlogonia) a feketeten-

ger délkeleti partján született, s az ottani püspöknek volt fia, kit maga az apa zárt ki az egyház kebeléből azért, mert egy szüzet megszeplősített. Hogy az egyház keblébe ismét vissza fogadtassék, Rómába ment azt eszközölni, de célját nem érte el. Ezért megboszankodván atyjára, s a római püspökre is, **C e r d ó v a l** lépett szövetségre, ki akkor Rómában tartózkodott, s együtt új vallást kezdtettek. Tanítványaik közül utóbb némelyek elhíresedtek annál inkább, mert azok megint új meg új töredékeknek lettek kezdői, de fő véleményben megegyezvén, mindnyájokat marcionistáknak vagy cerdoistáknak lehetett mondani; tehát itt egybefoglalva emlitem meg. Ilyenek voltak: **Apelles, Lucanus, Potitus, Basiliscus, Präpon, Pithon, Blastus és Theodtoion.** Mind ezek nevében csak **Marcion - Cerdo** tanításáról szövegek, mi ebből állott: Két örök istenség van, egyik jó, másik rossz. Az ember e két hatalomból veszi eredetét; lelke a jó isteni hatalomnak kifolyása, teste pedig a gonosz hatalomnak teremtménye. E két őslény szükségképen öröktől fogva megvolt; a jó lény teremté a láthatatlan világot s annak számára teremté nagy mennyiségű boldog szellemekeket, vagy intelligentiákat, azokkal közlé a maga boldogságát, azaz némi mértékben részesíté őket; a gonosz őslény pedig, hogy amannak s teremtményeinek boldogságát megzavarja, alkotá az anyagot, az elemeket s alakítá az életműveket (organismusokat), melyekbe a boldog szellemekeket vagy lelkeket zárta, s ekkép ezer meg ezer féle bajoknak alája veté. De mivel a lelkeknek tevékenységét, s jóra törekvését meg nem semmisítheté, de megromolhatlan testeket (organismusokat) sem birt rájuk öltetni, tehát az által igyekezett a megtestesített lelkeket (embereket) a maga hatalma, uralma alatt megtartani, hogy törvényeket adott nekik; melyek által részint kecségtető jutalmak, részint fenyegető büntetéseknél fogva a földiekhez ragaszkodókká tevé, a jó istennel való egyesüléseket pedig ez által megakadályozá.

A csalódások eloszlátása végett, melyekkel a világ alkotója (a gonosz szellem, mely minden anyagot teremtett) az embereket elámitá, a jó isten tanítóul küldé vagy rendelé Jézust, s csak színből, látszólag emberi alakba öltözteté, hogy megtanítaná az embereket ezekre: lelkeik égből származnak s csak úgy fognak boldogságra

juthatni, ha hozzá az égi vagy jó istenhez megtérnek, vele egyesülnek. Mivel Jézusnak célja volt a világalkotónak uralkodását, hatalmát megrontani: ez (a világalkotó rossz isten) a zsidókat föllázította ellene, kik őt aztán elfogták, s fölfeszítették. De a világalkotó ki volt játszva, mert Jézusnak halála nem igazi halál volt, hanem csak színleges, azaz csak annak látszott.

Mint hogy a világalkotó a lelket jó tulajdonságaitól, tevékenységétől egészen meg nem foszthatá: tehát az emberek lelki jó tulajdonságaiknál fogva mindig küzdenek, küzdeniök kell azon hajlamok ellen, melyek őt a földiekhez vonzák.

Ezért Marcion minden gyönyörűséget, örömeket, melyek nem tisztán szellemiek, megtiltott; a nélkülözést, magamegtartóztatást kötelességgé tette; a házasságot meg nem engedé; a keresztséget azonban ugyanazon egy emberen többször is ismételtetni rendelé.

Marcion azt állítja, hogy a két szentírás, a két különböző istentől veszi eredetét; az ó testamentomot a világalkotó sugalta, mert az a rossznak minden jeleit magán viseli: ellenben az új testamentom a jó istennek sugalmából származott.

Potitus és Basiliscus, Marcionnak voltak tanítványai, abban különböztek utóbb mesteröktől, hogy három istent vallottak: egy jót, egy gonoszt és egy közönböset; ez utóbbi szerintök a világalkotó, mely sem nem jó, sem nem rossz, hanem igazságos.

Általában a marcionisták, mint Theodoret tudósít, az életet igen kevésre becsülték; ellenben a lélek fenségét magasztalák, s ohajtva várták a halált, hogy a durva anyagtól megszabadulván feldicsőülhessenek. Sőt találkoztak köztük egyesek, kik halálukat siettették, s az élettől irtózatosságon is búcsut venni önként készek voltak. Eusebius egy marcionistát például hoz fel, ki magát fához szegeztette elevenen s így szintén elevenen égettetett meg saját kívánságára.

A marcionisták kiváltképp Rómában, Egyiptomban, Palaestinában és Syriában voltak elterjedve, s az ötödik században még fenállottak.

Ophiták. Ophis görög szó, s kigyót jelent. Az ophiták azt hitték, hogy az öröktől való isten, melyet bölcsességnek (Sophia) neveztek, kigyó képében jelentette

ki magát az embereknek; azért ők a kigyót tisztelik; honnét: ophiták annyit tesz, mint kigyót tisztelők.

A genesisben ezt olvashatni: a jó és gonosz tudás fájának tulajdonságára a kigyó tanítá meg az első emberpárt; és miután Éva és Adám annak gyümölcséből ettek volna, szemök megnyílt, és így megismerék mi a jó és gonosz.

Ennél fogva — mondák az ophiták — nagy hálával tartozik az ember a kigyónak, mivel hogy ama fának gyümölcsét megismerteté, mi által az egész jövődet emberiségnek nagy szolgálatot tett. Az ophiták tehát mindig tartottak rekeszben kigyót. S midőn évenként tiszteletére ünnepet tartanának, akkor kiereszték a rekeszből, s az asztalra tett kenyeret bekeríték vele. Ezután a kigyót minden jelenlevők megcsókolván a kenyeret mindnyájok közt feloszták és megevék, mit urvacsorának tartának.

Egyébiránt mi azon véleményeket illeti, miként jött létre minden, hogyan született Jézus: a valentinistákkal megegyeztek, kikről alább lesz szó. Az ophitáknak Egyiptomban egy oly töredéke létezett, mely a kigyót valóságosan meg is ette nagy tiszteletből.

Valentinus. A valentinisták felekezete a második század közepe táján keletkezett. Valentinus Egyiptomban született s az alexandriai főiskolában végezte tanulmányát, mely ekkori időben az egész világon leghiresebb egyetem volt. Előbb hazájában kezdé hitbeli véleményét hirdetni, aztán Rómában folytatta. Itt háromszor rekeszték ki az egyházból. Onnét Cyprus szigetbe ment, s tulajdonképen még csak ott kezdé tanítását hirdetni, mi az apostolok tanításával ellenkezett. Valentin tanítása sok gondot adott s fáradságot okozott a korabeli egyéb tudósoknak vagyis gnosticus társainak, de kivált az akkori egyházi atyáknak s a római püspököknek; mert majd mindnyájan bele voltak az új tanításügyébe bonyolodva; akkép tudniillik, hogy azt megezáfolni erőködvén, a vitatkozás új meg új kölcsönös megtámadásokat idézett elő; mindig új meg új küzdők léptek föl, részint az új tan ellen, részint mellett.

Öröktől fogva meg volt az öntudat és hallgatás — mond Valentinus, — e rejlett isten (tudniillik az öntudatban és hallgatásban rejlett az isten) végre

azzal nyilatkoztatá ki létezését, hogy 30 szellemlényt (Aeon) teremtett, azaz magából bocsátott ki egymás után párjával; fokozatonként, tudniillik a legelső ízben létesített szellempár volt a legtökéletesebb; a második pár kevésbé, a harmadik pár ismét kevésbé volt tökéletes, így tovább. És mindegyik szellempár két nemű volt, egyik him másik nő, vagy egyik teremtő (termesztő) másik termő, s ezek együtt nemzének más lényeket. Ezen szellemek ellenében meg volt a chaos, élettelen, durva, formátlan anyag. Sophia (bölcse ség) volt a legutolsz or kibocsátott Aeon-szellem, s az istenségtől legtávolabb esett. E Sophia szünetlenül epekedett, fájlalta azt, hogy az istenségtől legtávolabb esik, s azon vágy epeszté, hogy bárcsak az istenséghez közeledhetnék. Ezen vágyakodása által a maga lényének egyrészét fölemésztvén lön általa Achamoth, mely a pleromá-ból (bőség, teljesség) kitévedve meglevenité az élettelen anyagot, s nemzé a demiurgot, ez pedig a chaosból a világot alakítá, melyben ben van ugyan az isten eszme, de csak tökéletlenül. Azután alkotá Demiurg az embert az ő képére és hasonlatosságára, és pedig két tevő részből, tudniillik anyagból és lélekből; azonban Achamoth, Demiurg-nak anyja, fiának tudta nélkül, a két tevőrészhez, melyből az embernek lennie kellendett, jó eleve némi szellemi részt is vegyített, mit ő az angyalokkal (tökéletesebb szellemek) történt ölelkezése által nyert. Ekkép tehát lön az ember ugyszolván három tevőrészből (substantia) anyagi, lelki és szellemi részből. A testi vagy anyagi rész nem üdvözülhet; a lelki rész üdvözülhet, de el is kárhozhatik; a szellemi rész pedig éppen nem kárhozhatik el. Minthogy demiurg a világalkotó, magát az örökistent nem ismerte, magát adá ki, mint egyetlen istent, és ekkép isteni tiszteltetést kívánt.

Demiurg nem szándékozott az embert olyanná alkotni, hogy ez tökéletesüljön, tehát csodálkozott, és bosszankodott midőn észreuvé az embernek szellemi tehetéseit, nem tudván, hogy anyja Achamoth, mit mivelt. Azon kívül az igaz örökisten megszávnván a nyomorgó embereket, hogy Demiurg nem olyanokká alkotá, miszerint boldogulhatnának, bár Jézus (Soter) némikép segítségükre volt, még egy Aeon párt (Christos és pneuma agion — szentlélek) bocsátott ki magából, hogy

ezek az emberek javára működjenek. Demiurg tehát esodálkozva rettegett, hogy az emberek közt némelyek tökéletesbökké válnak s megismeré, hogy ő nem bir velök, tehát legkedvesebb népéhez a zsidókhoz prófétákat küldött, általok messiást ígért nekik, ki a mennyire birt, lelki tehetségekkel felruházva el is küldött. De midőn a messiás Jordánban megkeresztelkedék, egyesült vele Soter (Jézus), s ennél fogva nem Demiurg kedve szerint működött, s hatalmát megtörni igyekezett, tehát Demiurg a messiást a zsidók által elfogató, és fölfeszíteté. Azonban Soter tőle már előbb elvált, tehát a messiás csak mint ember szenvedett és halt meg.

Kik az emberek közül azt hiszik, mit a messiással egyesült Aeon Jézus tanított, s a bálványozásról lemondanak, a zsidóságból kitérnek, ezek lelkei a boldogságra jutnak; a hitetlenek lelkei pedig megsemmisítenek. Midőn a főbb lelkek az anyagiség bilincseit már mind le fogják rázni s egészen megtisztulandnak: akkor Achamoth, pleromá-ba megy át, Jézus Aeonnal összeházasodik. Ez a mennyaszony és vőlegény, kikiről az írás szól. A szellemi emberek, miután lelkeiktől megvándoroltak és csupán szellemekké fogtak lenni, az angyalokkal fognak összeházasodni.

A világalkotó Demiurg ekkor azon közép térbe emelkedik, melyet Achamoth elhagyandott, hová őt azon igazaknak lelkeik követik, kik a tiszta szellemiségre emelkedni nem bírtak. Végre az anyagban eddig rejtett tűz kigyulad, a világ alkotmányt fölemészti, s minden embert, ki sem nem lelki, sem nem szellemi, hanem csupán anyagi, megsemmisít.

A valentinisták száma oly nagy volt — Thomasius állítása szerint, — hogy a többi keresztényekét majd csak nem meghaladta. A gnosticusok között Valentin pártja vagy felekezete volt a leghatalmasabb. Némely módosítással e felekezet Rómában a 4-ik században még létezett. Tanítványai közül nevezetesebbek voltak: Ptolomáus, Herakleon, Markus, Colobatus, Florinus, stb. kik tanítását terjeszték, s néhol új felekezetet kezdettek.

Markotiánisták. Mint mi fölebb láttuk Valentinusnak egyik tanítványa Markus volt. Már a valentinisták is bizonyos számokkal foglalkoztak, s azt

hitték, hogy némely számokból ki lehet okoskodni, hányan voltak az Aeonok; az efféle okoskodást Cabbalának nevezték; ennél fogva Cabbalistáknak is mondták.

Miként láttuk, Valentinus 30 Aeont állított lenni, s azokat párosával összeházasítva, mert véleménye szerint csak ekkép hozhattak létre más lényeket. Markus eltért ebben (és egyebekben is) mesterétől s azt vitatta, hogy nincs szükség összeházasításra, mert a magánosan álló egyetlen legfőbb isten is házítás nélkül csupán akaratanak kimondása által hozott létre más lényeket. Így a genesisben is — mond Markus — az isten úgy állítatik elénk, midőn a világot teremté, hogy csupán szavára álltak elő a lények. Mikor mondá: legyen világosság — lőn világosság. Némelyek több, mások kevesebb számot (kevesebb számú betűket) vettek föl, s azoknak sajátságos erőt tulajdonítottak: Markus 24 betűt vett föl, e számot tartván legtökéletesebbnek. Ha az isten csupán szavak által hozott elő tőle különböző lényeket, tehát azon szavak nem csupán üres hangok valának — okoskodék Markus — hanem varázserővel kellett birniok. Az e betűkből összetett szavak maguk fejezik ki a lényeket, s azoknak csupa kimondatása által jötek létre. A 24 betű minden kigondolható tulajdonsággal bir, csak azoknak összerakásában van a titok; ki azokat kellően összerakni bírja, az képes a teremést megfejteni. Ezért mondá Jézus is (Apocal. 1. 8.), hogy ő az Alpha és Omega; azaz kezdet és vég; mert az Alpha (görögül) a betűrendnek elseje, Omega pedig végsője. E két szélső betű közt közben van a titok. Markus abból, hogy a 24 betű számot tökéletesebbnek hiva, azt következteté, hogy az Aeonok száma is nem 30, hanem éppen csak 24, se több, se kevesebb.

Sz. Irenäus kortársa levén Markusnak, azt írja, hogy ez kiváltkép egy csodának tartott mód által térített magához igen sokokat, mely mód abból állott, hogy a bort vérré, s a vizet borrá tudta változtatni, tudniillik volt neki oly kelyhe (edénye), mely mesterségesen levén készítve, mit természetesen senkinek sem magyarázott meg, s ha akarta vér, vagy vért ábrázoló vörös bor folyt belőle. Ma is használnak a szemfényvesztők ily edényeket.

Főkép a szép nőket igyekezett Markus csodája által megnyerni. És a szép és gazdag nők által a markonisták felekezete Ázsiában bámulandó módon terjedt. Allittatik az is, hogy Markus bizonyos italt tudott készíteni, melyből ha a szép nőknek egy egy adagot beadott: attól fellelkesültek, s hívék, hogy a sz. lélek szállta meg őket; s így elragadtatásba, és oly állapotra jövének, hogy a férfiak nőszvágyának kielégítésére önként ajánlák magukat. Tovább állittatik az is, hogy a markonista férfiak el tudták velök hitetni, mikép ha bizonyos szavakat elmondanak, annál fogva láthatlanokká lesznek; és ezt oly nők irányában használták, kik még szeméremből nem voltak hajlandók természeti ösztönük kielégíthetése magokat átengedni. Való e, hogy birtak ily mesterséggel vagy csak rágalom ellenők, nem tudni bizonyossággal. Irenäus egy imádságot tartott fen munkájában, melyet a cabbalisták a Hallgatás hoz (mint felső szellemhez) szoktak intézni, mielőtt ölelkezéshez fogtak volna, melynek végeztével meg voltak arról győződve, hogy hallgatás és okosság áthatlan fátyolt von rájuk. Markus és tanítványai azt állíták, hogy nekik minden szabad, semmi sincs megtiltva. Krisztusról azt hívék és taníták, hogy csak színlég, nem valódilag öltött emberi alakot. Föltámadást s jövő életet nem hittek.

Praxeas. E férfit Phrygiában élt s igen buzgó keresztény volt annyira, hogy nagy buzgóságától indítatva Rómába ment, mint a világ fővárosába, hogy az ottani főpapot (kit éppen azért, mert a világ fővárosában lakott, legfőbb papnak tekintett) figyelmeztesse arra, mily veszedelmes a montanisták tanítása a kereszténységre nézve; és e tetteért Praxeas Rómában nagy dicséretet s tekintetet nyert.

De mint főlebb láttuk, a montanistákon kívül ekkor más felekezetek is voltak, kivált keleten, például a marcionistáké. Azonkívül Bizanczi Theodot és Artemon keményen megtámadták azokat, kik Jézust valami istenfélének hitték. Ebből heves versengés keletkezett, minek az lett következése, hogy Theodot és Artemon az egyházból kizárattak. Azonban az ezeket kárhoztató s az egyházból kirekesztő irásban e szavak is foglaltattak, hogy: csak egyetlen egy legfőbb lénynek kell

lennie. Praxcas tehát ezen egyházi tételre támaszkodva állítá, hogy az atya a fiutól nem különbözhetik, mert különben két legfőbb lényt, vagy istent kellene elfogadni, vagy ha ezt nem, tehát Jézus istenségét szükségképen tagadni kell. — De e főlebbi kitételen kívül a bibliának ezen szavaira is hivatkozott Praxcas: Én vagyok az isten, s kivülem más isten nincs. Tovább Jézus mondja vala: Én és az atya egy vagyunk; ki engem lát, az atyát látja; én az atyában vagyok, s az atya én bennem.

Ezekre hivatkozva és támaszkodva meggyőződött Praxcas arról, hogy a fiu vagy Jézus nem lehet külön isteni személy. De mivel más részről hitte azt, hogy Jézus szenvedett, ezt tehát az atyával egynek tartva azt állítá, hogy maga az atya vőn magára emberi testet és szenvedett. Ennél fogva őt s követőit Patripossianusoknak nevezték el; azaz magyarul atya szenvedést-hívóknak.

Sethisták. Az első keresztények közül némelyek Seth ősapa iránt különös tisztelettel viseltettek, onnét neveztetének Sethistáknak. Ezek egy valamely legfőbb istenlényt hittek ugyan, de hogy e világ, melyen annyi rendetlenség, igaztalanság szemléltethetik ama legfőbb, legbölesebb istenségnek lenne műve, azt nem hitték; nem hiheték; hanem azt vallották, hogy a világot (földet) minden rajtalevő teremtményekkel együtt, más valami kisebb hatalmu, kevésbé böles szellemek alakíták az öröktől fogva meg volt anyagból.

A sethistáknak hit alkotmánya, vagy vallási szerkezete ebből állott, lehető röviden előadva:

E világ uralkodása fölött ama láthatatlan szellemi két hatalom, mely alkotá, egymással viszátkodott; egyik az embereket leigázni törekedett, másik pedig szabadságát eszközölni igyekezett, s majd egyik, majd másik volt győztes. Végre e szellemi két hatalom az örökös viszátkodást, harczot megunván a világot más alsóbb rangu s nagy számu szellemeknek engedték át, és ezek eszközlék, okozák a rendetlenséget, igaztalanságot, mi a földön látható. Vagyis:

A végtelen legfőbb őslény (isten), csak egyetlen egy, és ezen egy isten a világosság; ez atyja mindennek, s ez az első ember; ez jelent meg az első ember képében. Ez fiat nemzett, s az volt a második ember, tehát az ember-

nek fia. A vizek, mélységek s chaos fölött lebegett a tulajdonképi szellem, ez volt a szent lélek, s ez az első aszszony, kivel az első ember, s az ember fia egy másik fiut nemzett, ez volt Krisztus.

Ezen Krisztus anyjának jobb oldalából származott s a magasságba emelkedett föl; de az anyának bal oldalából másik hatalom származott, az meg leszállt a mélységekbe, és ez volt a Bölcsesség. A Bölcsesség segítségével Ábel halála után az első emberpárnak még két magzata született, tudniillik Seth és Norka, ezektől származott az egész embernem; — tehát ezért tisztelék Seth-et.

Severiánusok. Severus sokat törte azon fejét (mint e korban mások is sokan), hogy honnét és miként származhatik a két egymással ellenkező, jó és rossz? Ó úgy vélekedett, azaz esze abban talált megnyugvást, hogy két egymással ellenkező természetű szellemi hatalomnak kell lennie, egyik jó, másik gonosz, mert csak így magyarázhatni meg a világon levő jót és roszt; de azt hívé mégis, hogy e két egymással ellenkező hatalom egy legfőbb öslénynek volna alája rendelve, ki az égben lakik.

Mivel pedig a jó a rosszal vegyülve (s nem elválasztva) fordul elő, ebből azt következtette, hogy a két lény egymással szövetségre lépett, s így közösen egyenlő mennyiségben osztják e földre a jót s roszt. Az ember, mint tapasztaljuk — mondá Severus — tiszteletre méltó és gyalázatos tulajdonságokkal bir, melyek erény és bűn; ész és szenvedély; szelidség és düh stb., tehát az ember, mint ily ellenkező tulajdonságok vegyülete, két ellenkező, jó és gonosz szellemnek közműve.

Ezen nézetből indulva ki, Severus azt ohajtá s törekedett is megfejtetni, hogy az „egyénnek“ vagy „énnek,“ melyik része van a jó szellemtől, és melyik a gonosztól. S mivel az ember ugyszólván e kettőből áll, ésből vagy szellemből, és érzékiségből, úgy vélte a dolgot megfejtetni, ha azt állítja, hogy az ész a jó, az érzékiség pedig a gonosz szellemtől való rész az emberben. Minthogy pedig az ész felsőbb, nemesebb részét teszi az emberlénynek, azt állapítá meg, hogy: az emberi testnek felső része a főtől fogva a köldökig a jó szellemnek productuma, mert itt, e felső részben van az ész; — a köldökön aluli rész pedig a go-

nosz szellem productuma. mert itt van az érzékiség, szenvedély.

A részegségből és szerelemből származván szerinte a legtöbb rossz, ezért a bort és asszonyt a gonosz szellem productumának tekintette, következőleg felekezete urvacsoránál sem használt bort, hanem vizet; és ezért hydporastata-iaknak is (vizzel-áldozók) neveztetett. Leghíresebb tantíványa s követője Andronicus volt.

Negyedik fejezet.

A római egyházban első szakadás. Manichäusok s más eretnekek.

Megkisértvén Viktor római püspök, hogy a többiekkel el lehetne-e hitetni, miszerint ő felsőbb mindnyájánál, nem sikerült, de azért nem csüggedtek el a római püspökök, hanem vártak addig, míg a körülmények kedvezőbbekké lesznek, de időközben is semmit el nem mulasztottak, mi annak egykori megvalósíthatására szolgálhatott.

(16). Zephirinus, 203–221. Ez rendelte Platina szerint, hogy a misében áldozatnál üveg-edény kehely használtassék, s minden hivek, kik 14 évesnél idősebbek, évenként legalább egyszer husvét napján az urvacsorában részt vegyenek.

Ez időben élt ama híres Tertulianus, ki pogány levén, a keresztény hitre tért át, és pedig a montanistákhoz, mert ezek szigorubb, erkölcsösebb életet éltek. E tudós férfin irataiban találhatui meg leginkább, milyen volt ekkor a keresztény hit s egyház. Ő a római püspöknek semmi elsőbbségéről nem tesz említést, az ázsiai sőt afrikai püspökségeket is épen oly apostoliaknak nevezi, milyen volt a római.

Severus Pertinax császár üldöztvén ekkor a keresztényeket, mely alkalommal Zephirinus római püspök is mint vértanu halt meg.

Ugyan ez időben tündöklött ama nagyeszű, ékes-szólásu és szilárd jellemű Origenes is, ki bár a keresztény hitet követte, de a gnosticusok, vagy önvélemé-

nyü tudósok osztályába soroztatott. Alább bővebben lesz róla szó.

(17). I. Calissus v. Calixtus, 221—226. Damasius szerint Rómában szüz Mária tiszteletére szentegyházakat építtetett, de ennek Platina ellen mond, és az hihetőbb is, hogy ekkor még üldöztetve levén a keresztények, Rómában nem igen építettek templomokat. Azért mondja Cyprian és Demetrianus ellenében, ki pogány volt: A ti templomaitokban füstölnek az áldozatok tüzei, s párolognak a levágott barmok, de istennek tiszteletére vagy épen nincsenek oltárok vagy csak elrejtve.

(18). I. Orbán, 226—233. Damasius szerint Orbán rendelte, hogy a kehely aranyból vagy legalább ezüstből legyen, a szegényebb községeknél pedig ónból. Nem igen valószínű, hogy Orbán ezt rendelte, mert a keresztényeknek, mint mi főlebb láttuk, vagy nem is voltak templomaik, s a hol voltak is, sokkal szegényebbek valának még most a hívek, mintsem aranyból készíthettek volna kelyheket. — Hiszen magának Orbán püspöknek is több izben kellett Rómából kifutnia s az Appia ut mellett levő barlangban kelle lappangnia, míg végre Severus császár megöleté, mint Mantuanus írja. Orbán püspöksége idejében halt meg sz. Cziczele, mint vértanu; a lánynak, szülei kívánsága szerint férjhez kellett volna menni, de ő örök szüzeséget fogadott, hogy orgona szó mellett énekelve csak istennek fog szolgálni. Ezért őt a zenészet pártfogójának tartják, — a mai napig. Sőt állítják azt is, hogy ő találta volna fel az orgonát. De ha már ő orgona szó mellett kívánt istennek szolgálni, ebből az tetszik ki, hogy az előtte már fel volt találva.

(19). Pontianus, 233—237. Ennek működésére a rómaiak közül sokan áttértek a keresztény hitre, a pogány papok tehát, kiknek hatalma még az egész városra kiterjedt, e miatt Pontianust Rómából Sardinia szigetre száműzték, hol mint vértanu nyomorban végezte életét. Sandini szerint Maximius császár azt a parancsot adta ki, hogy az evangyélium hirdetői, tehát csak a papok, mind kivégeztessenek. — Nigrinus említi, hogy Pontianus után valami Cyriacus nevű pap lett volna Róma püspöke, de kit a püspökök soroza-

tából azért hagytak volna ki, mert elhagyta nyáját, s prédikálás helyett csak a nőekkel mulatott.

(20). *Autherus*, 237—238. *Platina* szerint a spanyolországi püspökök azon kérdéssel járultak *Autherushoz*, hogy egyik vagy másik püspök áttétethetik e községből másik községbe, ha az egyház java úgy kívánja? *Autherus* felelé: hogy igen. Ebből a római egyház papjai azt következteték, hogy tehát csakugyan a római püspöknek van hatalma ezt megengedni, vagy megtagadni, azaz következteték a római püspökség felsőbbségét. Ide vonatkozólag *Platina*, ki pedig védője a római pap uralkodásnak korholja már az ez időbeli püspököket, hogy inkább csak a maguk hasznát háshátszák s a nyáj üdvösségéről nem gondoskodnak. *Autherus* rendelte hogy a vértanuk névjegyzéke el ne vesszen, hogy azt a pogányok meg ne semmisíthessék, táblákra vésetve a templomban biztos helyre tétették, s ezért őt, *Sandini* szerint, *Maximius* nevű római proefectus kivégezteté.

(21). *Fabianus*, 238—254. Midőn a római keresztények püspökválasztásra összegyülekeztek vala, *Fabianus* mint csak világi ember munkája után haza felé menve, a gyülekezethez csatlakozott, nézván mi történik, s véletlenül valamely fáradt galamb rászállt és a nép kiáltá: ez legyen püspök és ekkép *Fabianus* lett római püspök. Ettől fogva kezdék a többi keresztényekkel elhíttetni, hogy a római püspökválasztást a szentlélek igazgatja, tudniillik galamb képében. E püspökről írják, hogy ő rendelte, miszerint férj és feleség minden vasárnap kenyeret és bort nyujtson be istennek áldozatul, hogy rájuk áldását árassza ki, s hogy bűneiket megbocsássa. Utóbb ebből származott a szokás, hogy a hívek nem kenyeret és bort s nem magok áldoztak hanem pénzt adtak, hogy a pap maga könnyörögjön értük a misében, az az szokásba jött pénzért szolgáltatni misét.

Nigrinus és *Sandini* említik, hogy az akkori római császár *Fülöp* a keresztény hitre tért, s nyilvánosan tartott penitenciát, mivel hogy nagy bűnei valának. De mások azt írják, hogy a császár csak tetteté magát, s ha külsőleg hajlott is a kereszténységhez, azért csak pogány maradt.

(22). Cornelius, 254—255. Fabianus halála után a római püspöki szék 16 hónapig üresen maradt, mert Decius császár üldözése miatt nem lehetett új püspököt választani, végre Cornelius választatott. Ez időben nagy csapás érte a keresztényeket. Nem volt elég a viszálykodás, mely az egyház kebelében kitört, mert a novatianusok külön szakadtak, hanem ahhoz járult, hogy őket Decius üldözé; ez üldöztetés következtében pedig más veszély is állt be.

Kik az üldöztetés alatt, hogy életüket megmenték, a pogány hit szertartásait fogadják el, annak megszüntével ismét a keresztények hitére kívántak visszatérni, (tulajdonképen nem is szüntek ezek meg keresztények lenni, hanem csak a bizonyosnak tartott halált akarák az által kikerülni, hogy egy időre a pogány szertartásokhoz szinleg hajlottak) őket sem a római püspök sem a novatianusok, kik a montanisták szigorú elveihöz ragaszkodtak, nem akarák visszafogadni, ezek tehát most kénytelenésből mintegy más külön felekezetté lettek, és „esetteknek“ (Lapsi) nevezettek. Mielőtt arról szólnék, minő viszály támadt az igazhívők és esettek közt (tudnillik azok nevezték magokat ettől fogva igazhívőknek, kik az üldözés miatt pogány hitre nem térve, megtarták keresztény hitüket), röviden meg kell említenem, minő okát adják Decius üldözésének.

Ez időben több más nevezetes férfin kívül éltek Cyprian karthagoi és Dénes alexandriai püspökök, kik mind a ketten egyebek közt e deciusi üldözésről is irtak, s annak két fő okáról ezeket mondják: először, mert a keresztények papjai, kivált főpapjai bűnös életet folytattak; a világi felsőség, s az ősi pogány vallás irányában vakmerők, követelők voltak; fővénykedtek, egymásra irigykedtek, egymással viszálykodtak, egyenetlenkedtek; másodsor: mert a pogányok roszakarattal viseltetvén irántuk, őket vádolák, rágalmazák; nevezetesen pedig: mivel a birodalomban nem volt jólét, hanem inkább döghalál, éhség, háboruk uralkodtak, rossz termések voltak, ezeknek okául a keresztényeket tekintették, s mondták, hogy ezeknek bűnei után bocsátják rájuk az istenek e csapásokat; így ingerlék a császárt a keresztények ellen.

Hogy maga a papság viszálykodott, onnét is világos, mert az alsóbb papság nem jó szemmel nézte, mint kezdenek a püspökök elhatalmasodni, s annál fogva önkénykedni. Az alsó papság azt kívánta, hogy neki az egyházi kormányzásba ne csak annyi befolyása legyen, hogy a hivekkel együtt a püspököt választja, de ki aztán tetszése szerint intéz mindent, hanem gyűléseken döntsék el minden fontosabb ügy, miként az apostolok idejében történt: ezt a püspökök nem akarták, ellenezték, mert ők uralkodni vágytak, a keresztény tanítás ellenére.

(23). *Novatianus*, 254—255. Nincs följegyezve bizonyosan meddig volt püspök, mert a historikusok nem számították a többi püspökök közé. A római keresztények és alsóbb rendű papok azon részének élén, mely a püspöki önkénykedés ellen kikelt, *Novatianus* pap állott, ki a montanisták szigorubb erkölceseihez hajlott, s aztán püspökké megválasztatott. Így *Cornelius* mellett másik püspök levén, a szakadás végkép megtörtént.

És ezt egy részről okozta ugyan azon *Cyprian* karthagói püspök, ki maga írta, hogy *Decius* egyrészt e miatt üldözte a keresztényeket.

Miután *Cyprian*, *Karthagóban* még mint pogány s gazdag ember a világnak minden gyönyörét élvezte volna, abba beleunván, vagyonának nagy részét eladta s kereszténynyé, még pedig pappá lett. Vagyoná által befolyást és némi jótékonyosságai által népszerűséget szerezvén, csakhamar ugyanott *Karthagóban* püspökké választatá magát. *Tertulianus* oktatója őt a keresztény hitre. *Cyprian* született aristokrata levén, az uralkodási vágy már benne volt, tehát úgy vélekedett, hogy az egyházat legcélszerűbben igazgathatni akképen, mint a zsidóknál történt, tudniillik, hogy a főpapok kezébe legyen a hatalom összpontosítva. És ő nemcsak vélekedett, hanem ezt gyakorlatba is vette.

A megyéjebeli presbyterek vagyis papok egy része nem csak püspökké választatását nem helyeselte, hanem önkényű kormányzását is még inkább kárhóztatta. *Decius* üldözése alatt nyáját odahagyva *Karthagából* menekült, s rejtekben lappangván onnét helyettese által igazgatá egyházát. Az elégedetlenek ez által még inkább felingerülvén ellene, mondák: ha igazi kereszt-

tény főpap volna, nem hagyná el nyáját épen akkor, mikor annak rá leginkább szüksége volna, tudniillik az üldöztetés nehéz napjai alatt. Tehát Novatianus indítványára Felicissimus diaconust választák maguk püspökévé, s így az elégedetlenek Cypriantól elszakadtak.

Mind e Felicissimus s pártja Karthágóban, mind pedig Novatianus s pártja Rómában szigorubb erkölcsiéknél fogva, mint főlebb emlitém a montanisták részén voltak, kik bűnnek tartották az egyház keblébe azokat visszafogadni, kik az üldöztetés alatt pogány szertartásokat követtek, tudniillik kiket eseteknek neveztek el. Novatianus hiveinek s Felicissimus pártjának az volt hite, a montanistákkal együtt, hogy az olyanok, kik egyszer a bűn ösvényre léptek, (ilyen volt a bálványozásra visszaesés is,) habár megtérve penitenciát tartanak is, istentől többé kegyelmet nem nyernek, tehát őket az egyházba sem lehet többé visszafogadni. Ennél fogva a novatianusokat katharosoknak, azaz tisztáknak, szeplőteleneknek is nevezték. Csak oly feltétel alatt fogadtattak az esettek az egyházba vissza, ha újra megkeresztelkednek, azaz ekkép egészen újra megtisztulnak. Cornelius püspök hajlandó lett volna őket visszafogadni, de a római püspökség többsége forogván eszében, ez eszmé határozott. Tudniillik Cyprian az üldöztetés megszüntével személyesen átvette a püspöki kormányt, de érezvén a maga gyarlóságát, miszerint ő is elhagyta nyáját, s a keresztény hit mellett nem tanusított erős jellemet, az üldözés elől ő is menekült, szóval a keresztény hit szelleme ellen vétkezvén, az esetteknek pártjára kelt, de újra kereszteltetésüket követelte: tehát Cornelius csak azért sem tett hasonlóan, nehogy úgy látszhassék, mintha neki a karthágói püspök intézkedéseire kellett volna alkalmazkodnia.

E miatt a karthágói és római püspökök sokat és hosszasan versenyeztek, vizálykodtak egymással. Nemde eléggé világos, hogy az egyenetlenséget a püspökök nagyravágyása okozzák. Ekkor ők már inkább csak azzal foglalkoztak, hogyan emelkedhessenek nagyobb és nagyobb hatalomra, a hivek lelki üdvösségével keveset gondoltak.

Az esettek részint újra keresztelkedve, részint a nélkül a karthágói egyházba visszatérve elenyésztek; de a novatianusok külön terjedelmes felekezetül fennmaradtak, nemcsak Rómában s Itália (Olaszország) egyéb részeiben, hanem még Ázsiában is — erősen meggyökeredztek, Konstantinápolyban még akkor is fennállott felekezetük, mikor e város a törökök hatalma alá került.

Novatianust sem a katolikusok, sem protestánsok nem sorozzák a római püspökök közé, először azért, mert szerintök ezt csak egy párt választotta meg; de elegendő ok e ez arra, hogy római püspökül, el ne ismertessék? hiszen hány püspököt, utóbb pápát választott csak egy egy kis párttörödék, sőt némelyiket épen csak egy hatalmas ur vagy asszony emelte a pápa-trónra, mégis törvényesnek ismertetett; másodszor azért nem akarák Novatianust püspökül ismerni, mivel némely dologban máskép vélekedett, mint elődei, de nem voltak e más római püspökök s pápák számosan, kik egymásnak hitbéli rendeleteit eltörölték, sokat máskép intéztek?

(24) I. Lucius, 255—257. Nem igen lakott Rómában, hanem az üldöztetés miatt máshol rejtezkedve tartózkodott. Valerianian császár parancsára kivégeztetett.

(25) I. István, 257—260. Az esettek, s általában bárminemű eretnekek fölötti azon versengés még mindig folyt, hogy ha az anya egyház kebelébe visszatérni kívánkoznak, újra kereszteltessenek-e, vagy ne? István a római egyházhoz tartozó papsággal azt vallá, hogy nem szükséges újra keresztelni; Cyprian pedig afrikai püspöktársaival a mellett volt, hogy szükséges az újra keresztelés. Ez utóbbiak véleményét pártolá Firmilius caesariai püspök is a keleti püspökök nagyobb részével. Ezek tehát e szerint nem hitték, hogy »kereszttség valami eltörölhetlen jelt nyomna az emberre; azaz még akkor a keresztiséget nem is tartottak valami szentségnek. Ha Jézus és az apostolok rendelték volna a keresztiséget, vagyis ha szükségesnek tartották volna, mulhatlanul kellett volna erre nézve valami bizonyosat megállapítaniok, hogy e miatt ily esetekben

versengésre, bizonytalanságra ok ne legyen. Ez időben (258) fejeztetett le Cyprian a karthágói püspök.

Istvánról mondatik, hogy tulajdonképen ő kezdette volna a misét, mert ennek eddig csak töredékei voltak meg; ő hozta rendbe, alakítá összszefüggő egészszé, s rendelte az ahhoz megkívántató különös ruházatot, melyet viseltek a zsidópapok istentisztelet alkalmával. Akár I. István, akár más későbbi püspök vagy pápa rendelte, hogy a misemondáshoz, s általában az isteni tisztelethez külön, sajátos ruházat kívántatik, azt bizonyítja, hogy kezdetben nem volt meg, nem volt szükséges, tehát utóbb sem lehetett, s ma sem lehet szükséges; mert ha ez az isteni szolgálathoz megkívántatnék, Jézus és az apostolok már az ő idejökben elrendelték volna.

Ez I. István már elbizakodva büszkén nevezé Cypriánt hamis prófétának, az ur szölejében csalárd munkásnak. Cyprian Karthágóban zsinatot tartván az esetek ügyében, melyen 70 püspök volt jelen, határozatképen kimondatott, hogy az eretnekekre nézve ha az egyház keblébe visszatérnek az újra keresztesítés szükséges: István az egész zsinat tagjait az egyházból kirekeszté, azaz egyházi átkot mondott rájuk. Most hangzott legelőször a római püspök szájából ez: Én több vagyok mint ti más püspökök, mert én sz. Péter apostolnak vagyok utódja. És ez állítás annyiszor ismételtetett, hogy több tiszta igazság gyanánt fogadta el a tudatlan sokaság.

Ugyanezen István püspökhöz folyamodott két spanyol püspök, kiket hivatalukból letettek. István pártjukat fogta. Később aztán Baronius és Bellormin, azt igyekeztek ebből is megmutogatni, hogy a római püspök csakugyan fölebbvaló minden más püspöknél.

Tagadhatlan, hogy a római püspökök tekintélye mindinkább nevedett, de nem azért, mintha ők hitbéli intézkedésnél fogva az apostolok által emeltettek volna fölebbre, hanem — mint fölebb mondám — a körülmények kedveztek nekik, annál fogva, hogy történetesen Rómában, a nagy birodalom fővárosában lettek püspökökké.

Főlebb Autherusnál láttuk, hogy töle spanyol püspökök azt kérdezik, szabad-e egy községből másikba áttétetniök, tehát nem tudni ugyanezen eset van e két külön ízben előadva. Homályos még itt a római püspökök tör-

ténete. Semmit sem tudni egész bizonyossággal, minden csak gondolom szerint van.

(26) II. Sixtus, 260—261. A császárok gyakori üldözése elől a keresztények sokszor erdőkbe futottak, s mikor az üldözés megszűnt is, némelyek még azután is az erdőkben maradtak, többen kevesben együtt, s így remetéskedve, szegényül élve alakultak bizonyos társulattá össze, s ez volt a szerzetesek eredete a keresztény világban. E II. Sixtus idejében Pál és Balázs nevű nemesek tűntek kiváltképen föl, kik néhányad magokkal már némileg szerzetesek módjára közösen együtt éltek.

(27) Diénes, 261—272. Ennek idejében tartatott Afrikában (262) azon zsinat, melyben az afrikai püspökök is azt határozták, hogy az eretnekekre nézve nem szükséges az újra keresztelés. Előbb 70 püspök azt határozta a karthágói zsinaton, hogy szükséges. Ime magok a püspökök ugyszólván kézzel foghatólag bizonyítják, hogy ők is csak úgy tévednek, mint más halandók.

Ekkor időben élt Zenobia, igen híres királynő Palmyra városban, vallására nézve zsidó, Royko szerint, ki a mily szép, éppen oly eszes és tudós fejedelemnő vala. Ez a keresztény hit tanításait ismerni ohajtván Samosatai Pált, ki ekkor Antiochiában püspök volt, kérte és hívatta magához, hogy tanítaná őt meg a keresztény hit elveire. És Samosatai Pál arra tanítá a szép Zenobiát, hogy Jézus nem volt isten, hanem csak ember. Ezért a többi püspökök Antiochiában zsinatot tartván, Pált az egyházból kirekeszték, s hivatalából is letették. De Pál, pártolván őt Zenobia, nem hagyta el hivatalát.

(28) I. Bódog, 272—275. Bódog püspöknek nagy gondot adott Samosatai Pál, kit mindenkép arra akart bírni, hogy vonja vissza azon állítását, miszerint Jézus nem volna isten, de nem boldogult vele, annál inkább nem, mert mások is részint e véleményt pártolák, részint új véleménnyel léptek föl, például Sabellius, kikről alább együtt lesz szó.

Bódog már parancsoló hangon szól a többi püspökökhez, hogy kétséges ügyekben a római püspökséghez forduljanak, mert csak az itteni szent széknak van joga fontosabb dologban határozni, mivel a római egyház anyja minden más egyházaknak De kivált a keleti püspökök Bódognak e parancsát semmibe sem vették, mert hiszen

minden pap tudta, legalább tudhatta, hogy a római egyház nem lehet anyja a többieknek, mivel például a jeruzsálemi, antiochiai, ephesusi egyházak még régiebbek, az alexandriai, karthágói, caesariiai stb. pedig akkor keletkeztek mikor a római, tehát ezt anyjukul el nem ismerék.

(29) Eutychianus, 275 — 283. Erről némelyek azt állítják, hogy saját kezével sok vértanút temetett el, s rendelte volna, hogy az apácza fejedelemlő nem vehet föl, nem erősíthet meg apáczákat püspöki engedelem nélkül. De ekkor talán nem is voltak még apáczák, hanem csak oly jó erkölcsű özvegy asszonyok voltak, kik a templom körül tettek némi szolgálatot, isteni tiszteleteknél a papok segítségére valának.

(30) Cajus, 283 — 296. Ez dalmatiai származású volt, s állítólag ő rendelte, hogy az egyházi embernek 7 fokozaton kell átesnie, míg valódi pap lehet; tudniillik előbb csak ostiárius, ajtónálló; aztán lector, ki a szent könyveket olvassa fenszóval, míg a többiek esznek; utóbb, exorcista, ki az ördögöt kiűzi; majd a colyt segéd; tovább subdiaconus, már ez kis pap; végre diaconus, már ez félig meddig pap; legvégre pedig presbyter, tudniillik ez már valódi misés pap.

(31) Marcellinus, 296 — 304. Diocletian császár uralkodott akkor, ki a keresztényeket kegyetlenül üldözte. Ennek uralkodása 19-ik évében hágott a kegyetlenkedés legfőbb fokára, a mikor parancsolá, hogy a keresztényeknek imaházaik lerontassanak, könyveik elégettessenek, minden szabadságoktól megfosztassanak, papjaik fogságba vettessenek. Magától Marcellinus püspöktől az kívántatott, hogy vagy a pogány hitre térjen át, vagy pedig halál fejére. Ő félvén a haláltól az előbbi választá, azaz pogány hitre tért. Ha ezt tevő Rómának főpapja, miért voltak előbb az esettek irányában oly irgalmatlanok?

Marcellinus megbánta lépését, penitenciát tartott, s kevés nap mulva kivégeztetett.

Ámbár a görögök már sokkal előbb magas fokára emelkedtek volt a tudományok és művészeteknek, s utánuk a rómaiak is nemcsak fénykorukra jutottak el, de már hanyatlottak is: de azért a kereszténység fölött még az egész harmadik század folytán, homály borong; sok dologra nézve nincsenek biztos adatok, így a különféle

hitfelekezeteiket illetőleg is csak tapogatódzhatsz; nem tudni tisztán hol, melyik évben, ki kezdett új véleményt terjeszteni, csak annyit látszik némelyekre nézve bizonyosnak, hogy a harmadik század folytán támadtak.

Samosatai Pál felekezete. Emlitém főleg, hogy Pál Jézust nem tartá istennek, s ezért antiochiai püspökségéből letétetett, de ő azért hivatalát folytató. Ő nagy tudományu, sok ismereténél fogva nemcsak Syriában volt igen nagyhirű férfiú, hanem egész Kisázsiaiban a legtiszteltebb, legérdemesebb püspöknek tartaték. Egyházának hívei kegyelettel ragaszkodtak hozzá, ezért letételét semmibe sem vette, hanem működött mint előbb. De végre az ármányok legyőzvéen őt, el kellett hivatalát hagynia, ugyanis azt költötték ellene, hogy ő nem is keresztény, hogy ő erkölcstelen kicsapongó életet él. Volt e ebben valami igaz, és mennyi igaz, ki bírná világosan kimutatni? Elég az hozzá, az egyházból kirekesztve, püspökségétől megfosztva, mint eretnek bélyegzetetett. És tulajdonkép még csak azután lépett föl úgy, mint új véleménynek terjesztője. Követői nevérol samosaták-nak, s Pálisták-nak is neveztettek. Tanítványai közül legnevezetesebb volt sz. Lucian, szintén antiochiai püspök.

Sabellianusok. Sabellius Ptolomäisben (Lybia) volt püspök. Ő azt állitá, hogy az isteni három személy közt nincs más különbség, mint az egyugyanazon lény hatalmának különböző nyilvánulásai közt. Ha úgy tekinté istent, mint a ki örök végzésében az embert boldogságra teremteni magában elhatározta, ekkor ő atya; midőn ugyanazon isten a földre leszállt, megtestesült, meghalt (szinleg), ekkor Jézus a fiú; ha pedig végre ezen istennek malasztját tekintti, akkor ez a szentlélek. Így szerinte nincs három isteni személy, hanem azon egy istennek csak három különböző neve van. Sabellius, mint látszik, semmi újat nem kezdett, csak Samosatai Pál és más sokak véleményét mondá ki; kik közt nevezetes volt Noätus is.

Midőn e vélemény miatt az afrikai püspökök magok közt meghasonlottak, ügyüket az alexandriai püspök sz. Diénes elé terjeszték, ki ekkor patriarka címet kezdett viselni; tudniillik az igen tisztos szent életű

s a püspökségben hosszas évek folytán megöszült vén férfit kezdék patriárka czimmal tisztelni, nem tekintve azt, melyik városban lakik, s melyik egyháznak feje, csak utóbb — mint majd alább látandjuk — állapítottatott meg, kit illessen a patriárka czim, mint rang. Midőn a sz. Diénes Sabellius állítását czáfelná, hogy a háromság személyei közt levő különbséget jól kitüntesse, ezt a kifejezést használta: az atya és fiu közt oly különbség van, mint a vinczellér és szőlőtőke közt; és aztán meg olyan, mint a hajó és építőmestere közt. E kifejezések miatt aztán magát sz. Diénest Sabelliussal együtt a római püspök kárhóztatá, s az egyházból kirekeszté. De pedig hát tudta-e a római püspök, hogy nem ilyen különbség van az isteni személyek közt? és tudta-e milyen különbség van? és van-e csak egy ember maig, ki tudná? Nemcsak a római katolikusok, hanem minden más keresztény felekezetek papjai is azt állítják, hogy azért jobb a keresztény vallás mint más pogány vallások, mert a keresztény csak az igaz istent ismeri és tiszteli. Ez hamis állítás, mert a római pápával minden tudós keresztény papok együtt véve bár mennyire megfeszítsék is eszöket, az istent oly kevésbé ismerik, mint a legmiveletlenebb s ugynevezett vademberek legoktondibbjá. Csak annyit bir a következetes ész kiokoskodni, hogy a legeslegfőbb isten csak egy lehet, de hogy milyen azon legfőbb egy isten, senki sem tudja, azaz senki nem ismerheti.

Agripianisták. Agripus püspök volt KARTHÁGÓBAN. Ez azt hitte, s követte is, hogy azokat, kiket a keresztény egyház a maga kebeléből, mint eretneket kirekesztett, ha abba ismét visszatérnek, újra meg kell keresztelni. Agripusnak e véleményét sokan elfogadták, tehát követék is, azaz követni készeknek nyilatkoztak, mert tetteleg megmutathatni nem sok alkalom volt, minthogy a kik a római katolika egyházból kirekesztettek, vagy önként kiléptek, nem igen siettek abba visszatérni. Ennél fogva a kérdés a kereszténységnek első két századában nem volt fontos, legalább nem tartott oly fontosnak, hogy azt egyházi gyűlésen eldönteni szükségesnek látták volna; de már a harmadik században gyakoribb volt az eset, hogy az elhagyott egyházba hivek tértek vissza, tehát a kérdés nyilvános vitatás tárgyává

lőn. A karthágói püspök, hivei az agripianisták, mint buzgóbb keresztények azt vitatták, hogy a megtérőt újra meg kell keresztelni, mert hitők szerint az igaz római katolika egyházon kívül levőknek keresztelése nem érvényes. A gripinus püspök nem akará e kérdést maga személyében s tekintélyével eldönteni, hanem az afrikai püspököket egyházgyűlésre hitta össze, s így az egyházgyűlés határozta el, hogy újra kell keresztelni. Ez a harmadik századnak elején történt.

Későbbben (255. év táján), mikor sz. Cyprián volt karthágói püspök, a numidiai püspökök újra föleleveníték az ügyet s kérdést intéztek Cypriánhoz, hogy mihez kelljen magukat tartaniok? Cyprián szintén összehitta a Karthágo-hoz tartozó püspököket, számszerint 31-et, s gyűlésileg körlevélben mondá ki, hogy az újra keresztelés szükséges, mit a többi 31 püspök is vallott s aláírt. — De e körlevelet a római püspök I. Lucius rosz néven vette, hogy az ő megegyezése ehhez ki nem kéretett; mert már ekkor a római püspök nemcsak legfőbb püspöknek nevezetett, hanem pápának is kezdtek mondani.

Cyprián tehát még egyszer gyűlés elé terjeszté a kérdést, hogy az döntse el. Tehát 256-ik évben az afrikai tartományokból, Numidiából s Mauritaniából 85 püspök gyűlvén össze, egyhangulag az előbbi két gyűlés határozatát megerősíték. E miatt a pápa még inkább megneheztelt, tehát az ügy a pápa és afrikai püspökök közt hosszas vizálykodásra szolgált alkalmul, mi nagy elkeseredéssel folytatott.

Végre a következő 4-dik században döntetett el a kérdés más oldalra; tudniillik Arles-ben (Franciaországban) 314-ben tartatott Concilium, melyen az afrikai püspökök közül is sokan megjelentek, azt határozá, hogy nem szükséges újra keresztelni. S utóbb nicäai közönséges concilium is 325-ben azt határozá, hogy az újra keresztelés nem szükséges. Így az agripianisták, vagy ujra keresztelők felekezete megszűnt.

Arabsok. Egy felekezet Arabiában támadt, s minthogy valami nevezetes férfiú nem lőn ismeretessé, ki azt kezdte s folytatta, aztán kiről nevezetett volna el, tehát csak araboknak nevezék, mivel Arabiában keletkezett.

A mi e felekezetet a többi keresztényektől megkülönbözteté, az volt, hogy tagjai a lélek halhatatlanságát tagadták. Azt éppen nem vallották, hogy nincs örökélet, hanem csak azt állíták, hogy a lélek a testtel együtt meghal; azonban e mellett hitték s vallották azt, hogy a testtel együtt a lélek is föltámad ismét. Hogy mi történik aztán a testestől lelkestől föltámadandott emberrel, arról semmi véleményt nem nyilvánítottak: vagy lehet hogy volt erre nézve is véleményök, hanem én ennek semmi nyomát az általam használtatott forrásokban nem találtam.

E nevezetes pont elitélése végett Arábiában egyházi nagygyűlés tartatott, melyen Origenes, ama híres egyházi író is jelen volt, kiről ezennel alább szólunk. Hogy e felekezet a gyűlés után azonnal megszűnt, Origenes esze és okossága eszközölte. Ő oly alaposan s oly mérsékletesen, indulat nélkül szólt e gyűlésen, hogy a felekezet tagjai meghódoltak neki.

Valesianusok és Origenes. E felekezetet az tette leginkább nevezetessé, hogy a férfiak magokat kiherélték, s tanítványaiknak semmiféle hússal élni addig meg nem engedék míg magokat e műtételnek alája nem veték. Valesius Arábiának forró éghajlata alatt élván s a nőnem iránti nagy hajlammal bírván, azt hitte, hogy az üdvösséget el nem nyerheti, ha csak a nemi ösztönt magában tökéletesen el nem fojtja. De e szenvedélyét elfojtani nem volt képes, tehát magát kiherélte. Követői közt leghiresebb volt Origenes. E férfit nagy tudományának híre messze földre elterjedt, s tanár lévén, még nők is vágytak tanítását hallgatni. Irigyei, mert rendesen éppen a legnevezetesebb embereknek támadnak irigyei, ellenségei, mondom irigyei, azt költötték róla, hogy ő tisztátalan, hogy [nőtanítványaival vétkes viszonyban él. Ezen gyanusítás sérté a derék férfit, tehát hogy a gyanu alól magát kitisztítsa, Valesiushoz állott, s magát kiherélteté. Korában nem igen volt hozzá hasonló észtehetségű, erős akaratú férfiú.

Ez időben Arábiában a keresztények egy része tagadta a lélek halhatatlanságát. Ez okból ott zsinat tartatott, melyen Origenes is jelen volt. Ennek egy beszédére az arabs külön véleményü felekezet megszűnt.

Érdekesnek tartom Origenesnek e zsinaton tartott beszédéből kevés töredéket idézni.

„Erőszak és kényszerítés csak kétszínűekké teszik az embereket — mondá — de meg nem térítik; a tévelygést csak feltartóztatják egy időre, de meg nem orvosolják. Mindazoknak, kikre embertársaik lelki üdvözése van bízva, ezt szeretném szívökre kötni: oktassátok az embereket, világosítsátok fel, szeretettel járjatok el azok irányában, kik tévelygésben vannak, ha ugyan igazán meg akarjátok őket téríteni, s a tévelygést ki akarjátok irtani. Elfeledtétek e, mit tesz vallási dologban tévedni? annyit tesz, mint örvénybe sodortatva szerencsétlenné, boldogtalanná lenni; a szerencsétlenség iránt pedig kimélettel, sőt tisztelettel kell lennünk. Mindenki, a ki tévelygést tanít s terjeszt, vagy meggyőződésből, — vagy csalárdságból teszi. Ha a tévelygő becsületes szándékkal van, úgy minden bizonynyal alaposan meg fogjátok őt téríteni, ha őt arról győzitek meg, hogy ő tévelygésben van; a tekintély, mely őt földhez sújtja, a nélkül hogy észszel meggyőzve fölvilágosítaná: tévelygésében még inkább megerősíti. — Ha pedig a tévelygést terjesztő, csalárd, nyomoru mesterségével felhagyni kényszerítetek, ha azt mutatjátok meg, hogy ő csábító, azaz ha megczáfoljátok: de ha erőszakot, hatalmat gyakoroltok irányában, a nélkül hogy tanítását megczáfolnátok: pártja őt annál nagyobbra becsülné, mert így okoskodnék: hogy ti őt nem birtátok megczáfolni, észkokokkal legyőzni, azért voltatok kénytelenek irányában fegyvert, durva erőt, hatalmat használni. . . Ily gyanu ne terhelje az apostolok utódait. Sz. Pál mondja: Tanítanunk kell, tanításunkat, állításainkat okokkal támogatnunk, a hivekben meggyőződést kell eszközölnünk.“ — Ekkép szólott Origenes.

Origenes és követői — mert utóbb e híres férfiú után a valesianusokat inkább csak ennek nevének nevezék — tagadták az örökkévaló büntetést. Azon fölül vallottak, hogy több világ is van, s nemcsak a föld és mennyország, melyet szintén egy külön más világnak hittek s hisznek most is; de akkor időben azon hit, hogy más világok is léteznek, cretnekségnek tartatott. Továbbá hitték és vallották, hogy az üdvözültek majd egy-

koron mennyeországban testüket levetkezik s tiszta szellemekké változnak át. Végre azt is, hogy az égből letaszított bűnös angyalok is az üdvösségre juthatnak, ha elpártolásukat azaz vétkeiket megbánják.

Demeter, alexandriai patriárka, kinek egyház megyéjében lakott Origenes, kit előbb egekig magasztalt azon nagy erélyeért miszerint a kiheréltetésre magát el tudta határozni, most Origenest kizárta az egyház kebeléből. Innét tehát Palästinába költözött, honnét Arábia, Phöniciába is tett utat, s mindenütt lelkesedéssel fogadták. Innét ő írásban védelmezte magát mind az alexandriai, mind a római püspök ellenében; s azt vitatta, hogy írásait meghamisították, s a mi benne tévelygés lenne, azt neki vétkül nem róhatni föl. Origenes iratait nagy tetszéssel fogadták mindenek, természetesen ellenségein kívül. Sokat irtak mellette és ellene; soká folyt a versengés, mi utóbb keserű harczczá fajult, s csak a 8-ik században szűnt meg akképen, hogy a konstantinápolyi egyházgyűlésben (546) irataira a kárhoztatás kimondatott.

Nevezetes dolog e felekezetet illetőleg az, hogy mikor a nicäai egyházgyűlés a herélést tiltja, ugyan akkor azt tiltja a papoknak, hogy maguknál ugynevezett h u g o k a t tartsanak.

Manes, manichäusok. E harmadik századbéli hitfelekezetek közt legnevezetesebb a manichäusoké. Miként lön Manes hitfelekezet alapítója, így adatik elő:

Egy bizonyos Scythianus felső Egyiptomban tanulván, nagy tudományra tett szert; s hogy a keresztény vallást is ismerte, onnét világos, mert egyik könyvét evangyeliumnak nevezte. (Ezen szó: bizonyos Scythianus, azt jelenti, hogy az nem is neve volt, hanem csak nemzetiségét fejezi ki, tudnillik hogy Scythiából, Szittyia országból való. A mi őseink, a szittyák, más népek nyelven scythae, scythiani; tehát valószínű lehet, hogy e bizonyos Scythianus őseinknek volt egyike).

Scythianus a keleti népekről tudta, hogy leginkább két öslényt hisznek, egy jót és egy gonoszt: ő is tehát két istent fogadott el; a jót Barátság-nak, a gonoszt Viszálynak nevezte. Halálával minden vagyónát és négy könyvét tanítványának, Buddha-nak hagyta örökségül, ezt máskép Terebinthus-nak is hitták.

Buddas a mágusoktól üldöztetvén Ktesiphonban egy özvegyasszony házában lelt menhelyet, hol meg is halt, s mindenét, a mint ő maga öröklé hálából az özvegynek hagyta, ki őt üldözöttet befogadá s gyámolá. A nő gyermektelen levén s az örökösödés által még gazdaggá is lett, tehát egy Cubricus nevű 7 éves arab gyermeket pénzen megvett, szabaddá tett s azt mint saját gyermekét, mindenre még a titkos tudományokra is taníttatá. Meghalván jótevője, mindenét öröklé, s midőn Buddasnak négy könyvét elolvasá, még csak mint gyöngye ifju, már arra az eszmére jött, hogy új vallást fog kezdeni. Nevét Mani-ra változtatá, mit a görög írók nyelvük természetéhez alkalmazkodva Manes-re módosítanak. Végezvén tanulmányait a perzsa birodalom fővárosában, Ktesiphonban telepedett le, hol Buddas könyveit perzsa nyelvre fordítván magáéiul terjeszté. Első nevezeteseb tanítványai valának: Tamás, Addas és Hermias. Nem sokára Tamást Egyiptomba, Addast Szittyaországba küldé, hogy e népeket világosítanak föl: Hermiast maga mellett tartá.

Ez időben a perzsa király Sapor-nak fia vesélyesen megbetegedett. Manes, mint az orvosi tudományokban is jártas, ígérte, hogy a királyfit meggyógyítja, de mivel a legbölcsebb ember sem talál el mindent, a királyfi meghalt, s a boszus király Manest vasraveretve börtönbe záratá.

És midőn fogságában senyvedve tanítványai küldetésükből visszaérkezvén, értésére adák, hogy tanításuk leginkább a keresztények közt talált ellenzésre; s mennyire lehető vala, a keresztények könyveinek tanításának rövid tartalmait kezébe szolgáltaták, hogy azt ismerhesse. Később titkon arról is tudósíták, hogy őt a király kivégeztetni szándékozik s készül. Börtönőreit tanítványai megvesztegetvén a fogságból kiszabadíták, s aztán a Stronga folyó mellett egy pusztaságon fekvő várba rejtezett, mely vár a rómaiak hatalma alá tartozó Mesopotamiát a perzsa birodalomtól elválasztó határon római birtokon állott, a perzsa király üldözése ellen így némileg biztosítva volt. E magányában a keresztények könyveit, az apostolok tanítását még inkább áttanulván a hozzá csatlakoztaknak kezdé magát úgy nyilatkoztatni ki, mint új apostolt,

ki azért küldetett, hogy a vallásokat megújítsa s a tévelygésektől megtisztítsa.

A keresztények sz. könyveiben olvasá, hogy: a jó fa nem terem rossz gyümölcsöt, sem a rossz fa jó csümölcsöt; ebből azt következteté, hogy csakugyan még a keresztények is sejtik, miképen két ős szellemnek kell lennie, egyiktől a jó, másiktól a rossz származván. Továbbá azt is olvasá a ker. sz. könyvekben, hogy a sátán a sötétségnek fejedelme s istennek ellensége; végre még azt is olvasá az evangyeliumban, hogy Krisztus az apostoloknak megígérte, miszerint nekik szent lelket (paraclet) küld, ki őket megvilágosítsa, s mivel sz. Pál maga is mondja: még most csak tökéletlenül vagyunk fölvilágosítva, de ha majd a vigasztaló sz. lélek eljövend, tökéletesbék leszünk. Ezekből azt voná ki Manes, hogy tehát a sz. lélek Pál apostol idejében még el nem érkezett, sem azóta nincs megjelenéséről említés, következőleg a keresztények még mindig várják: tehát Manes elhatározta magában úgy lépni föl, mint a várt s elküldött paraclet vagy vigasztaló.

Előbb K o s k o r b a n hirdeté tanítását; de itt kevés hívőre találván, Perzsiába tért vissza, hol őt a király elfogatta, halálra ítélte s pedig akképen, hogy elevenen előbb megnyuzattassék. Ámbár eleinte csak azt adák okául kivégeztetésének, hogy a királyfit nem tudta meggyógyítani s aztán hogy fogságából megfutott: de későbbben kiderült, hogy az csak ürügy volt, hanem a keleti népek hatalmas papjai, mágusai ellenségeivé lettek (mint előbb Jézusnak a farizeusok s a Levita papnemzetség), s azok birták rá a királyt, hogy kivégeztesse; mert mondák, hogy Z o r o a s t e r tanítását (melyet a perzsák követtek) megtagadta; tulajdonképen pedig attól félték a mágus-papok, hogy tekintélyüket, hatalmukat az új tanítás, ha nem gátoltatik, halomba dönti. Ilyenek voltak a főpapok, mindenkor és mindenütt.

Mig Manes élt, tanítása nem terjedt úgy, mint ohajtotta, de halála után annál többen fogadták azt el, kik arról fogva m a n i c h ä u s o k -nak neveztettek. Egész Keletindiában, Chinában, Afrikában, Olaszországban, Spanyolországban s Franciaországban gyökeret vert a manichäismus. De későbbben részint a római császárok, még későbbben a mindig nagyobb hatalomra vergődött

római püspökök (utóbb pápák) kiirtására minden módot elkövettek. Kik az üldöztetés elől nem menekülhettek, halállal lakoltak véleményökért.

Mi magát Manes tanítását illeti, úgy mint az későbbben változva, a kényszerítő körülményekhez képest módosult, a következőből állt:

Két legfőbb istenlény van, egyik jó, Ormuzd, és egy gonosz Ahrimán (ármány), e két istenség öröktől való; a jó, világosság, a gonosz, sötétség istenének is mondaték. (Ezt tanítá Zoroaster is.) E két istenségnek mindenike a maga tulajdonsága szerint árasztja e földre a jót és rosztat.

A jó istennek a maga jó szellemeivel külön birodalma van; a gonosz, vagy ördög az ő szellemeivel (dämonok) megint más birodalomban uralkodik. E két birodalom egymással határos, de mégis egymástól kitetszően van elválasztva. Mindenik birodalom végtelen, megmérhetlen, s mindenik öt egymás fölött levő országból áll. (Tudniillik úgy mint valamely öt emeletes nagy ház).

Midőn a sötétség országának szellemei belső viszálykodások, hadak által a világosság országának határáig nyomultak s abba be is törtek: akkor a jó isten nemzé magából az élet anyát, ki fiat szült, s a ki a mennyei, vagy világosság-ország öt eleméből vala összealkotva, s az első: embernek mondatott. Ezen első emberlény tulajdonkép csak az emberi lélek volt, még midőn testet nem öltött magára. Ez első embert kiküldé isten mennyei seregével az ellenség visszaverésére, de harcza szerencsétlenül ütött ki; mert az első embernek fia, ki Jézusnak nevezteték, a sereg nagy számával együtt fogságba esett, aztán a gonosz lény részint elnyelte, részint szolgálíul tartá. Az első embernek segítségére isten egy más hatalmat varázsolt elő, az élőszellemet. Ez legyőzte az ellenséget, de az ellenség közt voltak terhes, vagy viselős szellemek, melyek ijedtökben idő előtt szülték el magzataikat, s ezen éretlen szülésekből származtak a mérges és veszedelmes állatok e földön, mert e föld a gonosz szellem birodalmába esik. Az elnyelt szellemseregek megemésztett maradványából, (mert az, anyagi részt is tartalmazott) alkotá a gonosz szellem A d a m o t és É v á t. Ezek

három részből voltak összetéve: testből, lélekből és szellemből; vagyis általán szellemiségből (lelket és szellemet egygyé véve) és testiségből: Ádámban a szellemiség, Évában a testiség volt tulnyomó. Ezeknek egymás-sali társalgása, öllekezése, azaz szerelmeskedése volt vétjük stb.

Még két más lényt is nemzett isten, melyek az embernél és az élő szellemnél felsőbb fokúak voltak, tudniillik Krisztust és Szentlelket. Krisztus, kinek substantiája tiszta világosság, a napban üté fel trónját, a szentlélek pedig a földet körülvevő légben lebegett, s az embereknek mindenkor és mindenütt segítségükre volt.

A fogságba esett, s rabságban tartott lelkek megszabadítására (t. i. a gonosz szellem tartá fogva) s Ádám és Éva ivadékainak boldogítására isten a gonosz szellem országába is kiterjesztvén hatalmát a mennyire lehetett, eleinte a jó angyalok szolgálatát használta fel, kik a patriárkákat taníták, ezek meg a vett jó oktatást utódaikra plántálták át; ugyszintén támasztotta isten időnként a prófétákat. De a gonosz szellem a maga birodalmának e részében (a földön) még más alprófétákat támasztott amazok ellenébe, kik hamis hitet tanítottak, ilyen volt Mózes is.

Végre tetszett istennek az ő fiát Krisztust a napból e földre küldeni. Ez testet öltvén magára, tanítá az embereket annak megismerésére, mi az ő eredetük; mi okból tartatnak fogva a sötétség fejedelmétől, s megismerteté velök rendeltetésüket, mi abban áll, hogy a világosság országába kell jutniok; és megmutatá nekik az eszközöket, melyeknél fogva azt tehessék. Krisztus megrontá a sötétség országát annyiban, hogy a pogány és zsidó istentisztelet hiábavalóságát megmutogató, s az embereket az igazi isten tiszteletére tanítá.

Ötödik fejezet.

Donatisták. Ariánusok. Egyházi gyűlés Nicäában. Constantin császár. Athanásius.

A római császárok közül Maxentius volt az utolsó, ki a keresztényeket üldözé:

(32) I. Marcellust (304—309.) megkötöztetve arra kényszeríté, hogy a pogány szertartásokat kövesse, de ez megmaradt keresztény hite mellett, tehát ca t a b u l u m -ra íteltetett, mi azt teszi Eusebius szerint, hogy a császári istállókban a lovakat kellett etetnie; hol 9 hónapig volt, akkor a papság éjjel kiszabadítá s egy Lucia nevű előkelő asszonyságnál talált menhelyre s ott végző egyházi kötelességét. Megtudván ezt a császár, Lucia házat istállóvá változtatva Marcellust ott fogva tartván ujra az előbbi kötelességet kellett teljesítenie, tudniillik a lovakkal elbánnia, és e minőségben meg is halt.

(33) Eusebius, 309—311. Ezen Eusebiusról mondatik, hogy ő oktatta és térítette volt keresztény hitre Eusebius pogány irót, s ugyan ő keresztelte is meg, nevezvén őt a maga nevéből Eusebiusnak. Állítólag e püspök rendelte, hogy misénél, vagy is az oltárnál ne selyem, hanem vászonféle teríték használtassék.

(34) Milciades v. Melchides, 311—314. Ez volt az első római püspök, ki megérte azon időt, hogy a keresztények üldöztetése végkép megszűnt. Constantinus császár ülven a trónon, a keresztényeket a pogányokkal egyenlő joguakká nyilatkoztatá; mit a római püspökök nem arra használtak fel, hogy ők is más hitfelekezetek iránt türelmesek legyenek, mint türelmesekké lettek ettől fogva irántuk a római pogányok s a császár, hanem ez időtől kezdve felfuvalkodottan még inkább kezdettek minden új felekezetet bármiféle eltérő véleménye miatt üldözni.

Ekkorig a római püspököknek nem igen volt kitűnőbb szerepük, mint a karthágói, alexandriai, antiochiai, jeruzsalemi stb. püspököknek, ámbár a rómaiak kísért-

gették azt mutogatni, hogy ők felsőbbbséggel birnak: de ettől fogva egészen más hangon szólaltak meg. Az előbbi püspökök némelyike, mint láttuk száműzetve nyomorban halt meg; mások börtönben senyvedtek, de legtöbben mint martyrok vérzettek el: mostantól kezdve a többieknek uraiul tűntek fel; a más véleményűek irányában pedig mint zsarnokok kezdének föllépni. És ez okozta, hogy uj meg uj felekezetek keletkeztek, melyek elkeseredett harczot folytattak részint egymásközt is, de főkép a római egyház ellenében, mert kénytelenségből véleményüket s magokat védelmezniök kellett. A római egyháznak, vagyis püspököknek harcza, főkép az arianusok és donatisták ellen, nemcsak a 4-ik századot töltötte be, de folyt az még az 5-ik században is. Mind a két felekezet e 4-ik század elején keletkezett.

Donatisták. Az afrikai keresztények Maxentius császár alatt (mert Afrikának ismeretesebb része szintén a római birodalomhoz tartozott) éppen úgy üldöztetének, mint egyebütt.

A karthágói püspököt, Mensuriust a császár Rómába idézte maga elé. Mielőtt utra indult volna a templomi edényeket s irományokat papjai közül némely vénekre bizta; azoknak leltárát vagy lajstromát pedig egy asszonynak adta át, s azt hagyta meg, hogy ha ő utjában megtalálna halni, törvényes utódjának kézbesítsék. Mensuriusnak alapos sejtelmei voltak, mert ő nem térhetett többé egyházába vissza, meghalt. Az afrikai tartomány püspökei Karthágoba összegyűlvén Cäciliánt megválaszták püspökké, kit Abtungumi Bódog szentelt föl (311). De a hívők közül némelyek a fölszentelés ellen kifogást tettek, azt érvénytelennek mondák azért, mert Abtungum bűnös ember, templomrabló volt, mivel állítólag a templomi edényeket és irományokat a pogányok kezébe szolgáltatta. Ezek tehát Cäcilian helyett más püspököt választottak, Majoriut. A római püspök magának minden alap nélkül tulajdonított felsőbbbségi-jogánál fogva ez ügybe avatkozott, s állita, hogy csak Cäcilian lehet püspök, Majoriu pedig nem. De Majoriu pártja visszautasítá a római püspök beavatkozását, állitván hogy nincs joga az ő ügyeikbe beleszólni. De a római püspök nem hagyott fel jogbitorlásával. Ez Majoriu pártját fölingerlé. Így a római püspök idézte elő a kegyetlen harczot, mi

ebből kifejtett. Majoriu halálával Donat választatott püspökké, ki igen jeles, nagy tudománya mellett szónoki tehetséggel is tündöklött, szigoru erkölcesei végett tisztelteték, azon fölül a legnagyobb mértékben igazságos, önzéstelen volt, ki csak a közjót tartá szem előtt, s annak a maga saját érdekét alája rendelni erős vala. E jeles férfit nevééről pártja donatistáknak neveztetett. De a római püspök ennek is ellene volt, tehát a donatisták a római egyháztól elszakadva külön felekezetté alakultak. A surlódásnak, aztán szakadásnak s utóbb véres harcznak oka alapja ez volt: a római püspök azt állitá, hogy bármily bünös ember végzi is a fölszentelést, az érvényes, tehát Cäcilian helyett nem volt szabad más püspököt választani; a donatisták ellenben azt vallák, hogy az ily bünös, templomrabló által történt fölszentelés nem érvényes. A donatisták Constantin császárhoz fordultak, ki (313) bizottmányt nevezett ki, hogy az intézné el az ügyet, de sükeretlenül, mert a római püspök s pártja makacsul ragaszkodott véleményéhez. A következett évben (314) Arelateban vizsgáló zsinat tartaték, de ez sem vezetett eredményhez.

Donátnak említett tulajdonságai mind olyanok valának, melyek hiveinek számát napról napra szemlátómást nevelék. És midőn ~~terjedte~~ ekkép terjedne, a római püspök a helyett, hogy türelemmel viseltetett volna iránta, s a helyett, hogy bevallaná, miszerint az egész anyaszentegyház romlását eszközli, ha oly elv jut érvényre, hogy bármily bünös, gonosz pap is csak úgy szolgáltathatja ki az ugynevezett szentségeket, mint a legerkölesőbb pap? a császárt arra unszoló, hogy fegyveres erőt, vagy legalább polgári hatalmat használjon a donatisták ellen. Van e józaneszű ember, ki át ne lássa, hogy a római főpapság későbbi időkben való elromoltságának az volt egyetlen legfőbb oka, mert azon elv kapott lábra, mit már itt gyakorlatba vettek, hogy a legbünösebb pap is csak oly szentül végzi a szertartásokat, mint a legerényesebb. De még ekkor nem is volt a papi fölkenetés szentséggé megállapítva. Miért kelle tehát a római püspöknek zsarnokoskodnia a donatisták ellen? Még ha megforditva állott volna is a dolog, ugy tudniillik, hogy a donatisták pártolják a kárhuzatos elvet, miszerint a rossz, erkölcstelen pap is érvényesen végezheti a szent kötelességeket: még ekkor is

inkább türelemmel kell vala irántuk viseltetnie, míg majd észokokkal meggyőzvetve jobb véleményre fogtak volna térni, nem pedig erőszakot használni ellenök.

Constantin császár a donatisták templomait lefoglaltatá, bezáratá. Ez a felekezetet természetesen még inkább fölingerlé, s boszúból, vagy kölcsönösségből megök üzék ki a római katolikusokat templomaikból, a hol velük bírtak. Ebből véres harcztámadt, s donatisták és katolikusok egymást üldözék. — A donatisták félbe hagyák mesterségüket, foglalatosságaikat, tömegesen fegyvert ragadtak s özlöttek az övéik és véleményök védelmére. Ezek a gonista (harczos) nevet vettek föl, mert ök Jézus katonáinak vallák magokat az ördög ellen. És minthogy egy helyen nem maradhatván, állandó lakásuk nem volt: hol, merre a harczt kivánta a falusiak házaiban laktak sorban, majd itt, majd amott; a falusiak háza pedig cellá-nak neveztetett, így ragadt rájuk a cellarius, vagy circum cellarius elnevezés.

Mint mondám, a harczt az egész századon végig folyt, de czélszerűbbnek látom itt összefüggésben, megszakitás nélkül röviden előadni, hogy ne kelljen utóbb az olvasó figyelmét más események közepette zavarni.

Hogy a donatisták lecsöndesíttessenek, Rómából császári követek ajándékokkal jöttek hozzájuk, de Donát be sem bocsátá öket a városba. Ezen felboszankodván a követek, mindent elkövettek a donatisták üldözésére. A harczt folytán püspökeik elözettek; maga Donát is számkivetésben halt meg. Később Julian császár megengedé az elözött püspököknek visszatérni és székeiket visszanyerék. De midön azon templomokat akarák ismét birtokba venni, melyeket a katolikusok előbb tölük elfoglaltak, ezek ellenszegültek; ebből irtózatoss öldöklés támadt; a templomok összevagdalt emberdarabokkal, agyon nyomott asszonyokkal, éretlenül elszült magzatokkal, meggyilkolt gyermekekkel voltak megtelve.

A donatisták utóbb a császári helytartótól némiképp pártoltatva, erőre jutottak, a katolikusokat elözék s egész Afrikában a hatalomnak magas polczára emelkedtek. Minden meghajolt előttük. De erre elbizakodván, nem tarták szükségesnek úgy összetartani, mint akkor, mikor nyomva voltak. Meghasonlások történtek, s külön pártokra, töre-

dékekre szakadoztak; kivált a fölött is versengettek, hogy érvényes e az eretnekek által végbe vitt keresztelés? Mídon látnák, hogy gondatlanságuk miatt meggyöngültek, a katolikusokkal alkudozásba ereszkedtek. Mind a két részről két-két püspök bizatott meg, hogy ezek készítsék el az egyezkedést. Három napig tartott vita után a császári biztos Moreclinus, a katolikusok részére döntötte el az ügyet. A császár kemény parancsot adott ki (412), mely szerint a donatista püspökök mind száműzettek, egyházi javaikat a katolikusoknak adta át; pénzbeli büntetésekkel is sújtattak. Ekkép annyira el valának nyomva, hogy külön látható felekezetet nem képezhettek többé, csak elszórva valának. — A katolikusokétól különböző hitágazataik főkép csak ebből állottak: Bűnös pap, püspök által végbevitt fõlszentelés, nem érvényes; az eretnekek keresztelése érvénytelen; az egyház csak igazakból állhat, bűnös tagokat keblében nem tûrhet.

(35) I. Sylvester, 314—336. Tapasztalván a római püspök, hogy a császár immár kedvezéssel viseltetik a keresztény vallás iránt általában, ezt erõtetve is ugy akará érteni s magyarázni, hogy tulajdonképen, vagy főkép a római püspökséget illeti a kedvezés, s azt hívé, hogy büszkélkedhetik, s fejét fentebben hordozhatja, mint minden más püspökök; de hitte egyszersmind azt is, s hitték utódai, hogy ők hatalom polczra emelkedvén, nem is tartoznak többé a régi intézkedésekre tekintettel lenni, csak annyiban, mennyiben azokat saját érdekekben használhatják. Ennél fogva mi nekik a korábbi idõbõl nem tetszett, megváltoztatták, módosíták, vagy éppen eltörölték, az elõbb élt egyházi atyák irományait meghamisították. Csak például halljuk, mit mond erre nézve Erasmus azon elõszóban, mit Cyrian könyvei elõ tûzött: „Etenim, ut Cyriano cum caeteris scriptoribus est commune quod ipsius lucubrationibus multa sunt aliorum admixta, ita hoc fuit Hyeronimo, quoque, hujus voluminibus multa sunt interspersa prorsus lectu indigna“ (azaz: Cyrian és más írók munkái közé, mint tudva van másokéiból vegyítettek, ez történt Hyeronimus könyveivel is, sok olyas van beléjük hintve, mi olvasásra sem méltó).

Sylvester az elõbbi püspök Milciades mellett már

római presbyter volt, de az üldöztetés alatt és még azután is egy ideig Soractes nevű hegyen rejtezkedett; csak akkor jött onnét vissza Rómába, mikor már a keresztényeket semmi veszedelem nem fenyegeté. Ő vasárnapi napon választatott meg, s azért rendelé, Sandini szerint, hogy jövődében a római püspökök vasárnap vagy ünnepnapon választassanak. Ő rendelte, hogy az olajt csak a püspök szentelheti meg, azaz készítheti azon *chrisma*-t, mi keresztelésnél, utolsó kenetnél használtatik, s rendelte vagy meghatározta, hogy a betegnek mely testrészeit kell avval bekenni. A hét napjainak elnevezésére nézve azt rendelte, hogy a vasárnap és szombat neve megmaradjon, de a többi napok hétfőn kezdve péntekig bezárólag 1-ső, 2-ik, 3-ik, 4-ik s 5-ik feriának neveztessek. — Sylvester első használt valami sajátos süveget, mi tiara nevet viselt, mi utóbb koronává lett. Szándéka volt e evvel azt értetni, hogy ő azért, mert más fajta s alaku főveget visel, a többi püspököknél fölebbvaló, vagy csak szeszélyből tette e, nem tudni, de igen is tudni azt, hogy minden utódai e süveget viselni folytatták, nagyobbították is, és korona gyanánt szolgált.

Miután Constantin császár a keresztény hit gyakorlását szabadnak nyilatkoztatá ki, s nemcsak megengedé, hogy a keresztények szentegyházakat építhessenek, hanem maga is álladalmi költségen számukra egyet építtetett: a keresztény hit szemlátomást gyarapodott; de szaporodtak a külön hitfelekezetek is, mert a római püspök véleményét kötelező parancskint akará a hívekre erőszakolni, mit azonban elfogadni nem mindenek voltak hajlandók, tehát szükségképen kellett a más véleményűeknek külön felekezetekre szakadniok. Ámbar mindenik felekezet mind egymástól, mind pedig valamennyi együtt a római egyház véleményétől valamiben eltért: de minden felekezetek a fődologban majdnem egészen egyetértettek a római egyház ellenében, vagy is vele ellenkezően; tudniillik a fődolog, a nagy kérdés: az isten milyenségét, hogy hány személyből áll, s Jézus istenségét illette; ez volt a tengely, e körül forgott minden.

Az evangyeliomból, s az apostolok és utánnok következett más egyházi atyák írományaiból nem lehetett

azt tisztán kivenni, hogy Jézus isten volt volna, következőleg maga a közanyaszentegyház sem tanítá meg ezt: ennél fogva éppen nem csodálhatni, sőt természetesnek kell tartanunk, ha egyes tudományosabb férfiak Jézus istenségét el nem ismerve, külön véleményeikkel álltak elő, s azokkal, kik véleményeiket pártolák, külön felekezetekre szakadtak; így surlódásaknak, versengéseknek a dolog természete szerint támadniok kellett; de szintoly természetes az is, miután a római püspökök a maguk véleményének elfogadtatását követelték, hogy viszálykodásoknak s harczoknak is kellett következniök. — Arról pedig éppen semmi sem találtatott az evangyeliomban, hogy hány személyből áll isten, s ha bizonyos számu személyekből állna is, milyen tulajdonságaik ezek, hogyan származtak; s ha midőn tehát a római püspökök állíták, hogy ennyi személyből kell állania, s így származtak: megint erre nézve is kellett szükségképen ellenkező véleményűeknek föllépniök, kik azt kérdék, és méltán kérdezheték: hogyan és honnét tudják ezt a római püspökök? s ki jogosítá őket fel arra, hogy véleményöket ránk erőszakolják, holott az írásban ennek semmi nyomára nem akadhatunk?

Ariánusok. Főkép Arius volt az, kivel a közanyaszentegyház papjainak küzdeniök kellett, ki azt nyomosan vitatta, hogy Jézus nem volt isten, hanem csak ember. Kik őt s véleményét pártolák, állítását vagy hitték, vagy arról meg is voltak győződve, azok nevezettek ariánusok-nak. Hogy a véleményt igen sokan elfogadták, vagyis nem elfogadták, hanem a hitben éltek, ha Arius ezt hirdetve föl nem lépett volna is, természetes, mert a keresztényeknek legnagyobb sokasága csak ahhoz tartá magát, mi az írásban találtatott.

Nemcsak Sabellius tanítását hanem az előbbi időben élt minden mások tanítását is, kik Jézus istensége ellen léptek föl, ismerte Arius. És ámbár a messzebb látó politikus püspökök jó eleve felismertek, hogy rájuk nézve hasznos fogna lenni, ha egyház épülete oly titkokra alapítatnék, mikbe a nagy közönség soha be nem pillanthatna, tehát kezdék egyebek közt főkép a háromság titkát, Jézus istenségét hirdetni, tehát az ellenkező véleményt tiltani, terjedését gátolni: de azért meg volt az a nagy sokaságban, s terjedt, és pedig talán éppen

annál fogva inkább terjedt, vagy nyilatkozott, mivel tilalmaztaték.

Az alexandriai patriárka, Sándor, a megyéjebeli papoknak, kik közt volt Arius is, egy alkalommal a háromság titkát magyarázta s mondá: a háromságban egység van, s az egységben háromság. Valószínűleg e magyarázatból a többiek sem értettek semmit, de csak Arius maga nyilatkoztatá ki, hogy ő e magyarázattal teljességgel nincs megelégedve; s a többieknek alkalmasint legnagyobb része, ha éppen nem nyilatkozik is mingyárt, de magában ezt mondá: bizony mi sem vagyunk evvel megelégedve. Mert hiszen az életnek minden viszonyában ugy szokott történni, hogy a máskép vélekedők sokaságából csak egy valaki szólal először fel, jelentvén ellenvéleményét, mire a sokaság csak azután mondja: ugy van!

Ettől fogva Arius maga törte azon fejét, mikép tudná ő a háromság titkát jobban megmagyarázni, de kénytelen volt bevallani, hogy nem tudja, hogy lehetetlen. E szerint az alexandriai patriárka maga szolgáltatott okot, alkalmat az arianismusra. Forgatta meg hányta Arius mit határozott a zsinat Sabellius tanítása ellen: de nem birt belőle kiokosodni, tehát önmagából merité okoskodását, s így következtetett: ha az atya nemzette a fiut (az egyház szavaival élvén), nem lehet a fiu ugy öröktől fogva, mint az atya; az atyának nincs kezdete, de a fiunak igen, ha atya egykor, bármikor nemzette; tehát a kettő különböző; a fiu csak nemzett-je, vagy teremtménye istennek, tehát a fiu nem lehet isten. Sándor patriárka inté Ariust, hogy hibás fogalma van a háromságról, jelesen pedig a fiuról, mert a fiu éppen ugy öröktől fogva van, mint az atya. (Ugyan honnét tudta ezt a patriárka?) De Arius az egyszer kimondott meggyőződése mellett szilárdan megmaradt; s ettől fogva mint külön felekezet feje állott, mert midőn nem is álmodá, véleménye pártolónak serege vette körül.

A mint láttuk a lefolyt három században keletkezett majd minden felekezetnek az volt egyik főhitágazata, hogy Jézus nem isten; és mégis ezen felekezeteknek csak neve sem maradt fen a népsokaság közt (kivéve talán a manichausokét), ellenben Arius felekeze-

tének hire neve mai napig az egész világon ismeretes, holott ezek vallásának lényege éppen csak azon egy ponton alapult, melyen amazokéi, tudniillik azon, hogy Jézus nem volt isten: mi tehát annak oka, hogy amazok feledékenységbe mentek, az ariánusok pedig annyira ismeretesek?

Ennek több oka van; egyik természetes oka az, mert az ariánusok idő szerint már közelebb voltak hozzánk; másik ok az, mert az előbbieket által hintett mag Arius idejében kikelt, tovább tenyészett; harmadik az, mert ekkor már az anyaszentegyház főpapjai többféle viszálykodást idéztek elő, különféle visszaélésekre fajultak, mikben a hívek megbotránkoztak, következésképp sokaknak azon hite, hogy: a mit az anyaszentegyház igazgatói, a püspökök tanítanak, szóról szóra isteni nyilatkozat, és tiszta igazság, — ingadozni kezdett, s a hívek figyelmesebbekké lettek; negyedik az, mert az ariánizmus a negyedik századot végig betöltte, a miveltebb világot majdnem kizárólag ez foglalatostokdátá, minthogy Constantin császár végrendeletében (337) a római nagy birodalmat három fia közt felosztá, és a három császári fejedelemnek majd egyike, majd másika az ariánizmust pártolá s követé is, és e miatt még azelőtt soha nem látott viszálykodások támadtak; sőt háborúk is keletkeztek, melyek e kornak egész történetét tevék; ötödször, mert Arius tanítása más név alatt mindig meg-megújulva föleleveniteték egész a közel mult századokig, mint például az unitariusok (Socinianusok) által: a mikor tehát az ariánusoknak szükségképpen föl kellett emlitetniök. Szóval az ariánusok a világtörténetben igen nagy szerepet játszottak. — Egyébiránt magának Ariusnak személyisége is sokat tett arra, hogy tanítása világhírűvé lett, ki az emberek hajlandóságát megnyerni értette. Ő természetére nézve magas, szikár férfiú volt; erkölceire nézve tiszta, szigorú; jellemére mocsoktalan, szilárd, határozott akaratu; viseletében egyszerű; társalkodása kedves, kívánatos volt. Azon fölül költő, zenész; maga egyházi énekeket készített az alsó tanulatlan néposztály számára; tanítását versekbe önté, s úgy hinté a nagy néptömeg közé.

Arius tanítása, mint fölebb is láttuk, kevésből

állott; annak lényegét tevő ez, hogy: Jézus nem volt isten, hanem csak ember; de ezzel egyszersmind mind azt el kelle vetnie, mi Jézus istenségére vonatkozott. E kevés szóba levén tanításának veleje foglalva (noha e kevés a keresztény vallásnak sarkköve, ha ellenkezőleg vesszük, hogy Jézus isten volt), nem szükséges azon pontokat hosszan előadni, mik ebből folynak, miket az olvasó önként következtethet, tudniillik, nem hitték, hogy szentlélek által szüztől született, hogy föltámadott, tehát magát az ariánus vallást, minthogy különben a római hittel megegyezett, nem tartom szükségesnek előadni, hanem a helyett az ariánusok viszontagságát mondom el. lehető röviden.

Alig lépett föl Arius, egész Afrikában igen sok követőre talált, de természetesen ellenzőkre is. Az egyháznak itteni feje, tudniillik az alexandriai patriárka úgy gondolkodott, hogy legjobb lesz, ha az ariánusok akadály nélkül terjeszthetik, előadhatják véleményöket, mert így könnyebben megtéríthetnek, mint ha ellenök erőszak használtatik: de látván a patriárka, hogy nincs kedvük az egyházba visszatérni: az alatta levő püspököket zsinatra hita össze, de meghita az ariánusokat is oly reményben, hogy őket majd a gyűlésen inkább meg lehet téríteni, de reményében csalódott. E zsinat tehát Ariust, mint tévelygőt s eretneket az egyházból kérészté (321), noha a gyűlésen volt püspökök egy része őt pártolá.

Eusebius nikodemiai püspök, Bythiniából a püspököket mind összehita zsinatra, védvén Ariust. E zsinat Kisázsianak minden püspökéhez körlevelet bocsátott, arra kérvén föl őket, hogy fogadják keblükbe Ariust, mint ki az igazságot vallja. De a zsinat irt Sándor patriárkának is, hogy fogadja vissza Ariust egyházába. Erre a patriárka felboszankodott, s más körlevelet küldött a püspökökhez, melyben erősen dorgálta Eusebiust, hogy mért merte Ariust pártolni, ettől fogva Eusebius és Sándor egymásnak kérlelhetlen ellenségeivé lettek.

Constantin császár mind Ariusnak, mind a patriárkának irt, figyelmeztetvén őket, hogy kábaság oly valami miatt meghasonlaniok, mit nem értének, s nem lényeges dolog. De Arius tana sokkal fontosabb volt, mint a császár gondolta, s a katolikusokra nézve sok-

kal lényegesebb, mint sem avval egy könnyen felhagyhattak volna, mint a császár tanácslá.

Mint hogy a keresztények most már nagy részét tevék a római birodalom népességének, a császár belátta, hogy neki, mint a birodalom fejének, lehetetlen az ügybe bele nem szólnia: tehát egyházi nagy gyűlésre hitta össze a birodalom minden részeinek püspökeit Nicäa-ba 325-ik évre, ez volt az anyaszentegyházban a legelső nagy vagy közönséges egyházgyűlés (concilium oecumenicum), s főkép csak Arius miatt tartaték, maga Constantin császár is jelen volt. Arius felszólíttatott, hogy adja elő tanításának igaz értelmét, a püspökök egy része pártján volt nyiltan, mások meg csak titokban szitottak hozzá. Eddig még nem volt hitágazat Jézus istenségére nézve, tehát itt készítének; az első hitvallási formula, melyet akkép szerkesztettek, hogy a kifejezések Ariust is kielégítsék, de az első elvettetett. Másikat készítének tehát, melyben az ariánusoknak szokott kitételeik, mint például: ő sem miből jött létre; volt idő, midőn ő nem létezett stb. kihagyattak s az írásban találtatható kifejezések használtattak, mint: a fiu egyetlen az ő természetére nézve; ő az értelem, a hatalom, atyának bölcsesége, s dicsőségének fénye stb.

Az ariánusok hajlandók voltak az ily kifejezésekkel szerkesztett hitvallási formulát elfogadni, de a többiek, éppen azért, mivel az ariánusok készek voltak ezt elfogadni, meghökkentek, s attól tartottak, hogy a formula hibás, talán éppen az ariánusok értelmét fejezi ki, annál inkább, mert midőn Eusebius a formulát felolvasá, abból e kitévelt; az atyával egyenlő (*τῷ πατρὶ ὁμοούσιος* con substantialis) kihagyá. E szó kihagyása miatt, az igazhivők (orthodoxusok) a formulát elvetetettek. Ettől fogva a *ὁμοούσιος* lön a jelszó, e szó választá el a keresztényeket, a *ὁμοούσιος*-isták lettek a katolikusok, a nem *ὁμοούσιος*-isták pedig az ariánus értelmét követők.

A katolikusok a hitvallást következő szavakkal szerkesztették: „Hiszünk az egyetlen Jézus Krisztusban a mi urunkban, istennek fiában, az atyának egyetlen fiában, ki isten, az istentől született, a ki világosság, származott a világosságból, igaz isten, született az igaz istentől, kit az atya nemzett s nem teremtett, egyenlő

lényü az atyával (*ὁμοουσιος*).“ A 250 püspök közül csak 17 nem írta alá a hitvallási formulát, a többiek elfogadták, aláírták, de ezeknek is tetemes része nem meggyőződésből, hanem a császárnak hatalom szava előtt meghajolva nem akartak a viszálynak tovább okaiul tartatni, minthogy a császár azt minden áron meg akarta szüntetni. A mondottak szerint nem is a keresztény püspökök többsége tette Jézust istenné, hanem a pogány császár, mert ő, bár hajlandósággal viseltetett a keresztények iránt, s bár a pogánysággal egyenlő jogúvá tévé, s a vallás szabad gyakorlatát a keresztényeknek megengedé: de maga nem volt keresztény, mert még csak későbbben keresztelkedett meg. Ariusra a gyűlés száműzetési büntetést mondott ki, s őt két egyiptomi püspök kísérte számkivetésébe Illyriába. Eusebius, nikodemiai püspök a hitvallási formulát, bár Ariusnak s véleményének hő pártolója volt, mint főlebb láttuk, aláírta ugyan, de a száműzetési határozatot nem. A császár parancsa szerint Arius iratai megégettettek, ki azokat magánál megtartaná, halál mondatott ki rája, s követői a kereszténység ellenségeinek lettek kinyilatkoztatva.

Sok alkudozás, rábeszélés után, kivált a császár iránti tiszteletből, még a 17 püspökökből is 12 aláírta a hitformulát, csak öten tagadták azt meg állhatatosan, ezek is tehát Ariussal száműzetettek; sorsukat kelle utóbb Eusebiusnak is osztania.

Némelyek örültek, hogy evvel az ariánizmusnak vége van, de a dolgok más fordulatot vettek, s természetes is volt, hogy ily nagy fontosságú ügynek s versengésnek, mely nem belső meggyőződés, s nem az igazság győzelme, hanem változó szeszélyű és ebben tudatlan uralkodónak saját véleménye s hatalom szava, tekintélye szerint döntetett el, újra ki kell törnie. A nicāai gyűlés már be akarta hozni a papok nőtelenségét, de Paphnutius, egyiptomi pap, ki pedig maga is nőtelen volt, mind ékesszólása, mind pedig természetes okoskodásával meggyőzte a gyűlést arról, hogy a papok kényszerített nőtelenségének csak kárhozatos következése lehet, tehát a gyűlés abban egyezett meg, hogy kiki kövesse, mit magára nézve jobbnak tart; éljen nőtelentül, vagy házasodjék, a mint tetszik. E gyű-

lés befejezése után rövid idő múlva a császár rendelet által tiltá bármi nevű eretnekeknek az összegyülekezést: de nővére Constantiának egy bizodalmas embere volt, kit ő halálos ágyán a császár-testvérnek különösen kegyébe ajánlott, ez Arianus véleményét pártoló pap vala, s a császár bizodalmit teljes mértékben megnyervén, neki Ariust ajánlotta. Ettől fogva a száműzöttek visszahivattak.

Ekkép látván, hogy Constantin az ariánizmusnak nem ellensége többé, a vizálykodás kitört, eleinte főkép Eusebius, ki most cäsariai püspök lön, és Eustachus antiochiai püspök közt. A köztük folyt versengés miatt Antiochiában (328) zsinat tartatván Arius értelmében új hitvallási formula készült, mit a császár is elfogadott; Arius véleménye győzvé, Eustachius a püspökségből letéte, s helyette Eusebius választatott. E miatt Antiochia népe két ellenkező pártra szakadt, s egymás ellen fegyverre kelt. De a császár Eustachius letételét helybehagyván a nép lecsendesült. Ekkor a zsinat azt kívánta, hogy Ariust az alexandriai patriárka fogadja vissza megyéjébe; ekkor már nem Sándor hanem Athanasius volt ott patriárka, ki azt felelte, hogy ő megyéjébe olyat be nem fogadhat, ki Jezus istenségét el nem ismeri. Ekkor Athanasius állt a nicäai végzést pártolók élére.

Athanasius jelen volt a nicäai gyűlésen, de még akkor csak mint diaconus. Ellenei úgy festék őt, mint zsarnokot, de Egyiptom népe ragaszkodott hozzá, s mint szent férfiut tisztelé.

Most Tyrusban tartatott a császár zsinatot (335) hol eleve csak 60 püspök jelent meg, kik jobbára mind ariánus érzelműek voltak. Mikor a tanácskozás már hetekig tartott, csak akkor jelent meg Athanasius patriárka a tőle függő s pártján levő 49 egyiptomi püspök kíséretében, mert a császár avval fenyegeté, hogy ha meg nem jelenik, kemény büntetés éri. Kitisztitá e magát az ellene emelt vádak alól, nem tudni bizonyosan, hanem az bizonyos, hogy patriárkaságából letéte, s méltó büntetését látszik bizonyítani. A zsinaton együttlevő püspököket a császár Tyrusból haladéktalanul Jeruzsalembe menni rendelé, hogy ott a szent sirhoz általa

épitetett templom fölszentelésén jelen legyenek. E szertartások alkalmával Eusebius oly megható beszédeket tartott, melyekre a császár is rendkívül megindult, s ekkép még inkább pártjokra kelt az ariánusoknak, s ajánlására Arius az egyházba visszafogadtatott.

De a császár mégis attól tartott, hogy ha Arius Alexandriába térne vissza, könnyen zavargásokra szolgáltathatna okot, tehát magához Bizanczba hita meg. Itt a császár parancsolá a bizancezi patriárkának, hogy Ariust ő is fogadja be az egyházba, mert ez igazhívő, a nicāai végzést aláírta: de a bizancezi patriárka, Sándor ellenszegült, előadván okait, hogy miért nem fogadhatja be Ariust. A császár azt felelte hogy meg kell lennie, még pedig mingyárt holnap. Azon holnapi nap éppen vasárnap leendett. Arius hívei, élükön Eusebius, nagy ünnepélyességgel akarák a fölvétetést eszközölni. S midőn Arius győzedelmi pompával temérdek nép kíséretében menne Bizancz utczáin: egyszerre csak elsáppadt, iszonyu szaggatásokat érezvén belsejében, kevés idő múlva megszűnt élni. Ellenségei azt mondák, hogy a patriárka buzgó imájának volt ez csodálatos eredménye, hívei pedig azt, hogy titkos magusi módon mérgeztetett meg. Mi lehetett e mód, nem tudni, de hogy méreggel vesztetett el, igen valószínű.

Silvesterről írják, s pedig maguk a katolikusok, köztük a híres Baroni us bíbornok, hogy az egyházi iratok, a c t á k mik Sylvesterről maradtak az utódokra, sokképen meg voltak hamisítva. Ha 'ezt Baroni us írja, ki pedig a pápák életéről irt munkájában kötelességének ismerte ezeket pártolni, teljes hitelt érdemel.

(36) Marcus, 336—336. Februártól novemberig volt római püspök vagy most már patriárka. Ő rendelte, hogy a nicāai hitvallásformula mindenütt bevétessék, s a szentegyházakban pap és nép együtt énekelje, s rendelé tovább, hogy a római patriárkát méltóságába beigtatni, fölszentelni az ostiai püspöknek álljon jogában, ki ennél fogva egyedül birjon azon kiváltsággal, miszerint bizonyos saájtságes palástot viselhet.

Állittatik, hogy Athanasius alexandriai patriárka s Egyiptomnak többi püspökei neki levelet irtak, melyben őt egyetemes pápának (universalis pápa) czimezék, miből aztán a római katolikusok azt következteték,

hogy a római patriárka, püspök, csakugyan az egész anyaszentegyháznak feje. Ha megengedjük is, hogy őt így czimezték: abból éppenséggel nem következik, hogy a római patriárka az egész kereszténységnek feje volt volna már ekkor, sőt utóbb sem ismertetett el keleten ilyenül soha, mint a munka folytán alább látandjnk.

(37) I. Gyula (Julius), 336—352. Az valószínű, hogy ez időtől fogva a római püspökök Pontifex (pápa) czimet kezdették el, de azért ez időben még a római püspök felsőbbségéről ha volt is szó, s ha azt a római püspökök követelték is, de el nem ismertetett. A nicäai gyűlés bizonyos fokozatokat megállapított ugyan, de nem is volt szó arról, hogy a római püspök legfelsőbb volna. E gyűlés ennyit ismert el, hogy mindvalamennyi egyházak közt minden tekintetben a legnevezetesebb e három: az antiochiai, alexandriai és római. A gyűlés tehát azt határozta, hogy e három egyház továbbra is elsőbbséggel birjon, és csak ezeknek püspökeit illeti megkülönböztetésül a patriárka czim, melylyel már más idős püspökökkel együtt élni szoktak, de azért egymástól függetlenek voltak; tehát a római patriárka a másik kettő fölött semmi elsőbbséggel nem birt.

Némelyek azt állítják, vagy legalább hiszik, hogy Constantin császárt, Sylvester római patriárka keresztelte meg Rómában; de mások ezt tagadják, és méltán, mert a nicäai gyűlésen ugy volt jelen, mint még keresztetetlen; és pedig Eusebius, ki e császárnak életét megírta s azon korban élt, aztán vele Socrates, Zoromenus, Gelasius, Ambrosius stb. azt állítják hogy Constantin császár nem Rómában, s nem is Sylvester által, hanem Nikodemia külvárosában s ugyancsak a nicodemiai püspök által kereszteltetett meg halála előtt kevéssel 337-ben.

Ezen időben, mikor I. Gyula római patriárkává lett, előtte egy évvel (335) Constantin császár Bizanczban választá lakását, mely város attól fogva nevéből Konstantinápolynak (Konstantin városa) nevezteték. A császárnak lakváltoztatását, s azt hogy aztán megkeresztelkedett, a római patriárkák, utóbb pápák minden tehetségök szerint igyekeztek hasznukra fordítani, és az természetes vala, ha őket nem ugy akarjuk te-

kinteni, mint kiknek az apostolok a nyomdokain kellett volna járdalniok, hanem mint világi, főkép csak a magok hasznát eszközlő urakat.

A rómaiak pogány vallásában a legfőbb pap pontifex czimmel élt, de a császárság kezdetével Augusztus a papi főhatalmat is magához ragadta, a pogány főpap pontifex czimét azonban meghagyta, de magát pontifex maximus-nak (legeslegfőbb pontifex) ezi mezteté, s attól fogva minden római császár viselte e czimet. Mikor Constantin Rómából Bizanczba ment lakni, Rómában még meg volt a pontifex czimű pogány főpap is, de azért a keresztények patriárkája is, mint ott s nyugaton szintén főpap, kezdé a pontifex czimet használni, és pedig annál inkább, mert a császár, mint már majdnem egészen keresztény, habár csak még azután keresztelkedett is meg, e czimével nem gondolt, tehát a római keresztény főpap, mintegy a császár helyett kezdé azt fölvenni; utóbb mindinkább leolvadván a római pogányság, s főpapja is elvesztvén tekintélyét, majd még utóbb egészen megszünvén a pogány szertartás, pontifex czim egyedül a római patriárkára maradt. És ezt utóbb még azzal igyekeztek a római főpapok erősíteni, miszerint állíták, hogy Constantin császár azért választá Bizanczot lakásául, mert a birodalomnak nyugati részét Róma várossal együtt Sylvester patriárkának s utódainak ajándékozta. De ez állítást Constantinnak végrendelete megczáfolta. Igyekezett ugyan ő az új Rómát, mint ettől fogva Bizanczot, vagy Konstantinápolyt nevezetni kezdék lehető legpompásabb császári lakká változtatni, de azért Rómától sem mondott le, azt el nem ajándékozta.

Halálát közeledni érezvén, végintézkedését ugyan azon ariánus papnak kezébe tette le, kit neki nővére Constantia ajánlott, s ki császári bizodalját teljes mértékben birta, s a rábizott végrendeletet, mint neki meghagyatott, hűségesen átadta Constantius-nak.

E végrendelet szerint a római nagy birodalom a császár három fia közt felosztatott. A legidősebb fiu Constantin kapta Galliát (Franciaország), Spanyolországot és Britanniát (a mennyiben még az utóbbi ország a római birodalomhoz tartozott, mert

hogy Angliának magának is volt királya, ha ugyan igaz az mi Eleutherus püspöktől főlebb mondatott, hogy őt kérte Lucius, Brittanía királya, hogy küldene oda papokat; tehát Lucius vagy csak részét bírta Britanniának, vagy pedig ekkor Brittanía adozó tartománya volt a római császárnak); — a második fiu Constantius nyerte Kisázsziát, Syriát, Egyiptomot, és a többi keleti tartományokat; — végre a harmadiknak, tudniillik Constantius-nak jutott: Olaszország Rómával, Illyria, Görögország s Afrikában levő tartományok, Egyiptomon kívül. Ebből világos hogy Róma és a nyugati birodalom nem ajándékozott a római patriárkának.

Igy a három részre szakadt birodalomnak egyike Konstantinápoly fővárossal, keletinek; Olaszország a hozzá tartozó részekkel s Rómával, középnek; Gallia és Spanyolország nyugatinak mondatott.

A későbbi római patriárkák minden kedvező körülményt felhasználni törekedvén a római patriárka felsőbbségét avval is akarták bebizonyítani, hogy ez a nicäai gyűlésen nem volt jelen személyesen, hanem csak követe által, tudniillik hogy csak neki magának lett volna joga meg nem jelenhetni, hanem hatalmában volt oda csak követet küldeni, és mert a gyűlésen e követ elnökölt, és továbbá mert a gyűlés végzései egy példányban neki Rómába küldettek; következőleg mint akkor is gyakorolta azon hatalmat, melyet utána minden pápa gyakorolt, tudniillik hogy neki, mint legfőbbnek nem szükséges jelen lennie, mint a fejedelmek nem szoknak a gyűléseken megjeleni. Lehet, hogy a római patriárka ilyesmit forgatott elméjében, de bármin törte is eszét, e körülmény nem adott neki, legalább nem a másik két patriárka fölött felsőbbséget, annál kevésbé a gyűlés fölött. — Neki nem volt szükséges ott megjeleni, mert a hatalmas császár volt minden, ő rendelte a gyűlést is, ő intézkedett, s ő eléggé képviselte Rómát. És hogy a római patriárka követe elnökölt, tudniillik mikor a császár maga nem akart a gyűlésen megjeleni, akkor tulajdonképen a császár helyett elnökölt. Azt ugyanis senki sem bírja bebizonyítani, hogy a gyűlés maga választott e elnököt, vagy a császár nevezett e. És ha a gyűlés maga választott is, részint a

császár iránti tiszteletből, hódolatképen választá a római követet, úgy gondolkodva, hogy ekkép a császárnak kedves dolgot tesz; részint pedig azért, mert előre lehetett tudni, hogy az ily ügyekben nem eléggé jártas császár, maga helyett a római követet engedi vitatkozni, tehát szükségképen kellett azt az elnökséggel megtisztelniök. Abból pedig, hogy a végzéseknek egy példánya Rómába megküldetett, éppen nem lehetett a római patriárka felsőbbségét következtetni, mert természetes, hogy másolatokat a többi püspökök is vettek magokkal haza, a rómainak pedig megküldék (talán épen csak követe által) mert maga nem volt jelen. Ugyanis igaz valószínű, hogy az eredeti egy példányt a császár magának tartá meg.

De ha megengednök is, hogy a gyűlés maga világos határozatban mondotta ki a római patriárka felsőbbségét, mit bizonyítana az mást, mint csak azt, hogy a gyűlés tette a római püspököt legfőbb pappá. És ebből is (ha így intézkedett volna is a gyűlés) csak az következne, hogy sem Krisztustól, sem Péter apostoltól nem nyerte felsőbbségét. És a mint a gyűlés nevezhette (ha ugyan akarta volna) a római püspököt legfőbb pappá, úgy egy más gyűlés nevezhette az antiochiait, vagy harmadik gyűlés pedig az alexandriai, vagy akármely más nagy város püspökét nevezhette s választhatta volna bizonyos időre legfőbb püspökké, vagy pápává.

Constantin halála után fiai a pogányok templomai közül némelyeket egészen lerontottak, másokat bezáratván utóbb más czélokra, a keresztények használatára fordítani engedték, csak Rómában hagyatott még meg az ősi bálványok tisztelete.

Constantius, kinek a végrendelet kézbesítettett, Konstantinápolyban egész udvarával az ariánismust követte, és innét a keleti birodalomnak minden részébe kiáradt. Konstantinápolyban zsinat tartatván (338) melyen többnyire ariánus püspökök voltak jelen, ez Pál konstantinápolyi patriárkát hivatalából letette, s helyébe Eusebiust emelte, ki eddig is az ariánusok részére nagy tevékenységét bizonyította, s ettől fogva az ariánusoknak feje lön. (Ugyanis bár a nicäai gyűlés azt állapítá meg, hogy csak az antiochiai, alexan-

driai és római püspököket illeti patriárka czim: de mivel egyik császár udvarával Konstantinápolyban székelte, ennél fogva az itteni patriárka is követelt magának patriárka czimet, s azt gyakorlatba is vette). De Eusebius véleményét most némiképp módosította, tudniillik azt állítja, hogy az igét (Logos, Jézus, értetik alatta) az atya öröktől fogva nemzette, vele hasonló lényű (nem egyenlő) de az atyának alája van rendelve, ezért őt s híveit eusebiánusoknak, vagy félig-ariánusoknak nevezék el.

Midőn Eusebius Konstantinápolyban meghalt (341), a város népe titkos módon föllázított s az előbb letett Pál patriárkát választá meg, az ariánusok pedig Macedoniust. Ebből polgári pártháboru fejlett ki, mi Konstantinápoly utcáit vérrel öntözé. Constantius császár Hermogenest, a lovas seregek fővezérét küldé ki, hogy Pált üzze ki a városból. De Hermogenes palotáját felgyújták magát megölték. Végre maga a császár személyesen sietett a városba, és Pált elűzé. Ez Rómába futott, hová előbb már Athanasius patriárka is üldözötve menekült Gyula római patriárkához.

Athanasius személyes jelenléte s buzgalma által az olaszországi s általjában a nyugati püspököket részére hódította, s a nicäai végzés mellett állhatatosan megmaradtak. E számkivetésbe üzött Athanáz volt a nicäai végzésnek, azaz hitvallási formulának legfőbb védője, tántorithatlan oszlopa, azért mondatott utóbb a nicäai hitvallás formulája Athanasius hitvallásának is.

Most a római patriárka Gyula által indittatva a Rómában lakó császár, Constans irt testvéreinek Constantiusnak, hogy egyezék bele, miszerint egyetemes gyűlés tartassék, mely a két egyházat egyesitené s a békét helyre állitaná. Constantius beleegyezett. Az egyházi gyűlés helyéül Sardica jelettetett ki Dáciában, hová mind a két félbeli püspökök (347) összegyűltek. De a keleti birodalom püspökei csakhamar elváltak, s az ő császáruk birodalmának területén levő s Sardica-hoz közel eső Philippopolis-ba mentek azért, mert a rómaiak nem akarák Athanasiust keblükből kizárni. Ezen két helyen tartott gyűlés egymás határozatainak ellenmondván, eredménytelenül oszlott el.

A római császár Constans bátyját háboruval fenye-

geté, ha Athanasiust vissza nem helyezi alexandriai székébe. Constantius engedvén, Athanasius (349) alexandriai patriárka székébe vissza lón helyezve. Azonban a római császárt Constanst, Maxentius haddal támadta meg, s a csatában maga Constans megöletett.

Ily viszálykodás közt a keleti patriárka a római egyház átokkal sujtá, ez meg vissza a másikat. Egyéb-kint Gyuláról írják, hogy sok egyében kívül rendelte, hogy a haldoklótól nem kell a penitenciát megtagadni, hogy senki testvéreinek vagy atyjának, ha ezek egybe kelés előtt meghalának, jegyesét, vagy menyasszonyát feleségül nem veheti, — hogy a ki akarja szolgálóját feleségül veheti; hogy minden vagyon, mit a hivek az egyháznak hagyományoznak, pontosan följegyezve behajtassék; rendelte azt is, hogy papi személy világi törvény szék előtt meg ne jelenjen, hanem csak papok által ítéltessék el.

(38) Liberius, 352—355, azután újra, 357—367-ig. Ekkor hadat indított Constantius a bitórló Maxentius ellen, azt legyőzte a közép birodalmat meghódította (a legidősebb testvér Constantin, kinek Gallia és Spanyolország jutott osztályrészül nyom nélkül enyészik itt el). Egyedül uralkodó lévén Constantius az alexandriai basilikát (főtemplomot) ostromolva feldulatta (363) s a nicäai hitvallást egész nyugaton is kiirtani törekedett. Liberius patriárkát Rómából Thraciába száműzte, hol 2 évnél tovább nyomoruságosan élt.

(39) II. Bódog, 355—357. Ez ariánus véleményét pártolta, tehát a császár kívánságára lett római patriárkává. Három ariánus püspök szentelte fel s igattatta be hivatalába. Sandini azt írja róla, hogy mikor prédikált, senki sem ment a szentegyházba őt meghallgatni, tudniillik evvel azt akarja értetni, hogy nem voltak Rómában ariánus érzelműek, de ez nem hihető, mert midőn három ariánus püspök szentelé föl, s a császár maga is az ariánismust követé, a városban igen sokaknak kellett lenniök. Ha azonban nem igen szerették prédikációját, az lehetett oka, hogy nem tudott jól értelmesen prédikálni. Mivel nem az jegyeztetett föl, hogy senki sem ment szentegyházba mikor misét szolgált, ebből az következik, hogy ekkor még nem mise tevő az isteni tisztelet lényegét, hanem prédikáció.

Ez időben halt meg egy igen nevezetes férfit Antal (sz. Antal), ez volt a szerzeteseknek alapítója, atyja. Ő gazdag szülőknek volt gyermeke Alexandriában; már mint gyermek különös hajlamot érzett magában a magános életre, futott a bajtársak elől, és semmi tanuláshoz nem volt kedve. Szüleit kora ifjúságában veszté el, s mint független, gazdag ifju csak isten igéjét hallgatni volt egyetlen ohajtása. Mennyei szózatot hallván, eladta vagyonának nagy részét, csak annyit hagyott meg, mennyi élelmére s neveletlen nővére számára mulhatlanul szükséges vala. Meglátogató a hiresebb remetéket, hogy azoknak életmódját, erkölcsait eltanulja, kövesse. Egy elhagyatott várkastély omladékai közé vonult a világ elől félre, hol a nélkülözésben gyakorlta magát, s a sátán kísértetei vagyis érzékiség ellen erős harczot küzdött. Midőn hallotta, hogy a keresztények Maxentius császár alatt (311) kegyetlenül üldöztetének, előjőve magányából, legdurvább darócza börtönökbe, s alexandriai ismerősei elsodálkoznak rajta. Egyetlen szent kötelességének ismerte az üldözött elfogatott s börtönökre hányt keresztényeket vigasztalni, segítségökre, védelmökre kelni s remélte s ohajtotta is, hogy e szent foglalatosságában a hitért mint vértanu halhasson meg, de ezt el nem érte. Ettől fogva hire messze elterjedt, s milder felől jöttek hozzá ifjak, kik őt életmódjában követték, tanítványai lettek s Alexandria környékén számuk nagyra nevedett, két kezükkel keresék élelmüket, főkép pálmalevélből gyéként készítve, s a szegényeknek ingyen osztogatva. Külön csoportokra oszolva lettek az első szerzetesek. Antal tanulatlan volt, s midőn a pogány bölcsek e miatt fölötté sajnálkoztak, felelé nekik: Mi nagyobb becsü, a szellem e vagy a te könyveitek? A természet kiterjeszté előttem az ő könyvét, mit isten irt meg. Ti még soha senkit sem téritettetek okoskodástokkal a pogány hitre, de mi egyszerű hitünk által számtalankat tériténk az evangyeliümra. Constantin császár ugy irt neki, mint atyjának, s mondá: ne csodálkozzatok azon, hogy nekem maga a császár is ir, hisz ő is csak ember. Mennyei látásokban kijelenteté nek, hogy van egy más, ki még tökéletesebb mint ő. És elment azt meglátogatni, az remete sz. Pál volt Thebában,

(szintén Egyiptomban). Ez akkor, midőn Decius a keresztényeket üldöze, a pusztaságon egy barlangba vonult, hol egy pálma szolgáltatott neki eledelt, árnyékot s ruházatot, 90 évig volt már e barlangban, és senki sem tudott róla semmit, midőn őt Antal felkereste, már akkor haldoklott. Ettől fogva Antal mélyebben vonult s pusztákba s egy barlangban vette lakását, honnét csak igen ritkán jött emberek közé, hogy nekik prédikáljon. Maga szerzé meg két kezével kenyerét, két tanítványa karjai közt halt meg (356), 105 éves korában. Életét sz. Athanasius írta meg, s ennek könyvét elolvasva, kedvelték meg minden tartományokban sz. Antal életmódját, s keletkeztek a szerzetesek monostorai.

Általánosan állittatik, hogy e sz. Antal, és még inkább egyik híres tanítványa Pachomius kezdette keleten, azaz inkább Egyiptomban, mert némikép ez is kelethez számítaték, a szétszórva magánosan, vagy ketten hárman együtt élt remetéket társulatokká összegyűjteni, tehát itt keleten kezdődött a szerzetesek élete. Ugyanis Antal tanítványa Pachomius, a Nilus folyónak Jabuna nevű szigetén épített (340 táján) kolostort, állítólag ez volt az első. Utána Ammon, Nitra nevű pusztán; Hilarion, Gaza nevű pusztaságon, Balázs (Blasius) pedig Ujcásaria mellett. E monostorok főnökei vagy alapítói, bár nem oly határozott szabályokat, melyek később nyugaton keletkeztek, de mégis némi szabályokat adtak, külön külön mindenik a maga által alapított monostor lakói számára. S ha egy és más pontra nézve egymástól különböznek is, de közös és főszabály volt az előljáró iránti engedelmesség. E keletiek közt utóbb leghíresebb lett Simeon, ki már gyermekkorában a juhnyáját elhagyva lett szerzetes, és egész népeket indított penitencziatartásra; ő Syriában lakott.

Liberius volt római patriárka, számkivetése alatt jobban megfontolta mit kelljen cselekednie; a nyomoruság megtörte őt, nem birt tovább szenvedni, tehát tudatta a császárral, hogy ő hajlandó az ariánismust elfogadni, tehát megengedé neki Rómába visszatérni. A nép örvendve fogadta s kívánta, hogy patriárka-székebe üljön, de Bó-

dog, kit a papság inkább ohajtott, nem volt hajlandó azt elhagyni, tehát lázadás törvén ki, Bódognak el kelle a várost hagynia s Liberius ekként folytató patriarkaságát.

Constantius császár véget akarván vetni a vallási vizálynak egyházgyűlést hirdetett. De mivel előre gyanítá, hogy a keleti püspökök nem lesznek hajlandók a nyugatiakkal együtt tanácskozni, két helyet jelölt ki számukra, a keletieket Seleuciába, a nyugatiakat Riminibe hívá össze (359), Selenciában a keletiek avagy ariánusok felekezetéből Ursacius és Valens a gyűlés elé egy oda már készen vitt hitvallási formulát terjesztettek s adtak be, melyben Jézus istenségére az mondatott, hogy „hasonló“ az atyához, az „egyenlő“ (consubstantialis) kitétel mellőztetett. És e formula Riminiben lévő gyűlésre elküldetett, de ez azt visszaveté, s az ariánus gyűlésre átkot mondott. Constantius e hitvallási-formulát másodszer is elküldé Riminibe, azon egyszerű jelentéssel, hogy „írják alá“, s Taurus prefectusnak azon utasítást adta, hogy a püspököket a városból eltávolítani addig ne engedje, míg alá nem fogták írni. A püspökök Riminiben négy hónapnál tovább ellenszegültek, de végre a bánásmód, sanyargatás megtörte őket. Ekkor Ursacius és Valens eljök terjeszték, hogy ok nélkül, hiában szenvednek sanyaruságot s csupán tőlük függ azt elhárítani; az egyház békéjét eszközölhetik a nélkül, hogy vallásukhoz hűtlenek lennének, mert a fenforgó hitvallási formula nem ariánus, hanem az igaz keresztény hitet fejezi ki, s az egyetlen szó „consubstantialis“ kihagyása által is kielégítő. A Riminiben volt püspökök tehát aláírták. Ekkép az ariánusok győztek, s Jézus az egész keresztény egyházban nem volt isten.

Constantius halála után (361) Julian lett császárrá, kit apostatának neveztek el, azaz ki a keresztény hitről a pogány hitre tért vissza. Ez oly meggyőződésre jutott, hogy a keresztények vallása semmivel sem jobb, mint a régi pogány őseinek vallása. Ó a hajdani dicső Rómának nagyságát forgatván elméjében, a régi rómaiak munkáit olvasá és sajnálta hogy Róma más istent kezd tisztelni, nem az ősieket! Ó tehát elhátározta az ősi pogány vallást visszaállítani; a mellett

minden vallási felekezetek iránt türelmet parancsolt s a zsidókat is meghita, hogy Jeruzsálemben isteni tiszteletüket állítsák helyre. De szándékát nem hajthatá végre, mert a perzsák ellen viselt háboruban még ifjantan csak 20 hónapig tartott uralkodása után a csatában esett el (363). Korában jeles nagy ember volt.

Utána Jovian s Valentinian, ismét keresztény császárok uralkodtak, kik az ariánismust nemcsak nem pártolák, sőt ellenségei valának. Ellenben keleten Valens (Valentinian testvére) az ariánismust pártoló, s többeket azok közül, kik a nicäai hitvallási-formulához nagyon ragaszkodtak, ki is végeztetett.

(40) I. Damasius, 367—385-ig volt római patriárka.

(41) Urticenus, 364. Nem tudni meddig viselte hivatalát, mert csak alpatriárkának tartatván, nem jegyezték föl mit intézett, meddig élt. A római nép ekkor két pártra levén szakadva, mindenik külön választott magának főpapot, mely alkalommal Rómában oly öldöklés volt, hogy a szentegyházakban is folyt a vér, Caesarmagóban a Sicensus nevü templomban Sandini szerint egy nap alatt 137 ember öletett meg.

E két együtt létezett patriárka ideje alatt a vallásra s papokra nézve a következő nevezetesebb dolgok történtek.

Bár Julian után keresztény császárok uralkodtak Rómában, de a pogány szertartást sértetlenül hagyák. Midőn I. Theodosius jutott kormányra, s Gratianussal együtt uralkodott, s az eretnekek és góthusok ellen győzedelmesen harczoltanak volna, megkezdék az üldözést Rómában a még fenlevő pogányok ellen (381). Mikor Gratianus Victoria (Győzedelem) oltarát a római senatustól elfoglalta, ennek nevében Symmachus esdeklött, hogy ne fosztassanak meg örökségükben a győzelemoltártól, mely nekik már gyermekkorukban oly drága volt, s azóta mindig kegyelettel viseltettek ez emlék iránt; a dicső Róma nevében könyörgött, hogy hagyassék tiszteletben az ősi szokás, ne irtassék ki azon vallás, melylyel a világot meghódították: nem használt esdeklése, a római pogány szertartásoknak kiirtása el vala határozva. Az ariánusok elleni üldözés is folytatott.

I. Theodosius, mint Gratianusnak uralkodótársa Konstantinápolyba egyházi nagy gyűlésre hita össze a püspököket (381), ez volt a második egyházi nagy gyűlés (oecumenicum). Itt a nicäai gyűlés hitvallási-formulája helyben hagyatott, megerősített. És mivel a konstantinápolyi püspök attól fogva, hogy e város császári lakhellyé lön, nagyobbra vágyodt s magát szintén patriárkának czimezé: tehát itt ekkor az egyházi legfőbb méltóságokra, azaz patriárkákra nézve újra intézkedtek, hogy a konstantinápolyi püspök is a már kezdett patriárka czimet tartsa meg, azaz abban megerősített, azon megjegyzéssel, hogy őt mint legujabban az utolsó, mint a római patriárka után következő hely vagy fok illeti; tehát ekkor állapított meg, hogy az egész anyaszentegyházban négy, legfőbb püspök, azaz patriárka legyen az: antiochiai, alexandriai, római és konstantinápolyi, de kik egymástól függetlenek, egyik a másik fölött felsőbbséggel nem bir. (Ebből utóbb, mikor a keletről jövő hódítók saracenek, mohamedánusok terjeszkedésénél fogva az antiochiai és alexandriai patriárkaságok lehanyatlottak, s inkább csak a konstantinápolyi patriárkaság a római után lön helyezve: a római katolikusok azt okoskodták ki, hogy csakugyan a római patriárka a legfőbb). Ezen egyházgyűlésen, mindennemű és nevű eretnekek kárhoytatva, az egyházból kirekesztve lőnek. És a gyűlés a római patriárkának megírta, hogy éppen ne tartsa magát a kereszténység fejének, legelsőjének, mert a jeruzsálemi egyház püspöke a legelső, ez anyja a többinek s az antiochiai annyiban legrégebb s legnevezetesebb, mert ott kezdődött a keresztény nevezet.

De ámbár e gyűlés minden eretnekségre kárhoytatást mondott ki, azt nem közakarattal tette, mert a macedoniai püspökök némely másokkal együtt, szám szerint 36-an (180 püspök levén a gyűlésen) ellenmondottak, a végzést alá nem irták, s megmaradtak, mint ariánusok. De utóbb Theodosius császár a birodalom keleti részéből minden ariánus püspököt sőt a közönséges papok közül is sokat kiűzött.

Justina császárné, ki fiának, a még kiskoru Falentiánnak nevében Olaszország, Illyria és Afrika fölött uralkodott, az ariánismust újra föl akarta élesz-

teni s halálbüntetéssel fenyegette azokat, kik a nicăai hitvalláshoz ragaszkodnának, de törekvésének semmi sikere nem lön.

Már ekkor a szétbomlasztott egységnek töredékei maguk közt is meghasonlottak; némelyek egészen a római egyházba olvadtak, mások meg új felekezetekké módosultak; kivált Franciaországban, Olaszországban s Britanniában széledtek el, hol aztán az unitariusok magvával szolgáltak.

Hatodik fejezet.

Jézust a császárok s egyházi gyűlések tevék istenné. Ismét új vallási felekezetek. Pelagiánusok. Nestoriánusok.

Ki az evangyeliomokat figyelmesen s jó ítélő észszel olvassa el, semmiképen ki nem veheti belőlük, hogy Jézus magát istennek tartotta volna. Ó állítólag csodákat vitt végbe, tehát abból sokan így következtettek: ilyeneket emberi erő végbe nem vihet, tehát istennek kell lennie. De a tanulatlan sokaság még mai nap is mint csodát bámul sok oly dolgot, mit szemfényvesztők csupán ügyességgel, tudósok pedig a természetnek törvénye szerint eszközölnek. Ha egy valaki istennek tartatik, mert csodákat visz végbe, ugy a többit is isteneknek kell tartani, kik szintén csodákat vittek végbe. Például Mózes, Cerinthus, Simon Mágus, Dositheus stb. Megengedve, hogy ezek istennek különös kegyelméből, felhatalmazásából tettek csodát, de azért még sem tartattak isteneknek: miért kelljen éppen csak Jézust istennek tartani, ha ugyan azon csodákat végbe vitte, miket neki az evangyelisták tulajdonítottak, s ha ugyan isteni különös meghatalmazásból vitte is végbe?

Midőn Jézus tanítani kezdett, a zsidókon kívül, kik közt élt, senki semmit sem tudott felőle; vagy ha a közel körülfekvő tartományokba annyi hire elterjedt is, hogy a római császárok zsidó tartományában egy bizonyos Jézus nevű ember új tanítást hirdet és cso-

dákat is tesz, ezt semmi rendkívüli tüneménynek nem tartották. A tanulatlan népsokaság azért nem, mert akkor időben sajtó nem lévén, valami új tanítás nem is igen terjedhetett a szomszédországokbeli tanulatlan népek közé; a tudományos emberek pedig azért nem tarták valami soha nem hallott csoda dolognak, mert tudták, hogy sok ezred óta majd egyik majd másik népnél többször támadtak oly próféta félek, kik mindnyájan azt erőlködtek a népekkel elhitetni, hogy ők istennek kiválasztott, hatalommal felruházott küldöttei. És ha ennyit elhittek is Jézusról, de az ugyan eszökbe sem jutott, hogy őt istennek tartásák.

Már sokkal előbb a zsidóknál, araboknál, perzsáknál, egyiptombelieknél, görögöknél, rómaiaknál stb. a tudományok virágoztak, tehát legalább a tudós emberek figyelmét el nem kerülhette volna, hogy Zsidóországban az isten maga megtestesülve az emberek közt jár, személyesen működik, tehát első kötelességüknek ismerték volna ezt mint legnagyobb fontosságú dolgot megírni, s az utóvilágnak átadni, de ez nem történt. Nincs az akkori időből egyetlenegy ember is, ki azt hagyta volna írásban, hogy Zsidóországban Jézus mint Isten munkálkodott volna. De csak maguk a zsidók közt sem találtatott senki, a ki azt hagyta volna írásban, hogy Jézus isten vala. Ha a phariseusok mint hatalmas urak gyűlölték s ellenségei voltak is, csak kellett volna a középszerű s kevésbé vagyonos tanult emberek közül, kik nem lehetének ellenségei, valakinek találtatnia, ki megírta volna, hogy Jézus csakugyan isten vala. Ha ők messiást vártak, de nem jött olyan milyet vártak, jött a helyett más, sokkal nagyobb, tudniillik maga az isten, ehhez még inkább ragaszkodhattak volna, mert csak többet remélhettek tőle, mint egy csak küldött messiástól.

De mint láttuk, az első keresztények sem tarták Jézust Istennek, csak utóbb Konstantin császár, midőn látta, hogy a keresztények e fölött versengenek, hita össze a főpapokat, hogy döntsék el, hogy isten volt e Jézus vagy nem. És a nicäai gyűlés 325-ben eldöntötte, hogy Jézus csakugyan isten volt. És a császár hatalmas szavát, megegyezését adta a gyűlés végzéséhez, de nem csak beleegyezését adta,

hanem kényszeríté a gyűlést, hogy ismerje el Jézust istenül. Ekkép Jézust istenné tevék. De később másik gyűlés Selenciában és Riminiben megint azt határozta, hogy Jézus nem volt isten, és azt is egy másik császár hatalmas szavával megerősíté, sőt ez is kényszeríté a gyűlést arra, hogy ismerje el, miszerint Jézus nem isten. Ime ekkor az egész keresztény világ egyházi gyűlésileg vallá, hogy Jézus nem volt isten. Még utóbb megint egyházi gyűlés Konstantinápolyban (381) azt határozta, hogy de bizony Jézus mégis csak isten volt, és itt is megint egy harmadik császár I. Theodosius adá hozzá megerősítő szavát, hogy Jézus isten volt, sőt ez is kényszeríté a gyűlést arra, hogy mondja ki Jézust istennek.

Ime nem világos e, hogy a császárok és egyházi gyűlések tették Jézust azzá, a mi ő soha nem volt, tudniillik istenné. A gyarló, tévelygő emberek hite, véleménye tevé Jézust istenné.

A keresztények üdvözségöket Jézus halálára alapítják, hiszik, hogy ha az értük a keresztfán meg nem halt volna, ha ő halála által az embereket meg nem váltja vala: senki mennyországba be nem juthatna. De ha a zsidók Jézust keresztre feszíték az által a legnagyobb szolgálatot tették a keresztényeknek, mert tulajdonkép ők eszközlék ez által az emberiség megváltását; ugyan is ha ők Jézust halálra nem ítélik, mindnyájan elkárhoznánk. Nem tartozunk e ezért a zsidóknak nagy hálával? Miért gyűlöltek, üldözték tehát a keresztények, s üldözik legtöbben még most is legnagyobb jóltevőiket, a zsidókat?

Ime ily gyarlók, ily következetlenek az emberek, hit dolgában. Csak véleményen alapszik minden, mi a vallásra vonatkozik. Itt semmi bizonyosság nincs, és mégis egymást üldözik, azért, hogy máskép vélekednek.

Attól fogva, hogy csupán vélemény-alapra fölépíték a vallási alkotmányt, miszerint Jézus isten, maga a tulajdonképi keresztény tanítás ugy szólván elenyészett. Tisztelet, imádás tárgya maga Jézus lett.

Miután a császárok s egyházi gyűlések megállapíták, miben álljon a vallás, s midőn az eretnekeket mindenkép üldözni, s ha lehetséges ki is irtani magukban elhatározták, miként történt mégis, hogy uj meg

uj felekezetek támadtak: nem nyughattak e meg abban, mit a császárok és egyházi gyűlések megállapítottak? Nem, miért? azért mert az ész magát a csupán vélemény által lenyügözni nem engedi soha, habár a véleményt a világnak minden fejedelme és püspöke együtt mondja is ki. Ámbár az uj felekezetek megint csak véleményre alapítják hitvallásukat, de akkor legalább, mikor egyik véleménnyel felhagynak, bennök az ész munkálkodik, ez sugja nekik, hogy ez vagy az a vélemény hibás. Megtörténik néha, hogy mikor egyik hibás véleményt elhagyják, más szintoly hibába esnek, de a sok hibás tévelygés után ha sokára is, józanabb véleményre jönnek, olyanra, melylyel az ész nem jó összeütközésbe.

Láttuk, miféle hitfelekezetek keletkeztek annak daczára, hogy megállapították: csak ezt szabad, sőt kell hinni, mást nem. Ettől fogva mind a konstantinápolyi, mind a római patriárka támogatva a császároktól nagyobb hatalommal birt, mint korábbi időkben, tehát ha támadtak is uj felekezetek, akár keleten, akár nyugaton, csakhamar erőhatalommal elnyomattak; sőt némelyeknek az anyaszentegyház tanításától eltért véleményén nem is alakulhatott uj felekezet: de még olyanok közöl is, kik véleményükkal egyedül, úgy kevesed magukkal állottak, némelyeket főlemlíteni, érdemesnek tartom.

Eustachius, keleten szerzetes volt, és ez volt véleménye: hogy senki más nem üdvözülhet, csak az, ki szigoru szerzetesi életet él; hogy a házasságot el kell hagyni, mert a házas emberek nem üdvözülhetnek; — hogy kötelessége mindenkinek vagyonát elhagyni, mert a vagyonos, gazdag, nem remélhet üdvösséget; hogy otthon, a háznál nem szabad imádkozni, hanem csak a templomban, hogy nem szabad más vallásuak istentiszteletén megjelenni; hogy vasárnap böjtölni kell; hogy a vértanuk tiszteletére kápolnákat építeni tilos.

Aerius, Sebaste-ban pap, úgy vélekedett, hogy a közönséges pap és püspök vagy patriárka közt semmi lényeges különbség nincs; hogy az imádság és az alimizna, semmit sem használ a megholtak lelkének; hogy az egyházilag parancsolt böjt nem keresztény er-

kölcs, hanem csak a zsidóktól kölcsönzött haszontalan szokás.

Jovinianus, szerzetes, elhagyván monostorát, hol igen szigoruan élt, egyszerű eledelét két kezével kereste, Rómába ment. S midőn ott látta, hogy a papok minő pompát üznek s miként vendégeskednek, e fölött gondolkodván előbbi véleményével ellenkező véleményre jött így okoskodva: ezen papok is csak ohajtanak mennyországba jutni, és még sem sanyarják magok, tehát jó élet e szerint nem zárná ki az embert a mennyországból: s úgy felelt meg magának, hogy „nem“ mint állításaiból következtetni, tudniillik: hogy jól élni s önként sanyarogni magában véve sem nem erény, sem nem bűn, tehát mind efélett ételt bármikor szabad ennünk; hogy a szüzesség semmivel sem tökéletesebb állapot, mint a házasság; hogy Mária, miután Jézust szülte, nem maradt többé szüz, mert különben azt kellene állitanunk a manichäusokkal, hogy Jézus csak szinleg testesült meg; hogy azonban kik a keresztség által újjá születtek, a sátán többé erőt nem vehet; hogy a keresztségben nyert kegyelem minden embert egyenlővé tesz, s minthogy csak ezen, keresztség által nyert kegyelemben van az érdem, a jó cselekedetek többsége vagy kevesebbsége, tekintetbe nem vétetik, tehát mennyországban mindnyájan csak egyenlő jutalmat veszünk. Jovinianusnak Rómában igen sok követője támadt.

(42) Siricius (385—398-ig) volt római patriárka. Joviniánus tanítását sz. Hieronimus és sz. Ágoston igyekeztek megczáfolni, de úgy látszik nem sikerült nekik, mert aztán más fegyverek fordítottak ellene ész-okok helyett, tudniillik Siricius patriárka kitiltá őt Rómából s követői közül 8 nevezetesebb taggal együtt egyházi átok alá veté (390). Innét Milánóba vonult vissza, hol sz. Ambrus püspök szintén kirekeszteté az egyházból. Siricius a manichäusokat is irgalmatlanul üldözte, még azokat is, kik közülök a római egyház kebelébe térnek, arra kárhóztatta, hogy az ur vacsorában nem részesülhetnek, csak haláluk óráján s egész addig pedig monostorba zárva kellett maradniok folytonosan penitenciát tartva.

Macedonius, mint főlebb láttuk buzgó ariánus

pap levén, felekezete konstantinápolyi patriárkává választá. Constantius császár hivatalából letette, ennek következtében ariánus hiveivel meghasonlott, tehát ellenükre elfogadta a katolikusok hitágazatát, vagyis a nicäai hitvallásformulát, miszerint Jézus az atyával egyenlő isten; de ettől fogva meg a szentlélek istenségét tagadta. Kik vele ebben egyenlően vélekedtek, azok macedonisták voltak. A konstantinápolyi egyházgyűlés (381) és Constantius császár igyekeztek a macedonistákat a katolikusokkal egygyéolvasztani, de nem sikerült, tehát az egyházból kizárattak, utóbb pedig Konstantinápolyból kiűzettek és elszélesztettek annyira, hogy nyilvános gyülekezeteik nem igen voltak többé, de tanításuk titkon terjedt s az alexandriai egyházgyűlés a következő században a macedonisták véleményét megczáfolni törekedett, s akkép gondolá megczáfolni, hogy határozatilag kimondá, miszerint a szentlélek is isten.

Photinus, Galateában lakott, utóbb püspök volt Syrmiumban. Ő azt tanítá, hogy az istenségben nincs három személy; hogy az örök ige nem különbözik az atyától, hogy emberi természetet nem vőn magára, hogy a szentlélek nem külön személy, hanem az istenségnek csak működése. Kik véleményét elfogadták, azok voltak a photenisták. Milanoban egyház gyűlés tartatván (347) ez Photinust püspökségéből letette s az egyházból is kirekeszté, de Syrmium közönsége nagyon ragaszkodott hozzá, tehát a letétel daczára ott püspökül megmaradt. Később Syrmiumban tartatott zsinat (341), hol akkor Constantius császár ideiglenesen lakott, és e zsinat újra letette püspökségéből. Ezért ő a császárhoz folyamodott, előadván, hogy igazságtalanul fosztatott meg hivatalától, mert őt községe püspökéül kívánja. A császár tehát 8 senator jelenlétében párbeszédet tartatni rendelt az istenség háromsága fölött Photinus és Basilius püspök között, s a melyiknek okoskodását a senatorok jobbnak tartják, az legyen nyertes. A senatorok Basilius részére döntöttek, Photinust pedig a császár száműzte.

Priscillianusok. Ezen felekezetnek alapítója s feje Priscillianus volt Spanyolországban, ki előkelő családból származott s természeti szép adományokkal

volt megáldva, mihez még nagy tudománya és szónoki tehetsége is járult. Tanítása a manichäusok vallásából eredt. Ugyanis Priscillianus hitvallásaul ezt adta elő: — hogy két eredeti őslény van (mint hitték a manichäusok), egyik jó isten, másik gonosz, ördög; hogy a lélek a szellemvilág kifolyása, s az már előbb külön létezett, mielőtt a testtel egyesült volna; hogy a lelkek rendeltetése egyik égből a másikba szállani, ott a gonosz lelkeket leküzdeni s bűneikért, melyeket előbb a felső égben elkövettek, lakolni; hogy a lelkek vándorlásának alsó foka vagy állomása a föld; hogy, ha egyszer a lélek, a vele egyesült rossz anyagot (testet) le fogta győzni, s abból teljesen kibontakozott, akkor a legfelső égbe az istenség székéhez eredeti hazájába száll; hogy az istenségnek nincs három személye; hogy Jézus megtestesülése csak szinleg történt, tehát szenvedése nem volt igazi szenvedés, hanem olyannak csak látszott; hogy a házasságra nem szükséges papi áldás, hogy az ő testamentom csak ábrázolat stb. E tanítás hirtelen és nagyon elterjedt Spanyolországban, Instantius és Silvanus püspökök is elfogadták, Ekkor Hyginus cordovai és Idacius emeridai püspökök kötelességükül érezték az új tanítás terjedhetésének gátot vetni, azonban Hyginus maga is csakhamar áttért a felekezethez. Cäsaraugusta (Saragossa) városban zsinat tartatván (381) melynek határozata szerint a priscillianusok főbijeinek egész országból ki kellett üzetniök. A kiüzöttek Rómába mentek magukat igazolni, de a római patriárka kihallgatás nélkül utasítá el öket.

(43) I. Anasztáz, 398—401. A németországi és burgundiai püspökökhöz irt levelében ezeket rendeli: az evangyeliüm felolvasását nem ülve, hanem fenállva kell hallgatni; idegent, vagy külföldit nem kell pappá fölvenni, ha csak igen jó bizonyítványai nincsenek (tudniillik azért, mert az idegen más országból menekült eretnek lehetne).

Hitelesebb-e e patriárkának levele, mint elődeié, (melyek számtalanok, de főlemlítésükkel a könyvet ok nélkül vastagitanám) nem tartom szükségesnek vitatni, mert nekem nem az szolgál fegyverül, ha kitudom mutatni, hogy az ily decretalis levelek későbbi

eredetűek, tehát e korábbi római főpapok rendeletei nem hitelesek, annál fogva nem is érvényesek, mind evvel én nem törődöm; hanem mikor a római egyházban létező visszaélések s a vallás lényege gyanánt megtartatni kívánt szertartások ellen szólok, csak az egyszerű józanész szokott fegyverem lenni, melynél fogva így okoskodom: vagy szükségesek mindazon rendeletek, s egyházi törvények, melyeket akár a római patriárka, püspökök decretális levelek alakjában, akár a gyűlések canon-ok czimen hoztak, vagy nem szükségesek az üdvösségre. Ha szükségesek, mind azokat már magának Jézusnak vagy legalább apostolainak meg kellett vala írniok, mert különben mindazon keresztények, kik attól fogva egész eddig éltek és meghaltak, mikor e törvények létrejöttek, elkárhoztak, és elkárhoznak mind a kisdedek, a puszták lakói, szóval mindazon tudatlanok, kik e törvényekről semmit sem tudnak: ha pedig nem szükségesek, mért irták össze a római püspökök? Én úgy gondolom, hogy ezek csak arra valóok, hogy mindenik római püspök valamely irott rendelet által jelét adja, hogy ő is van ám a világon, még pedig a római széken ül. De nem egészen erre valóok azon decretálisok, hanem a levelekkel azt igyekeztek mutogatni, s a hivekkel elhíttetni, hogy a római püspök feje az egész kereszténységnek. S ha az ily levelekben oda czéloztak is, hogy a jámbor sokaságot arról győzzék meg, mikép ők Krisztusnak földi helytartói: evvel is nem mást akartak elérni, hanem csak azt, hogy Krisztus köpönyege alatt a maguk hasznáteszközöljék; a magok uralkodását, hatalmát alapíták meg, — ha lehet minden időkre.

(44) I. Innoczensz, 401–417. E patriárka is irt, állítólag decretális leveleket, melyek elseje Decentius püspökhez van intézve, melyben mondatik, hogy Italiának, Spanyolországnak, Siciliának minden egyházai, azaz keresztény községei a római egyházból eredtek, mert oda papokat részint maga Péter apostol, mint legelső pápa rendelt, részint az általa fölszentelt püspökök küldöttek. Hogyan mondhatja azt Innoczensz, holott mind a szentírás, mind pedig minden történeti adatok megczáfolják, midőn az sincs bebizonyítva, hogy Péter valaha Rómában volt. De megen-

gedve, hogy Péter volt Rómában, ott pápaként csak-ugyan nem működött, midőn azon korban papok nem is voltak, mint főlebb láttuk.

Tovább mondatik e levélben, hogy a ki más szokásokat tart, mint a római egyház, az ujitásokat hoz be, a mit kárhozzatni kell. Ugyan nem épen a római egyházban támadt e mindig új meg új szokás, tehát ujitás, midőn majd csaknem mindenik püspök rendelt valami újat, mi azelőtt nem volt szokásban?

E patriárka maga rendelte azon ujitást, miszerint nagy pénteken ne legyen rendes mise, azaz áldozat (consecratio az ostyának felszenteltetése) ne tartassék, minthogy e napon maga Krisztus áldozá föl magát. Szinte ő rendelte, hogy szombaton a hivek böjöljenek. Sandini szerint nem rendelte Innocenzsz a böjtöt, mert az már szokásban volt, hanem csak megerősítette. De mirevaló azt újra megerősíteni, mit már valamelyik római püspök (az egyháznak esalhatatlan feje a római katolikusok hite szerint) rendelt, hiszen a szentlélek sugallatából intézte, tehát az szent igaz! nem szükséges, hogy azt másik erősítse meg, mert egyiknek csak annyi bölcsessége s hatalma van a szentlélektől, mint a másoknak.

Pelagianusok. Pelagius Brittaniában, jlesen pedig Wallisban lakott és szerzetes volt s előbb Morgan-nak neveztetett. Más keresztényekkel, kik a szent földre Krisztus sirját meglátogatni zarándokoltak Pelagius is elindult, de Rómában megállapodván egy irlandi fiatal emberrel ismerkedett meg, ki barátjává lön s ez Coelestius vala. Ekkorban Rufus, ki Syriából származott, Rómában iskolát nyitott vol, melyben azon egyházi atyák könyveit, kik görög nyelven irtak, latinra tolmácsolá. S minthogy egyébként is Rufus alapos tudományu férju vala, s ily czélra nyitott iskolája is igen szerencsés gondolata volt, mert előbb a római papok s püspökök nem igen értették a görög szent atyák irományait, iskoláját igen sokan látogatták s annál fogva nagy hirben állott, és tanítványai tisztelék. A tanítványoknak egyike Coelestius vala, ki tanítójánál Pelagiust bemutatá, s vele megismerteté. Ez időben Theodotus, mopsuetiai püspök (Ciliciában) ugy vélekedett, hogy az üdvösségre nem szüksé-

ges különös isteni kegyelem. E véleményt elfogadta Rufus, s tőle Pelagius, ki felhagyott azon szándékával, hogy a sz. sirt látogassa meg, hanem a helyett egész lélekkel a görög nyelv megtanulására adta magát, hogy az egyházi atyák könyveit eredeti görög nyelven olvashassa, s mindenek előtt Origenes munkáit tanulmányozta.

A mi vagyona volt, eladta s a szegények közt osztá ki, egyszerűen élvén, s barátjával Coelestiussal kezdé véleményét terjeszteni. De ez időben a gothusok Rómát háborgaták; onnét tehát barátjával együtt, (406) Afrikába, Karthágoba ment. Itt két évig is levén Palaestinába ment, Coelestius pedig Karthágoban maradt, hogy ekkép egyik keleten, másik nyugaton terjeszsze az új tanítást, mi e kevés pontból állott:

1). Az ember bűn nélkül élhet, tehát nincs szüksége az isteni különös kegyelemre, hanem saját erejéből megtarthatja az isteni törvényt. Ez fő elv volt a pelagianismusban. — Az írásban — mondák Pelagius és Coelestius — semmi sem ajánlatott az embernek annyira s oly nyomatékosan mint az, hogy legyen tökéletes: „Legyetek tökéletesek, — így szól Jézus Krisztus — mint mennyei atyátok tökéletes.“ Ha ezt magunk erejéből, isteni kegyelem nélkül nem tehetnők, mirevaló volt volna annyira ajánlani? Kik azt állítják, hogy bűn nélkül nem lehetünk, kérdjük tőlük: mi a bűn? oly valami e az, mit abban hagyhatunk, vagy oly valami mit abban nem hagyhatunk, hanem tennünk kell? Ha ki nem kerülhetjük, akkor nem valami rossz azt elkövetnünk; mert sem ész sem igazság nem engedti azt bűnnek nevezni, mit semmiképen ki nem kerülhetünk: ha pedig ember a bűnt kikerülheti, akkor egész életében bűn nélkül élhet, csak igyekezzék azt eltávoztatni. Ha ember bűn nélkül nem lehetne, akkor bűnösnek lennie szükségessé képen kell; de ennek aztán nem ő az oka, tehát hogy lehetne érte felelős! Továbbá ha ember nem lehet el bűn nélkül, ez vagy azért van, mert természete szükségképen így hozza magával, vagy pedig szabad akaratjából vétkezik. Ha természeti szükségességből történik, akkor ő nem vétkes, azaz nem vétkezik: ha pedig akaratjának szabad választásából követ el bűnt, ugyanazon szabad

akaratból választhatja a jobbat, azaz hogy nem vétkezik; és pedig választhatja (elhatározhatja) ezt egész életére.

2). Ádám halandóvá teremtetett, következéleg ha a tiltott gyümölcsből nem evett volna is, meg kell vala halnia, mert a halál természete.

3). Ádámnak vétke, ha ugyan vétkezett, csak magának ártott, nem pedig maradékainak is: e maradékok bűn nélkül születtek, mert nincs oly eredendő bűn, mely szükségképen minden utódra átszállana.

4). Nem azért hal meg az ember, mivel Ádám vétkezett s meghalt, hanem azért, mert az embernek természete hozza magával (Pelágiusnak tökéletes igazsága vol, mert engedjük meg, hogy isten olyan, milyennül a theologusok állítják, tudniillik mindentudó, bölcs, változhatlan, teremtményének csekély hibája miatt nem változtathatta meg határozását, hanem ugyan az volt Ádám hibája után, mi volt határozata Ádám hibája előtt; már pedig azt mondá nekik (Ádámnak s Évának) szaporodjatok és töltsétek be a világot. Tehát nem lehetett az istennek szándéka s határozata az, hogy az egész földvilágon csak e két ember legyen. Ha pedig az volt akaratja, hogy az emberek szaporodjanak, de a mellett meg az volt volna akaratja, hogy senki közölünk meg ne haljon és semmiképen meg ne halhasson: hogyan és hol férnének el mindazon emberek, kik csak azon idő óta haltak is meg, de élnének a mai élőkkel együtt. Egymásnak feje tetején állva sem férnének el e földön).

5). A gyermeket megkeresztelni nem szükséges, mert a nélkül is üdvözülhetni.

Karthágóban, aztán Milenisben (Numidia) zsinat tartaték, Pelagius és Coelestius ellen s természetesen tanításukat kárhoztatták. — Ugy szintén a jeruzsálemi püspök is zsinatot tartott, hol Pelagius személyesen megjelenvén tanítását oly sikeresen védelmezte, hogy az egyházból nem rekeszteté ki. Azonban I. Innocenzs (417) Pelagiusra és Coeliusra egyházi átkot mondott. Végre a római patriárka kívánságára Theodosius és Honorius császárok törvényt adtak ki, mely szerint Pelagius és Coelestius (béke háborítókul bélyegeztetve, pedig egy léleknek sem ártottak)

az egész római birodalomból örökre száműzettek. Ettől fogva Pelagius a történeti színpadról eltűnt, nem tudni hol s mikor halt meg.

Egy császári rendelet minden püspököt felhívta, hogy Pelagius kárhoztatását írják alá; de Olaszországban 18 püspök az aláírást megtagadta, állítván, hogy nem volna igazság, jelen nem levő személyek fölött, kiknek védelmezését nem hallák, kárhoztatást mondaniok; ezek élén volt Julianus, campaniai püspök; ezek tehát püspökségüktől megfosztattak. Ettől fogva Julianus állt a pelagianusok élére, ügyüket védelmezé.

Mostantól fogva a pelagianismus más alakot öltött; új feje Julianus így okoskodott: Azon tan mely szerint állítatik, hogy mindnyájan eredendő bűnben születünk, az isten igazságával és szentségével ellenkezik. Ha minden gyermek bűnben születnék, az következne belőle, hogy a házasság, mely által az emberi nem szaporodása történik, ekkép mint egy forrása a bűnnek, tehát rossz, azaz véték. Sz. Ágoston e tant állítólag megczáfolá, legalább erőködött megczáfolni, ki akkor időben Afrikának dicsőségeül s oraculumául tartaték.

Julianus elolvastván Ágoston czáfolatát, azt válaszolá rá, hogy Ágoston elvei szerint manichäismusba kell esni, s megmutogatá, hogy a katolikusok tanítása szerint, mint Manes rendszerében a házasság csakugyan véték; ha az ember az eredendő bűnnél fogva a vétékre kényszeritetik, s ha a gyermek már mint vétkes és kárhozatra méltó jó a világra, oly bűn miatt, mit kikerülnie nem volt tehetségében: akkor a katolikusok istenének éppen oly gonosznak kell lennie, milyen a manichäusok egyik istene, tudniillik a gonosz isten.

A pelagianusok tüzzel vassal irtattak, mert ész okokkal nem lehetett megczáfolni, s mert e tant még majd az ariánismusnál is veszedelmesebbnek tartották a római patriárkák. Julianus eleinte monostorba vonult, aztán Siciliában mint iskolamester nyomorban halt meg. A felekezet elszélesztetett, némely töredékek Angliába szakadtak, mások egyebütt kerestek menedéket, s némely pontot tanításukban módosítottak, azaz nem tarták meg szigoruan, ezek aztán sem i (fél) pelagianusoknak mondattak.

(45) Zozinus, 417—418. Rendeletei a következő nevezetesbek: hogy mikor a pap miséz, bal felül az oltárt fehér gyolcsal kell beteríteni; hogy husvét előtti nap, vagyis nagy szombaton kell a gyertyát (a husvétii gyertyát) megszentelni; hogy a papok koresmákba ne járjanak; hogy oly ember, ki másnak rabszolgája, az egyházi rendbe fel ne vétessék. A plébánusoknak engedelmet adott a viaszból készült husvétii bárányokat megszentelhetni. Az ily bárányoknak csodálatos erőt tulajdonítottak, tudniillik ki ilyet magánál hord, vagy házánál tart, azt semmiféle veszély nem érheti. Alkalmasint ebből eredt a szokás, hogy valóságos sült bárányokat, vagy a helyett sonkát is kezdetek szentelni.

Coelestius, kit Innocenzs az egyházból kiátkozott, egy könyvet írt, melyben tanításukat a pelagianismust, s annak támogatását adta elő, s az Zozinusnak nyújtotta be, de azért az egyházi átok alól föl nem oldozta, sőt Rómából mindazokat kiüzte, kik arról csak gyanusak voltak is, hogy e tanításhoz szitottak. Így tettek a főpapok, kik hatalomra vergődtek, hogy oly tanítást mit megezáfolni nem bírtak, hatalommal sujtottak le.

(46) I. Bonifác, 418—423. Honorius császár nevezte ki római patriárkává. Midőn a pelagianusok könyvét, melyet Coelestius írt, s Zozinusnak benyújtott, kárhoztatni akará, előbb sz. Ágoston doctor feleletét kívánta elolvasni. De mire való volt ez, ha a római főpapok a szentlélek sugallatából intézkednek s e szerint esalhatatlanok, Bonifácznak tudnia kelle mit cselekedjék Ágoston véleményének megolvasása nélkül is. Nem mutatja e csak az is, hogy a római főpap nem helytartója e földön Krisztusnak, mert hogyan szorulna ő, mint ilyen, valamely gyarló halandónak (Ágostonnak) véleményére? A római püspökök, patriárkák csak akkép jutnak székükbe, mint más emberek hivatalaikba.

(47) I. Czelesztin, 423—432. Állítólag Franciaország püspökeihez egy hosszú levelet intézett, mely 13 fejezetből áll. De Crabbe Péter szerzetes, ki az efféle decretalis leveleket s az egyházi gyűlések s egyes tartománybeli zsinatok végzéseit összegyűjté, maga is azt hiszi, sőt állítja is, hogy a levélnek 11 utóbbi fejezete később toldatott hozzá, s Czelesztin maga csak a 2 első fejezetet írta. Másik levele szintén Gallia

püspökeihez szól, melyben megrója őket azért, hogy ott oly különböző, ujon kigondolt ruhát viselnek a papok, s mondatik benne, hogy a pap ne ruházattal, hanem tudománnyal, jó erkölceivel különbözzék a sokaságtól. Ez azt mutatja hogy akkor még nem tartatott szükségesnek, hogy a papok a többi emberektől megkülönböztetett ruhát viseljenek. Továbbá e levél harmadik pontja a püspökök fölszenteltetéséről szól s említés tétetik egy Daniel nevűről, ki püspökké szenteltetvén, igen botrányos életet élt, apáczáin erőszakot tett s más nagy bűnöket is követett el. Az ötödik pont szerint nem kell a községekre oly püspököt erőszakolni, kit a község nem szeret, hanem válassza a nép azt, a kit ohajt. A hatodik pontban mondatik, milyennek kell annak lennie, ki püspökké vagy csak pappá is szenteltetik; tudniillik, ki a házasság életétől nem idegenkedik.

A harmadik levélben egyebek közt mondatik, hogy nem kell világi embert püspökké tenni, hanem csak olyat, ki ifjabb kora óta egyházi szolgálatra készítetett. Még ez időben igen gyakran megtörtént, hogy világi embert választottak, vagy a főbbek neveztek püspökké. Nigrinus egész sorát nevezi azoknak, kik világiakból lettek püspökökké.

Czelesztin rendelte, hogy Dávid zsoltáraiból némelyek (szám szerint 150) a keresztény isteni tiszteletnél külön alkalmakra felosztva énekeltessenek. A novatianusok még eddig háborítlanul voltak Rómában; Czelesztin elfoglalván szentegyházaikat, őket innét kiűzte.

Nestoriánusok. Sisimius halálával (427) a konstantinápolyi patriárka szék megürülvén, utódja választatása miatt ez egyházban némi egyenetlenségek támadtak. Ezeknek elfojtására II. Theodosius császár idegent emelt a patriárkai székbe, és ez Nestorius vala, az ariánusoknak s más hitfelekezeteknek nagy ellensége. Ő Syriában született, Antiochiában szenteltetett fel pappá, s magát különösen prédikálásra képezé, mire hivatása vala. És minthogy minden más szükséges talentommal, kellékekkel birt: ez állomása utat nyitott neki, nagy méltósági fokozatokra. Szikár, sápadt ábrázatu férfiú vala. Szép prédikációi által tündöklött, a nép bálványozta. Egyébként a zajos vi-

lág elől magányba vonulva élt, tudniillik mielőtt patriárkává lett volna.

Az egyházban még nem volt eddig megállapítva, hogy Krisztusban két vagy egy természet volt e, de némelyek mégis már úgy vélekedtek, hogy benne az isteni és emberi természet egyesülve vala! És Krisztusról ily kifejezések: isten-ember, ember-isten, használtattak; de ennek hasonlatára használtattak már ezek is: Jézus Krisztusnak anyja, az isten-ember anyja, Jézusnak szülője, istennek szülője, stb. Egy alkalommal Arosztán, egyike azon papoknak, kiket Nestorius magával Antiochiából Konstantinápolyba hozott prédikációját ezen kifejezés ellen „istennek szülője“ alkalmazta s azt mondá: Minthogy Mária halandó asszony volt, nem lehet őt isten szülőjének nevezni, isten nem születhetik asszonytól. Ezen szavakban a hivek megbotránkozván, zugolódni kezdettek. Nestorius maga a szószékről védelmezé papját. Ebből versengés, czivódás, viszály kerekedett. Mi még le sem csillapodott, midőn maga Nestorius egy prédikációjában e szavakat ejté ki: Az ige nem jő Mária méhéből, mert az öröktől fogva volt, hanem avval ki Máriától született, elválaszthatlanul egyesült! — a hallgatóság újra ebben is megbotránkozott, s a sokaság közül egy világi ember közbe szólt, mondván Nestoriusnak: Az atyától öröktől fogva nemzett ige, idővel a szűz Máriától született. Erre a szentegyházban nagy zugás zavar támadt, kívül pedig hangos panaszok hallatszottak a patriárka ellen, ki hatalmát használva, a zugolódók közül némelyeket bezáratott, s veréssel is fenyegetett. Ez volt kezdete a nestorianismusnak, mi egész keleten nagy zajt okozott.

Nestorius prédikációi s más irományai Egyiptomba csakhamar eljutottak, s ott kivált a szerzetek, kik számosan valának, czivódtak a szokatlan állítás fölött. Alexandriában Cyrill (utóbb sz. Cyrill) volt ekkor patriárka, kihez az egyiptomi szerzetesek részéről küldöttség érkezett (429) oly jelentéssel: hogy Nestorius prédikációi által az isten fiának megtestesülése felőli hit sokakban megrendítettett, kik már Jézus Krisztus istenségét tagadni kezdik s róla azt mond-

ják, hogy csak edény volt, melyben az istenség lakozott. Cyrill kötelességének érzé az egyházat ez új eretnekség ellen védeni, s kitört közte és Nestorius közt a véleményharcz, s magától értetik, hogy az egyiptomi püspökök nagyobb része Cyrillhez, a keleti püspökök nagy része pedig Nestoriushoz tartott.

Rómában I. Czelesztin patriárka (430) zsinatot tartott, melyben Nestorius tanítása, mint kárhozatos elvettetett, s felszólíttatott, hogy tiz napi határidő mulva tanítását vonja vissza, ha ezt nem teszi, patriárkai méltóságától megfosztatik s egyházi átok alá esik. Ennek végrehajtásával Cyrill bizatott meg, de még előbb a hatáskörébe tartozó egyiptomi püspökökkel külön zsinatot tartott, melyben 12 pontot készítettek Nestorius számára, hogy azokat írja alá, s minden egyes pont végére külön anathema függesztetett, azaz ha a 12 pontból csak egyik valamelyiket nem írná is alá, de a többi 11-et igen, mégis egyházi átok alá esik. Ezen pontok utóbb hiresekké váltak s „Cyrill 12 anathemája“ néven igen gyakran fordulnak elő.

Azonban Nestoriusnak nem volt kedve a 12 pontnak magát alája vetni, hanem ő általános egyházi nagygyűlést sürgetett, s annak mielőbbi tartatását a császártól bizton remélte, tehát Cyrill küldöttségének egyszerűen más 12 pontu anathemával felelt. A várt egyházi nagy gyűlésre a császár Ephesusba (430) meg is hita a püspököket. De a nyugati tartományokból kevés püspök érkezett, mert ott az alánok, vandálok, gothok stb. dulakodtak, hasonló okból maradtak el az afrikai püspökök is. Tehát várakozni kellett, s a gyűlés június 22-kén 431-ben nyitvatott meg. És még ekkor sem érkezett el a püspökök nagy része, de azért a jelenlevők nagy buzgalmukban munkához fogtak, s bevett szokás szerint Nestorius követség által meghívták. Azonban Nestorius a küldöttséget maga elé sem bocsátá, hanem azt mondatá neki: hogy most a patriárkával nem beszélhetni, de mihelyt a püspökök (s köztük az antiochiai János is) Ephesusban mindnyájan jelen lesznek, ő ott meg fog jelenni. Másodszor és harmadszor is meghívaték, hogy a szokott formalitást megtartsák, de Nestorius csak nem jelent meg; tehát

hozzá fogtak a munkához, azaz mindenek előtt Nestorius eliteltetéséhez; őt hivatalából letették s az egyházból kirekesztették, mely végzésüket késő estve falragaszokban a népnek tudomására adták; 196 püspök volt jelen, kik a végzést mindnyájan aláírták. Candidianus Nestoriusnak barátja azonban a falragaszokat letépette.

Öt nap mulva érkezett e letétel után János antiochiai patriárka a hozzátartozó püspökökkel, ki Nestoriusnak véleményen volt. A két nagy párt most egymással szemben állt: Nestorius híveinek élén János, a római pártén pedig Cyrill patriárkák. Ettől fogva János és Cyrill közt folyt a harc gyűlésben és azonkívül, a római patriárka Czelesztin nem volt jelen. Ezek ketten egymást vádolák eretnekségről, és egymást tevék le hivatalaikból, és sujták anathemával. Theodosius császár a viszály elfojtására a jelen volt biztoson kívül rendkívüli biztost küldött, ki a püspököket magához hivatá, s midőn előttük a császári iratot fel akarta olvasni, a római pártbeli püspökök azt kívánták, hogy Nestorius híveivel együtt előbb hagyja el a gyűlést, mert — mondák — olyanokkal, kiket ők már az egyházból kizártak, együtt nem tanácskozhatnak. E kívánatba Nestorius pártja nemcsak nem egyezett, sőt inkább most meg ez kívánta, hogy Cyrill híveivel hagyja el a gyűlést, mert ezt meg ők tették le hivatalából, s rekeszték ki az anyaszentegyházból. A nap czivodással telt le és sem egyik sem másik párt nem engedett: tehát a császári biztos mind Cyrillt, mind pedig Nestoriuszt erő hatalommal vitette el a gyűlésteremből s mind a kettőt őrizet alá tetteté; ekkor a terem ajtait bezáratá, s így kénytelenek voltak a császári irat felolvastatását meghallgatni, melyben egyebek közt Cyrillnek a császár általi letétele is foglaltatott. Mihelyt az irat felolvastatott, a római pártbeli püspökök kinyilatkoztatták, hogy készebbek mindent inkább eltűrni, mint Cyrill letételébe egyezni.

Az ügy más fordulatot vett: a római párt győzött. A császár ennek részére lön megnyerve. Nestoriusnak saját kérésére megengedettett Ephesusból távozhatni s akár hová mehetni, csak Konstantinápolyba nem; ebből tudta, hányat ütött az óra, annál inkább, mert kézalatt

értésére adatott, hogy legjobban tenné, ha Antiochiába térne vissza, s monostorba vonulna. Ez értesítést ő igen udvarias császári parancsnak vette, minthogy az is volt, tehát ugy cselekedett. Ezután rendelet adatott ki, mely szerint a nestorianusoknak tiltatott gyülekezeteket tartani s fejöknök irományait olvasni. Másik császári iratban minden könyvek, melyek a nicäai és ephesusi gyűlés ellen vannak s még jövendőben lennének intézve, megégettetni rendeltettek. Így végződött az ephesusi gyűlés.

Azonban a szakadás még tartott, mert a keletiek legnagyobb boszankodással vették, hogy a császár Cyrillt alexandriai patriárka-székébe vissza helyezte s mert Nestorius monostorából terjeszté tanítását. Sem az, hogy pártjából sokan a római egyházba tértek, sem az, hogy felekezetének nevezetesbjei számüzettek, sem végre az, hogy letételébe az egész keleti egyház beleegyezett, el nem csüggeszté: pártjának romjai alatt is meghajthatlanul állott. S minthogy tanítását terjeszteni meg nem szűnt: maga az antiochiai patriárka kívánta, hogy a császár onnét távolítsa el. Négy évig tartózkodván ott, midőn császári parancsnál fogva (435) előbb Petro-ba (Arabiában) utóbb onnét Hibe-be (Lybia pusztaságon igen szomorú hely) számüzetett, hol a Mezikeknek egy vándor törzse magános lakására tört, mindenéből kipusztítá s magával foglyul hurezolta. De miután még attól is megfosztá, mie eddig maradt, szabadon bocsátotta. Nem ment többé vissza Hibebe, hanem sok tévelygés után végre Pennapolisba jutott el, innét a Nilus folyónak Elephantiu nevű szigetébe vitetett. Nemsokára megint parancs érkezett, mely szerint Pennapolisba kelle visszatérnie. Itt sem hagytak neki nyugtot, hanem még sokkal távolabbi helyre kellett számüzetnie; de a temérdek szenvedés, nyomor annyira megtörte testi erejét, hogy a további utazás terheit nem bírván elviselni, még útban érte utol halála. Hol és melyik évben halt meg, egész bizonyossággal nem tudni, csak annyit lehetett az összevetett körülményekből kihozni, hogy 440 és 447 közt kellett halálának történnie.

Nestoriusnak számüzetésével együtt ugyanazon évben (435) Theodosius császár más edictumot (parancs) is adott ki a nestorianusok ellen, melyben a hatóságoknak

mindenütt meghagyatott, hogy Nestorius írásai végett szoros kutatásokat intézzenek, s a talált irásokat elé-gessék; ki azokat elrejténé, keményen büntetessék; kire pedig az bizonyulna be, hogy azokat terjeszté, javai lefoglaltassanak; — a nestorianusoknak összegyüleke-zések itt újra tiltatik; azoknak jószágaik is lefoglaltatni rendeltettek, kiknél titokbani összegyülekezés történék, s kiknek ez tudomására jutna és föl nem jelenténék; végre mind azokéi is, kik magokat valami módon elá-rulnák, hogy e felekezethez szítanak.

Mind ezen szigorú, sőt kegyetlen intézkedések da-czára a nestorianismus fenmaradt, mert ez már keleten mély gyökeret vett, s Indiának belsejeig elterjedt. Ugyanis Nestorius legelőbb s legtöbb hívőre Chaldáa-ban talált, onnét terjedt s áradt ki Ázsiának belsejébe, hol annyira megöröködött, hogy ott egy patriárka ne-hány érsek és sok püspök vezetése alatt mai napig fen-maradt. Ezek új chaldäusok- vagy nestorianus-chaldäusok-nak is mondatnak. Mások százan meg százan a római birodalomból Perzsiába, Arabiába köl-töztek, hol mind azokat, kik a római tartományokból vallási üldözés elől oda menekültek, szívesen fogadák s védelmezik is. E pogányok jobbak voltak, mint a keresztény urpapok. Azon nestorianusok, kik Arabiába menekültek, utóbb Mohamed új tanítását többnyire el-fogadták.

A mi már a nestorianusok Jézusra s anyjára vo-natkozó vallási elvét illeti, röviden s tisztán csak ebből áll: Nem hihetjük — mondá Nestorius — hogy az isteni és emberi természet Jézusban úgy egyesülve volt volna, mikép az istenség az emberi indulatoknak s gyarlósá-goknak alája lenne vetve; ezt pedig meg kellene enged-nünk, ha az ige az emberi természettel úgy össze volna olvasztva, hogy Jézus csak egy személyt tenne; el kel-lenne ismernünk, hogy benne született isten van, oly isten, ki kilencz hónapos, ki nevekedik, ismereteket szerez; nem hihetjük, hogy Mária istennek volna szü-lője, mert isten nem születhetik. Az írás világosan meg-különbözteti, mi illeti a fiút, mi az igét. Szt. Pál Krisztusról szólván azt mondja: Elküldötte isten az ő fiát, ki asszonytól született; továbbá ugyanazon apostol mondja: Mi kiengesztelődünk istennel az ő fiának

halála által, és nem mondja, az igének halála által. Tehát nem az irás szerint beszélünk, midőn Máriát isten szülőjének nevezzük. Ily szólásmód a pogányok megtérítésének is utjában áll. Hogyan harcolhatnánk a pogányok bálvány istenei ellen, ha magunk is oly istent vallunk, ki születik, szenved s meghal?

Melyiknek volt a két hatalmas párt közül igazsága, a rómainak-é vagy Nestoriusének? az egy vagy két személyt mellőzve, mit mai napig sem tud senki megmutatni, hanem csak a fő dolgot véve, hogy isten asszonytól nem születhetett, Nestoriusnak tökéletes igazsága volt; a római párt pedig képtelenséget vallott, és mért győzött mégis ez; a körülmények ennek kedveztek, a császár egész hatalmával, szeszélyével, önkényével történetesen a római párthoz állott; ezért győzött. Észokokkal harcolva csupán, minden esetre a Nestorianusok a győztesek. — Ime újra világos, hogy Jézust a császárok s az általuk pártolt egyházgyűlések tevék istenné.

Ez ephesusi gyűlés után rendelte Czelesztin, hogy az angyali üdvözlésben ez is mondassék: Asszonyunk szüz Mária istennek szent anyja, imádj mi érettünk.

Az irásban van: mindeneket megpróbáljatok, s a mi jó, megtartsátok; ennek értelme, mindent megvizsgáljatok, s a mit jónak, üdvösnek ismertek, azt cselekedjétek.

Munkám eddigi folyamában vallásokat illető vélemény szolgál alapul, és én a véleményt (s a mennyiben sokféle lehetnek, tehát véleményeket) vizsgáltam, az ész fáklyája által megvilágítva. És a mit a józanész helyben hagy, azt megtartom.

De mivel én a magam eszét más valakibe önteni nem bírom, kiki csak a maga esze után vizsgál, ítél; s ha talán azt a véleményt fogadja el, mit én elvetek, ám lássa, legyen neki hite szerint. Senkinek sincs joga a maga véleményét, hitét, meggyőződését más valakire erőszakolni. Ezt tenni én lelkiismereti dolognak, bűnnek tartanám.

Az olvasó látja, hogy munkám eddigi részében Jézus istensége, vagy nem-istensége a legfőbb eszme, úgy szólván a vitának tengelye, e körül forgott majd

minden, mi a keresztény vallás keletkezésében, fejlődésében nevezetes is előfordult.

Császárok hatalomszava, és az ő akaratuk előtt meghajolt gyülekezetek tagjai megállapíták, hogy Jézus istennek tartassék; ez előbb csak vélemény volt; s bár igazság-ként mondatott ki, utóbb is csak vélemény maradt; mert sokkal több ember van a földön olyan, ki Jézust nem tartja istennek, mint olyan, ki istennek hiszi; ez vélemény; az apa idősebb, mint fia, ez igazság; s nincs egyetlen egy ember, ki ezzel ellenkezőt állítana.

A mi engem illet, én e részben egység hívő vagyok, mert a mindenható örökisten elleni bűnnek tartanám, kivüli még más istenséget is vallani.

Vége az első kötetnek.

Tartalom.

Oldal.

Előszó	3
Bevezetés	13

Az őskori vallások.

Az őskori hit s vallások. — Napimádás	19
Szittyá őseink vallása	31
Indusok, vizimádók	39
Perzsák, tüzimádók	42
Chaldäusok	44
Egyiptomiak	48
Bramanok vagy Braminok	56
Buddhisták	61
Schamánok	63
Hitfelekezeti töredékek	65
Mózes és a zsidók	66
Zoroaster és követői	75
Confucius és követői	79
Görögök	83
Rómaiak	104

Az újkori vallások. — I. században.

A római katholika vallás	125
A római egyház keletkezésének s alakulásának kezdete	136
Első fejezet. — Péter és Pál	142
Második fejezet. — Különféle vallási felekezetek, az első keresztény században. — Második századbeli lelkipásztorok Rómában	154

II. században.

Harmadik fejezet. — Új hitfelekezetek a második s a most kezdődő harmadik században. — A gnosticusok	173
Negyedik fejezet. — A római egyházban első szakadás. — Manichäusok s más eretnekek	190
Ötödik fejezet. — Donatisták. — Ariánusok. — Egyházi gyűlés Nicäában. — Constantin császár. — Athanasius	210
Hatodik fejezet. — Jézust a császárok s egyházi gyűlések tevék istenné. — Ismét új vallási felekezetek. — Pelagiánusok. — Nestoriánusok	235

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZEK

Özdegi S. az E. Könyvt.

